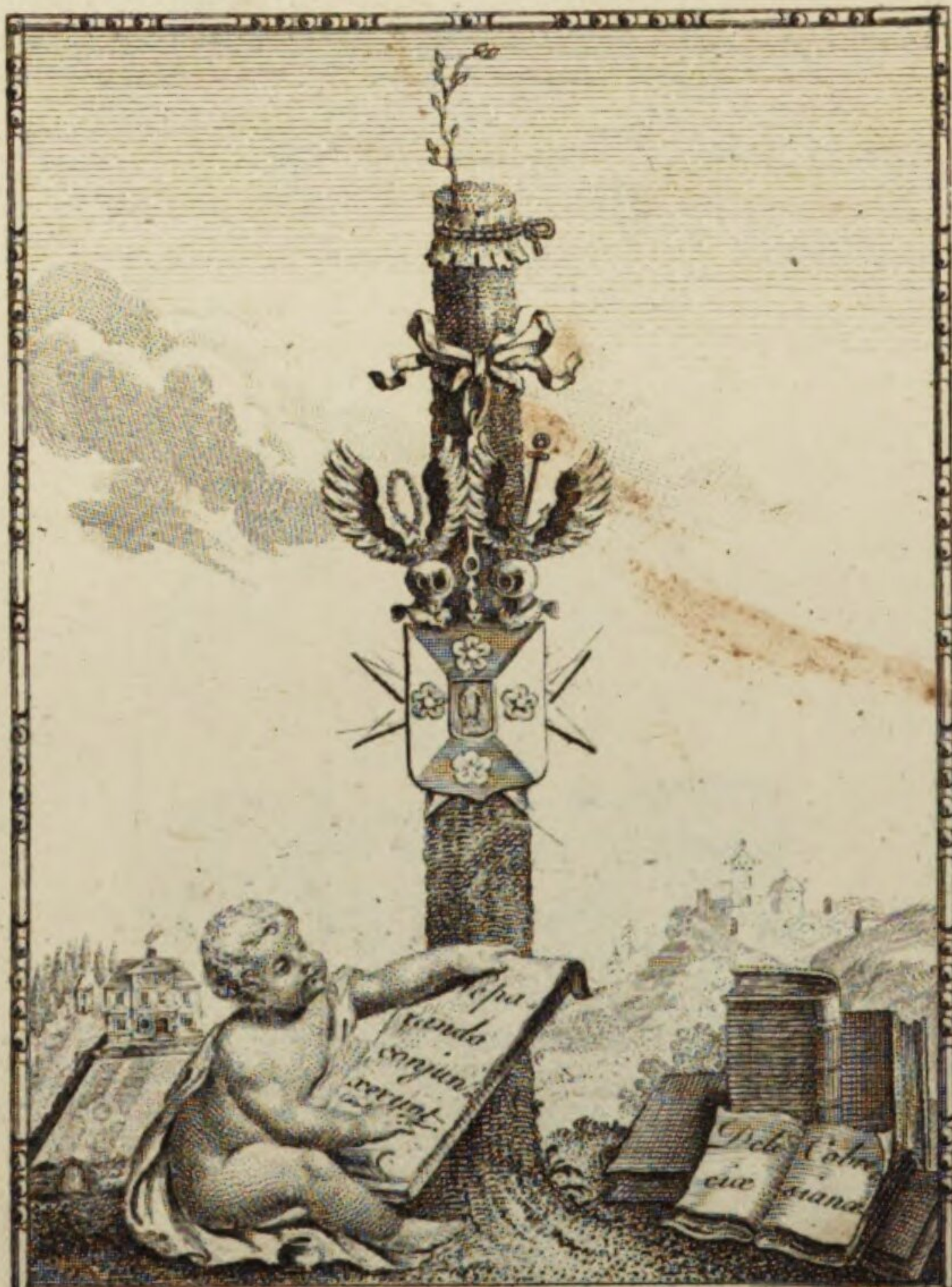

Ex Bibliotheca Jrs Paul. nobil. de Cobres
 Sact. Rom. Imp. Equit. Sact. Ord. Meli-
 tens. medicæ Crucis Donati, & Agentis
 Academ. Caes. Leopold. Natur. Curios
 & Societ. Berolin. Dantisc. & Halens.
 Locū honorariū.

Oec. 262

Oeconomia. Introductio. 1.

The gen. 162.

R

VETERUM DISCIPLINA
IN
RE RUSTICA
STUDIO, ET OPERA

ADRIANI KEMTERI

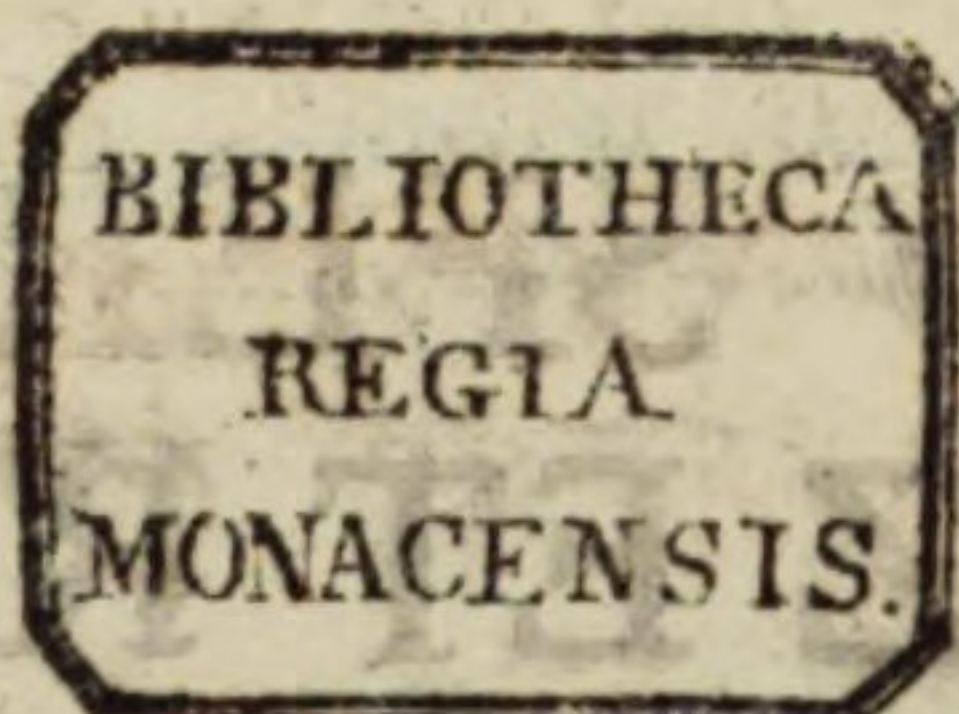
*Sacr. Theol. Doct., et in Archigymn. Oenipont.
Antecess. Eccles. Wiltinen. Canon. Præmonstrat. Accad.
Roboret. et Bavar, Societatisq. Agricultor. Tirol. Sodalis.*

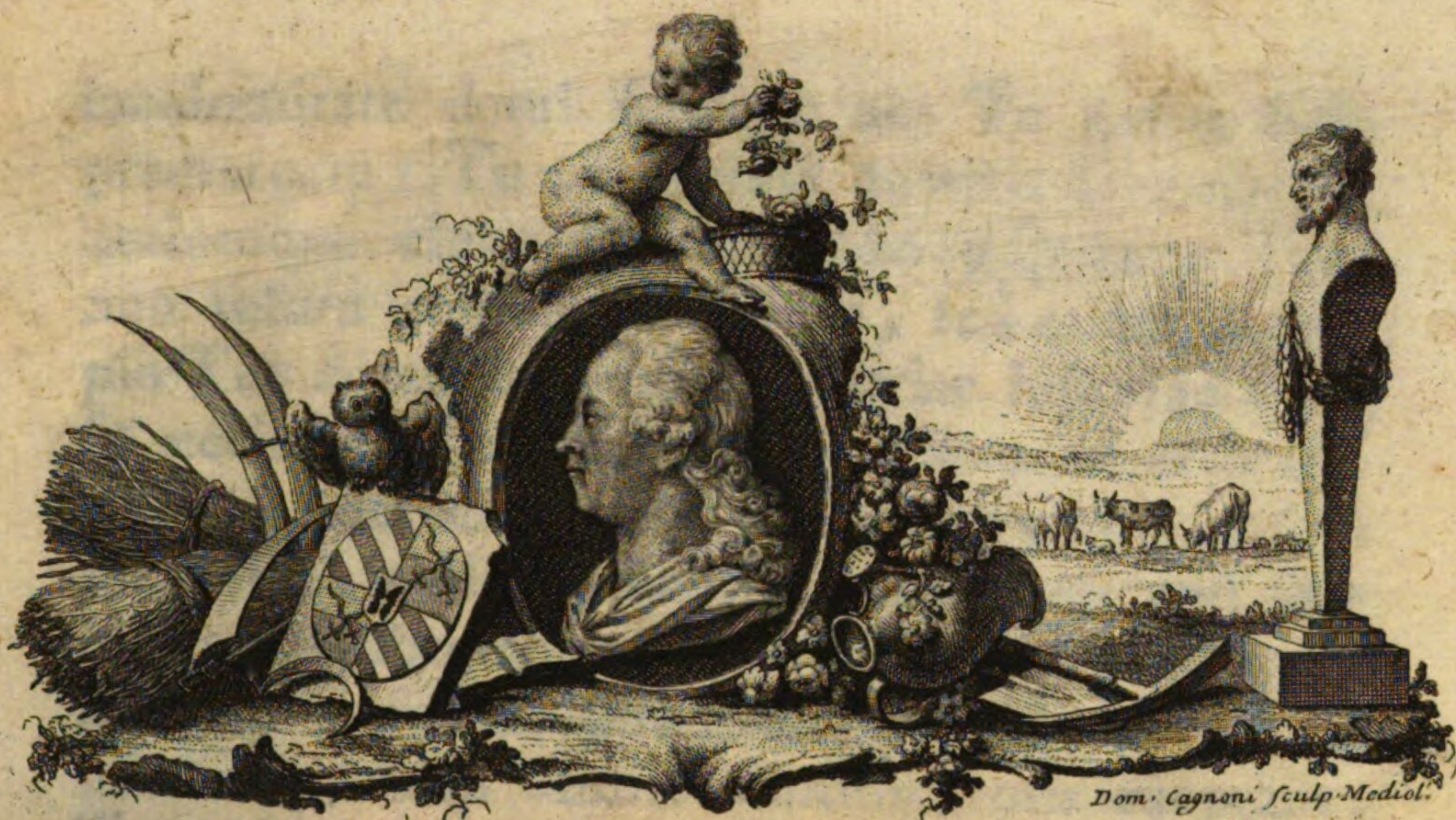
*Excudebat Mediolani MDCCCLXX.
Joseph Galeatus Reg. Thyp.
Publica auctoritate.*

Dom. Cagnoni sculp. Mediolani

JOSEPHO SPERGERIO DE PALENZ ET REISDORF

PATRICIO PROV. TYROL. EQUI TI S. MARCI,
AUGG. A CONSILIIS AULAE RERUMQ. STATUS
ET ITALICARUM &c.

ADRIANUS KEMTERUS

Felicitatem.

Iu est, ex quo, Vir nobilissime,
mei in Te studii gratique animi monumentum
aliquod edendi occasionem quaero: eadem enim,
a qua

qua in me sacrae disciplinae olim in Archigym-
nasio Oenipontano tradentem fuisti, nunc ru-
sticantem me prosequeris benevolentia; ut me-
rito studiorum meorum patronum fautoremque
Te suspiciam. Neque mirum, Te bonis literis
earumque studiosis adeo favere, qui easdem ipse,
gravissimis licet pro re pub. administranda curis
detentus, domi subcisivis horis tam assidue colis;
neque musas elegantiores, quibus ab ineunte
aetate litasti, deferis; imo earum studia cum
splendidi muneris Tui rationibus tam scite feli-
citerque conjungis, ut res publica non minus
quam literaria magnum ex illis commodum atque
incrementum accipiant. Enimvero ut res pro
Augustae gloria & populorum ei subsectorum
in-

incolumitate domi forisque abs Te gestas heic
praeteream ; Tu ad optima quaevis scientiarum
artiumque elegantiorum studia populares Tuos
non solum consilio & favore , sed etiam exem-
plo Tuo accendis ; tum & patriae historiae civili
& ecclesiasticae illustrandae , atque ad artis cri-
ticae regulas accuratius exigendae etiam absens
incumbis , collectis hanc in rem omnis aevi mo-
numentis , scriptisque a Te doctis commentariis ;
quae ut e scrinio aliquando in publicam lucem
prodeant , boni omnes summis votis exoptant .
Tu historiae naturalis Tyrolensis , mineralogi-
cae praesertim excolendae , vulgato egregio ejus
specimine , civibus Tuis exemplum , quod imi-
tentur , praebuisti ; imo & iisdem topographi-
cae totius provinciae descriptioni , editis tabu-
lis , auctor fuisti . Haec sane Tua in rem lite-
rariam merita non solum Patria grata agnoscit ,
sed & apud externos populos viri docti publice
praedicant .

Jam vero ex quo ab **AUGUSTISSIMA ET OP-
TIMA PRINCIPE** Italicis rebus in ejus Aula pro-
curandis , plaudente universa Insubria , admotus
es , haec Tuo consilio & opera in juvandis or-
nandisque disciplinis bonisque artibus gaudet ac
fruitur . Quae cum ita sint , mirum non est ,
quod florentissimae literariae artiumque libera-

lium societates tam in Italia quam in Germania Te suos inter sodales ultro cooptaverint, totque viri literati Te studiorum suorum patronum expetant.

Hos inter ego certe, quantum Tibi, Vir amplissime, debeam, & qua voluntate Te colam, publica tandem significatione testatum facere vehementer cupio. Cum autem aliquid Tuo nomine Tuaque eruditione dignum, ingenii mei facultas neget, nec longiores moras ingravescens aetas mea ferat, audeo, ne nihil egisse videar, hos de Veterum disciplina in re Rustica Dialogos Tibi nuncupare.

Neque enim verendum mihi est, ne mer rusticas exponentem minus libenter ad Te admittas: intercessores habeo M. Catonem, qui agriculturam latine loqui primus instituit; Terentium Varronem, qui expolivit; L. Columellam, qui nitore & facundia ornavit; C. Plinium, qui eadem historiam suam locupletavit: hos viros maximos, de omni ruris disciplina differentes, & e quorum scriptis ego eandem hausi, libenti animo excipies, utpote non tantum doctrina, sed & censoria dignitate summisque magistratibus insignes; Romanorum enim antiquitatum studium non minus quam Latinae linguae puritatem ac omnem veterum literaturam

mi-

mirifice colis. Sed neque Virgilii, poëtarum latinorum principis, in Georgicis auctoritatem respues; qui Ipse in Poetica ingenium tuum feliciter exerces, & olim agros & montes, ubi haec scribo, carminibus atque eclogis celebraſti.

Quid, quod ipsi agriculturae tantum inſit dignitatis, ut viros etiam in rei pub. administratione verſatos, & magistratu ſummoque imperio pollentes, ſi priſcorum exempla intueamur, minime dedeceat. Fuit proſecto apud Romanos aevum, quo, ſi Plinio Hiſt. nat. Lib. XVIII. Cap. III. fidem habemus, *ipſorum manibus imperatorum colebantur agri, ut fas eſt credere*, hanc ubertatis cauſſam fuiſſe, *gaudente terra vomere laureato & triumphali aratore: ſive illi eadem cura ſemina tractabant, qua bella, eademque diligentia arva diſponebant, qua caſtra; ſive honeſtis manibus omnia laetius proveniunt, quoniam & curioſius ſunt*. M. Curium novimus, & Q. Cincinnatum, viros fortiſſimos: hunc ad dictaturam ab aratro vocatum: illum legatos Samnitum in agro excipientem. *Serentem*, ut idem Plinius refert, *invenerunt dati honores Seranum, unde cognomen*. Laelius, teſte Tullio, ſaepe cum Scipione Africano ſolitus eſt ruſticari. Imo de agrorum cultu praecepta conſcribere

psere Reges, commentariosque de eo ediderunt,
ut Hiero, Philometor Attalus, & Archelaus,
ac duces Xenophon & Poenus etiam Mago:
quos Plinius nominat. Hisce artibus crevisse
populi Romani imperium, Ciceronis est sen-
tentia Offic. Lib. I. quo nimirum tempore,
ut idem pergit, *summi clarissimique homines,*
qui omni tempore ad gubernacula reipub.
sedere debebant, tamen in agris quoque co-
lendis aliquantum operae temporisque con-
sumpserunt.

Sed neque hac nostra aetate agricolationis
cura a viris principibus remque publicam ad-
ministrantibus negligitur; imo ejus procurandae
ampliandaeque gratia ubique fere agricolarum
ingenia etiam propositis proemiis excitantur, so-
cietates instituuntur, experimenta publico aere
decernuntur, ut nisi fortasse nimium novitatis
studium a veterum praeceptis, longa experien-
tia confirmatis, nos avocet, agricultura nun-
quam majoribus auspiciis feliciusve floruerit.

Haec si mecum cogito, SPERGERI nobilissi-
me, minime dubito, quin meis hisce conatibus
non levem apud Te gratiam inierim, Tuque eos
nomini Tuo inscriptos, ferena, ut res literarias
ac Patriae utiles soles, fronte accipies. Illos
igitur iisdem ego, quibus Palladius suos de re
rustica

rustica libros Pasiphilo, versibus Tibi offero.
*Commendas, dignaris, amas & rustica dicta
Affectu socii sollicitante colis.*

Quod superest, Vir musis omnibus care,
Te etiam atque etiam rogo, ut pro singulari Tua
humanitate, me benevolentia ac patrocinio Tuo
fovere ac tueri pergas. Ita Te Deus Opt. Max.
Principi, reipub. Patriae ac literis diu fervet
incolumem.

AD AUCTOREM

ERGASTUS OENICOLA.

Tu Veterum praecepta docens rurisque labores,

Diceris media natus in Arcadia.

Sed cultum ingenii spectans, linguaeque nitorem,

Te civem agnoscat Roma vetusta suum.

Præfatio Auctoris.

Didi ante aliquot annos primam horum dialogorum partem, Augusta Vindelicorum typis vulgatam: jam novæ editioni, quam additis eidem altera, ac tertia parte, viri nobilissimi auspiciis, Typographus Mediolanensis parat, aliqua, ut mos est, & pro ipsa instituti ratione juvat præfari. Vereor etenim, ne quis in excollendis scientiis, & deligendo scriptionis genere me parum constantis animi insimulet, quod ad agriculturæ rationes ex veterum disciplina tradendas redeam, qui superioribus annis de sacratioris scientiæ fontibus, & divinarum rerum mysteriis in Athenæo Enipontano differebam, & nunc animarum pastorem ago. Enimvero ab hominis Sacro Ordini, & theologicis studiis addicti instituto minime alienum est, curæ rei rusticæ, ejusque tradendæ studio vacare: nam ut omittam magnificam illam Columellæ Lib. I. de vita rustica sententiam, affirmantis, eam proximam, & quasi consanguineam esse sapientiæ; recte non minus optimus hujus præceptor Seneca nos omnes, licet Ethnicus, ad divini Creatoris majestatem, providentiam, ac bonitatem in opere rustico contemplandas invitat. Nonne Christiano theologo digna sunt, quæ is monet? qui naturam contemplatur inquit, quid Deo præstat, nisi ut tanta ejus opera non sint sine teste? Creator nos ad utrumque genuit, ad contemplationem rerum, & ad actionem. Pluribus hanc ipsam veritatem prosequitur inter Ecclesiæ patres Augustinus, qui in Genes. Lib. VIII. nos hisce verbis rogat: Quod majus, mirabiliusque spectaculum est, aut ubi magis cum rerum natura humana ratio quodammodo loqui potest, quam cum positis seminibus, plantatis surculis, translatis arbusculis, insitis malleolis, tanquam interrogatur quæque vis radicis, & germinis, quid possit, quidve non possit?... inque ipsa consideratione conspiciatur, quia neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat,
sed.

sed qui incrementum dat, Deus. Imo ipsius Ecclesiastici Cap. VII. oraculum est: Non odetis opera laboriosa, & rusticationem creatam ab Altissimo.

Jam si ad vitæ innocentiam, quæ ruri melius, quam in urbe custoditur, respiciam, negat M. Tullius pro Roscio Amerino, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida, incultaque vita maleficia gigni: contra asserit: Vitam rusticam, quam agrestem quidam vocant, parcimoniæ, diligentiae, justitiæ esse magistræ. Sane non alia magis ad veram pietatem, ac bene beateque vivendi rationem aptior via est: hoc enim vitæ genus procul a vitiorum exemplis, procul ab urbium strepitu, & corruptela, & civilium negotiorum fluctibus bonæ menti, ac honestati vacat, morumque sanctimoniam. & continentiam non tam docet, quam exercet: qua utinam temporum nostrorum luxuries corrigatur! Sane verissime de vita rustica Hippolytus apud Senecam:

Non alia magis libera est, & vitio carens

Ritusque melius vitæ qui priscos colat,

Quam quæ relictis mœnibus campos amat.

Et quid quæso Christiani hominis Officiis magis dignum est, quam veteris Catonis viri gravissimi de re rustica dictum: id agricola imprimis esse agendum, ut se diligant vicini.

Hanc rusticorum hominum indolem, morumque bonitatem quum superiorum annorum experientia optime perspectam haberem, relicto res theologicas docendi munere, obtentaque missione alia, in rus redii, ut & sacrorum, quibus olim apud Agricolas præfui, & Agricolationis, quam prius administraveram curam resumerem; tum etiam horis subcisivis in prosequendo philosophiæ æconomicae studio honestum otium, ingravescente præsertim ætate, ponerem. Hac igitur fortuna, quod Ciceronis votum est de Senectute differentis, frui licet mihi seni; nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis.

Porro ubi quasi postliminio agriculturæ studio diligentius excolendo animum admovi, ex veterum de ea Scriptorum lectione non parum me profecisse fateor. Etsi enim illorum non pauca moribus nostris, tum patrio celo, ac soli conditioni non respondeant; multo
plura

plura tamen, si eorum habitum diligentius observemus, usu didici, bene cum iisdem convenire præ novissimis inventis, quæ plausum obtinent, quia nova, speciemque magis veritatis, quam ipsam habent. Ego sane Romanorum de re rustica Scriptorum præcepta, sequi malo, quam ingeniosa, sed minus quandoque verà recentiorum commenta. Illa, licet pervetusta, non tamen obsoleverunt; sed secus quam aromatum vis annorum lapsu deficiens, perseverant esse salubria, fidemque, & auctoritatem ab ipsa ætate nanciscuntur.

Antiquitatem vero si qui spernunt, iis certe fatuus ego videbor; cui delicia hujus ævi non sapiunt, quique vetustis indutus centonibus, audeo in lucem prodire. Laudem non affecto, contentus, si non desit, qui meam operam æqui, bonique consulat.

Forte quis mihi vitio vertet, quod hac scriptionis argumentum, rusticorum hominum usibus consecratum, latino sermone aggressus sim; sed facilis est responsio: apud illos prisci sapientes, quos nec norunt, nec intelligunt, nihil habere possunt auctoritatis: frustra que essem, si vulgo sive Varrones, Columellas, Palladios; ignota illi nomina; sive antiquos poetas, philosophiæ æconomice callentissimos citarem. Dein eam jam ætatem agimus, qua non tantum agricolæ, verum etiam nobiles, elegantioresque de ruris disciplina philosophantur: his certo gratius, jucundiusque futurum suspicor, si ipsam præceptorum, quæ ex veteribus allaturus sum, vim, fidem, leporem, atque saporem percipiant.

Jam vero non desunt vulgaribus, linguæque latine imperitis hominibus vernaculi de re rustica libri, & quidem egregii; imo is hodie apud omnes nationes ejusmodi Scriptorum est proventus, ut copia magis, quam penuria laboremus. Inter eos, ut societatum rei agrariæ, & æconomice apud Hetruscos, Gallos, Suecos, Bernates, & plerosque Germaniæ populos, elucubrationes, quæ singulis annis, vel mensibus prodeunt, silentio præteream, hac ipsa in Tyrolensi provincia editæ nuper sunt ab ejusmodi cœtu agricultura patriæ emendandæ instituto, optima frugis opuscula, germanice scripta, eorumque plura per singulos annos expectamus. Neque enim, quæ ævi hujus nostri felicitas est, si L. Columella in vivis ageret, haberet, quod Germanis, ut olim Romanis suis exprobraret: Solares rustica, ait, quæ sine dubitatione proxima, & quasi con-

san-

sanguinea sapientiæ est, tam discipulis eget, quam Magistris. *Adbuc* enim Scholas Rhetorum, & ut dixi, geometrarum musicorumque, vel quod magis mirandum est, contemptissimorum vitiorum officinas, gulosius condendi cibos, & luxuriosius fercula struendi, capitumque, & capillorum concinnatores non solum esse audiui, sed & ipse vidi. Agricoltionis neque doctores qui se profiterentur, neque discipulos cognovi.

Verum melius jam de universa re rustica agitur: ejus scientia hodie apud nos a viris genere, reipublica administratione, & doctrina clavis, & in ditione quidem Austriaca ipsius Augusta auspiciis colitur: solemni frequentique Academicorum conventu de illius commodis, & incrementis consulitur: inexperta perpenduntur; eorum periculum faciendum decernitur; usus, & exempla ad proprii Soli, & aliæ naturam applicata excutiuntur. Ego ipse, Societati Tyrolensi de re agraria, ut Symbolam aliquam conferrem, elucubrationes quasdam obtuli, qualis est, de curando morbo rubiginis in tritico, de inventa a me marga, ejusque usu in Tyroli raro utili, de cultura frumenti, ut ajunt, Turcici, & id genus alia.

Sed hisce in dialogis ad singularia descendere nec animus mihi fuit, nec Scriptionis institutum id postulabat. Id mecum constitui, rusticæ disciplinæ principia ex veterum præceptis, & moribus trutinanda proponere: illa pleraque bona, imo optima: hi vani frequenter imo & improbi, non agricolationis, sed gentilis religionis vitio: ut adeo, si quæ præcepta ab his pendent, vana sint, & contemnenda. Nec enim a tam stolidis antiquitatis superstitionibus, puriori religioni periculum, nisi ophiogenes legant, & psylli, qui virus tantum exugunt. Cæterum, quod tantum ego antiquis Scriptoribus deferam, præter debitam vetusto ævo reverentiam auctores habeo ipsos apud Romanos disciplinæ rusticæ parentes, M. Catonem puto, M. Terentium Varronem, & L. Junium Columellam, qui florentissimis reipublicæ temporibus scripserunt, & a Græcis, Pœnisque, ac aliis viris sapientibus, & agricolationis gnaris relictæ, probeque discussa sua fecerunt. Sed neque ipsam meam experientiam, & quos in hac Rætia secundæ parte peritiores inveni, agricolas consulere neglexi: utraque in re secutus sum Columellæ mo-

nitum, qui vult. Lib. I. Cap. I., ut solers paterfamilias ætatis suæ prudentissimos agricolas de quaque re consulat, & commentarios antiquorum sedulo scrutetur, atque æstimet, quid eorum quisque senserit quid præceperit: An universa, quæ majores prodiderunt, hujus temporis culturæ respondeant, an aliqua dissonent. Multos enim jam jam memorabiles Authores comperi persuasum habere, longo ævi situ, qualitatem cœli, statumque mutari.

Erunt denique, quibus non placebit, mea scriptionis ratio, fastidientque, me in ruris disciplina exponenda dialogis fuisse usum: iis ego respondeo, integrum esse oportere Scriptoribus, qua quisque forma pro ingenio, & arbitrio suo uti velit: mea hæc per dialogos omnia disquirendi nec ingrata, nec inutilis, neque sane nova est in rebus ad agriculturam pertinentibus. Utque de aliis cum vetustioribus, tum recentioribus sileam, exemplum mihi præsto est M. Varronis summa auctoritate viri, qui in suis ad Fundaniam uxorem de re rustica libris se ipsum cum tribus interlocutoribus C. Fundanio, C. Agrio, & P. Agrasio de illa familiariter differentem introducit.

Hæc de instituti mei ratione præfato, liceat mihi ad Cives meos, & populares me convertere, qui utiliore me patriæ operam fuisse præstitutum, si in hoc libro paucis saltem de exsic- candis, quæ utrumque Atthesis littus occupant, paludibus, locisque palustribus emendandis, de suscipienda fundorum steriliū cultura, de abroganda pascuorum communione, & soli proventibus ampli- candis disseruissem. Rerum istarum cura jam a plurimis annis Ty- rolenses premit, acribus disceptationibus, dubiisque, experimentis obnoxia. Profecto nescio, quid illis utilius suscipi possit, si æque expeditum, atque parabile esset remedium. Equidem, quod fundus aquosus, & uliginosus ope fossarum tum cecarum, tum apertarum quandoque curari, ac qua ratione aquæ autumnales averti possint, pluribus tradidi Dial. XXVI. §. III. & XIII. atque etiamnum cen- seo incilia ista Columellæ utilia esse, ubi ejusmodi fontes, & sca- turigines possunt sine injuria vicini divertiri, aut impediri, ne alibi erumpant: palustribus vero, & uliginosis locis corrigendis, & simul fecundandis fimum ex stercore equino, aut hominum multum con-

ducere experientia didici. Caterum fossas huiusmodi exhauriendis paludibus secus flumina, quæ aquas subtus terram longe lateque diffundunt, fundisque algosis, & musco obductis, quod ex aquis subterraneis oritur, quales etiam in ipsis montibus invenimus, sufficere, haud ausim asserere; flumina etenim morem suum servant, nec objectis fossis coercentur, quo minus, quantum aquæ fundum permanantis a fossis recipiunt, tantum per notam sibi occultorum meatuum viam reddant. Eadem difficultate laborabunt fossæ excitatæ in fundo palustri, qui uliginem ab aquis subterraneis contraxit; has enim nec fossæ exhaurient, nec fundus fugere desinet.

Dabo jam, locum palustrem fossis exsiccari, non tamen ex eo fiet fecundior, imo sterilior. Qua in re non tam ad rationes phycas, quam ad experientiam provoco. Non multis abhinc annis tentavit nostrorum quidam, pratum suum palustre fossarum ope purgare uligine, & ad melius fœnum gignendum cultura concitare. Exsiccatum probe est ad votum agricolæ: sed qui fundus prius palustre fœnum, sequentibus annis protulit omnino nullum. Quid herus? Aratro, & ligonibus subigit solum, ac fœni seminibus confert. Prodeunt primo læta gramina, sed in prima herba ita marcescunt, ac si Solis calore, aut ignibus fuissent consumpta. Exederat siquidem longæva, & sulphurea uligo omnem pinguedinem, ut sublato etiam illo, licet corrupto, humore, ne gramen quidem alere potuerit: nec prior fecunditas rediit, nisi iterum repletis fossis. Quisquis igitur amat, palustrem & uliginosum fundum colere, uberiores proventus non expectet.

Porro qua ratione locus incultus in formam prati, aut agri instituendus sit data opera Dial. XXVI. & XXVIII. pluribus dissero.

Ut in probe cultis pratis verno tempore pascuorum communio abrogetur, optime institutum est, ac nostris ruris disciplina præceptis maxime conveniens, quæ ne propriis quidem Dominis id permittunt, quoniam, ut Dial. XXVI. tradimus, pecora molli solo infigunt ungulas, demergunt, & atterunt, scinduntque radices herbarum, aut interruptas non sinunt serpere, & condensari. Præterea fundum communem, si amplior est, & pascua admittat, polleatque soli bonitate, merito suis finibus arctari, & excoli oportet, ubi fini est copia.

Hujus

Huius vero quum nostra patria magna laboret inopia, & compascua illa plerumque angustis limitibus sint, ac loco minus felici, quandoque etiam sabuloso, aut glareoso, illa universim tolli, nec utilitati publicæ, vel singulorum, nec amplificandæ rei rusticæ videtur expedire, imo detrimento cedere ipsis campis jam cultis: his enim stercoreandi subtrahetur materia, quam inculti fundi cultura ingerendam postulabit, ita ut si campum sterilem fimo saturare velis, reliquos jam cultos negligi necesse sit.

Quid si fimo utrique fecundando sufficiat, fundusque distribuatur singulis, qui utendi jus habent: non tamen culturæ æquabitur compascuorum beneficium: facta divisione quibusdam nec tertia, aliis nec quarta iugeri pars obveniet: hi vero operæ pretium non censebunt paucos, quos illorum portio reddet, manipulos feni colligere, ad duos tresve dies totidem pecoribus ægre suffecturos: quum interea idem fundus toti prius gregi præbuerit viride per diem pabulum; ut adeo cultura negare videatur singulis, quod natura omnibus sponte offerebat. Consequens est pauperes familias eo breviter redactum iri, ut non solum pecus, cuius lacte se sustentabant, dimittere, verum etiam agellum, quem illius stercore saturare solebant, cogantur relinquere: melioris vero sortis agricolis id incommodi accidet, ut pecudum, quas in stabulis sicco pabulo alere oporteret, numerum contrahere, ac ineunte vere, quo communis fere est pabuli egestas, maximam earum partem debeant dimittere.

Jam vero facile quisque intelliget, imminuta pecudum copia, tantundem crescere pretium carnis, lactis, & butyri, ad quotidianum victum necessariorum, quin etiam frumentorum: hæc certe inopia letaminis minus prospere provenient, augebiturque agrorum macies, etiamsi fundi illi nunc promiscuæ pabulationi obnoxii, in campos frumentarios vertantur: quæ dein raritas pecudum? qui earum morbi, & pestes, si toto anno illis ferendus esset squalor, calorque stabuli, muscarum vexationes, ac sicca herba pabulum? Nam vix erit, cui facultas sit, per integras æstates continere, nutrireque pecora domi, quæ alant familiam; ne dicam, quæ civibus in urbe subministrant lactis alimenta.

Væræ istæ sunt, non vana, vel præconceptæ animo opiniones,
nec

nec ab antiquorum placitis recedunt, quibus facundior visa est culta
exiguitas, quam amplitudo neglecta. Sapienterque Palladius Lib. I.
Tit. VI. de re rustica monet, ut modum quisque teneat æstima-
tis facultatibus suis in assumptione culturæ, ne superatis vi-
ribus, excedente mensura, turpiter deferat, quod arroganter
assumit. Priscorum sane iudicio agricolationi, ac utilitati publicæ
magis consultum existimo, si loca deserta, & inculta redigantur
in pascua, quam ut hæc convertantur in agros; bene cultis pratis,
& pascuis, bene erit pecori, & ex ejusdem copia bene campis fru-
mentariis: auctis vero agris, & hi, & prata, & pecora maciæ
conficientur.

Videor hæc mihi ab antiquis operis rustici magistris didicisse;
quæ si bene intellexi, dabis illis gratiam, lector! si male, mihi
veniam. Ego interea ad te, quæ Palladius in suo ad Pasiphilum
carmine:

Incipiam, quidquid veteres scripsere coloni,

Sacraque priscorum verba labore sequar.

COLUMELLA DE RE RUSTICA. Lib. I.

Diligens paterfamilias, cui cordi est ex agri cultu certam sequi rationem rei familiaris augendae, maxime curabit, ut aetatis suae prudentissimos agricolas de quaque re consulat, & commentarios antiquorum sedulo scrutetur, atque aestimet, quid eorum quisque senserit, quid praeceperit: an universa, quae majores prodiderunt, hujus temporis culturae respondeant, an aliqua dissonent.

PARS I.
DIALOGUS I.
DE ERUDITIONE VITÆ RUSTICÆ.

PHILOMUSUS, EURASIUS, URBANUS.

A R G U M E N T U M .

- I. *Occasio sermonis.*
- II. *Causa male administratæ œconomiae in prædio.*
- III. *Res rustica ars magna, & scientia est.*
- IV. *A magnis scriptoribus tractata.*
- V. *Qui in præsens utiliter leguntur.*
- VI. *Etsi res rustica hodie ab eruditis negligatur.*

PHILOM. **S**iste, siste Eurasi, nisi parum prospiciunt oculi, Urbanum video, demisso capite, contracta fronte, fixis in terram oculis ad nos flectentem gradus, auresque nostras quotidianis querelis repleturum. EURAS. (*) An hic ille Urbanus, De Re Rustica. A olim

I.
Occasio
sermonis.

(*) Sub hoc nomine, a Cœtu literar. Roboret. sibi indito, latere voluit auctor: is, postquam in Athenæo Oenipontano theologiam, qua dogmata & Sanctorum Patrum

olim congerronum omnium lepidissimus, Musis omnibus charus, facultatibus potens: nunc rerum suarum negligens, in urbe dictus philosophus, quod antiquis fere tantum scriptoribus adhibeat fidem. *PHILOM.* Is ipse est. *EURAS.* Sed ista facies & macies cuiusdam mali est index: an hominem habet morbus? *PHILOM.* Habet gravissimus. *EURAS.* Quis obsecro, an crudelis illa articulorum, aut ischiadis carnificina? *PHILOM.* Interius malum est, ab imo pectoris proficiscens. *EURAS.* Fortasse febris cor adurit? *PHILOM.* Omni febre malignius: corpus enim, & animum afficit: perniciosiores autem sunt animi, quam corporis morbi; nam, ut Ennius ait, animus æger semper errat. *EURAS.* Quod igitur ei est nomen? *PHILOM.* Latinum nondum habet: Græce georgicophobiam posses compellare. *EURAS.* Novum morbi genus est, Galeno & Hippocrati ignotum. Nullane spes in medicina? *PHILOM.* Nulla: nostram enim non admittit, Græcam, aut Romanam non invenit. Tu forte præ cæteris posses agreste & domesticum ex Varrone & Columella subministrare pharmacum. *EURAS.* Et cur non ex Vegetii arte veterinaria? Ludis nempe me: cupio tamen veterem amicum tanto levare malo. *PHILOM.* Ergo compone vultum, & sume personam, ne sentiat rem de composito agi. *EURAS.* Fabulæ partes lubens agam. Sed... Urbanum sanum, salvumque etiam atque etiam esse iubemus. *URB.* Jubeatis igitur, &, ut votis respondeat eventus, velim, qui deam Salutis vobis magis propitiam precor. *PHILOM.* Nec tibi abesset, si manu nostra tam dare, quam optare foret. Quem autem affers parum secundum nuncium? *URB.* Aut manus mihi inferam, & majorum meorum viscera discerpam, aut familiam nostram confici patiar, necesse est. *EURAS.* Avertant Superi! Philomuse, tenemus morbum: furor est, quem Græci in Athaman-

te,

---

doctrinam spectat, publice tradidisset, variis eam in rem elucubrationibus editis, in agrum suburbanum secessit, ubi sacri pastoris munere fungitur, rusisque disciplinæ otium literarium impendit.

te, Ajace, & Oreste melancholiam vocarunt, nos vero hanc animi ægritudinem cum Cicerone *Lib. III. Tusc. quæst.* appellamus insaniam. *PHILOM.* O te omni infano insaniorem! non advertis georgicophobia malo affectum allegorias loqui? *EURAS.* Est singulare hoc insaniae genus, quod non totam mentem adimit, sed unam partem animi lædens cæteras relinquit integras. *PHILOM.* Tu vero non parte, sed tota mente captus es. *URB.* Et ego non partem, sed omnes spes nostras, patris delicias, avi thesaurum, majorum domicilium, avitum familiae patrimonium vili pretio cum Crate abjiciam. *EURAS.* En! rerum copia discrucietur. *URB.* Immo inopia, cum cavendum jam mihi, ne amplissimi prædii heres fame peream. *PHILOM.* Non igitur mirum, si hodie tam exsuccus, quasi cum cicadis rore tantum pastus esses. *URB.* Jam cicadam ala corripuisti, ut molestissime obstrepam, nova afflictus clade. *PHILOM.* Quid ergo est novæ rei? *URB.* Noveris paternum illud meum prædium, ex quo majores singulis annis bis mille tulerant, primo pro mille quingentis, dein pedetentim minori semper, ac minori pretio, ac demum pro sexcentis conductori extero elocasse. *PHILOM.* Dolens memini, nec sine gemitu, & admiratione. *URB.* Nudius quintus denique internecina clade prostratus sum, quo conductor ille fundo in futuros annos destructo, ut ajunt, suppellectili rustica sublata, equis & pecoribus abactis, omnique fœni & frumenti apparatu vendito, nec soluta a duobus annis pensione, excessit, erupit, evasit. *PHILOM.* Perditum caput! *URB.* Nunc vero opus ingenti philosophia. *EURAS.* Oeconomia potius. *URB.* Hæc corporis, illa Tullio teste *Lib. III. Tusc. quæst.* animi medicina, cujus auxilium non ut in corporis morbis petendum est foris: omnibusque opibus, viribusque, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. *PHILOM.* An uxor quoque, & liberi hac philosophia pascuntur? ego quoque iisdem, sumptu utique minori, Ciceronem, aut Senecam nitidissimæ editionis compararem. *URB.* Id vero minime. *PHILOM.*

LOM. His igitur prospiciendum. *URB.* Quo consilio, nisi ut invisum diu prædium cum curis agrestibus omnibus divendam?

PHILOM. Tunc avitum prædium familiæ a majoribus tanto pretio comparatum, tot curis custoditum, tot laboribus excultum,

tot deliciis exornatum venditare? *URB.* Non ego delicias, non quæstum, sed curas, lachrymas, & rei familiaris jacturam, quæ

ex hoc prædio imminet, amandaturus sum. Horreo enim, metuo, fugio luctuosum rei rusticæ quæstum, miseram illam, &

indignam vitam, mihi, rebusque meis semper inimicam. *PHI-*

LOM. Agnoscis morbum, Eurasi, quem georgicophobiam dixi.

EURAS. Agnosco. Sed tu, Urbane, an eandem cum majoribus

II. in colendo prædio rationem tenuisti? *URB.* Minime quidem; illi

*Causa male
administra-
tæ œcono-
miæ in præ-
dio.*

enim rebus constanter præsentibus aderant: agros per villicum, fa-

mulosque colebant: ego urbanæ vitæ amicus, omnis vero admi-

nistrandæ rei familiaris, ac maxime rusticæ, non solum igna-

rissimus, sed prope inimicus, conductorem constitui, ut recepta

ab eodem annua pensione curis domesticis solutus liberius meis

studiis vacarem. *EURAS.* Vastatorem assumpxisti, non conducto-

rem. *URB.* Videbatur homo ad sordes usque parsimoniam deditus,

ac miseratione dignus, qui pecore ad minorem numerum reda-

cto, fæno, stramine, immo & stercore vendito, secundos quo-

que fructus improbo labore ex eodem agro quotannis colligebat.

EURAS. Et passus es fundum his tantis cladibus ad supremum

vocari exitium, queis hostis haud posset perniciosiorem vastita-

tem inferre? *URB.* Non solum non repugnabam, sed probabam

etiam industriam, & de pensione singulis annis remittebam, vi-

dens plus semen spargi, minus fructuum colligi, conjecta in

fundi sterilitatem, aut cœli intemperiem culpa. *EURAS.* O te non

solum ad scientiam rusticam cæcum, sed & in iis, quæ cerni

possunt, hebetem, vecordem, ac extremi ingenii hominem! Et

hic ipse demum conductor distracta suppellectili, pecoribus, fæno,

& frumento aufugit? *URB.* Ipsissimus. *EURAS.* Iniquissimum, &

non

non una cruce dignum flagitium ! video siquidem ingens , nec nisi ingenti sumptu restituendum , rerum tuarum detrimentum .
URB. Absit , absit funestum consilium : hodie potius dimittendum invisum prædium , etsi tenuissimo pretio æstimandum ; horreo enim , averforque rem omnem rusticam , ac ut illi manum , aut animum adjicere valeam . *PHILOM.* Obsecro te , Urbane , per te , tuosque , ut non manum quidem rei rusticæ , sed aures tantum Eurasio in agricolationis studio non parum versato accommodes . *URB.* Aures quoque satis teneræ , & delicatæ sunt , Philomuse , qui diu jam in illa hæresi , ut nullum fere præter veteres auctores audiam , a cæteris non minore religione temperans , quam Judæus a carne suilla . *EURAS.* Conditionem hanc subeo , ut , quæ ad vitæ rusticæ commendationem , institutionemque dicturus sum , ex antiquis fere tantum Græcis Romanisque scriptoribus , quoniam cæteros profanos esse ducis , conquiram : verbis quoque eorundem plerumque usus , velut lignis & lapidibus , qui nostris aut aliorum animadversionibus ad constructionis formam tanquam cæmento committantur , Philomuso rude ac crudum opus suis veneribus exornante ceu spiritu , & vita .
URB. Istorum quidem nomine jam charior mihi es , Eurasi , ut de hoc invisio , ac ab omni elegantia alieno argumento differendum minus moleste feram . *EURAS.* Ego vero satis moleste
 fero , quod rem rusticam ab omni eruditionis elegantia alienam
 esse dicas , de qua M. Varro *de Re Rustica Lib. I. c. 3.* pronun-
 ciavit , quod non modo sit ars , sed etiam necessaria , ac magna
 scientia , quæ docet , quæ sint in quoque agro ferenda , ac fa-
 cienda , quæque terra maximos perpetuo reddat fructus . Uberius
 id ipsum Columella illustravit : at ego , inquires , cum aut ma-
 gnitudinem totius rei , quasi quamdam vastitatem corporis , aut
 partium ejus , velut singulorum membrorum numero recenseo ,
 vereor , ne supremus ante me dies occupet , quam universam di-
 sciplinam ruris possim cognoscere . Nam , qui se in scientia per-
 fectum

III.

*Res Rusti-
 ca ars ma-
 gna &
 scientia
 est.*

fectum volet profiteri, sit, oportet, rerum naturæ sagacissimus, declinationum mundi non ignarus, ut exploratum habeat, quid cuique plagæ conveniat, quid repugnet: siderum ortus, & occasus memoria repetat, ne imbris, ventisque imminentibus opera inchoet, laboremque frustretur. Cœli, & anni præsentis mores intueatur: neque enim semper eundem, velut ex præscripto, habitum gerunt: nec omnibus annis eodem vultu venit æstas, aut hiems: nec pluvium semper est ver, aut humidus autumnus; quæ prænoscere sine lumine animi, & sine exquisitissimis disciplinis non quemquam posse crediderim. Jam ipsa terræ varietas, & cujuslibet soli habitus, quid nobis neget, quid promittat, paucorum est intelligere. *Col. Lib. I. præf. URB.* Multa dicit probabilitate aliqua, & verisimilitudine. Et nihil ultra? *EURAS.* Allatis aliis exemplis prosequitur: post hanc tam multam, tamque multiplicium rerum prædicationem non me præterit, si, quem desideramus agricolam, quemque describimus, exegero a participibus agrestium operum, tardatum iri studia discentium, qui tam variæ, tam vastæ scientiæ desperatione conterriti, nolent experiri, quod se assequi posse diffident. Verumtamen quod in oratore jam M. Tullius rectissime dixit: par est eos, qui generi humano res utilissimas conquirere, & perpensas exploratasque memoriæ tradere concupierunt, cuncta tentare: nec si vel illa præstantis ingenii vis, vel inclytarum artium defecerit instrumentum, confestim debemus ad otium, & inertiam devolvi, sed quod sapienter speravimus, perseveranter consecrari: summum enim culmen affectantes satis honeste, vel in secundo fastigio conspiciemur. *Col. loc. laud. URB.* Si tam vasta, tam ingeniosa agriculturæ scientia, quis demum ad eandem idoneus? *EURAS.* Potest, ejusdem scriptoris sententia, nec subtilissima, nec rursus, quod ajunt, pingui Minerva res agrestis administrari: nam illud procul vero est, quod plerique crediderunt, facillimam esse, nec ullius acuminis rusticationem. *Col. loc. laud. URB.* Quid ergo abje-

cta

Ita tantum ingenia huic rei manum admovent? *EURAS.* Immo IV.
 summa animum adiecere, & calamum: Varro certe & Columella *A magnit
scriptoribus
tractata.*
 septuaginta aliquot eruditissimos Græcos enumerat, qui rem ru-
 sticam suis litteris illustrarunt, quos inter ex poetis Hesiodus:
 ex philosophis Aristoteles & Theophrastus. Et ut agricolationem
 Romana tandem civitate donemus, scribit Columella, jam nunc
 M. Catonem Censorium illum memoremus, qui eam Latine lo-
 qui primus instituit: post hunc duos Salsernas, patrem & filium,
 qui eam diligentius erudierunt; ac deinde Scrofam Trebellium,
 qui eam eloquentem reddidit: & M. Terentium, qui expolivit:
 mox Virgilium, qui carmine quoque potentem fecit. Nec po-
 stremo quasi pædagogi ejus meminisse dedignemur, Julii Hygini.
 Non minorem tamen laudem meruerunt nostrorum temporum
 viri Cornelius Celsus, & Julius Atticus; quippe Cornelius totum
 corpus disciplinæ quinque libris complexus est: hic de una spe-
 cie culturæ pertinentis ad vites singularem librum edidit: cujus
 velut discipulus duo volumina similium præceptorum de vineis
 Julius Græcinus composita facetius & eruditius, posteritati tra-
 denda curavit. *Col. loc. laud.* Nos vero his omnibus Columellam
 ipsum, Plinium Secundum, & Palladium adjungimus, illum
 quidem Latini sermonis nitore, istum rerum copia & ubertate,
 hunc præceptorum utilitate oppido commendandum. Vides igitur,
 rem rusticam nec sterilitate materiæ, nec eruditionis ino-
 pia, nec literatorum scriptorum numero laborare. *URB.* Quis
 neget hos magnos esse melioris Latii procures? magni habentur
 ob sermonis venustatem, non ob materiæ utilitatem. *EURAS.* Id
 ipsum est, quod queror, verba a te æstimari, non argumentum.
URB. Quia illa ad eruditionem faciunt, & elegantiam. *EURAS.*
 Hoc vero ad usum, & utilitatem. Et quid vetat, una mercede
 utrumque assequi? *URB.* Usus forte ipsimet ignorabant. *EURAS.* V.
 Haud scio: Cato, qui tam præclare de vita rustica scripsit, ean- *Qui in
præsens
utiliter le-
guntur.*
 dem multa voluptatibus exercuit. M. T. Varro anno ætatis octoge-
 simo

simo jamjam profecturus e vita, necessariis suis prodesse cupiens,
 non solum dum viveret, sed & cum periisset, tres libros con-
 scripsit; & quidem, ut ipse fatetur, ex tribus radicibus: & quæ
 ipse in suis fundis colendis animadvertit, & quæ legit, & quæ
 a peritis audivit. J. Columella a puero vitæ rusticæ deditus, adeo
 ut agriculturam vocet professionem suam. Plinius Secundus A.
 Gellii testimonio *Lib. IX. c. 4. Noct. Attic.* vir in temporibus æta-
 tis suæ, ingenii, dignitatisque gratia, auctoritate magna prædi-
 tus. Æmil. Palladius ipse suos fundos coluit *Lib. IV. T. 10.* cui
 Cassiodorus *Div. lect. c. 28.* testimonium dixit: Æmilianus expla-
 natos duodecim libros de hortis, vel pecoribus, aliisque rebus
 planissima lucidatione differuit. Hi igitur minime rerum ignari
 erant. *URB.* Primi tamen erant: sunt autem plerumque rudia,
 & imperfecta prima rudimenta, aut quæ primo litteris mandan-
 tur. *EURAS.* Hos præcessit, ut dixi, magna turba Græcorum, a
 Varrone & Columella laudata, quorum alii Attici, alii Rhodii,
 alii Thasii, alii Milefii, alii Siculi, ex ipsis sapientiæ fontibus
 orti, ex quorum commentariis Romani scriptores multa præce-
 pta hauserunt. Igitur de cultura agri præcipere principale fuit
 & apud exteros, scribit Plinius *L. XVIII. Sect. 5.* siquidem id &
 reges fecere, Hiero, Philometor Attalus, Archelaus, & duces
 Xenophon, & Pænus etiam Mago: cui quidem tantum hono-
 rem senatus noster habuit Carthagine capta, ut cum regulis Afri-
 cæ bibliothecas donaret, unius ejus duo de triginta volumina
 censeret in latinam linguam transferenda, cum jam M. Cato
 præcepta condidisset: peritisque linguæ Punicæ dandum negotium.
URB. Multa me voluptate perfundit, quod cum cætera fere om-
 nia, quæ ad civilem vitam & humanitatem faciunt, Græcis Ro-
 manisque tribuimus, iisdem etiam agricolationis institutionem
 debeamus: vereor tamen, ne pleraque ab iis tradita, aut vana
 sint, aut falsa, aut certe nostro solo, aut cælo minime conve-
 nientia. *EURAS.* Sunt quædam, fateor, a veritate aliena, quæ-
 dam

dam vanitate, & superstitione plena, quædam regionis nostræ conditioni non accommoda, aut prorsus ignota: non propterea vero rejicienda omnia, cum plurima nihilominus rebus nostris maxime opportuna. Hæc igitur ad usum, vana falsaque ad risum facient. Tuam vero hanc objectionem jam cum Tremellio responso prævenit Columella l. l. excusans Pœnos, qui talia plura tradiderunt, quod Italiæ & Africæ solum, cælumque diversæ naturæ nequeat eosdem proventus habere; hæc tamen, inquiens, quæ propter disciplinam ruris nostrorum temporum cum priscis discrepant, non detertere debent a lectione discentem; nam multo plura reperiuntur apud veteres, quæ nobis probanda sunt, quam quæ repudianda. Multa diversa, adversa etiam a moribus armisque nostris occurrunt in Thucydide, Polybio, & Livio, nec tamen sine fructu hodie leguntur a ducibus, si cum judicio: ita saluberrima scriptorum rei rusticæ præcepta cum magna utilitate evolves, si judicium in consilium adhibeas. *URB.* Sunt multa alia, quæ ingenia nostra provocant ad magis dignas & amabiles curas, ac ut hoc plebejo studio vim genio suo inferant. *EURAS.* Vim genio suo, & Reipubl. injuriam inferunt, dum illum voluptate magna, hanc maxima utilitate defraudant: neque enim aliud studium liquidiore voluptate suos cultores pascit, nec ipsa natura uberioribus, ac ad quotidianum usum magis necessariis fructibus nos noscit pascere, ac qui e re rustica profisciscuntur, & prima æstate, aut autumno se se exerunt; cum cæteræ artes suas spinas, laboremque constanter ostentent; & tamen tot laboribus, tot vigiliis, tot sumptibus quærantur, licet pauci sint, qui post aliquot annorum decursum speratos fructus decerpunt. In memoriam revoca, quæ a prima juventute series laborum, quæ rerum impendia in victum, in vestitum, in libros, in artis instrumenta, in magistros? & adhuc mea messis in herba est, & procul a meta: nihilominus quisque mavult agello paterno cedere, quam ingenio: & inter pulveres confici, quam parum

VI.
Etsi res
rustica hodie ab eruditis negligatur.

sapere videri. Quam quidem miserrimam servitutem non damnaturus venio, querelis tamen, & suspiriis indulgere liceat, artes cæteras coli, & excoli tot laboribus, tot sumptibus emi, hanc unam ab eruditis ignorari, & negligi. Quantus enim, nec tamen improbo, aut invideo, est ad levia quædam tentamina, aut prima rudimenta in pretiosissimis instrumentis philosophiæ apparatus? quam splendidus in medicina? quis in jurisprudentia librorum thesaurus? quot anni in iis terendis volvuntur? Latini sermonis gratia, carminum amore, illustrandæ tum civilis, tum naturalis historiæ desiderio excutiuntur (nec tamen sine præcipua laude, & fructu) Græci, Romanique scriptores, omnes nummi, lapides, laminæ, inscriptiones, & apices litterarum ad examen vocantur: omnes viæ, valles, montes, fluvii investigantur: & cum prisca ævi odoramus vestigia, Superi! quæ tum exultatio, qui triumphus, quæ encomia? & laudo, nec invideo: sed præcipuas regionis divitias, quibus vivimus, & nutrimur, rem rusticam, inquam, quæ certo pars quædam philosophiæ, ac sanguinea sapientiæ est, ut Columella l. l. testatur, neglectam jacere doleo, ut ne veteres quidem de illa scriptores, nisi Latini sermonis gratia, nostro oculo dignemur. *URB.* O te albæ & agrestis mentis hominem! qui velut in oratoria, geometria, arithmetica, musica, comica, saltatoria, architectonica, & nautica arte magistros adhibemus, ita rustici quoque studii præceptores assumi desideras. *EURAS.* Atqui ego satis mirari non possum, reponit Columella, quid ita dicendi cupidi seligant oratorem, cujus imitentur eloquentiam? mensurarum & numerorum modum rimantes placitæ disciplinæ confectentur magistrum? vocis & cantus modulatorem, nec minus corporis gesticulatorem scrupulosissime inquirent saltationis, ac musicæ rationis studiosi? jamque qui ædificare velint, fabros & architectos advocent, qui navigia mari concedere, gubernandi peritos? qui bella moliri, armorum, & militiæ gnaros? Et ne singula persequar, ei studio, quod

quod quisque agere velit, consultissimum rectorem adhibeat? denique animi sibi quisque formatorem, præceptoremque virtutis e cœtu sapientum arcessat? sola res rustica, quæ sine dubitatione proxima, & quasi consanguinea sapientiæ est, tam discantibus egeat, quam magistris? *Col. L. I. præf. URB.* Quia in cæteris artibus majorem invenimus honestatem & difficultatem, capimusque & utilitatem, & voluptatem majorem. *EURAS.* Et qua ratione scientia quædam jucunda animo, quæ ars nostris & Reipubl. commodis opportuna, usu decora, aut studiis nostris digna videri posset, si ejus non solum institutionem, sed etiam conditionem, ac emolumenta ignoremus? aut quis post veteres illos Romanos scriptores rei tam honestæ, tam utilis, tam necessariæ causam aut defendendam, aut illustrandam suscepit? *URB.* Desertam igitur ab eruditis causam age, & artis tam præstantis natales ab origine repete; quæ, si nihil ad augendum patrimonium, forte tamen ad levandum animi mœrorem conferet. *EURAS.* Ego vero me non id tantum, sed si nulla sinistra opinione præventus æquo animo aures mihi præbeas, consecuturum spero, ut non solum minus ab agrorum cultura abhorreas, verum etiam læsæ causæ facilius remedium invenias.

Teodoro Viero sculp.

DIALOGUS II.

DE DIGNITATE VITÆ RUSTICÆ.

ARGUMENTUM.

- I. *De origine vitæ rusticæ ab orbe, &*
- II. *Urbe condita.*
- III. *Romæ vita rustica fuit potior urbana, tum*
- IV. *Ob rerum necessitatem, tum*
- V. *Ob majorem utilitatem in militia, tum*
- VI. *Ob morum probitatem, tum*
- VII. *Ob quæstum honestiorem.*

I. EURAS. **U**T igitur errorem, quo es implicatus, ejicias, ac de vita rustica mitius sentias, ante omnia ortum progressumque ejus exponam. Cum duæ vitæ traditæ sint hominum, scribit Varro de R. R. L. III. c. I. rustica & urbana, dubium non est, quin hæ non solum loco discretæ sint, sed etiam tempore diversam originem habeant: antiquior enim multo rustica: quod fuit tempus, cum rura colerent homines, neque urbem haberent. PHILOM. Probe respondet sacræ historiæ Varronis sententia: cum enim rerum omnium sapientissimus opifex, condito hoc pulcherrimo naturæ regno, primum hominem præesse voluisset, ratione pror-

prorsus mirabili domicilium & regiam ejus dignitatē convenien-
tem, & jucunditate omnia superantem, tamquam opus suis
ipsiusmet manibus excitatum, & velut sedem beatæ vitæ, hor-
tum nempe illum voluptatis constituit. *URB.* Mallem & ego
illius, præ prædio meo, spectator esse, & inter florum delicias
aut oculus fieri cum Argo, aut nasus cum Catullo. *PHILOM.* Sed
non constituit tanquam inutilem spectatorem, qui oculus tan-
tum, aut nares afferret, sed ut operaretur, & custodiret illum.
Gen. 2. Ab hoc horto voluptatis admissio crimine, quod lethali
contagione in omnes posteros transfusum est, ejectus, terram
tamen, etsi spinas & tribulos germinaturam, jussus est colere,
non urbem ædificare, & oppida, ut in sudore vultus sui & la-
boribus comederet panem. Eandem vitæ rationem post diluvium
tenuerunt posterī, tum in Ægypto, tum in Chananæa, ut ru-
sticæ artis beneficio in angusta fere provincia innumeris populus
aleretur. *URB.* Tum autem nobilitatis nulla ratio ducebatur.
PHILOM. Nec tamen indignum cælo visum, hunc a grege ovium
ad regendum populum, aut a pera vocare ad sceptrum. Eadem
disciplina tum apud Assyrios, tum apud Persas viguit, ut satra-
pæ agris bene cultis, aut neglectis, præmiis afficerentur, aut
pœnis; quæ ipsa veterum Ægypti regum velut præcipua cura,
ita fons tantarum divitiarum, quibus alias gentes superabant,
fuit. *URB.* Græcorum, Romanorumque philosophia mihi magis
arridet. *EURAS.* Vetustissimum Græciæ oppidum Thebæ Bœotiæ
sunt; a quarum origine, si tempus referas ad illud principium,
quo agri coli cœpti sunt, atque in casis & tuguriis habitabant,
nec murus, nec porta quid esset, sciebant, immani numero an-
norum urbanis agricolæ præstant. Nec mirum, quod divina na-
tura dedit agros, ars humana ædificavit urbes, cum artes omnes
dicantur in Græcia intra mille annorum repertæ: agri nunquam
non fuerint in terris, qui coli possint. *Varr. L. III. c. 1.* Roma-
norum vero populum a pastoribus esse ortum, quis non dicit?

II.
et Urbe
condita.

quis

quis Faustulum nescit pastorem fuisse nutricium, qui Romulum & Remum educavit? non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quod parilibus potissimum condidere urbem? non idem quod multa etiam nunc ex vetere instituto bubus & ovibus dicitur? & quod æs antiquissimum, quod est flatum, pecore est notatum? & quod urbs, cum condita est, tauro & vacca, qui essent muri, & portæ, definitum? & quod populus Romanus, cum lustraretur, suovitautilibus circumaguntur verres, aries, taurus? & quod nomina multa habemus ab utroque pecore? *Varr. L. II. c. 1.* Post hæc recenset Porcium, Ovinium, Caprilium, Equitium, Taurum, Vitulum, asserit, multos alios a pecudibus nomen familiæ assumpsisse. Cognomina etiam prima inde, scribit Plinius *L. XVIII. S. 3.* Pilumni, qui pilum pistrinis invenerant: Pisonis a pisendo. Jam Fabiorum, Lentulorum, Ciceronum, ut quisque aliquod optime genus fereret: Juniorum familiæ Bubulcum nominaverunt, qui bubus optime utebatur. *URB.* Non jejuni sunt, aut omnis eruditionis inopes rei rusticæ natales. *EURAS.* Nec tamen omne hujus vitæ genus simul & semel caput extulit, sed ordine quodam, & pro exigentis naturæ necessitate; nam, ut denuo Varro testatur, summus gradus fuit naturalis, cum viverent homines ex iis rebus, quæ inviolata ultro ferret terra. Ex hac vita in secundam descendisse scribit, nempe pastoriciam, e feris, atque agrestibus, ut ex arboribus, ac virgultis decerpendo glandem, arbutum, mora, pomaque colligerent ad usum: sic ex animalibus cum propter eandem utilitatem, quæ possent, silvestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent. In queis primum non sine causa putant oves assumptas, & propter utilitatem, & propter placiditatem; maxime enim hæ natura quietæ, & aptissimæ ad naturam hominum; ad cibum enim lac & caseum adhibitum, ad corpus vestitum & pelles contulerunt. Ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa, & quo descenderant, ibi processerunt longe, dum ad nos perveniret,

Varr.

Varr. L. II. c. 1. Eundem vitæ ordinem ab initio in Græcia observatum fuisse ex Dicæarcho ostendit, ut superioribus temporibus homines pastoriciam vitam agerent, neque scirent etiam arare terram, aut ferere arbores. *Varr. L. I. c. 2.* velut apud Romanos multo serior vitium cultura esse cœpit, primoque, ut necesse erat, arva tantum coluere. *Plin. L. XVIII. S. 5.* Progressu enim temporis artes perficiuntur, & ob inventarum rerum copiam & varietatem in plures partes dividuntur, ut etiam hujus disciplinæ innumerabiles esse dixerit Varro *L. I. c. 5.* URB. Agnosco antiquitatem hujus vitæ, haud raro tamen contingit, ut, quod institutione primum, fructu & honestate aliquando fiat postremum. *EURAS.* Neque solum antiquior cultura agri, verum etiam melior. *Varr. L. III. c. 1.* Et in hoc eadem naturæ majestas tanto plures bonos genuit, ac frugi, quanto fertilior in iis, quæ juvant, aluntque: quorum æstimatione & gaudio nos quoque, relictis æstuationi suæ istis hominum turbis, pergemus excolere vitam, eoque constantius, quo operæ nobis major, quam famæ gratia expetitur. Quippe sermo circa rura est, agrestesque usus, sed quibus vita honosque apud priscos maximus fuerit. *Plin. l. l. S. 1.* Hodie tamen publice concepta & confirmata vulgaris existimatio, rem rusticam sordidum opus, vereorque, ne flagitiosa, & quodammodo pudenda, aut inhonesta videatur ingenuis. *Col. l. 1. præf.* At majores nostri longe aliter existimabant, cum procures civitatis in agris morabantur: & cum consilium publicum desiderabatur, e villis in senatum, & ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. *Cicer. Orat. pro Rosc. URB.* Præposere: aut quo temporis ævo hæc intemperies? *PHILOM.*

III.

*Romæ vita
rustica fuit
potior urbana.*

Dum populus pauper, dum nova Roma fuit.

Dum casa Martigenam capiebat parva Quirinum,

Et dabat exiguum fluminis ulva thorum.

Jupiter angusta vix totus stabat in æde,

Inque Jovis dextra fœdile fulmen erat.

Fron-

Frondebz ornabant, quæ nunc, Capitolia, gemmîs,
 Pascebatque suas ipse senator oves.
 Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem,
 Et fœnum capiti supposuisse fuit.
 Jura dabat populis posito modo consul aratro,
 Et levis argenti lamina crimen erat.

Ovid. L. I. Fast.

EURAS. Jam distinctio honosque civitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent: urbanæ vero, in quas transferri ignominia esset, desidîæ probro. Itaque quatuor solæ erant, in quibus habitabant, Suburbana, Palatina, Collina, Exquilina. Nundinis urbem revisitabant, & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica avocaretur. Quies, somnusque in stramentis erant. *Plin. l. l. S. 3. PHILOM.* Hinc iterum *Ovidius L. III. Fast.*

Aspice de canna, straminibusque domum.

In stipula placidi capiebant munera somni:

Et tamen ex illo venit in astra thoro.

EURAS. Gloriam denique ipsam a farris honore adorem appellabant. *Plin. l. l.* cum dona populi amplissima quartarii, aut heminæ farris fuerint. Nundinarum etiam conventus manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo diebus urbanæ res agerentur, reliquis administrarentur rusticæ. *Col. L. I. præf.* Pluribus propterea scriptorum monumentis admoneor, apud antiquos fuisse gloriæ curam rusticationis: ex qua *Quintius Cincinnatus* obsessi consulis, & exercitus liberator ab aratro vocatus ad dictaturam venerit, ac rursus fascibus depositis, quos festinantius victor reddiderat, quam sumpserit imperator, ad eosdem juvencos, & quatuor jugerum avitum herediolum redierit. *Idem l. l.* *URB.* Et hic ex agro vocatus ad summam imperii? *EURAS.* Ibi a legatis, seu fossam fodiens bipalio innixus, seu cum araret, operi certo agresti intentus, salute data invicem, redditaque rogatus,

gatus, ut togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitan-
 sque, satin' salva essent omnia, togam propere e tugurio pro-
 ferre uxorem Reciliam jubet: qua, simul absterfo pulvere, ac
 sudore, velatus processit. *Liv. L. III. c. 26.* Itemque C. Fabricius,
 & Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis
 alter Sabinis, accepta, quæ viritim dividebantur, captivi agri
 septem jugera non minus industriè coluerit, quam fortiter armis
 quæsierat. *Col. l. l.* Curio ad focum sedenti magnum auri pon-
 dus. Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt; non enim
 aurum habere præclarum sibi videri dixit, sed eis, qui haberent
 aurum, imperare. *Cicer. de senect.* Attilium denique illi, qui
 missi erant, sua manu spargentem semen, convenerunt. *Cic. pro*
Rosc. Hic ille est Attilius Regulus, qui cum aliquot præliis con-
 tra Carthagenenses prospere pugnasset, successorem sibi a Senatu
 designandum petiit, quod ejusdem septem jugerum agellus dese-
 reretur, ut sibi haud esset, unde uxor aleretur, aut filia collo-
 carentur in matrimonium. Quæ postquam Senatus a consule
 accepit, & agrum alii villico collendum locari, & alimenta
 conjugii ejus, ac liberis præberi, resque, quas amiserat, redimi
 publice jussit. *Epit. Liv. L. XVIII. Senec. de consol. Val. Max. L. IV.*
 Itaque ex minima, tenuissimaque Republica maximam & floren-
 tissimam, scribit Tullius nobis reliquerunt; suos enim agros stu-
 diose colebant, non alienos cupide appetebant; quibus rebus, &
 agris, & urbibus, & nationibus Reipubl. atque hoc imperium,
 & Populi Romani nomen auxerunt; ut adeo apud majores no-
 stros summi viri, clarissimique homines, qui omni tempore ad
 gubernacula Reipubl. sedere debebant, tamen in agris quoque
 colendis aliquantum operæ, temporisque consumpserint. *Cicer. pro*
Rosc. Isque mos dum servatus est perseverantissimus colendorum
 agrorum studio, veteres illi Sabini Quirites, atavique Romani,
 quamquam inter ferrum, & ignes, hosticisque incursionibus va-
 stas fruges, largius tamen condidere, quam nos, quibus diu-

IV.
Tum ob re-
rum neces-
sitatem.

turna permittente pace prolatare licuit rem rusticam. Atque adeo vera illa Romuli proles agrestibus operibus exercitata semper rusticam plebem præposuit urbanæ. *Col. L. I. præf. URB.* Quo autem animi consilio factum fuisse autumas, ut rustici urbanis civibus præferrentur? *EURAS.* Id ego & majoris necessitatis, & utilitatis, & honestatis hujus vitæ nomine constitutum fuisse video; nam ut aliæ disciplinæ vitam exornant, ita rustica tuetur, atque conservat, & quodammodo vitam ipsam in vita retinet: velut enim subacta & mollita agricolarum labore tellus benigne frugibus respondet, sic deserta a cultu sterilefcit. Ex quo fit, ut nihil nobis relinquatur, unde, quæ ad victum comparandum, depellendamque famem sunt necessaria, conquirere queamus; nec enim sedentibus, ac torpescantibus nobis dii copiam rerum de cælo profundunt. Quapropter viri magni majores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos urbanis; ut ruri enim, qui in villa vivunt, ignaviores, quam qui in agro versantur, in aliquo opere faciundo: sic, qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaque annum ita dividerunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem, ut rura colerent. Quod dum servaverunt institutum, utrumque sunt consecuti, ut & cultura agros fecundissimos haberent, & ipsi valetudine firmiores essent. *Varr. L. II. præf.* Nec sine causa ex agris redigebant suos cives, quod & in pace a rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur. *Id. L. III. c. 1.* Primo igitur agricolarum pacis tempore necessarium, honestumque officium; ob id salutis publicæ studiosissimus Numa Pompilius, ut civitas affluentia abundaret, agrum omnem divisit, præfecitque pagis singulis singulos magistratus, inspectores & custodes suæ quosque partis; hi enim circumeuntes assidue, bonos & malos describentes agricultores regi deferabant,isque laudibus prosequens diligentes agricolas, & comitate complectens, segnes autem & ignavos opprobriis, multaue insectans, ad colendos

agros

agros melius quemque invitabat. *Dionys. Halicar. L. II.* Ancus vero Martins eosdem denno negligi conspiciens hortatus est, ut honestam & moderatam per iustissima opera exhibentem quotidianam cuique abundantiam iterum revocarent. *Idem L. III.* Quæ lex Populo Romano diu sancta, firmaque fuit, ut agrum male colere censorium probrum judicaretur, atque quem virum bonum colonum dixissent, amplissime laudasse existimabant. *Cat. præf.* Hinc & locumpletes dicebant, loci, hoc est, agri plenos. Pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat. *Plin. L. XVIII. S. 3.* Vides igitur, Urbane, Reipubl. & communis necessitatis studio rusticos cæteris civibus pluris fuisse habitos, quia, ut bene advertit Columella *Lib. I. præf.* etsi rhetoricæ, geometriæ, musicæ, aliarum artium professoribus, vel, quod magis mirandum est, contemptissimorum vitiorum officinis, gulosis condiendi cibos, & luxuriosius fercula sternendi, capitum, & capillorum concinnatoribus, civitas egeret, tamen, sicut apud priscos, florere posset Respublica; nam sine ludicris artibus, atque etiam sine caufidicis, olim satis felices fuere, futuræque sunt urbes: at sine agricultoribus nec consistere mortales, nec ali posse manifestum est. *URB.* Fateor abundare urbem opificiis, officinis, magisteriis, omnique genere officiorum, quæ non tam ad necessitatem, ad voluptatem tamen faciunt, & Reipubl. utilitatem, ut ex iis conscribi miles possit. *EURAS.* Romanorum de hoc hominum genere ad militiam com-

V.

*Tum ob
majorem
utilitatem
in militia.*

venus. At me hercle vera illa Romuli proles assiduīs venatibus, nec minus agrestibus operibus exercitata firmissimis prævaluit corporibus, ac militiam belli, cum res postulavit, facile sustinuit, durata pacis laboribus, semperque rusticam plebem præposuit urbanæ. *Col. l. l.* quoniam ex agricolis & viri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur. *Cat. præf.* cum locorum asperitas hominum quoque ingenia daret. *Curt. L. VII.* ut sub divo & in laboribus enutriti hiemem, & æstatem juxta pati, humi quiescere, eodemque tempore inopiam, & laborem tolerare possint. *Salust. Bell. Jugurth.* Fortior siquidem miles e confragoso venit; segnior est urbanus, lasciviæ suetus, laborum intolerans, & quanto pecunia & voluptatibus opulentiores, tanto magis imbelles. *Tacit. L. I. & II. Annal.* A contrario nullum laborem recusant manus, quæ ad arma ab aratro transferuntur. In primo deficit pulvere ille unctus, & nitidus. Severior loci disciplina firmat ingenium, aptumque magis conatibus reddit. *Senec. Epist. 51.* Et ideo opificum vulgus, & sellularii minime militiæ idoneum genus. *Liv. L. VIII. c. 20.* Piscatores, aucupes, dulciarios, lintheones, omnesque qui aliquid tractasse videbuntur ad gynæceum pertinens, longe arbitror repellendos a castris, cum illi e contra minus mortem timeant, quo minus deliciarum noverunt in vita. *Veget. L. I. URB.* Ipse ego montanos nostros rusticos corporis robore, habitu, formaque viri, atque tota membrorum compositione prævalere illi opificum turbæ censeo: & ad defendendos patriæ fines iisdem nec vires, nec fidem, nec animum deesse, & hoc & prioribus seculis conspeximus, maxime si ad arma condoceremur. *EURAS.* Rem tenes, nam, ut scribit Vegetius *L. III. c. 26.* paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria; cum enim ad omnes artes perficiendas usu aliquo & exercitio opus sit, haud mirum, quod etiam in prælio non tam multitudo, & virtus indocta, quam ars & exercitium soleant præstare victoriam. *URB.* Præferrem tamen domestico mi-

militem exterum. *PHILOM.* Haud ita Romanis visum, quia hic & civibus, & ærario gravis, & fide, & officio inferior: ille vero & amore, & reverentia potior: Principem, patriasque sedes velut rem suam tuetur. *EURAS.* Iis vero, quæ nunc dicturus sum, te ^{VI.} *Tum ob* offendi, Urbane, non ignoro, qui totus urbanis negotiis dedi- *morum pre-* tus ruris mores despicias, quos Romani maxime innocuos ducen- *bitatem.* tes urbanæ vitæ semper præferebant. Etenim, ut paulo ante ex Catone monui, virum bonum cum laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonumque colonum: amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. *URB.* Cur istud? *EURAS.* Eo quod vita hæc maxime disjuncta a cupiditate, & cum officio conjuncta; cum in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita magna maleficia gigni haud soleant, ut non omnem frugem, atque arborem in omni agro reperiri possis: sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur, ex luxuria existat avaritia, necesse est: ex avaritia erumpat audacia, inde omnia scelera, ac maleficia gignantur. Vita autem hæc rustica parsimoniam, diligentiam, justitiæ magistra est. *Cicer. pro Rosc.* *URB.* Agricolas aurei temporis reliquias credam. *EURAS.* Profecto, nam, qui terram colerent, piam & utilem agere vitam credebant, atque eos solos reliquos esse ex stirpe Saturni regis. *Varr. L. III. c. 1.* *URB.* Fabula est, in contemptum urbanæ vitæ conficta. *EURAS.* Quis dubitat? velut & de vetere illa paræmia: urbanus nil boni cogitat. Sed tamen, qui degunt in urbibus propter contagia negotiorum & hominum astutiores fiunt: cum contra illis, qui in agris agunt, sit fides certior, animus sincerior, ac religio sanctior. *URB.* Qui illud? *EURAS.* Urbem ad- vide, iustra, quid in ea, nisi curæ, turbæ, tumultus, procellæ, sollicitudines, cupiditates, quæ animum inficiunt, atque depascunt? circumstrepunt enim te subito res, hominesque, & negotium non solum tua negotia facient, sed aliena: mille laboribus, officiis, sudoribus & operis alienis res nostræ tum necessa-
lucif riæ,

riæ, tum jucundæ & quæritandæ sunt, & emendæ, adulterinæque divitiæ dolosis artibus comparandæ. At qui vitam suam agris mandaverunt, liberum, securumque a strepitu fori, ab aulæ officiis, a salutationibus importunis, a temporis furibus, labores tamen inter exercent otium, quorum se magis ad alta tollit animus, cum solutus, & sui juris videt suum cœlum, suus cuique labor suam explet cum voluptate inopiam: una cogitatio, cura una agri probe colendi, otium cæteris, aut supervacaneis, aut improbis sollicitudinibus nullum indulget. Nihil eorum, quibus impotens hominum libido pretium facit, aut in honore, aut amore est: sed natura, quæ ipsa hic colitur, singulis pro necessitate prospicit: & ideo simplex hæc, & innocua vita nec aliena appetit, nec sua profundit, nec maceratur invidia, nec exulceratur iracundia, nec turgescit superbia, nec similitates suscipit, nec odia exercet: luxus, & libido exulat, simplicitas vero & innocentia sine furore, sine fraude, & pietas in patriam, & justitia in cives, & fides in Principem, & religio in Superos viget, cæletque semper. *PHILOM.* Bene isthæc Hippolytus apud Senecam, aut quisquis illius tragiæ auctor est *Act. II. Sc. 2.*

Non alia magis est libera, & vitio carens,

Ritusque melius vita quæ priscos colat,

Quam quæ relictis mœnibus silvas amat.

Non illum avaræ mentis inflamat furor,

Qui se dicavit montium infontem jugis:

Non aura populi, & vulgus infidum bonis,

Non pestilens invidia, non fragilis favor

Non ille regno servit, aut regno imminens

Vanos honores sequitur, aut fluxas opes,

Spei, metusque liber. Haud illum niger

Edaxque livor dente degeneri petit:

Nec scelera populos inter, atque urbes sita

Novit, nec omnes conscius strepitus pavet.

Haud

Haud verba fingit. Mille non quærit tegi

Dives columnis: nec trabes multo insolens

Suffigit auro: non cruor largus pias

Inundat aras; fruge nec sparsi sacra

Centena nivei colla submittunt boves:

Sed rure vacuo potitur, & aperto æthere

Innocuus errat.

EURAS. Hanc vitæ innocentiam comitatur æque honestus, atque ab omni criminis labe remotus quæstus, quamvis re ipsa vita rustica nullum sciat, fructum autem eum solum, quem labore peperisset. *Cicer. pro Rose.* adeo ut Romani sub Numa liberati bellis negotiisque urbanis omnes coloni fierent, divitiasque terræ omnium iustissimas, militari copia nihil firmi habente, dulciores arbitrarentur: nec non sub Anco Martio agricultura & nutritione pecudum modestam industriam exercerent. *Dionys. Halicar. L. II. & III.* Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. *Cicer. L. I. de offic.* Ex quo maxime pius quæstus consequitur, minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. *Cat. in præf.* Cum enim rei quærendæ & augendæ plures sint viæ, hæc una est, cuius luera nullo sunt conjuncta periculo, nullam habent ignominiam, nullas sordes. Pariunt aliæ artes artificiosas quasdam, doloque studio quæsitæ opes: agricultura veras, & ipsius naturæ largitate natas: cum contra mercatorum quæstus periculosus, fœneratorum parum honestus, opificum illiberalis.

URB. Quid igitur de mercatoribus, & fœneratoribus sentis?

EURAS. Est interdum præstare, fateor, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum fiet: & item fœnerari, si tam honestum fiet. Majores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimarint fœneratorem, quam furem, hinc

VII.
Tum ob
quæstum
honestio-
rem.

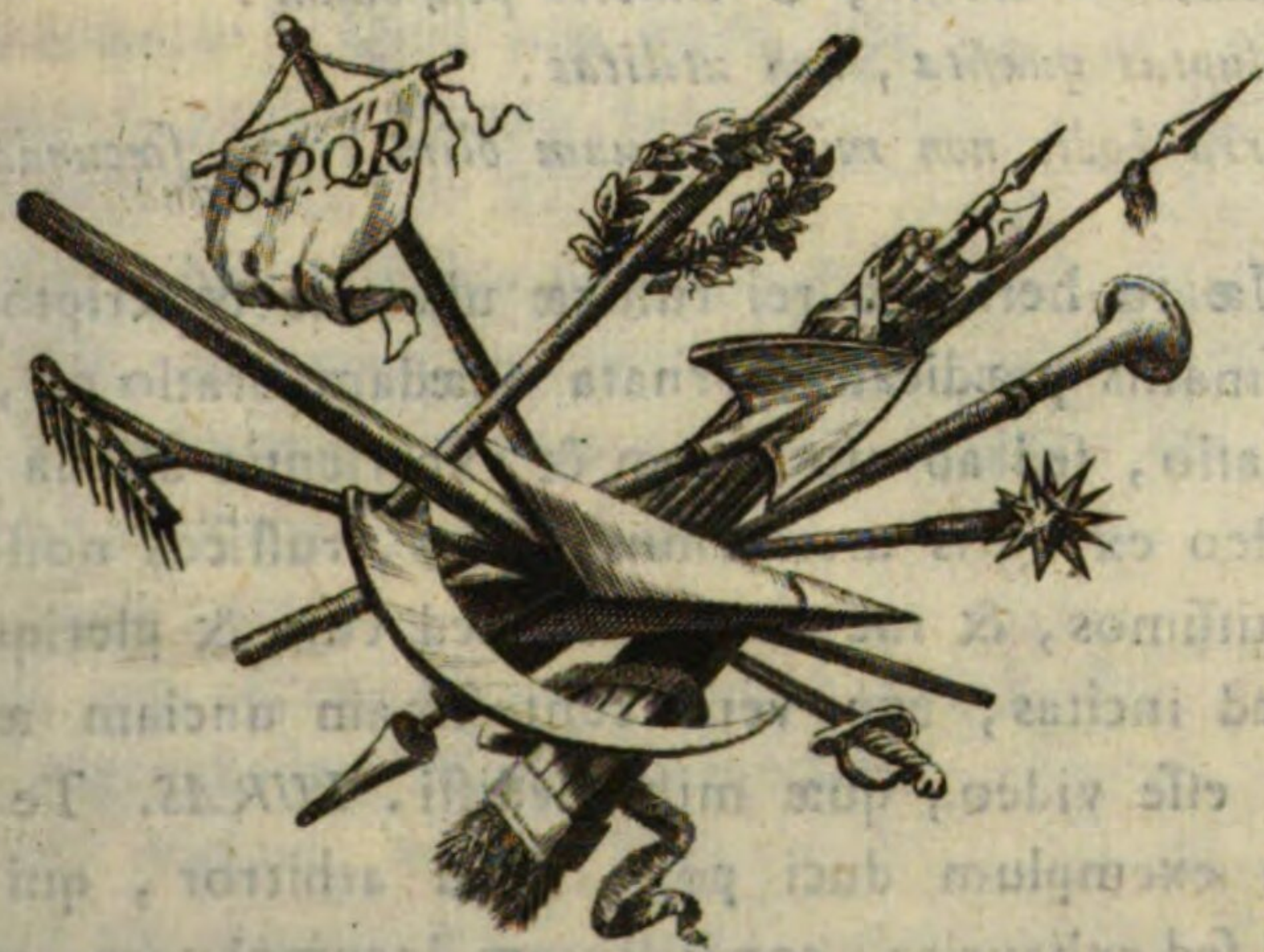
licet

licet existimari. *Cat. in præf.* Fœnoris siquidem iusti vocabulo veteres non utebantur, nisi de proventu terræ, quæ velut gratissima debitorum pro singulis granis aliquot centena reddit; cum contra naturam sit, ut pecunia pecuniam pariat. *URB.* Prodest tamen & debitoribus fœneratio. *EURAS.* Est tamen his invisæ, quibus succurrere videtur. *Col. L. I. præf.* *URB.* Victoriæ bellicque fructus decerpere certo gloriosius. *EURAS.* Nisi æquius existimamus cepisse prædam ex militia, quæ nobis nihil sine sanguine & cladibus alienis affert. *Col. l. l. URB.* Quid igitur de magnis negotiatoribus? *EURAS.* An bellum perosis maris & negotiationis alea sit optabilior, & rupto naturæ fœdere terrestre animal homo, ventorum & maris objectus iræ, se fluctibus audeat credere, semperque ritu volucrum longinqui littoris peregrinus ignotum pererret orbem? *Col. l. l. URB.* Causarum forensium patrum agere quid dignius? *EURAS.* Sed ne caninum quidem, sicut dixerunt veteres, studium præstantius, locupletissimum quemque adlatrandi, & contra innocentes, ac pro nocentibus, neglectum a maioribus, a nobis etiam concessum intra mœnia, & in ipso foro latrocinium. *Col. l. l. URB.* Gratum liberaleque adulatorum, atque parasitorum hoc ævo officium. *EURAS.* An honestius duxerim, mercenarii salutatoris mendacissimum aucupium circumvolitantis limina potentiorum, somniumque regis sui rumoribus inaugurantis? neque enim roganti, quid agatur intus, respondere servi dignantur. *Col. l. l. URB.* Feliciores igitur, qui honores sectantur. *EURAS.* An putem fortunatius a catenato repulsum janitore sæpe nocte sera foribus ingratis adjacere, miserrimoque famulatu per dedecus fascium decus & imperium, profuso tamen patrimonio, mercari? nam nec gratuitæ servituti, sed donis rependitur honor. Quæ si & ipsa, & eorum similia bonis fugienda sunt, superest unum genus liberale, & ingenuum rei familiaris augendæ, quod ex agricoltatione contingit. Cujus præcepta si vel temere ab indoctis, dum tamen agrorum possessoribus

bus, antiquo modo administrarentur, minus jacturæ paterentur res rusticæ; nam industria dominorum cum ignorantia detrimentis multa pensaret: nec quorum commodum ageretur, tota vita vellent imprudentes negotii sui conspici, eoque discendi cupidiores agricolationem pernoscerent. *Col. l. l. URB.* Et unde hæc mala? *EURAS.* Nunc ipsi prædia nostra colere dedignamur, & nullius momenti ducimus peritissimum quemque villicum facere: vel si nescium, certe vigoris experrecti, quo celerius, quod ignoret, addiscat. Quæ cum animadvertam, sæpe mecum retradans ac recogitans, quam turpi consensu deserta exoleverit disciplina ruris, vereor, ne flagitiosa, & quodammodo pudenda, aut inhonesta videatur ingenuis. Quo magis prodigii simile est, quod accidit, ut res corporibus nostris, vitæque utilitati maxime conveniens, minimam usque in hoc tempus consummationem haberet, idque sperneretur genus amplificandi, retinendique patrimonii, quod omni crimine caret; nam cætera diversa, & quasi repugnantia dissident a justitia. *Col. l. l.*

DIALOGUS III.

DE QUOESTU ET EMOLUMENTIS IN RE RUSTICA.

ARGUMENTUM.

- I. *E re rustica fructus multiplex.*
- II. *Minoris quæstus causa culturæ neglectus.*
- III. *Colonorum socordia.*
- IV. *Prædiorum divisio, & exactio pensionum.*
- V. *Voluptas quæsitæ, non utilitas.*
- VI. *Terra hodie non minus, quam olim erat, fœcunda.*

E re rustica fructus multiplex.

 .: URB. **Q**Uæ tu heri pro rei rusticæ ubertate & scriptoribus Romanis prædicasti, ornata quædam oratio est, & mentis contemplatio, sed ab usu rerum & experientia aliena: si enim copiosum adeo ex agris meteremus fœnus, rusticos nostros oportet esse ditissimos, & me cum illis. Sed cum & plerique eorum redigantur ad incitas, ego vero centesimam unciam ægre referam, verba esse video, quæ mihi dedisti. EURAS. Te quidem, Urbane, in exemplum duci posse haud arbitror, qui fundum non colere, sed exhaurire, conductorem locumpletare, te pessumdare constituisti, eidem non fœnus tantum, sed fundum funditus destruendum concedens. Te enim ipso auctore didici, majores

res tuos, qui fundum per villicum coli curantes rebus præsentes aderant, prope quincunces retulisse. Quibus tuis verbis adhibeo fidem; quoniam in prædio tam amplo & bene culto, ut tuum erat, quotidiana, quamvis singula modica, nascuntur commoda, villis minoribus minime communia: ex quibus progressu temporis res nostra familiaris amplificari mirum in modum potest, adeo ut quævis anni tempora, menses & dies velut naturæ tributa persolvere, sol & sidera, atque omnia demum elementa, vigente semper, atque nunquam fatiscente officio, in agriculturæ felicitatem adlaborare videantur. Vix enim mitescere incipiunt hiberna frigora, quas nobis non illa benigna mater prægnans sæcundo sinu effundit in hortis florum, olerumque virentium, nec exiguo ære constantium, divitias? pecudum quanta copia, porcellorum, subrumorum, agnorum, vitulorum lactentium in stabulis? in gallinario quid non promittunt gallinæ, pulli pullastræ, capones? in columbario columbæ, & pipiones? in cheno-boscio anseres, anatesque? Aperiente se æstate quam multi arborum fructus, quam variæ ex hortis herbæ, olera, legumina in foro venduntur? Quid jam messe ipsa uberius? quæ non in omni frumenti genere naturæ largitas? Quid non bona fide creditum enixa reddit in tot lini, avenæ, hordei, siliginis, & tritici jugeribus? his collectis jam onustæ suis opibus se se nobis offerunt vites, & omnis generis arbores. Mox piscinæ, aucupium, & venatio non exiguos pendunt fructus. Nec ipsa horrida hiems emolumentis est sterilis, qua butyrum, caseus, mel, pecora saginata, linum, lana, ligna cæsa multo pretio venduntur, ut nil jam dicam de ovis, lacte, ejusque flore, de lactucis, radicibus, leguminibus aliisque commodis, quæ ex tam magno prædio, urbi vicino, ad quotidianum usum necessaria, metuntur. Itaque ex municipiis Romanis patresfamilias optatissimum sibi putabant, filios suos rei familiari maxime servire, & in prædiis colendis operam multam consumere, quas divitias & de-

- II. *Minoris
questus
causa cul-
turae ne-
gligens.* licias conductor tuus destructo in aliquot sequentes annos fundo exhaust. *URB.* Et unde hæc tanta clades? *EURAS.* Pecore ad minorem numerum redacto, fœno, stramentis, ipsoque lætamine vendito, atque secundis etiam fructibus omnis fœcunditas solo subducitur, ut non solum paulo post duplo minus fructuum reddat, sed & altero tanto seminum indigeat, demum vero etiam penitus enervetur. Nil jam dicam de negligenti aratione agrorum, aut aquatione pratorum, de silvis excisis, de exiguo effœti pecoris numero, de instrumentis destructis, de sepibus, muris rectisque non reparatis, & quæ sunt alia minora quidem, sed quia plurima, plurimum tamen detrimenti afferunt. *URB.* Damnas igitur fundi elocandi rationem? *EURAS.* Si ipse rebus adesse possis, damno maxime, velut damnavit Columella *L. I. præf.* nostro potius, inquit, accidere vitio, qui rem rusticam pessimo cuiquam servorum, velut carnifici, noxiam dedimus; quam majorum nostrorum optimus quisque optime tractaverit. *URB.* Nostri igitur præsentia ager reddetur fœcundior? *EURAS.* Aut certe villicus fidelior; quamvis nec prius illud pia quadam superstitione ductus neget Plinius *L. XVIII. S. 4.* quænam ergo, quærens, tanta ubertatis causa erat? ipsorum tum manibus imperatorum colebantur agri, gaudente terra vomere laureato, & triumphali aratore: sive illi eadem cura semina tractabant, qua bella, eademque diligentia arva disponebant, qua castra: sive honestis manibus omnia lætius proveniunt, quoniam & curiosius fiunt. At nunc eadem illa vincti pedes, damnatæ manus, inscripti vultus exercent: non tamen furda tellure, quæ parens appellatur, colique dicitur & ipsa: honore his absumpto, ut non invita ea & indignata id credatur fieri. *Plin. l. l.* Ipsimet igitur nobis hæc commoda subtrahimus, dum aut spe præsentis lucri fundos pensione & supra vires majori, quæ non nisi destructo fundo præstari paucis annis potest, aut vilissimo conductori elocamus, ut propterea Columella *L. I. præf.* quidquid nobis pro-
- ven.

ventum dilabatur, ab hac mala nostra administratione profectum opinetur. Præterea alienigenas aut e longinquo venientes nunquam admittendos esse censeo, postquam L. Volusium asseverantem audiui, patrisfamilias felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet, & tanquam in paterna possessione natos, jam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. *Col. L. I. c. 7.* non solum quod plus scientiæ & experienciæ habeant in hoc fundo, sed plus etiam fidei & reverentiæ in dominum. *PHILOM.* Favet huic consilio Claudianus:

Felix qui propriis ævum transegit in arvis,

Ipsa domus puerum, quem videt ipsa senem.

URB. Memini olim non inopes solum cives, sed & opulentos parum utilitatis cepisse e re rustica, redactosque ad incitas rus reliquisse: quis ergo his, felicissimo illo ævo, subtraxit emolumenta? *EURAS.* Idem ipsi exteri, & pessimi coloni: cum enim bello Punico finito omnes relicto aratro, crescente in immensum luxu, in urbem ipsa felicitate sua jam laborantem correpsissent, agrosque servis barbaris colendos dedissent, pessum ibat omne commodum, *PHILOM.* Lucanus certe *L. I. Pharsal.* haud est veritus hanc pessimam culturæ rationem inter causas ruentis imperii afferre:

Paupertas fugitur, totoque arcessitur orbe,

Quo gens quæque perit. Tunc longos jungere fines

Agrorum, & quondam duro sulcata Camilli

Vomere, & antiquos Curiorum passa ligones

Longa sub ignotis extendere rura colonis.

URB. Cur vero ipsi nostri rustici, etsi fundis suis sedulo, diligenterque insistent, facultatibus non tantum parum proficiunt, sed labuntur etiam, ut prædiis suis cedere cogantur? *EURAS.* Id quidem minime terræ vitio, sed temporum, diversorumque casuum injuriæ tribuendum censeo: ea enim est regionis nostræ conditio, ut ob fundorum angustias vires resumere ægre possit, qui

IV.

*Prædiorum
divisio &
exactio
pensionum.*

qui semel majus ab adversa fortuna accepit detrimentum, quale aut funesta incendia, aut eluviones, aut pecorum lues, aut grandines & pruinæ etiam ditioribus inferunt. Communis autem, proximaque difficilioris hodie œconomix causa est, quod villæ cum fundis in tot partes, quot liberi, & alii heredes, plerumque scindantur, aut pro lubitu vendantur minutatim, ut, quod justum olim unius filii erat herediolum, in nepotibus jam plurium familiarum æquum sit patrimonium, oneribus decimarum, tributorum, clientelæ, & multo ære alieno sæpe in unum rejectis, qui, etsi totum fundum possideret, iis præstandis ægre par esset. Si quis vero etiam in prædii, aut partis illius possessionem mittitur, frequenter jam ita obærat accedit, ut ipse potius victum, sumptus & operam quincuncibus usuris emat, ac ut fœnus recipere possit. Iisdem difficultatibus luctantur, qui hæreditario quidem jure, aut parentum voluntate prædium adeunt, ex quo tandundem legitimæ partis nomine cæteris liberis exsolvant, nullo alio possessionis beneficio, ac quod tot rationibus atque nominibus obnoxii, ut iis expungendis annui proventus ægre sufficiant. Accedit & illud, quod tributa, pensiones &c. in singulos annos fundis & prædiis rusticis, nec non vectigalia mercibus ad rem maxime rusticam necessariis fere imponantur: o quam æquum, bonumque foret, si exactiones istæ mercibus ad luxum & voluptatem tantum facientibus, negotiatoribus, & fœneratoribus irrogarentur! *URB.* Sufficiebant duo jugera, & sat dives erat Respubl. cum a Romulo viritim divideretur ager Romanus. *Varr. L. I. c. 10. EURAS.* Quam multi etiam ex nostris se felices dicerent, si singuli bina jugera sine ære alieno possiderent. Sed cum plures gravi ære sint obruti, quid mirum, si urgentibus semper sortem usuris amplum etiam patrimonium tot sumptus non sustineat? Id ipsum illis contingit, qui prædia cæciori pretio coemunt, ac ut iis fructus respondere possint. Hujus rei autem non a rei rusticæ sterilitate, sed nominum multitudine

dine petenda est ratio; videmus enim eos, qui ære alieno sunt liberati, ex fundo etiam non magno, non exiguas rei familiaris facere accessiones, non alio utique quam terræ beneficio. Habent enim agricolæ rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerumque maiore cum fœnore. *Cicer. de senect. URB.* Miserum profecto fœnus, quot tot laboribus, nullis deliciis constat. *EURAS.* Perfecti agricolæ ad duas metas dirigere debent, ad utilitatem, & voluptatem: utilitas quærit fructum, voluptas delectationem. Priores partes agit, quod utile est, quam quod delectat. Nec non ea, quæ faciunt honestiorem agrum: pleraque non solum fructuosiores eundem faciunt, ut cum in ordinem confita sunt arbuta, atque oliveta: sed etiam vendibiliores, atque adjiciunt ad fundi pretium; nemo enim eadem utilitate non, formosius quod est, emere mavult pluri, quam si est fructuosus turpis. *Varr. L. I. c. 3.* Verum hæc ipsa non minus gravis, quam frequens est diminutorum proventuum causa, dum prædia nostra non tam utilitati, quam voluptati, quæ omni charybdi voracior, servire jubemus, hortis maxime & ædificiis pretiosis. Fructuosior est certe fundus propter ædificia, scribit Varro, si potius ad antiquorum diligentiam, quam ad horum luxuriam dirigas ædificationem: illi enim faciebant ad fructuum rationem: hi faciunt ad libidines indomitas. Itaque illorum villæ rusticæ erant majores, quam urbanæ, quæ nunc pleræque contra: illic laudabatur villa, si habebat culinam rusticam bonam, præsepias laxas &c. Idem cætera ut essent in villa hujuscemodi, quæ cultura quæreret, providebant. Nunc contra villam urbanam quam maximam, ac politissimam habeant, dant operam. *Varr. L. I. c. 13.* Et *L. II. in præf.* scribit, quod hac sua ætate non putent se habere villam, si non multis vocabulis Græcis particulatim loca essent distincta, qualia procœtium, palæstra, apodyterium, peristylum, ornithon, peristereon, opo-

V.
Voluptas
quæsitæ,
non utili-
tas.

rotheca. Villarum igitur olim alia facies, atque adeo alia etiam emolumenta: nec tamen ingrata oculis, velut de prædio Scrofæ Varro *L. I. c. 2.* testatur, quod fundi ejus propter culturam jucundiore spectaculo sint, quam regie polita ædificia aliorum, cum hujus spectatum veniunt villas, non ut apud Lucillum, ut videant pinacothecas, sed oporothecas. *URB.* Nihil igitur commoditati nostræ tribuis? *EURAS.* Commoditati plurimum: sed non omnia voluptati. Modus hic probatur, inquit Plinius *L. XVIII. S. 7.* ex Catone, ut neque fundus villam quærat, neque villa fundum. Quærit autem fundus villam, cum villa minor, quam modus fundi exigat: quærit villa fundum, cum major est villa, quam modus villæ postulet: majora enim tecta, monet Varro *L. I. c. 4.* & ædificamus plaris, & tuemur sumptu majori. Villa igitur, si respondentes illi fructus expectas, fundo respondeat, non ut fecerunt juxta diversis eadem ætate exemplis L. Lucullus, & Q. Scævola, cum villa Scævolæ fundus careret, villa Luculli agro. *Plin. l. l.* quorum alter majores, alter minus amplas, quam postulavit modus agri, villas extruxit, cum utrumque sit contra rem familiarem. *Col. L. I. c. 4.* Quo in genere censoria castigatio, minus arare, quam verrere. *Plin. l. l.* Prætereo plures alios, quos voluptatis gratia facimus immodicos sumptus, aut quos luxu consumimus fructus. *URB.* Nec ego, nec alius quisquam ex villa urbana fructus expectat: sed nec jam olim ex rustica tulere, ut propterea jam frequens fuerit illa querela, agricolas opprimi, & rerum inopia ex Italia pelli. *EURAS.* Aliud hujus mali caput erat nos minime contingens: etenim Romani devicta Italia ceperant jure belli haud parum suburbani, & longinqui agri. Eum universum partim sub hasta vendere: partim tenuioribus civibus utendum fruendumque locavere exigua pensione imposita. Paulatim tamen divites finitimos agros ad se quisque trahere, & egenos pellere cœperunt. Horum avaritiam coercuit quidem lex Stolonis supra quingenta jugera possideri

deri prohibens: sed frænum rupit cupiditas: vi, fraude, pretio agros fere omnes pauperibus pulsus obtinere divites; propterea Plinius *l. l.* scripsit: latifundia perdiderunt Italiam, quod & inopes cives fundis pulsus, & tam lati fundi non amplius culti sint. Altera hujus querelæ causa deductio coloniarum erat, qua ex Romuli instituto devictis finitimis oppidis pars agrorum in emeritos milites viritim dividebatur, ut tam urbs superflua multitudine levaretur, quam victi exhaurirentur, ne ad arma respiciant, ac denique, ubicunque Romanus vicerit, ibi habitet, habeatque præsidium. Sed Corn. Sulla non in agros ab hoste captos, sed in ipsam Italiam viginti tres legiones, & J. Cæsar viginti millia in agrum Campanum deduxit. Hinc illæ lachrymæ. *URB.* Ego vero ob alias longe rationes frustra nos expectare illos fructus, quos majores nostri retulerunt, existimo, aeris nempe hodie minus benigni, terræque senescentis vitio. *PHILOM.* In sententiam nempe Lucretii discedis, quam *L. II.* exprimit:

VI.
Terra hodie non minus, quam olim erat secunda.

Jamque adeo affecta est ætas, effœtaque tellus,

Vix animalia parva creat, quæ cuncta creavit

Secula, deditque ferarum ingentia corpora partu.

Neque enim dubium est, inquit Seneca *Epist.* 90. quin meliora mundus nondum effectus ediderit. *EURAS.* Non me latet isthæc opinio, quam nec Plinius *L. VII. S. 16.* referre omisit, cuncto mortalium generi minorem indies mensuram fieri, consumente ubertatem seminum exustione, in cujus vices nunc vergat ævum. Hanc a Stoicis accepit, cataclysmum conflagrationemque alternatim sibi in rerum natura succedere credentibus. Qua de re plura habet Seneca *L. III. Nat. quæst. c. 7.* Sed si giganteum, ut Juvenalis *Satyr. XV.* ait,

- - - genus hoc vivo jam decrefcebat Homero,
quid causæ, quin jam pygmæis & Plinii *L. VII. S. 2.* trispithamis, ternos dodrantes non excedentibus, minores simus, quos, quoniam a gruibus infestantur, insidentes arietum, caprarumque

De Re Rustica.

E

dor-

dorsis , armatos sagittis veris tempore universo agmine ad mare descendere , & ova , pullosque earum alitum consumere , aliter futuris gregibus non resisti , casas eorum luto , pennisque & ovorum putaminibus construi , fama fuit. Terræ igitur virtutem per ætatem mundi jam senescentis lassatis veluti seminibus cum antiquis illis exhaustam ais? Ego vero sum ex iis , ut cum C. Plinio juniore *L. VI. Epist. 21.* rem eloquar , qui mirer antiquos , non tamen , ut quidam , temporum nostrorum ingenia despicio : neque enim lassæ & effœta natura , ut nihil jam laudabile pariat. Jam igitur Columellæ ævo culpabant agrorum infœcunditatem , cœlique noxiam frugibus intemperiem , existimantes , ubertate nimia prioris temporis defatigatum & effœtum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimenta. Quas ego causas , inquit ille , procul a veritate abesse certum habeo , quod neque fas existimare , humi naturam , quam primus ille mundi genitor perpetua fœcunditate donavit , quasi quodam modo sterilitate affectam : neque prudentis credere , quæ divinam & æternam juventam sortita , communis omnium parens dicta sit , quia & cuncta peperit semper , & deinceps paritura sit , velut hominem consenuisse. *Col. L. 1. præf.* Nec te offendet , quod solemni veterum dicendi modo , & errore divinam & æternam juventam terræ statuatur : sed ad hoc animum advertas velim , quod si tellus diuturnis fessa laboribus indies deficeret , jam sterile oporteret nostrum esse solum : cum tamen post tantum annorum decursum nihil degeneraverit. Quapropter merito sugillat Tremellium , qui illectus nimio favore priscorum de simili materia differentium , falso credidit , parentem omnium terram , sicut muliebrem sexum ætate anili jam confectam , progenerandis esse fœtibus inhabilem. Quod ipsum quoque confiterer , inquit , si in totum nullæ fruges provenirent ; nam & hominis tum demum declaratur sterile senium , non cum desinit mulier trigeminos , aut geminos parere , sed cum omnino nullum conceptum edere valet. Itaque transa-

tis

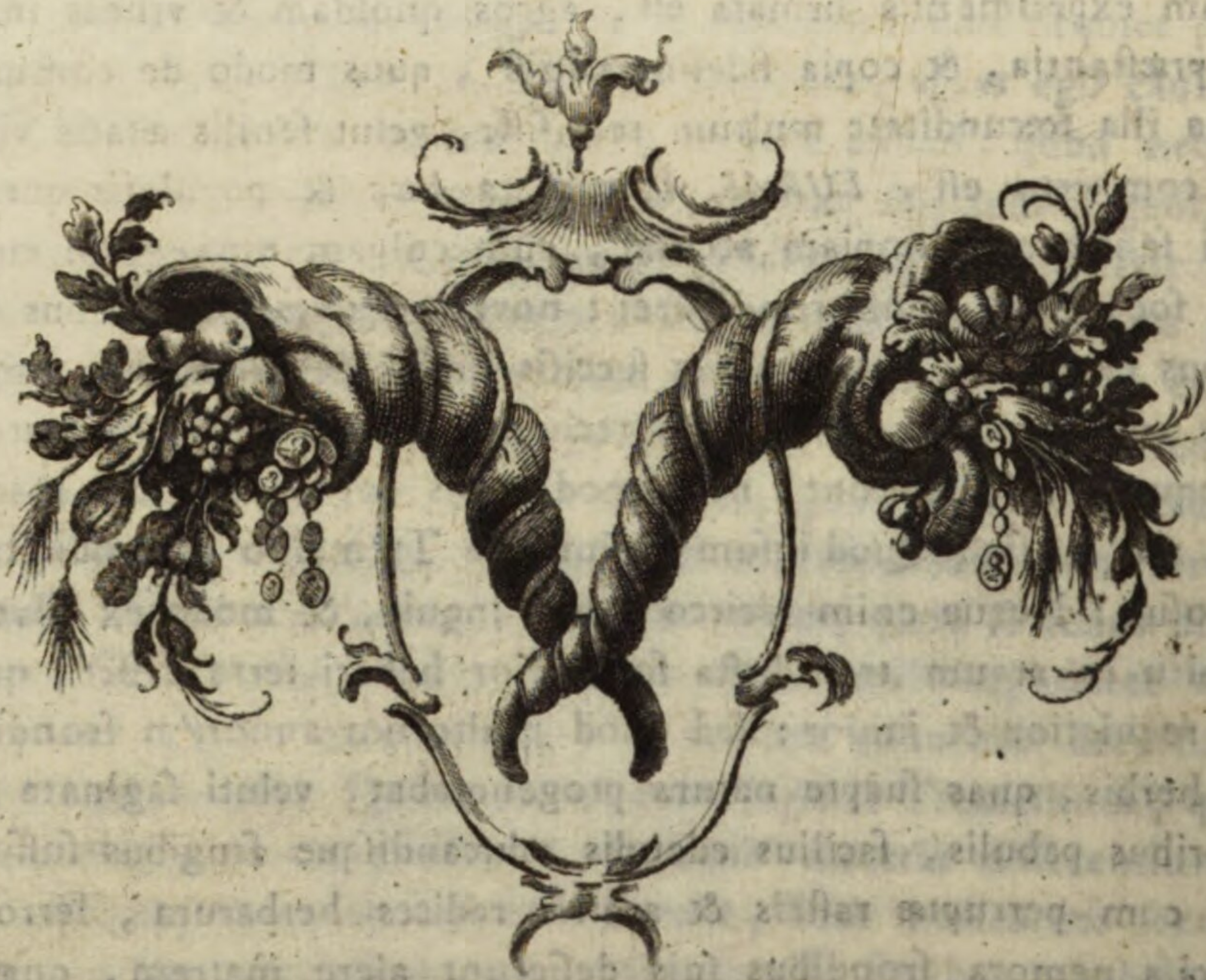

etis juventæ temporibus, etiamsi longa vita superest, partus tamen annis denegatus non restituitur. At e contrario seu sponte, seu quolibet casu destituta humus, cum est repetita cultu, magno fœnore cessationis colono respondet. Non ergo est exiguarum frugum causa terræ vetustas, si modo, cum semel invasit senectus, regressum non habet, nec reviviscere, aut repubescere potest. Sed ne lassitudo quidem soli minuit agricolæ fructum; neque enim prudentis est adduci tanquam in hominibus nimia corporis exercitatione, aut oneris alicujus pondere, sic cultibus & agitationibus agrorum fatigationem accedere. *Col. L. II. c. I.*

URB. Communis tamen opinio, & in novalibus quidem certis etiam experimentis firmata est, agros quosdam & vineas initio & præstantia, & copia fideliores fuisse, quos modo de commendata illa fœcunditate multum remisisse, velut senilis ætatis vitio, in comperto est. *EURAS.* Decantata hæc & popularis querela soli senescentis inopiam accusat, cum culpam omnem in culturæ socordiam conferre deberet: novalia autem uberioribus fructibus exuberant, quoniam a succisis herbis & frondibus, longaque quiete pingue alimentum recipiunt, quo consumpto parcius quoque fruges reddunt, non quod annis enecentur, sed macrore, aut inedia. Quod ipsum Columella Tremellio talia objectanti reposuit: Neque enim idcirco rudis, inquit, & modo ex silvestri habitu in arvum transducta fœcundior haberi terra debet, quod sit requietior & junior: sed quod multorum annorum frondibus & herbis, quas suapte natura progenerabat, veluti saginata largioribus pabulis, facilius edendis educandisque frugibus sufficit. At cum perruptæ rastris & aratris radices herbarum, ferroque succisa nemora frondibus suis desierunt alere matrem, quæque temporibus autumnii frutetis & arboribus delapsa folia superjaciebantur, mox conversa vomeribus & inferiori solo, quod plerumque est exilius, permista, atque absumpta sunt: sequitur, ut destituta pristinis alimentis macrescat humus. Non igitur fatigatione,

ne, quemadmodum plurimi crediderunt, nec senio, sed nostra scilicet inertia minus benigne arva respondent, licet enim majorem fructum percipere, si frequenti, & tempestiva stercoreatione terra refoveatur. *Col. L. II. c. 1.* Huic accedit Plinius *L. XVII. S. 3.* ubi cum ex Catonis sententia terram cariosam, velut sterilem & exesam nullo aratro proscindendam monuisset, non annorum numero & longo labore, sed natura sua infœcundam esse asserit: est enim, inquit, interpretatione vitiorum quædam non ætate, quæ nulla in ea intelligi potest, sed natura sua, anus terra, & ideo infœcunda ad omnia, atque imbecilla. Vides igitur, quod non ætas, sed culturæ neglectus terræ fœcunditatem exhauriat.

DIALOGUS IV.

DE JUCUNDITATE VITÆ RUSTICÆ.

ARGUMENTUM.

- I. Jucunditas vitæ rusticæ ostenditur ex mira naturæ fecunditate in proferendis omnis generis fructibus.
- II. Ex penæ domestica semper repleta.
- III. Exemplis summorum virorum.
- IV. Ex urbis molestiis.
- V. Virgilii & Horatii carmine.

EURAS. **N**Ec minor est deliciarum, quam fructuum agrestium campus, & ingenita quædam animi propensio etiam iis, qui quondam a voluptatibus ruris maxime erant alieni, ut postea hunc eximium mundi mundum, sic argutari liceat, postea sine tacito quodam gaudii sensu aspicere nequaquam valuerint. Quid igitur mirum, multos, postquam imperii habenas tenuerunt, in hoc vitæ genere felicitatem suam collocasse, & ab aratro ad curiam, a prædio ad dictaturam vocatos post insignes vi-
 ctorias depositis fascibus ad styvum, ad jugera sua rediisse? **URB.** Oportet hos magnos fuisse philosophos, sui que oblitos. **EURAS.** Immo commodorum suorum studiosissimos, utpote qui in omni
 vita

I.
 Jucunditas vitæ rusticæ ostenditur ex mira naturæ fecunditate in proferendis omnis generis fructibus.

vita nullos sibi lætiores affulisse dies testati sunt. *URB.* Et quæ illæ deliciæ? *EURAS.* Has ex magno illo Romanæ eloquentiæ principe Cicerone intelliges, qui M. Catonem virum summum, triumpho & censura super cætera insignem, magis tamen etiamnum claritate litterarum, præceptisque generi Romano datis, inter prima vero agri colendi, illius ævi confessione optimum, ac sine æmulo agricolam, *Plin. L. XIV. S. 5.* loquentem inducens ait: venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. *URB.* Perge, perge, jam totus auris fio. *EURAS.* Quamquam non modo fructus quidem me, inquit, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat, quæ cum gremio mollito, ac subactō semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesactum vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur. E quibus cum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis quietem, oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur a terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, vites, traduces, propagines nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem ut se erigat, claviculis suis quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur, quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ

quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva se ostendit, quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustu: deinde maturata dulcescit, vestitaque, pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat, adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio sarmentorum, vitiumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fecundior? quid de utilitate loquar stercoreandi? - - - Homerus Laertem lenientem desiderium, quod e filio capiebat, colentem agrum, & eum stercoreantem facit. *Cicer. de senect. URB.* O antiqui moris & saporis hominem! Sed perge, lubens enim Catonem Cicero-niano ore loquentem audio. *EURAS.* Nec vero segetibus solum & pratis, & vineis & arbuſtis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis & pomariis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus nihil invenit natura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum profectus sum, & senectus est natura loquacior. *Id. l. I. PHILOM.* Liceat mihi longiorem sermonem paucis Horatii *L. II. Sat. 2.* suspiriis interpellare:

O rus! quando ego te aspiciam, quandoque licebit

Nunc veterum libris, nunc somno, & inertibus horis

Ducere sollicitæ jucunda oblivîa vitæ.

URB. Ego vero delicias illas nescio, quas in consitione, & insitione positas fingit Cato. *EURAS.* Easdem ipse explicans, nemo est, inquit, tam senex, qui se annum putat non posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere.

tinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo profint - - Nec vero dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui ferat, respondere: diis immortalibus, qui me non accipere tantum a majoribus

II.
*Ex penu
domestica
semper re-
pleta.*

voluerunt. *Id. l. l.* Suum dein de agriculationis voluptate, quem interrupistis, sermonem prosequitur: mea quidem sententia haud scio an ulla beatior esse possit, neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidem desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus; semper enim boni, assidue domini referta cella vinaria, olearia, & penuaria est, villaque tota lucuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam horum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc supervacanei etiam operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumve specie dicam? brevi expediam: agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allecat senectus. - - Sibi igitur alii habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavum & pilum, sibi natationes & cursus - - Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiose, ut facitis, quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui œconomicus inscribitur. Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi: Socrates in eo libro

III.
*Exemplis
summorum
virorum.*

loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem Persarum regem præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius vir summæ virtutis venisset ad eum Sardis, eique dona a fociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quemdam satum agrum diligenter consitum ostendisse: cum autem admiraretur Lysander & proce-
rita-

ritates arborum & directos in quincuncem ordines & humum subactam atque puram & suavitatem odorum, qui efflarent e floribus; tum eum dixisse: mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, a quo essent illa dimensa & descripta, & ei Cyrum respondisse: atqui ego ista sum dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio: multæ enim istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lylandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis ornatumque Persicum multo auro multisq; gemmis dixisse: recte vero te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. *Cicer. de senect.* Hinc non miror oraculum a Gyge, rege tunc amplissimo terrarum, quis eo esset felicior, consultum respondisse, Aglaum Psophidium esse felicior. Senior hic in angustissimo Arcadiæ angulo parvum, sed annuis victibus large sufficiens prædium colebat, nunquam ex eo egressus, atque minima cupidine minimum in vita mali expertus. *Plin. L. VII. S. 47.* Hæc cum fusiora sint, prætereo alia paucis jam hic delibata vitæ rusticæ oblectamenta, quæ generatim his verbis complexus est Tullius: illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tam jucunda gignit: neque ea uno tempore anni, ut semper novitate delectemur & copia. *Cicer. L. II. de nat. deor. URB.* Fateor, velut ista in admirationem rapiunt, ita florum brevis conditio in quemdam mœrorem. *EURAS.* Hanc naturæ providentiam probe considerans Plinius *L. XXI. S. 1.* scribit: flores vero odoresque in diem gignit, magna, ut palam est, admonitione hominum, quæ spectatissime floreant, celerrime marcescere. *URB.* Digna Romano philosopho sententia: & si stabit a me fortuna propitia, his quidem ducibus & ruris & horti delicias capturus ero; nescio enim, qua jam urbanæ vitæ molestia afficiar. *EURAS.* Majorene ac Plinius ille junior? scripsit hac de re gravem sane ad Minucium Fundanum epistolam. *URB.* Recita illam: veterum enim Romanorum verba plus cæteris ad figendam, quo volunt, meam voluntatem valent. *EURAS.* Mirum est, scribit itaque, quam singulis diebus in urbe ratio aut constet, aut constare videatur pluribus cunctisque non constet. Nam si quem interroges, hodie quid

IV.
Ex urbis
molestiis.

egisti? respondeat: officio togæ virilis interfui, sponsalia aut nuptias frequentavi. Ille me ad signandum testamentum, ille in advocatorem, ille in consilium rogavit. Ita hæc quo die feceris necessaria, eadem si quotidie fecisse reputes, inania videntur; multo magis, cum secesseris: tunc enim subit recordatio, quot dies, quam frigidis rebus absumpsi! Quod evenit mihi, postquam in Laurentino meo aut lego aliquid, aut scribo, aut etiam corpori vaco, cujus fulturis animus sustinetur: nihil audio, quod audiisse, nihil dico, quod dixisse pœniteat. Nemo me apud quemquam sinistris sermonibus carpit: neminem ipse reprehendo, nisi tunc me, cum parum commode scribo: nulla spe, nullo timore sollicitor, nullis timoribus inquietor: mecum tantum & cum libellis loquor. O regiam, sinceramque vitam! o dulce otium, honestumque ac pene omni negotio pulchrius! o mare! o littus! verum secretumque *μυστεριον*, quam multa invenitis? quam multa dictatis? Proinde tu quoque strepitum istum inanemque discursum & multos ineptos labores, ut primum fuerint occasio, relinque, teque studiis, vel otio trade; satius est enim, ut Attilius noster eruditissime simul & facetissime dixit, ociosum esse, quam nihil agere. *C. Plin. L. I. Ep. 9. URB.* Vale igitur urbs, valete importuni strepitus, & molestæ curæ! *PHILOM.* Sine, ut Maronis versibus applaudam tibi: *Georg. L. II.*

V.
Virgilii &
Horatii
carmine.

O fortunatos nimium, bona si sua norint,
Agricolæ! quibus ipsa procul discordibus armis
Fundit humo facilem victum justissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam:
Nec varios inhiant pulchra testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreiaque æra:
Alba nec Assyrio fucatur lana veneno:
Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi,
At secura quies, & nescia fallere vita,
Dives opum variarum, ac latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus, & frigida Tempe,

Mu-

Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
 Non absunt. Illis saltus, ac lustra ferarum,
 Et patiens operum, parvoque assueta Juventus,
 Sacra deum, sanctique patres, extrema per illos
 Iustitia excedens terris vestigia fecit.

EURAS. Largior es in recitandis versibus. *PHILOM.* Amat Urbanus noster veterum poetarum testimonia: & ne exhaustam putes esse memoriam, aliud ex Horatio Epod. II. carmen addam:

Beatus ille, qui procul negotiis
 Ut prisca gens mortalium,
 Paterna rura bobus exercet suis,
 Solutus omni scenore:
 Neque excitatur classico miles truci,
 Neque horret iratum mare:
 Forumque vitat, & superba civium
 Potentiorum limina.
 Ergo aut adulta vitium propagine
 Altas maritat populos:
 Inutilesque falce ramos amputans,
 Feliciores inferit;
 Aut in reducta valle mugientium
 Prospektat errantes greges;
 Aut pressa puris mella condit amphoris
 Aut tondet infirmas oves.
 Vel cum decorum mitibus pompis caput
 Autumnus arvis extulit,
 Ut gaudet insitiva decerpens pyra,
 Certantem & uvam purpuræ,
 Qua muneretur te Priape, & te, pater
 Silvane, tutor finium.
 Libet jacere modo sub antiqua ilice,
 Modo in tenaci gramine:

Labuntur interim ripis aquæ,

Queruntur in silvis aves,

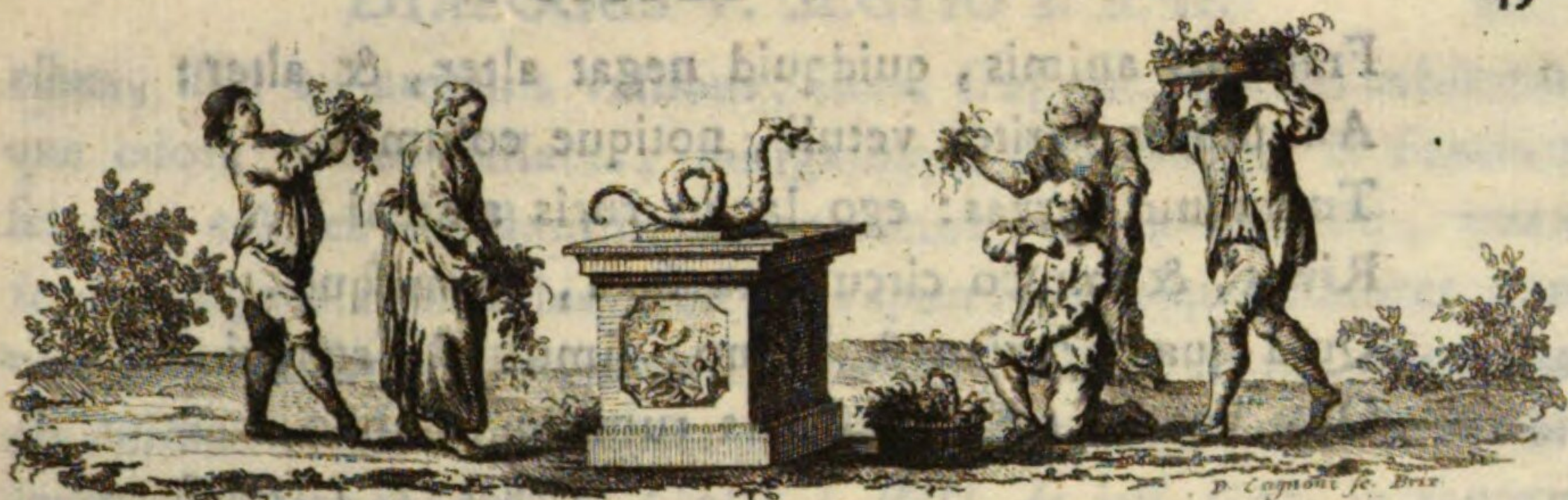
Fontesque lymphis obstrepunt manantibus,

Somnos quod invitet leves.

URB. Siste, jam satis est, jam vester sum, jam fas mihi esto extra civicos tumultus ruri agere, ac in hac sede terrenæ beatitatis ocari: absit ut ego hoc prædium, ut tantas ego delicias vendam. *EURAS.* Haud satis maturum est tuum votum, Urbane, &, quod prius parum humane oderas, nunc intempestive amas; desidiæ nempe & voluptatis, non utilitatis, ac honestæ quietis diversorium quæris. Ecce! prædium hoc tuum ante paucos dies venditum ibas: sed dic serio, illud deserturus, an te quoque & socordiam tuam deferes? nunc illud retinere desideras; sed num etiam ignaviam illam tuam? Vide igitur, ne in pectore tuo alas fontem, fomitemque mali. *URB.* Vendam igitur & non vendam? *EURAS.* Hodie quidem nec constituas vendere, nec retinere. *URB.* Quid autem cras. *EURAS.* Cato c. 2. quidem velut oraculum editurus palam pronunciat: patremfamilias vendacem, non omacem esse oportet. Sed hoc de fructibus dixit, non de prædio; quod, velut haud expedit e vestigio emere ita multo minus emptum protinus vendere: sed præ omnibus advertendum, quod Varrone teste *L. I. c. 2.* Italici homines colendo spectasse videntur, possetne fructus pro impensa ac labore redire. Priusquam igitur aut vendere, aut retinere statuas, vitæ rusticæ fundique cognitionem te habere oportet, ne aut pretiosum temere dimittas, aut sanitati & rebus tuis minus commodum cæce retineas. *URB.* Rogo igitur, obtestorque te, Eurasi, lumen manumque porrige, & cum Philomuso ad prædium bis mille passibus ab urbe distans concede, ut vobis ducibus hujus rei capiam cognitionem. *EURAS.* Nobis ducibus? immo antiquis scriptoribus, quorum auctoritati plurimum tribuis. Navabo itaque operam, ut eorundem præceptis te imbuam. Et quoniam hodie sol jam ad occasum festinat, secundum hanc diem te conveniamus diis agrestibus perlitaturi.

DIA-

DIALOGUS V.

VALETUDINI MAGIS CONSULI RURI, QUAM IN URBE.

ARGUMENTUM.

- I. *Auram ruri esse salubriorem.*
- II. *Veterum usu & testimonio probatur.*
- III. *Exercitatio corporis valetudini necessaria &*
- IV. *Ruri opportunior.*
- V. *Ejus modi varii.*
- VI. *Mensa ruri frugalior.*
- VII. *Cibi simplices &*
- VIII. *Salubres.*
- IX. *Cibi multiplices multiplicium causæ morborum.*
- X. *Majorum nostrorum cibus simplex fuit.*
- XI. *In urbe varius esse cœpit.*
- XII. *Cujus luxus damnatus &*
- XIII. *Laudatur ciborum simplicitas.*
- XIV. *Animum ruri esse liberiores.*
- XV. *In urbe curis implicatum.*
- XVI. *Affidua sui observatione.*
- XVII. *An, & qualis philosophia mensis adhibenda?*
- XVIII. *Sermonis libertas &*
- XIX. *Vacatio ab occupationibus, atque*
- XX. *Multis odiis ruri agenti concessa laudatur.*

PHILOM. **U**Rbis amatorem Fuscum (*Urbanum*) salvere jubemus
Ruris amatores: hac in re scilicet una
Multum dissimiles, ad cætera pene gemelli.

Fra-

Fraternis animis, quidquid negat alter, & alter:
 Annuimus pariter vetuli, notique columbi.
 Tu nidum servas: ego laudo ruris amœni
 Rivos, & musco circumlita saxa, nemusque.
 Quid quæris? vivo & regno, simul ista reliqui.
 Quæ vos ad cœlum effertis rumore secundo.

Horat. L. I. Epist. 10.

1.
*Auram
 ruri esse sa-
 lubriorem.*

Quousque igitur in urbe hærebis, Urbanæ? Et rei familiaris & corporis cura in rus invitat & evocat dominum. *URB.* Quam tu mihi corporis curam? an maiorem hanc credis ruri futuram, quam domi? *EURAS.* Cura quidem corporis atque etiam molestia minor erit, sed firmior valetudo; hanc enim ipsa aura salubrior conciliat. *URB.* Salubriorem auram in villa, quam in urbe prædicas? *EURAS.* Et tu dubitas etiam, postquam hanc causam omnis medicorum turba declamavit toties? Et quoniam adhuc in salebris hæres, non quidem, ac si tam dubia tibi, quam factu difficilis, res videatur, valetudo an in villa, an in urbe curetur præstabilius, priusquam ad colendum agrum abeamus, amore valetudinis tuæ religionem istam eximam. Et Celsi quidem sententia, sanum hominem oportet modo ruri esse, modo in urbe, sæpius in agro, & neque egere medico. *L. I. c. 1.* In urbe autem cur tanta ægrotantium multitudo, cur tanta turba medicorum de vita nostra non sine quæstu negotiantium? At ruri quam rari morbi, quam rari medici & funera, ut ejus rei consilio procures & principes in villas suas confugiant, corpore gravioris cœli incommotis, quibus in urbe conflantur, affecto naturalis auræ usurpaturi delicias, ut hujus beneficio multi aut restitutam valetudinem debeant, aut nunquam læsam, palam profitentes, ipsam loci naturam, situm & positionem, liberum oculorum prospectum, benignos ventorum ab ortu & occasu accessus, spirationes e montibus emissas, munificos illos hic ex fertilibus campis, hic ex apricis collibus, illic ex opacis nemoribus,

ribus, istic ex amœnis vallibus, suavi frugum, florum arborum-
 que odore mistos afflatus, mitigatosque & amnium & fontium
 frigore calores præstantissimæ medicinæ vicem subiisse, quam
 inter pingues illos urbis fumos, vapores putresque foetores nun-
 quam invenissent. Propterea Plinius *L. XXVIII. S. 14.* inter alias
 ab animo hominis pendentes medicinas imprimis prodesse scribit
 locorum mutationem: & Cæsar *L. VIII. de bell. Gall.* se tantum
 itinerum fecisse memorat, quantum satis esse ad mutationem lo-
 corum, propter salubritatem existimabat. Veteres autem Roma-
 nos rusticationi valetudinis causa plurimum tribuisse plurimis exem-
 plis admoneor, & medicum ne novisse quidem, primus enim
 eorum Archagatus anno Urbis DXXXV. Peloponneso Romam
 venit. *Plin. L. XXIX. S. 6.* qua ipsa ætate patresfamilias relictis
 falce & aratro intra murum correperunt & manus movere ma-
 luerunt in theatro ac circo, quam in segetibus: prius tamen
 illud institutum dum servaverunt, utrumque sunt consecuti, ut
 & cultura agros fecundissimos haberent, & ipsi valetudine fir-
 miores essent. *Varr. L. II. c. 1.* Quamvis vero ab hac vivendi
 ratione Romani recesserint, commutatio tamen locorum tam
 frequens fuit, ut non solum eorum, quorum amœna positio &
 opportunitas regionis plures alliciebat, sed & desertorum & asper-
 rimorum nullum invenisses tam triste exilium, in quo non ali-
 quis animi causa moretur. *Senec. consol. ad Helv. c. 6. URB.* Cur
 igitur tanta hominum multitudo relicto rure in urbe confluxit,
 vitæ, an mortis desiderio? *EURAS.* Salubrioris auræ fiducia certo
 non convolarunt, sed popularis. Alios adducit ambitio, scribit
 Seneca *l. l.*, alios necessitas officii publici, alios imposita legatio,
 alios luxuria, opulentum & opportunum vitiis locum quærens:
 alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula; quosdam
 traxit amicitia, quosdam industria latam ostendendæ virtuti nata
 materiam: quidam venalem formam attulerunt, quidam vena-
 lem eloquentiam: nullum non hominum genus concurrit in ur-
 bem

II.
*Veterum
 usu & re-
 simonio
 probatur.*

bem & virtutibus & vitiis magna pretia ponentem. Ex quibus planum tibi erit, paucos aut nullos fore, quos valetudinis ratio in urbe confidere iussit: sed quam ingentem tibi dare possem civium Romanorum turbam, quos eadem ex urbium pulcherri-
ma & orbis domina in rus, in agros, in villam evocavit. Vi-
deris, credo, hodiernam, legerisque antiquam Italiam villis, prædiisque consistam, in quibus, ut Strabo de Pisis, Liguriaque loquens testatur, velut more Persarum regias quasdam struunt, adeo in deliciis habuere procul a cœtu hominum vitam agere. Propterea Plinius junior *L. V. Epist. 6.* villam suam commendans scribit: æstatis mira clementia, semper aer spiritu aliquo move-
tur, frequentius tamen auras, quam ventos habet. Hinc senes multi: videas avos, proavosque juvenum: audias fabulas veteres, sermonesque majorum: cumque veneris illo, putes alio te seculo natum. Addit denique: quod ipsum salubritati regionis, ut pu-
rius cœlum, ut aer liquidior, accedit: ibi animo, ibi corpore maxime valeo - - - mei quoque nusquam salubrius degunt.

PHILOM. Bene igitur Horatius l. l.

Vivere naturæ si convenienter oportet,

Ponendæque domo quærenda est area primum:

Novistine locum potiolem rure beato?

Est, ubi plus tepeant hiemes? ubi gratior aura

Leniat & rabiem canis & momenta leonis,

Quum semel accepit solem furibundus acutum?

Est, ubi divellat somnos minus invida cura?

Deterius Libycis olet aut nitet herba lapillis?

Purior in vicis aqua tendit rumpere plumbum,

Quam quæ per pronum trepidat cum murmure rivum?

Nempe inter varias nutritur silva columnas,

Laudaturque domus, longos quæ prospicit agros.

III.
Exercita-
tio corporis
valetudini
necessaria.

EURAS. Auram salubrem, situm prospectumque jucundum ple-
rumque grata animo corporique per agros & silvas deambulatio-

ne,

ne, aliave exercitatione captare solemus, cui inter alia illa quinque communia valetudinis auxilia plurimum tribuit Asclepiades, adeo ut universum prope genus humanum circumegerit in se, non alio modo, quam si cœlo emissus advenisset. *Plin. L. XXVI. S. 7.* Celsus quoque *L. I. c. 1.* exercitationem istam approbans scribit: oportet navigare, venari, quiescere interdum, sed frequenter se exercere; siquidem ignavia corpus hebetat, labor firmat: illa maturam senectutem, hic longam adolescentiam reddit. *PHILOM.* Palinurus certo Plauti *Curcul. Aët. II. 1.* præsentiſsimam in ambulando constituit medicinam, cum intestina omnia expu-tescere sibi deploraret Capadox:

- - - - lien necat: renes dolent:

Pulmones distrahuntur: cruciatur jecur:

Radices cordis pereunt: hiræ omnes dolent:

Lien directu' st.

respondebat enim:

- - - - ambula: sane optimum' st.

unde & in proverbium abiit, ut abeuntibus precemur; bene ambula. Velut etiam de incolumitate advenientis quærimus; benene ambulasti? *Plaut. Trucul. Aët. II. 4.* ac si in ambulatione omnis vis & virtus valetudinis nostræ esset posita. *EURAS.* Nec minus Plinius *L. XXVIII. S. 14.* audacter pronunciat: imprimis vero prodest ambulatio, gestatio, & ea plurimis modis; equitatio stomacho & coxis utilissima; phthisi navigatio. Multo adhuc confidentius Avicenna asserit, posse homines, si debito tempore exercitio ac labore uterentur, omnibus medicis & medicamentis carere. Neque enim, ut credam, quietem & somnum a prandio & cœna digestionem proficere admittit Plinius, qui *L. XI. S. 118.* asseverat, cibos somno concoquere corpulentia, quam firmitati utilius esse, athletasque maluisse eos ambulatione perficere. *URB.* Etiam in ædibus urbanis deambulationi minus laboriosæ vacare licet. *EURAS.* Et quoties per amicos, per negotia non licet?

De Re Rustica.

G

Et

IV.

U' ruri op-
portunior.

V.
Ejus modi
varii.

Et licet etiam, sed haud erit, ut lubeat: non enim aut pedes, aut oculi, aut animus in ambulacro domus eam capiunt voluptatem angusta decursione illa, quam ruri percipiunt gratæ viriditatis, copiosæ segetis, pinguis pecoris, ac futuri quæstus consideratione. Neque etiam ambulatio illa, quam in urbe te peracturum promittis, tam opportuna est valetudini, ut Celsus *L. I. c. I.* advertit, atque hæc non ita plana, inquires, commodior est; siquidem melius ascensus quoque & descensus cum quadam varietate corpus moveat - melior autem est sub dio, quam in porticu: melior, si caput patitur, in sole, quam in umbra: melior in umbra, quam parietes & viridaria efficiunt, quam quæ tecto subest; melior tecta, quam flexuosa. Et *L. II. c. 15.* de gestatione agens ejus plura assignat genera, quæ sunt pro viribus cujusque & pro opibus - gestationum lenissima est navi, vel in portu, vel in flumine: vehementior in alto mari navi: vel lectica, aut scamno: acrior vehiculo: atque hæc ipsa & intendi & leniri possunt. Ex quibus proverbium illud natum credo, cujus Plutarchus *de præcept. sal.* mentionem facit: jucundissima navigatio juxta terram: ambulatio juxta mare. Denique corpus exerceri commode monet Celsus *l. l.* clara electione, armis, pilis, cursu, ita tamen, ut ne his quidem, athletarum exemplo, vel certa lex esse, vel immodicus esse labor debeat; stulta est enim, inquires & minime conveniens litterato viro, occupatio exercendi lacertos & dilatandi cervicem ac latera firmandi. Damnat propterea exercitationes illas, quarum labor spiritum exhaurit & inhabilem intentioni ac studiis acrioribus reddit. Quid enim tanta defatigatione opus, quæ vires extenuet? sunt exercitationes & faciles & breves, inquit, quæ corpus & sine mora laxent, & tempori parcant, cujus præcipua ratio habenda est. *Epist. 15.* Nec tamen jubet Severus philosophus, ut semper immineamus libro & pugillaribus, sed demus aliquot intervallum animo & corpori, ita tamen, ut non resolvatur, sed remittatur,

tur, cui rei servire gestationem asserit, quæ corpus concutit, & studio non officit: possis legere, inquit, possis dictare, possis loqui, possis audire, quorum nihil nec ambulatio quidem vetat fieri. Nec intentionem vocis contemnit: vetat tamen eam per gradus & certos modos attollere & deprimere, sed ut moleste descendat, & moderatoris sui temperamentum habeat, nec indocto & rustico modo desæviet; non enim id agitur, ut exerceatur vox, sed ut exerceat. *Senec. l. l.* Cæterum deambulationem suadens haud præcepisse videri desiderat, ut ea ad artificiosæ saltationis præcepta religiose componatur, quamvis non defuturos magistros moneat, quos fames & panis lucrandi studium vanissimam artem docuit. Aliquando vestatio, iterque & mutata regio vigorem dabunt, hic ipse observat *L. de tranquil. & Epist. 55.* se a gestatione non minus fatigatum fatetur, quam si tantum ambulasset, quantum sedit; labor est enim & diu ferri: dubitat autem, an non eo major, quia contra naturam est, quæ pedes dedit, ut per nos ambularemus: mihi tamen necessarium erat, inquit, concutere corpus, ut si ve bilis infederat faucibus, discuteretur, si ve ipse ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret illum jactatio, quam profuisse mihi sensi, ideo diutius vehi perseveravi, invitante ipso littore. Amabat igitur Seneca multis quidem negotiis implicitus & juxta philosophus in ambulationibus apertis vagari: ut scribit *L. de tranquil. c. 5.* quod alimenti & virium loco sit, ut cœlo libero & multo spiritu augeat, attollatque se animus, per agros & villas ac juxta littus vehi, gestari, aut ambulare, ac, ut ait, ex consuetudine circumspicere, qui oculis offerebatur, situm locorum. Laudat propterea Scipionis & Vatiæ villam: illam, quod in ea Carthaginis Horror latuerit, cui Roma debebat, quod tantum semel capta sit. *Epist. 86.* Hanc vero villam totius anni vocat, incommodis Baiarum carentem & fruentem voluptatibus; dignam profecto meliori hero, in quam hic otium suum pigrum & senile tantum contulerat.

Honestiori usui suum Ciceroni Tusculanum fuit, corporis scilicet animique exercitationi, quo ita delectabatur, ut, cum illo venisset, tum denique sibi ipse placeret, quod in ea velut in opportuno quodam diversorio requiesceret. *L. I. Epist. ad Attic.* non ignarus corpora quidem exercitatione & defatigatione ingravescere, animos autem se exercendo levare. *L. de senect.* Sicut igitur eodem teste, nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis praecepta perceperint, quidquam, sine usu & exercitatione, magna laude dignum consequi possunt, ita nec nos firmam valetudinem sine corporis exercitatione: stagnans enim sanguis, aquarum instar, putrescit, nisi motu cieatur. Et hunc in urbe raro, nusquam vero commodius quam in villa sive deambulando, sive equitando, sive gestando, sive navigando, sive vectando, sive venando suscipies; nam non est, quod contemnas hoc studendi genus, ut *C. Plinius L. I. Epist. 6. de venatione* scribit, mirum est, ut animus hac agitatione motuque corporis excitetur. Et *L. V. Epist. 6.* ibi animo, ibi corpore maxime valeo, nam studiis animum, venatu corpus exerceo. *URB.* Quem tu ab urbe exulem ad exercitationem & laborem, hunc etiam ad victum aridum, ad panem nigrum & sordidum damnabis, obtentu nempe valetudinis, aut potius vitae rusticæ conditione, quam amplecti volumus: hac autem dira frugalitatis larva, ut vitam prorogari hominibus posse mihi persuadeam, tantum abest, ut famem potius mortemque latere credam. *PHILOM.* Næ tu vanos timores times, quos ut tibi eximam, palam edico cum *Plauti Coco Pseud. Aet. III. 2.*

VI.
*Mensa ruri
frugalior,*

- - vel ducenos annos poterunt vivere,

Meas qui esitabunt escas, quas condivero.

URB. Quam tu mihi grandi promissor hiatu? *EURAS.* Crede igitur mihi, rem summam cibariam, coci praefecturam in villa adibo, non quidem cum *C. Matio* lauta instructurus convivium, sed & valetudini & rei familiari consultum iri volens honesto magis quam

quam splendido cibo gratam & frugalem adornaturus mensam, ad quam quotidiani victus ventrem tecum afferas, nam nobis abunde sunt ea, ut Columella loquitur *L. XII. c. 44.* quæ ex facili rusticæ simplicitati non magna impensa possunt contingere. *URB.* Afferam utique quotidiana corporis exercitatione obsonante famem. *EURAS.* Hanc igitur sex missibus propulsandam spero: spes autem cænatica unius scutellæ circumscribetur levamento: extra id tempus micam aut guttam tangere nefas esto. *PHILOM.* Dispeream, si quis, postquam sex ferculorum prandio funus fecerit, fame jugulandus sit. *URB.* Sed illa sapiant palato. *PHILOM.* Sapiant: nulla tamen lege adstringaris, ut in singula edas stragem. *EURAS.* Æqua isthæc conditio, ut a cibo, quo corpus reficitur, gula non abhorreat: etenim nec voluptas nobis, ut Stoicis, tanquam hostis repudianda est: nec ut Epicureis summum bonum in voluptate ponendum: excogitemus alacritatem lascivia carentem. *Macrob. L. II. Satur. c. 1.* *PHILOM.* Recte igitur Martialis *L. XIV. Epigr. 207.*

Non satis est ars solo coco servire palato:

Namque cocus domini debet habere gulam.

EURAS. Nec illud crimini dandum Epicuro, quod eo usus fuerit cibo, qui & suavissimus, & ad concoquendum facillimus esset atque inflationem nullam haberet: nam, licet dulcedine voluptatis tantum, cibos capere severior philosophia prohibeat, non tamen propterea ea solum, quæ ingrati acerbique saporis sunt, fercula stomachanti stomacho ingerenda præcipit, flatulentos vero, crudos, ad digerendum difficiles, ac vitiosi succi cibos ab iis, qui non ruris, sed ingenii labore desudant, melior medicina proscribit. Sint igitur cibi illi tenues, molliculi, faciles, simplicesque; nec struices quædam patinariæ, quarum vel unius mo-

VII.
Cibi simplices,

Plin.

Plin. L. XI. S. 119. distendentur enim corpora & animi cum corpore tumescunt. *Senec. de ira L. II. c. 20.* Nec desunt multorum exempla, qui, cum facultates & valetudinem convivando in urbe prodegissent, ruri agentes rationibus cum culina putatis & ære alieno emerferunt & morbo, simplicis nempe cibi beneficio quales res suppeditat. Nam, ut bene advertit Plinius *l. l.* homini cibus utilissimus simplex: acervatio saporum pestifera, & condimento perniciosior: difficulter autem perficiuntur omnia in cibis acria, nimia & avide hausta: & æstate, quam hieme difficilius & in senecta, quam in juvenia. Egregia est hujus rei adhortatio Plutarchi in *præcept. sal.* ut assuefaciamus, nec puero- rum more aversemur rationem illam victus, verum appetentiæ sensim familiarem reddamus & domesticam, ne dum cibum simplicem nullo adhibito pulmento vel condimento capimus, stomachemur. Siquidem recte est dictum, inquit, vitam delige optimam: efficiet tibi consuetudo eam jucundam: & sigillatim, ut unumquodque exploranti ex usu est: præsertim victum oportet & corporis curam in optima valetudine ita comparare consuetudine, ut placida naturæ, ut assueta & familiaris sit. Nec diffitetur, difficile esse cum ventre contendere, qui auribus, ut dixit Cato, caret. *PHILOM.* Verum & illud te non latebit Horatii *Serm. L. II. Sat. 2. C. 7.*

Jejunus raro stomachus vulgaria temnit.

ficcus inanis

Sperne cibum vilem.

cum sale panis

Latrantem stomachum bene leniet,

si nusquam es forte vocatus

Ad cœnam, laudas securum olus.

VIII. *EURAS.* Ad quod ipsum attendens Asclepiades medicamentorum
 & Salu- usum ex magna parte sustulit, & ad ipsius victus rationem po-
 bres. tius omnem curam suam transtulit. *Cels. L. V. præf.* Nam me-
 dici-

dicina quondam paucarum fuit scientia herbarum; nec mirum est, scribit Seneca, tunc illam minus negotii habuisse, firmis adhuc solidisque corporibus & facili cibo, nec per artem voluptatemque corrupto; qui postquam cœpit non ad tollendam, sed ad irritandam famem quæri, & inventæ sunt mille condituræ, quibus aviditas excitaretur, quæ desiderantibus alimenta erant, onera sunt plenis. Immune erant ab illis malis, qui nondum se deliciis solverant, qui sibi imperabant, sibi ministrabant. Corpora opere ac vero labore durabant, aut cursu defatigati, aut venatu, aut tellure versata: excipiebat illos cibus, qui nisi esurientibus placere non poterat. Itaque nil opus erat tam magna medicorum suppellectili, nec tot ferramentis, aut pyxidibus. Simplex erat ex simplici causa valetudo: multos morbos multa fercula fecerunt. *Senec. Epist. 95.* Crates, qui seditiones & tyrannides ex deliciis & luxu in urbibus nasci arbitrabatur, per jocum monebat, ne præ lenticula semper augendo patinam in seditionem nos conjiciamus: tu vero tibi ipsi subjicias, Cratis monitum assumens reponit Plutarchus, ne præ lenticula augendo semper patinam, neque semel nasturcium & oleam transvolando ad farcimem & piscem in seditionem corpus conjicias, namque cibaria viliora modo naturali appetentiam retinent: at popinarum ingeniosa commenta & architectorum hujusmodi operosæ cupiditæ terminos voluptatis semper promovent longius, & id, quod conducit, prætereunt. *Plutarch. l. l.* Videmus enim illos, qui simplici ac vulgari cibo utuntur familiarem quodam modo habere sanitatem, ac ruri, in quo facile parabilibus ac domesticis cibis vesci solemus, ignota esse illa monstra morborum, quibus doctæ ad nos interimendos varietate ciborum in urbe conflictamur, ut adeo nobis non constare non possit, id genus alimoniarum non magis copia, quam varietate esse inimicum; cruditates siquidem illæ, ut eleganter deducit Macrobius, nascuntur aut qualitate succi, in quem cibus vertitur, si non sit aptus humori,

IX.
Cibi multi-
plices mul-
tiplicium
causæ mor-
borum.

mori, qui corpus obtinuit: aut ipsius cibi multitudine, non sufficiente natura ad omnia, quæ congesta sunt, concoquenda. Qui simplicem cibum sumit, facile quo succo corpus ejus vel juvetur, vel gravetur, usu docente cognoscit: qui autem multiplici cibo alitur, diversas patitur qualitates ex diversitate succorum: hinc morborum scaturigo, qui ex repugnantium sibi humorum discordia nascuntur. Deinde quia non omnium, quæ esui sunt, una natura est, non omnia simul concoquuntur, sed alia celerius, tardius alia, & ita fit, ut digestionum sequentium ordo turbetur. Cum igitur tot tamque diversa in follem ventris rejecta ferre & concoquere stomachus nequeat, eo ægrescente, qui paterfamilias dici meruit, vita in ancipiti est, titubante alimoniam meatu, cui natura tanquam rationis capaci velle ac nolle contribuit. Et ita fit, ut, velut cibum solus venter accipit & alimonia ejus dispersa per universos membrorum meatus ossa quoque & medullas & ungues nutrit & capillos, ita, si pars corporis ægrescat, in ipsum quasi infirmiores ultima illa retributa labuntur, ex quibus nascuntur morborum causæ. Explicata deinde per diversa concoctionum genera functione naturali, prosequitur: si fuerint ultimi succi justo uberius multitudo, hanc a se repellit pars corporis, illa, quæ sanior est, & sine dubio labitur in infirmam, quæ vires non habet repellendi; unde alieni receptio distendit locum, in quem ceciderit, & hinc creantur dolores. Hæc est ergo triplex causa vel podagræ, vel cujuslibet morbi, multitudo humoris, fortitudo membri a se repellentis, & recipientis infirmitas. Invenietur, quid impeditenti ex multiformi nascatur alimonia, necesse est; diversorum enim ciborum diversa natura est: & sunt qui celerius, sunt qui tardius digeruntur. Cum ergo prima digestio vertit in succum, quia non simul accepta omnia vertuntur, quod prius versum est, dum alia tardius vertuntur, acescit. Alia quoque, quibus tarda digestio est, velut ligna humida, quæ urgente igne fumum de se creant, sic & illa

illa imminente igne naturæ fumant, dum tardius concoquuntur. Cibus autem simplex non habet controversam moram, dum simul in simplicem succum vertitur: nec digestio ulla turbatur, dum omnes sibi statim momentorum dimensione succedunt. Multiformis alimonix quoque deprehenditur causa morborum: nam pulmentorum varietas recipit varia condimenta, quibus gula, ultra quam naturæ necesse est, laceffitur: & sit inde congeries, dum pruritu desiderii amplius vel certo de singulis parva libantur; nam ut scribit Seneca *Epist. 2.* fastidientis stomachi est multa degustare; quæ ubi varia sunt & diversa, inquinant, non alunt. Hinc Socrates suadere solitus erat, illos cibos potusque vitandos, qui ultra sitim famemve sedandam producant appetentiam. *Macrobius. L. VII. Saturn. c. 4.* Nollem tamen tibi auctor esse, ut se-
vera illam simplicitate ciborum utaris, quam primo Macrobius
visus est commendasse, unum unicum nempe, ac semper sibi
æqualem, nulla arte, sed natura veluti præparatum cibum. *URB.*
Panem coctum dicis, aut carnes igne expeditas. *PHILOM.* Immo
olera & fructus teste Varrone *L. II. c. 1.* & Ovidio *L. IV. Fa-*
stor. ubi hunc ordinem progressumque ciborum pandit:

X.
Majorum
nostrorum
cibus sim-
plex fuit.

Messis erat primis virides mortalibus herbæ,

Quas tellus nullo sollicitante dabat.

Et modo carpebant vivaci cespite gramen;

Nunc epulæ tenera fronde cacumen erant,

Postmodo glans nata est: bene erat jam glande reperta:

Duraque magnificas quercus habebat opes.

Prima Ceres homini ad meliora alimenta vocato

Mutavit glandes utiliore cibo.

Illa iugo tauros collum præbere coegit:

Tum primum soles eruta vidit humus.

EURAS. Unde Varro *L. I. de vit. Pop. Rom.* scribit, quod ne quidem pistoris nomen fuerit, nisi ejus, qui far pinsebat. Et Plinius *L. XVIII. S. 28.* testatur, pistores Romæ non fuisse ad

De Re Rustica.

H

Per-

Perficum usque bellum, annis ab urbe condita super DLXXX. ipsos panem fecisse Quirites, certumque esse Atteji Capitonis sententia, tostum panem cocos lautioribus coquere solitos; cocum siquidem & pistorem apud antiquos eundem fuisse accepimus. *Fest. L. III.* ubi affert hunc Nævii versum:

Cocus edit Neptunum, Venerem, Cererem.

Et explicat, per Cererem panem, per Neptunum pisces, per Venerem olera significari, velut familiari Romanis cibo. *PHILOM.* Extant adhuc Romanæ frugalitatis maxime in villis usurpatæ vestigia, cum mensæ non alia inferrentur fercula, adhuc Horatii ætate

- - - præter olus fumosæ cum pede pernæ.

Ac mihi seu longum post tempus venerat hospes,

Sive operum vacuo gratus conviva per imbrem

Vicinus; bene erat, non piscibus urbe petitis,

Sed pullo atque hædo; tum pensilis uva secundas

Et nux ornabat mensas cum duplici ficu.

Horat. Serm. L. II. Sat. 2.

URB. Ridet tamen contemnitque velud fastidia afferentes viles simplicesque cibos ipse Horatius *Serm. L. II. Sat. 8.* ut sunt

- - - - - acria circum

Rapula, lactucæ, radices: qualia lassum

Pervellunt stomachum: siser, alec, fœcula Coa.

Atque ideo *Serm. L. II. Sat. 2.* quærit:

Quali igitur victu sapiens utetur? & horum

Utrum imitabitur? hac urget lupo, hac canis angit.

EURAS. Rationis gubernaculo & appetentiam illam & simplicitatem ciborum temperandam esse monet Macrobius *L. VII. c. 5.* si ergo cibo vivimus, inquiens, & cibum appetentia sola commendat, elaborandum nobis est commento varietatis, ut hæc semper provocetur, cum præsto sit ratio, quia intra moderationis terminos temperetur. - - Nec sic admitto varietatem, ut

lu.

luxum probem. Et dum magis ostentui, quam ufui servitur, silvarum secretum omne lustratur, & peregrina maria sollicitantur; ita enim sit, ut etiam si sanitatem fumentium mediocritas observata non fauciet, ipse tamen luxus morum sit ægrotudo.

URB. Ea ipsa ratio, quæ ruri, etiam in urbe appetentiam illam XI.
coercere poterit. **EURAS.** Non advertis latentis captionis insidias, *In urbe
varius esse
capit:*
quas tibi urbs struit, extruendo splendidis dapibus oneratam mensam: hanc tibi rus facili tantum ac simplici adornat cibo; ut adeo haud ita difficile sit, carere epulis nunquam oblatis: operosum autem ait Plutarchus *l. l.* in conviviiis & invitationibus assuetam suam temperantiam retinere, nisi omnibus velis cum nimia torvitate odiosus & importunus haberi. **PHILOM.** Quotusquisque est enim, qui invitanti, dicat cum Horatio *L. I. Epist. 7.*

Si me vivere vis sanum, recteque valentem,
Quam mihi das ægro, dabis ægrotare timenti,
Mecænas, veniam.

EURAS. Cum igitur res plena difficultatis sit, tot, tamque frequenter oblatis se semper arcte continere epulorum deliciis, quas ruri agentes non tam defugimus, quam nescimus, in urbe innumerabiles esse morbos non miraberis, scribit Seneca *Epist. 95.* transeo pistorum turbam, transeo ministratorum, per quos signo dato ad inferendam cœnam discurretur. Dii boni! quantum hominum unus venter exercet. Et paulo supra dixit: vide, quantum rerum per unam gulam transitarum permisceat luxuria, terrarum, marisque vastatrix: necesse est itaque inter se tam diversa diffideant, & hausta male digerantur, aliis alio nitentibus. Nec mirum, quod inconstans variusque ex discordi cibo morbus XII.
est: & illa ex contrariis naturæ partibus in eundem compulsa *Cujus lu-
xus dam-
natur.*
redundat; inde tam nullo ægrotamus genere, quam vivimus.

URB. Mordacior in carpendis urbis moribus nunquam non fuit Annæus philosophus. **EURAS.** Sed nihilo mitior Columella *L. I. præf.* ut apti veniamus ad ganeas, inquit, quotidianam crudi-

tatem Laconicis (lactucis) excoquimus & exsucto sudore sitim quærimus, noctesque libidinibus & ebrietatibus, dies ludo vel somno consumimus, ac nosmet ipsos ducimus fortunatos, quod nec orientem solem videmus, nec occidentem. Itaque istam vitam socordem persequitur valetudo: nam sic juvenum corpora fluxa & resoluta sunt, ut nihil mors mutatura videatur. *URB.* Quinam illi morborum greges? *EURAS.* Si promittas te non offendi, afferam integrum ex ista convivendi luxuria natum. Sed noli rogare, quod impetrare nolueris. *URB.* Qui offendar? Et si moleste excipiam, quod enixe rogo, punienda est mea levitas obsequendi facilitate. *EURAS.* Accipe igitur laudati Senecæ verba, non mea: inde pallor, inquit, & nervorum vino madentium tremor, & miserabilior ex cruciatibus, quam ex fame macies: inde incerti labantium pedes & semper, qualis in ipsa ebrietate, titubatio: inde in totam cutem humor admissus, distensusque venter, dum mala assuescit plus capere, quam poterat: inde effusivo luridæ bilis & decolor vultus, tabesque in se putrescentium, & retorti digiti articulis obrigescentibus, nervorum sine sensu jacentium torpor, aut palpitatio sine intermissione vibrantium. Quid capitis vertigines dicam? quid oculorum auriumque tormenta & cerebri æstuantis verminationes, & omnia per qua exoneramur, internis ulceribus affecta? Innumerabilia præterea febrium genera, aliarum impetu sævientium, aliarum tenui peste repentium, aliarum cum horrore & multa membrorum quassatione venientium? quid alios referam innumerabiles morbos, supplicia luxuriæ - - has usuras voluptatum pendimus ultra modum fasque concupitarum. *Senec. Epist. 95. URB.* Sunt profecto hæc morborum genera in urbibus frequentiora. *PHILOM.*

Quæ nisi divitibus nequeunt contingere mensis.

Horat. L. II. Serm. Sat. 4.

Nempe inamarescunt epulæ sine fine petitæ,

Illusque pedes vitiosum ferre recusant

Corpus.

Ib. Sat. 7.

EU-

EURAS. Ut igitur ista lues denique vnicatur, adversus tantam morum everfionem omnia tentanda esse monet; & *L. de consol. c. 9.* o miserabiles! exclamat, quorum palatum, nisi ad pretiosos cibos, non excitatur. Pretiosos autem non eximius sapor aut aliqua faucium dulcedo, sed raritas & difficultas parandi facit; alioquin si ad sanam illis mentem placeat reverti, quid opus est tot artibus ventri servientibus? quid mercaturis? quid vastatione silvarum? quid profundi perscrutatione? passim jacent alimenta, quæ rerum natura omnibus locis disposuit: sed hæc velut cæci transeunt, & omnes regiones pervagantur, maria trajiciunt, & cum famem exiguo cibo possint sedare, magno irritant. *URB.* Ipse ego haud raro hunc conviviorum luxum, & æri, & cuti, parum amicum detestatus sum, quem ex antiquis Germaniæ moribus fluxisse suspicabar. *EURAS.* Immo Romanis: etsi enim illi solennibus epulis multum indulserint, luxu tamen ab his facile superabantur: exemplo sit illud, quod in indice quarto Metelli illius pontificis apud Macrobiū *L. II. c. 9.* in hæc verba legitur: ante cœnam echinos, ostreas crudas quantum vellent, peloridas, spondylos; turdum, asparagos. Subtus gallinam altilem, patinam ostrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos: iterum spondylos, glycomaridas, urticas, ficedulas, lumbos, capragines, aprungos, altilia ex farina involuta, ficedulas, murices & purpuras. In cœna sumina, sinciput aprugnum, patinam piscium, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores, altilia assa, amyllum, panes Picentes. An dicam concoqui talia, aut potius sumpta putrescere? En! quam merito in hos Urbis Romanæ mores invectus Plinius *L. XXVI. S. 28.* scribat: plurimum homini negotiū alvus exhibet, cujus causa major pars mortalium vivit: alios enim cibos non transmittit, alios non continet, alios non capit, alios non conficit: eoque mores venere, ut homo maxime cibo pereat. Pessimum corporum vas instat, ut creditor, & sæpius die appellat. Hujus gratia præcipue avaritia expe-

expetitur: huic luxuria conditur: huic navigatur ad Phasin: huic profunda vadi exquiruntur, & nemo vilitatem ejus æstimat consummationis fæditate. Ergo numerosissima est circa hanc medi-

XIII.
 & Laudatur
 ciborum
 simplicitas.

cinae opera. *Plin. l. l. PHILOM.* Igitur post lauta urbis convivia

Accipe nunc, victus tenuis quæ quantaque secum

Afferat. Imprimis valeas bene: non variæ res

Ut noceant homini, credas, memor illius escæ,

Quæ simplex olim tibi sederit. At simul assis

Miscueris elixa, simul conchyliæ turdis,

Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumultum

Lenta feret pituita. Vides, ut pallidus omnis

Cœna desurget dubia? quin corpus onustum

Hesternis vitiis animum quoque prægravat una,

Atque affligit humo divinæ particulam auræ.

Horat. L. II. Serm. Sat. 2.

URB. Beatius esse in urbe opimis ferculis, salubrius vero Ruri simplicibus cibis vesci quis ibit inficias? *PHILOM.*

Rure ego viventem, tu dicis in urbe beatum.

Cui placet alterius, sua nimirum est odio fors.

Stultus uterque locum immeritum causatur inique:

In culpa est animus, qui se non effugit unquam.

Horat. L. I. Epist. 14.

EURAS. Tantum cibi & potionis adhibendum monet Cicero de senect. ut reficiantur vires, non opprimantur; hanc ergo sanam & salubrem formam vitæ tenere memento, ut corpori tantum indulgeas, quantum valetudinis satis est, *Senec. Ep. 8.* quod ne quidem auctore facilius ruri, quam in urbe præstiteris. Nec vero

XIV.
 Animum
 ruri esse li-
 beriorem.

corpori soli subveniendum est, sed etiam menti: atque animo multo magis; nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. *Cicer. l. l. URB.* Bœoticum ænigma loqueris: quod illud animi oleum? *EURAS.* Libertas est & tranquillitas animi, ignotum in urbe bonum. Etsi enim bene mo-

ratus

ratus venter pars magna valetudinis sit, major tamen bene moratus animus, a quo illa ob id, quod animam inter & corpus intercedit commercium, maxime pendet, adeo, ut, si animus æger sit, sanum salvumque corpus esse non possit. Ideo præcepit Plato apud Plutarch. *Præcept. Salu.* ne corpus absque animo, neque absque corpore agitemus animum, ne contingat nobis, quod bos conservo suo camelo, qui parte oneris eum sublevare volebat, post mortem suam eventurum dixit, tu vero, inquires, & me & omnia hæc brevi portabis. Et quamvis teste Seneca *Epist.* 28. & 55. locus non multum conferat ad animi tranquillitatem, si vitia nostra circumferamus, aut animi onus non deponamus; animi tamen tranquillitas plurimum confert ad valetudinem corporis; ideo suadet eum locum eligendum, qui cæteris quietior, turbis ac vitiis minus opportunus; nam ut loca gravia, inquit, etiam firmissimam valetudinem tentant, ita bonæ quoque menti, nedum adhuc perfectæ & convalescenti sunt aliqua parum salubria. Quid autem gravius foro? quid molestius turbis? quid insolentius populo? *PHILOM.* Horatius certo incommoda, quæ vitam urbanam comitantur, referens, negat se aut a curis, aut periculis, aut invidia liberum, beatum tranquillumque animum inter urbis Romanæ turbas habere posse *L. II. Serm. Sat. 6.*

- - - Romæ sponforem me rapis: eja,
Nec prior officio, quisquam respondeat, urge:
Sive Aquilo radit terras, seu Bruma nivalem
Interiore diem gyro trahit, ire necesse est;
Postmodo, quod mi oblit, clare certumque locuto,
Luctandum in turba: facienda injuria tardis.
Quid vis insane? & quas res agis? improbus urget
Iratis precibus. Tu pulses omne quod obstat.
- - - at simul atras
Ventum est Exquiliæ, aliena negotia centum
Per caput & circa saliunt latus: ante secundam

XV.
In urbe
curis im-
plicatum.

Ro.

Roscus orabat sibi adesses ad puteal cras:

De re communi scribæ magna atque nova te

Orabant hodie, meminisses Quinte reverti.

Per totum hoc tempus subiectior in diem & horam

Invidiæ

Quicumque obuius est me consulit: o bone (nam te

Scire, deos quoniam propius contingis, oportet)

Numquid de Dacis audisti? nil equidem: ut tu

Semper eris derisor? at omnes Dî exagitent me,

Si quidquam. Quid? militibus promissa Triquetra.

Prædia Cæsar, an est Itala tellure daturus?

Jurantem me scire nihil, mirantur, ut unum

Scilicet egregii mortalem atque silenti.

Perditur hæc inter misero lux, non sine votis.

XVI. *EURAS.* Hand vacat ire per singulas urbis molestias: aliquas tantum afferam jam ab antiquis notatas damnatasque velut tranquillitatis libertatisque animi inimicas. Has inter est illa studiose quæsitæ ac assidua sui observatio, de qua Seneca *L. de tranquil.* c. 15. est & illa solitudinum non mediocris materia, si te anxie componas, nec ulli simpliciter ostendas, qualis multorum vita est, ficta & ostentationi parata. Torquet enim assidua observatio sui & deprehendi aliter, ac solet, metuit: nec unquam cura solvimur, ubi toties nos æstimari putamus, quoties aspici. Nam & multa incidunt, quæ invitos denudent: & ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen jucunda vita, aut secura est, semper sub persona viventium. At illa quantum habet voluptatis sincera & per se ornata simplicitas nihil obtendens moribus suis? Subit tamen & hæc vita contemptus periculum, si omnia omnibus patent: sunt enim qui fastidiunt, quidquid propius audierunt. Sed nec virtuti periculum est, ne admota oculis revilescat, & fatius est simplicitate contemni, quam perpetua simulatione torqueri. Modum tamen rei adhibeamus, multum interest, simpliciter vivas,

vas, an negligenter. *Senec. l. l.* Negligenter vivere nec ruri quidem licet, in urbe nec sine molesta illa sui observatione, animoque ad illius mores composito. Huic affinis altera incommoditas ex illo parum opportuno nec sibi constante vestium luxu nata, cuius iniquas leges vir probus ac sapiens ruri facile contemnere, in urbis vero conspectu non servare non potest. Quam in re nescio, an quis mollior aut supersticiosior Q. Hortensio, utpote qui in præcinctu omnem decorem ponebat: fuit enim vestitu ad munditiem curioso & ut bene amictus iret, faciem in speculo ponebat, ubi se intuens togam corpori sic applicabat, ut rugas non forte, sed industria locatas artifex nodus constringeret & sinus ex composito defluens nodum lateris ambiret. Is quondam cum incederet elaboratus ad speciem, collegæ de injuriis diem dixit, quod sibi in angustiis obviis offensus fortuito straturam togæ destruxerat, & capital putavit, quod in humero suo locum ruga mutasset. *Macrob. Saturn. L. II. c. 9.* Non offendunt te molles adeo & delicati mores, ut ne in vestibus quidem, quas ad tegendum corpus nobis natura tribuit, id quod commodum tibi atque opportunum videbitur, sequi possis, sed populi consuetudinem & disciplinam, ne dissidere videaris a publicis moribus, a quibus sive pendeas, sive desciskas, nunquam vacuus erit animus aut vestis odiosæ, aut populi invisi molestia. Major adhuc in ferendis ferendisque sermonibus occurrit difficultas. Nec jam de aliis dicam, quam convivalibus, qui quam torti, quam steriles, quam fraude & simulatione confuti sint, ii melius noverint, quibus non genio suo morem gerere, sed omnibus servire propositum est, qua nescio quid dirius servitute? ferendum inter pocula sermonem, qui aliquam commendationem & litteratam disputationem habeat, ut nullum diei tempus docte aliquid vel lepide proferendi vacuum relinquatur, *Plutarchus L. VIII. Quest. conviv.* monet: absit tamen omnis furor & ferocia a Musis, habeatque ille voluptatis amplius, severitatis minus: neque enim

recte institutus animus requiescere aut utilius, aut honestius usquam potest, quam in aliqua opportunitate docte ac liberaliter colloquendi: interrogandique & respondendi comitate, ut crateri liquoris ad lætitiā nati adhibeatur non modo lympharum, sed Musarum quoque admixtione temperies. *Macrob. L. I. & VII.*

XVII.
An, &
qualis phi-
losophia
mensis ad-
hibenda?

Saturn. URB. Philosophiam etiam mensis adhibendam censes? *EURAS.* Dubitabat ille, an convivii interesse possit, aut potius tanquam censoria quædam & plus nimio reverenda materfamilias penetralibus suis se continere, ac minime se miscere Libeto, cui etiam tumultus familiares sunt, cum ipsa hujus sit verecundiæ, ut strepitum non modo verborum, sed ne cogitationum quidem in sacrarium suæ quietis admittat. Sed absit, reponit alter apud Macrobiū *L. VII. c. I.* ut philosophia, quæ in scholis solícite tractat de officiis convivalibus, ipsa convivia reformidet; tanquam non possit rebus asserere, quæ solet verbis docere, aut nesciat fervare modum, cujus in omnibus humanæ vitæ actibus terminos ipsa constituit. Cur enim, ubi sermo permittitur, honestus sermo prohibetur? maxime, cum non minus, quam dulcedo vini, hilarent verba convivium. Quando autem philosophiæ triclinii pando fores, non de ipsis profunditatis suæ secretis inter pocula loquetur, nec nodosas & anxias, sed utiles quidem, faciles tamen quæstiones movebit. Quam insipienter enim syllogismis philosophicis fercula condires? dialectica enim, ut Plutarchus de præcept. sal. perhibet, super cœnam modo dulciariorum, quæ ex granis mali Punici facta sunt, tum minime grata est palato, tum mire capiti dolorem & fatigationem creat. Absint non solum conlatrantium clamores illi & convicia, verum & omnis quæsitæ philosophiæ jactatio, quæ Seneca teste *Epist. 103.* multis fuit periculi causa insolenter tractata & contumaciter. Licet sapere sine pompa, sine invidia. Secum æstimet, hortatur Macrobius, præsentium ingenia convivarum: & si plures peritos, vel saltem amatores sui in convivii societate repererit, sermonum de se pa-

tiatur agitari; quia velut paucae litterae multum dispersae inter multas vocales in societatem vocis facile mansuescunt, ita rariores imperiti gaudentes consortio peritorum aut consonant, si quae possunt, aut rerum talium capiuntur auditu. Et si opportunitas necessariae reprehensionis emerferit, sic a philosopho proficiscetur, ut & recta & efficax sit. Quid mirum, si feriet sapiens non sentientes, cum interdum sic reprehendat, ut reprehensus hilaretur.

URB. Verum omne id genus philosophandi mores nostri respuunt, XVIII. *Sermonis libertas.*
importunumque vocant antiquatae scientiae magisterium. EURAS.

Atque ideo dixi, etiam sermones in urbanis conviviis plenos esse periculi, & multis molestiis obnoxios: cum e contrario in villa ob ipsius loci simplicitatem non solum verba, sed & animum effundere liceat in sinus amicorum, velut in Tusculana villa in sedibus, quae erant sub platano, confidentes viri consulares L. Crassus, Q. Mucius Scaevola & M. Antonius de oratore: in viridi opacaque ripa inter procerissimas populos M. Tullius & T. Pomponius Atticus de philosophia: in aede Telluris M. T. Varro, Fundanius, Agrius, & Agrasius de re rustica disertissime disputarunt; quam confabulandi rationem nostra aetate sublatam fuisse haud semel vehementer dolui. PHILOM. In villa vero Horatio teste L. II. Sat. 6.

Sermo oritur, non de villis domibusque alienis,

Nec male, necne lepos saltet: sed quod magis ad nos

Pertinet, & nescire malum est, agitamus: utrumne

Divitiis homines, an sint virtute beati?

Quidve ad amicitias, usus, rectumve trahat nos:

Et quae sit natura boni, summumque quid ejus.

EURAS. Haec si nullam tibi aegritudinem afferunt, supersunt plura in urbe incommoda, quae animum multis curis aut macerent, aut certo implicent, ut nunquam ab illis vacuus dici, aut sibi libere vacare possit. Aspice, quamdiu computent, scribit Seneca, quamdiu insidientur, quamdiu timeant, quamdiu colant, quam-

XIX.

Et Vacatio ab occupationibus,

diu colantur, quantum vadimonia sua, atque aliena occupent, quantum convivia, quæ jam ipsa officia sunt; videbis, quemadmodum illos respirare non sinant vel mala sua, vel bona. Denique inter omnes convenit, nullam rem exerceri bene posse ab homine occupato: non eloquentiam, non liberales disciplinas: quando districtus animus nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata respuit. Nihil minus est hominis occupati, quam vivere.

Senec. de brevit. vit. c. 6. Et tu, qui tantum vitam commodam & jucundam agere, sed præ cæteris valetudinem curare consueveras, tot negotiis implicatus, ne sentias quidem te vivere, atque ante scias, te pervenisse ad vitæ terminum, quam appropinquasse? Quid jam dicam de publicis muneribus, de officiis civilibus, de fori negotiis, de administratione Reipublicæ? an credis hisce talibus vel ad horam animum eximi parte solitudinis? puto potius vires atteri assiduo labore, qui tamen nunquam sine odio, sine invidia, sine offensione exerceri potest. Etsi enim laudabile sit, utilem se civibus efficere, ac in mediis officiis pro Republica ponere, sed quia in hac tam insana hominum ambitione, tot calumniatoribus in deterius recta torquentibus, parum tuta simplicitas est, & plus futurum semper est, quod obest, quam quod succedat, a foro quidem & publico recedendum est.

Senec. de tranq. c. 3. Quamvis enim te abscondas, prodesse tamen singulis poteris & universis ingenio & consilio; eo enim animo ad otium sapiens secedit, ut agat, per quæ posteris profit. Hac ratione *Seneca de otio sap. c. 32.* Zenonem & Chrysippum dicit majora egisse, quam si duxissent exercitus, gessissent honores, leges tulissent, quas non uni civitati, sed toti humano generi tulerunt. URB.

XX. ^{atque} Multis o-
diis ruri
agenti con-
cessa lau-
da. ut. rum artibus me in prædio delitescensem tutum fore promittis?
EURAS. Promittere tibi hoc non magis possum, idem tibi respondet philosophus, quam in homine temperante bonam valetudinem: & tamen facit temperantia bonam valetudinem. Perit aliqua

aliqua navis in portu: sed ut quid accidere in medio maris credis? quanto huic periculum paratius foret multa agenti molientique cui ne otium quidem tutum est? pereunt aliquando innocentes, quis negat? nocentes tamen sæpius. *Senec. Epist. 14.* Secutum te igitur reddere minime potest: securiorum tamen te ruri fore ait: a contemptu quidem, si velut Brutus privatam agens vitam delitescas; nemo homini contempto pertinaciter, nemo diligenter nocet. Spem improborum vitabis, si nihil habueris quod cupiditatem alienam & improbam irritet. Invidiam effugies, si te non ingesseris oculis, si bona tua non iactaveris, si scieris in sinu gaudere. Odium autem ex offensa sic vitabis, neminem laceffendo gratuito, a quo te sensus communis tuebitur. Nihil tamen æque proderit, quam quiescere & minimum cum aliis loqui, plurimum secum. *PHILOM.* Ad hæc ubi amplior campus, quam in villa? Illuc aspirabat *Horatius Serm. L. II, Sat. 6.*

Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus,
Hortus ibi & tecto vicinus jugis aquæ fons,
Et paulum silvæ super his foret, auctius atque
Di melius fecere: bene est: nihil amplius oro.

o si angulus ille

Proximus accedat, qui nunc denormat agellum.

Nec mala me ambitio perdit.

EURAS. Illuc, qui Rempublicam tractare solebant, tranquillitatis causa recesserunt. Dicit memini, scribit *Cicero deorat. I. ludorum.* Romanorum diebus *L. Crassum*, quasi colligendi sui causa se in Tusculanum contulisse. Ipse *Tullius* filio suo roganti, ut de ratione dicendi, quæ Græce tradidit, Latine reddere posset, respondit, quam primum esse otium: otium autem primum summum datum est, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est. En! otium, quietem, tranquillitatemque animi, & quæ sine his haberi non potest, corporis valetudinem non Romæ, sed

ruri

ruri quærebant. *PHILOM.* Non possum imperare mihi, quin ad Horatium meum redeam, qui cum notum illum induxisset apologum *L. II. Sat. 6.*

Rusticus urbanum murem mus paupere fertur
Accepisse cavo, veterem vetus hospes amicum;
ac rusticus paulo post urbanum convenisset, atque pretiosa inter
fercula, bonisque rebus lætum convivam egisset, tandem his ver-
bis institutæ fabellæ exitum expedit:

cum subito ingens
Valvarum strepitus lectis excussit utrumque:

Currere per totum pavidæ conclavæ, magisque

Exanimes trepidare, simul domus alta molossis

Personuit canibus. Tum rusticus: haud mihi vita

Est opus hac, ait, & valeas: me silva cavusque

Tutus ab insidiis tenui solabitur ervo.

URB. Teneo, quæ dicis: nec diutius defraudabo ingenium meum,
sed citis quadrigis in villam properare cogito: vos amico amice
amicam manum porrigite. *EURAS.* Dabimus operam, ut, quæ
scire amas, ruri agenti proxime ad rem rusticam facientia sug-
geramus veterum scriptorum præcepta. Hæc vero, ne agrestia
nimis tibi videantur, quæstionibus quibusdam non injucundis in-
terpolabimus: Tu vero ipso rerum usu & novæ physicæ experi-
mentis perpolies. *URB.*

His me consolor: victurus suavius, ac si

Quæstor avus, pater atque meus, patruusque fuisset.

Horat. L. I. Sat. 4.

DIALOGUS VI.

DE COGNITIONE FUNDI.

ARGUMENTUM.

- I. De lectione, imitatione & experientia in re rustica.
- II. De presentia domini.
- III. De officiis domini.
- IV. De opera assidue adhibenda.
- V. De triplici forma naturali fundi, campestri, collina & montana.
- VI. De forma fundi artificiosa.
- VII. De modo fundi.

EURAS. Multo mane ades, Urbane, quo rustici, non urbani homines domo exire solent. **URB.** Non mirum, qui me illorum institutioni tradere decrevi, ita ut hujus rei cupido etiam ademerit somnum, cum constater mihi viderer te ex Romanis illis scriptoribus audire differentem. **PHILOM.** Vide, ne, dum somniando laboras, etiam laborando somnias. **URB.** Erectus ero. **EURAS.** Immo lento pede insistamus, & ne tempus moleste & prodige teratur, prævia agricolationis principia præmittamus: post quæ pedetentim, velut medici quosdam fastidientes ægros, ad levia opera & exercitia te ducam. **URB.** Pri-

I.
De lectione,
imitatione &
experientia
in re rustica.

[mo

mo quidem me non ad ligonem, aut styvam, sed ad Catonem & Varronem condemnabis. *EURAS.* Bene divinasti: hos igitur veteres de re rustica scriptores, priusquam cum agricoltatione contrahas, advocato in consilium! nec tamen sic mente dispositus, velut summam totius rei sententiis eorum consecutus; quippe ejusmodi scriptorum monumenta magis instruunt, quam faciunt artificem. *Col. L. I. c. 1. URB.* Multi profecto hos auctores legunt, parum tamen in ipsa scientia proficiunt. Quid ergo studiosae etiam legentes perficit. *EURAS.* Usus & experientia dominantur in artibus; nam ubi quid perperam administratum cesserit improspere, vitatur, quod fefellerat illuminatque rectam viam docentis magisterium. Quare nostra praecepta non consummare scientiam, sed adjuvare promittunt. Nec statim quisquam compos agricoltationis erit his perfectis rationibus, nisi & obire eas voluerit & per facultates potuerit. Ideoque haec velut adminicola studiosis promittimus, non profutura per se sola, sed cum aliis. *Col. l. l. URB.* Voluntas igitur, ut velit, ac facultas ut possit ejusmodi rationes tenere a Columella requiritur. *EURAS.* Prudentiam etiam, ut bene impendat; quae ipse uberius his verbis explicat: qui studium agricoltationi dederit, antiquissima sciat haec sibi advocanda: prudentiam rei, facultatem impendendi, voluntatem agendi; nam is demum cultissimum rus habebit, qui & colere sciet & poterit, & volet. Neque enim scire, aut velle cuiquam satis fuerit sine sumptibus, quos exigunt opera: nec rursus faciendi, aut impendendi voluntas profuerit sine arte, quia caput est in omni negotio, nosse quid agendum sit, maximeque in agricoltura, in qua voluntas facultasque citra scientiam saepe magnam dominis afferunt iacturam, cum imprudenter facta opera frustrantur impensas. *Col. l. l. URB.* Voluntati, quam habeo, facultates, quas possum, adjungam: sed artem, qua ratione consequar, nondum perspectam habeo. *EURAS.* Bivium nobis ad culturam dedit natura, Varronis verba sunt *L. I. c. 18.*

DIALOGUS VI. SECTIO I. & II.

experientiam & imitationem: antiquissimi agricolæ tentando ple-
 raque constituerunt, liberi eorum magnam partem imitando.
 Nos utrumque facere debemus & imitari alios & aliter ut facia-
 mus experientia tentare quædam, sequentes non aleam, sed ra-
 tionem aliquam. *URB.* Et quos imitari jubes? *EURAS.* Diligens
 paterfamilias, cui cordi est ex agri cultu certam sequi rationem
 rei familiaris augendæ, maxime curabit, ut ætatis suæ pruden-
 tissimos agricolas de quaque re consulat & commentarios anti-
 quorum sedulo scrutetur atque æstimet, quid eorum quisque sen-
 serit, quid præceperit? an universa, quæ majores prodiderunt,
 hujus temporis culturæ respondeant? an aliqua dissonent? *Col. L. I.*
præf. Propterea Plinius *L. XVIII. S. 7.* monet, peritiam villico-
 rum in cura habendam esse. *URB.* Quos igitur villicos consulam?
EURAS. Varro *L. I. c. 19.* priores fundi possessores & vicinos
 cæteris præfert, dum sumus novicii, inquires, triplici regula
 agendum nobis: superioris domini instituto & vicinorum & ex-
 perientia quadam. *URB.* Dabo & huic rei operam: cætera labo-
 re alieno facturus. *EURAS.* Ac ne ista quidem præsidia Columella

II.
*De præsen-
 tia domini.*

L. I. c. 1. monet, nec assiduus labor & experientia villici, nec
 facultates & voluntas impendendi tantum pollet, quantum vel
 una præsentia domini; quæ nisi frequens, operibus intervenerit,
 ut in exercitu cum abest imperator, cuncta cessant officia. Ideo
 maxime reor, inquit, hoc significantem Pœnum Magonem suo-
 rum scriptorum primordium talibus auspiciis: qui
 agrum parabit, domum vendat, ne malit urbanum, quam ru-
 sticum larem colere. Cui magis videlicet cordi fuerit urbanum
 domicilium, is exiguos ex prædio rusticos capiet fructus: aut si
 hos expectat, prius illud vendat. Quod ego præceptum, Colu-
 mella adjungit, si posset his temporibus observari, non immu-
 tarem. Magonem isthæc inclementer atque non ex utilitate pu-
 blica scripsisse Plinii *l. l.* opinio est: excusat tamen duriora præ-
 cipientem, ut appareat assiduitatem desideratam ab eo. *URB.*

De re Rustica.

K

Nulla

Nulla igitur, aut certe remotiora nulla ab illis comparanda prædia, quos fori negotia frequenter in urbe ligant? *EURAS.* Remenes ex Columellæ sententia: nunc quoniam plerosque nostrum, inquit, civilis ambitio sæpe evocat, ac sæpius detinet evocatos, sequitur, ut suburbanum prædium commodissimum esse putem, quo ut occupato quotidianus excursus facile post negotia fori contingat. Censeo igitur, idem *L. I. c. 2.* scribit, in propinquo agrum mercari, quo & frequenter dominus veniat & frequentius se venturum, quam sit venturus denunciaret: sub hoc enim metu cum familia villicus erit in officio. *URB.* Meum igitur prædium maxime opportunum, quo & excurrere, & remeare fere eadem hora possum. Sed quid de remotioribus? *EURAS.* Qui longinqua rura mercantur, vivi cedunt servis suis: quoniam quidem & illi tam longa dominorum distantia corrumpuntur & corrupti post flagitia, quæ commiserunt, sub expectatione successorum, rapinis magis quam culturæ student. *Col. L. I. c. 1.* *URB.* Id ipsum pessimo exemplo didici, cum raro aut nunquam mea rura invissem. *EURAS.* Ignorabas nempe, quo Cato fertur fuisse usus, præceptum: mercaturis agrum esse revisendum sæpius eum, quem velint mercari; nam prima inspectione neque vitia, neque virtutes abditas ostendit, quæ mox retractantibus facilius apparent. *Col. L. I. c. 4.* Prædium cum parare cogitabis, monet laudatus Cato *c. 1.* sic in animo habeto, uti ne cupide emas, neve operæ tuæ parcas visere, & ne satis habeas semel circumire. Quoties ibis, toties magis placebit, quod bonum erit. Et *c. 4.* scribit: ruri si recte habitaveris, libentius & sæpius venies, fundus melior erit, minus peccabitur, fructi plus capies: frons occipitio prior est. Columella igitur *L. IV. c. 18.* oculos & vestigia domini res agro saluberrimas recte vocat. Et *L. III. c. 21.* illud Virgilii *Georg. II.* assumens: *Et quocumque Deus circum caput egit honestum,*

adjungit: verum quocumque domini præsentis oculi frequenter

ac-

accessere, in ea parte majorem in modum fructus exuberat. Ideo majores fertilissimum in agro oculum domini dixere. *Plin. L. XVIII. S. 8.* Et Palladius *L. I. T. 6.* præsentia domini scribit, provectus est agri. Persa quoque ille apud Xenophontem in *œconom.* interrogatus, quæ res potissimum saginaret equum? respondit: oculus domini. *URB.* Ipsus igitur operi manum adjiciam? aut quid agam iners, aut certe laboris parum gnarus? *EURAS.* Igitur quidquid dabitur occasionis, ruri moretur dominus; quæ non sit mora segnis, nec umbratilis; nam diligentem patremfamilias decet agri sui particulas omnes & omni tempore anni frequentius circumire, quo prudentius naturam soli, sive in fructibus & herbis, sive jam maturis frugibus contempletur: nec ignoret, quidquid in eo recti fieri poterit; nam illud vetus est, & Catonis: agrum pessime multari, cujus dominus, quid in eo faciendum sit, non docet, sed audit villicum. *Col. L. I. c. 2.* Paterfamilias ubi ad villam venit, scribit Cato, fundum eodem die, si potest, circumeat: si non eo die, at postridie. Ubi cognovit, quomodo fundus cultus fiet operaque, quæ facta infectaque fient, postridie ejus diei villicum vocet, roget quid operis fiet factum, quid restet, satisne tempori opera fient confecta, possint, quæ reliqua fient, conficere? *Cat. c. 2.* *URB.* Hæc quidem cum serenum est cælum. *EURAS.* Cum tempestates pluviae fuerint, videto, quot dies, quæve opera per imbrem fieri potuerint, villam purgari, frumenta transferri, stercus foras efferri, sterquilinum fieri, semen purgari, fossas veteres tergeri, viam publicam muniri, vepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, virgas vinciri, spinas runcari, expinxi far, mundicias fieri - - rationes putare, argentariam, frumentariam, quid venierit, quid exactum sit - si quid desit in annum, uti paretur, quæ supersint, uti veneant: pecus consideret, auctionem uti faciat: vendat frumentum, boves vetulos, armenta delicula (reicula) &c. *Cat. l. I.* *URB.* Superi! plura incumbunt domino, quam famulis. *EURAS.*

III.
De officio
Domini.

Dubitas etiam? Quid vero Philomusus secum? *PHILOM.* Festivam illam Phædri L. II. 8. fabulam de cervo, qui se bubili condidit, cui ex bobus unus:

salvum te cupimus quidem:

Sed ille, qui oculos centum habet, si venerit,

Magno in periculo vita (versatur) vertetur tua.

Hæc inter ipse dominus a cœna redit:

Et quia corruptos viderat nuper boves,

Accedit ad præsepe: cur frondis parum est?

Stramenta defunt? tollere hæc aranea

Quanti est laboris? dum scrutatur singula

Cervi quoque alta est conspicatus cornua:

Quem convocata jubet occidi familia,

Prædamque tollit. Hæc significat fabula:

Dominum videre plurimum in rebus suis.

IV. *De opera assidue adhibenda.* *URB.* Credamne tantum operæ adhibendum rei rusticæ, cujus fructus naturæ potius, quam artis & laboris emolumenta sunt? *EURAS.* Hoc ipsum Plinius L. XXIII. S. 1. Pomonam inter & Tellurem discrimen posuit: quod hæc omnia per laborem, illa pleraque suapte natura largiatur: & Cato cæteris præceptis velut princeps præmisit: in re rustica operæ ne parcas. *Plin. L. XVIII. S. 6.* Cogitato, si nihil fiet, nihilominus sumptum futurum. *Cat. c. 39.* Sive enim operi labore insistant, sive otio torpescant famuli, iidem semper sunt sumptus, minime proventus iidem. Atque ideo opera omnia mature conficias, monet Cato, face: nam res rustica sic est, si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies. *Cat. c. 5.* Unum enim ac solum dominatur in rusticatione, quid quid exigit ratio culturæ, semel facere: quippe cum emendatur vel imprudentia, vel negligentia, jam res ipsa decoxit, nec in tantum postmodum exuberat, ut & se amissam restituat, & quæstum temporum præteritorum resarciat. *Col. L. I. c. 8.* Nam etsi multum prodest scientia, plus tamen obest im-

pru-

prudentia, vel negligentia, maxime in rusticatione, cujus disciplinæ caput semel est fecisse, quid quid exegerit ratio culturæ. Prælabentis autem temporis fuga quam sit irreparabilis, quis dubitet? Ejus igitur memor, præcipue semper caveat, ne improvidus, ab opere vincatur. Res est agrestis insidiosissima cunctanti. *Colum. L. XI. c. 1.* Hæc cum Columella scripisset, & illum ex Hesiodo versum attulisset (cujus sensus est: semper autem dilator operis vir cum detrimentis luctatur) prosequitur: quare vulgare illud de arborum positione rusticis usurpatum: ferere ne dubites, id villicus ad agri totum cultum referri judicet credatque, prætermittas non duodecim horas, sed annum periisse, nisi sua quaque die, quod instat, effecerit; nam cum propriis pene momentis fieri quidque debeat: si unum opus tardius, quam oporteat, peractum sit, cæteræ quoque, quæ sequuntur, culturæ post justa tempora serius adhibentur, omnisque turbatus operis ordo spem totius anni frustratur. *Idem l. l.* Atque inde nihil est foedius agricolis, quam gestæ rei pœnitentia. *Plin. L. XVII. S. 19.* adeoque nihil sero faciendum in agricultura omnes censent, iterumque suo quæque tempore facienda. Ex tertio præcepto: prætermittas frustra revocari. *Idem L. XVIII. S. 8.* URB. De hac philosophia amo te plurimum, videns magnam ex negligenti opera non solum temporis, sed & rerum imminere jacturam. EURAS. Jam propius ad cognitionem fundi accedamus. URB. Optime, nam & prædium nostrum jam ingredimur. EURAS. Non prædium, sed parvum quoddam regnum hic abes, Urbane. Quæ enim jucunda variantis naturæ forma, quæ amplitudo, quæ situs amœnitas, quam apte omnia in unius sepi tutela disposita! URB. Non ego urbanam hanc laudem, sed ut, quæ sit fundi forma, edisseras, expecto. EURAS. Formæ cum duo genera sint, una, quam natura dat, altera, quam sationes imponunt: prior quod alius ager bene natus, alius male: posterior, quod alius fundus bene constitutus sit, alius male. *Varr. L. I. c. 6.* hinc aliam na-

tura

V.

De tripli-
ci forma
naturali
fundicam-
pestri, col-
lina &
montana.

tura vario fundi situ, conditione & habitu, aliam ars & industria humana bona malave cultura tribuit; hinc illa naturalis, hæc artificiosa compellatur. Dicam prius de naturali. Igitur cum tria genera sint a specie simplici agrorum, campestre, collinum & montanum, est ex his tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo vel tria sunt, ut multis locis licet videri. *Varr. L. I. c. 1.* campum, non æquissima situm planicie, nec perlibrata, sed exigue prona: collem, clementer & molliter assurgentem: montem, non sublimen & asperum, sed nemorosum & herbidum callidissimi rusticarum rerum maxime probaverunt. His autem generibus singulis senæ species contribuuntur: soli pinguis, vel macri: soluti, & spissi: humidi, & sicci: quæ qualitates inter se mixtæ vicibus, vel alternatæ plurimas efficiunt agrorum varietates: eas enumerare non est artificis agricolæ. *Col. L. II. c. 2. URB.* Vides in meo prædio hic quidem agrum campestem, illic collinum modeste assurgentem, istic montana loca, supra quæ alpes & horrida juga: demum & quartam speciem ex illis tribus compositam: sed quid intersit, non intelligo. *EURAS.* Ex Varrone discas: e quibus, tribus fastigiis, simplicibus sine dubio infimis, inquit iste, alia cultura aptior, quam summis, quod hæc calidiora quam summa sic collinis, quod ea tepidiora quam infima, aut summa. Hæc apparent magis ita esse in latioribus regionibus, simplicia cum sunt. Itaque ubi lati campi, ibi magis æstus, & eo in Apulia loca calidiora, ac graviora. Et ubi montana - - - quod leviora, & ideo salubriora. Qui colunt deorsum, magis æstate laborant: qui sursum magis hieme: verno tempore in campestribus maturius eadem illa feruntur, quam in superioribus; & celerius hic, quam illic coguntur: nec non sursum, quam deorsum tardius feruntur ac metuantur. Quædam in montanis prolixiora nascuntur ac firmiora propter frigus, ut abietes, ac sappini. Hic, quod tepidiora, populi ac salices: sursum fertiliora, ut arbutus, ac quercus: deorsum, ut nuces Græcæ, ac
ma-

mariscæ fici. In collibus humilibus societas major cum campestri fructu, quam cum montano: in altis contra. Propter hæc tria fastigia formæ discrimina quædam sunt sationum, quod segetes meliores existimentur esse campestres, vinæ collinæ, silvæ montanæ: plerumque hiberna iis esse meliora, cui colunt campestria, quod tunc prata ibi herbosa, putatio arborum ibi tolerabilior. Contra æstiva montanis locis commodiora, quod ibi tum & pabulum multum, quod in campis aret: ac cultura arborum aptior, quod tum illic frigidior aer. Hæc atque hujusmodi tria fastigia agri ad colendum dispariliter habent momentum. *Varr. L. 1. c. 6.* Quapropter vel a majoribus traditum, possidenti, vel empturo fundum præcipua cura sit scire, quod maxime regionis genus probetur, ut vel careat inutili, vel mercetur laudabilem. Quod si voto fortuna subscripserit, agrum habebimus salubri cælo, uberi gleba, parte campestri, parte alia collibus vel ad orientem, vel ad meridiem molliter devexis: terrenisque aliis cultis, atque aliis silvestribus & asperis. Campus in prata & arva salictaque & sarundinera digestus ædificio subjaceat. Colles alii vacui arboribus, ut solis segetibus serviant, quæ tamen modice siccis ac pinguibus campis melius, quam præcipitibus locis proveniunt. Ideoque etiam celsiores agri frumentarii planities habere & quam mollissime devexi, ac simillimi debent esse campestri positioni. *Col. L. 1. c. 2. URB.* Qua ratione meliores illi, qui paulum devexi, ac qui ad libellam plani sunt campi? *EURAS.* Campester locus ille melior, qui totus æquabiliter in unam partem vergit, quod is, cum aquæ non habent delapsum, fieri solet uliginosus: eo magis si est inæqualis, eo deterior, quod fit propter lacunas aquosus. *Varr. l. 1. URB.* Hæc igitur diversa fundi forma ipsius etiam soli diversam inducit conditionem, ut aliud pingue, vel macrum, aliud solutum, vel spissum, aliud humidum, vel siccum, atque adeo etiam miram pro diversa frugum natura perficit varietatem. In moderate siccis & pinguibus, molliter des-

xis

xis humilioribus collibus melior proventus segetum, ac in montanis, ac præcipitibus locis: adeoque locus campester in unam partem æquabiliter vergens magis commendatur, quam æquata planicies: & collis modeste turgescens tam segetes habet lætiores, quam vineas. *EURAS.* Gaudeo vehementer, quod jam rusticari incipias. Atque ex his sequitur secundum illud, scribit Varro, quali terra solum sit fundi, a qua parte vel maxime bonus, aut non bonus appelletur: refert enim quæ res in eo feri nascique & cujusmodi possint. Non enim eadem omnia in eodem agro recte possunt; nam ut alius est ad vitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem. *Varr. L. I. c. 7.*

VI.
*De forma
fundi arti-
ficiofa.*

Viden' quam multa tuo huic prædio convenient? *URB.* Forma, quam non naturæ beneficio, sed hominum industriæ debemus, ad voluptatem faciet, non ad utilitatem. *EURAS.* Immo magis ad hanc, quam ad illam. De formæ cultura hoc dico, verba Varronis sunt, quæ specie fiant venustiora, sequi, ut majore quoque fructu sint: ut qui habent arbusta, si sata sunt in quincuncem, propter ordines atque intervalla modica. Itaque majores nostri ex arvo æque magno, sed male confito & minus multum & minus bonum faciebant vinum & frumentum, quod quæ, suo quidque loco, sunt posita, ea minus loci occupant & minus officit aliud alii a Sole ac Luna & vento. Hoc licet conjectura videre ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehendere possis, quod putamina suo loco quæque habet natura composita, cum easdem, si fregeris, vix sesquimodio concipere possis. Præterea quæ arbores in ordinem satæ sunt, eas æquabiliter ex omnibus partibus Sol ac Luna coquunt: quo sit ut uvæ & oleæ plures nascantur & ut celerius coquantur; quas res duas sequuntur altera illa duo, ut plus reddant musti & olei & pretii pluris. *Varr. L. I. c. 7.* *URB.* Certissimum esse video, quod cum suo quodque loco positum, minorem locum occupet, vites quoque & arbores per ordinem positas æqualiter Solis,
Lunæ,

Lunæ, pluviae ac ventorum beneficio frui, fructus celerius coqui ac reddi uberiores; ut adeo nobis etiam magis proficiuus bene cultus agellus, quam amplissimus fundus neglectus. Omnes igitur sumptus in culturam conijciam. *EURAS*. Ne quid nimis, *Urbanæ*! manu ferendum, non thylaco: nihil enim minus expedit, quam agrum optime colere. *Plin. L. XVII. S. 7.*

L. Tadius Rufus millies centena sestertium millia coemendis colendisque agris impendit, atque rem omnem cultura optima ita pessime decoxit, ut eo mortuo nemo se pro hærede gesserit. Propterea *Plinius l. l.* modum iudicem rerum omnium utilissimum, & bene colere necessarium, optime colere damnosum esse dixit. Et *Cato c. 1.* scito idem agrum quod hominem, quamvis quæstuosus sit, si sumptuosus erit, relinqui non multum. *URB.* Idem *Plinius l. l.* nihil damnosius esse asserit deserto agro, quid ergo damnat agrum optime colere? *EURAS*. Bene igitur colam, ne desertus jaceat: non vero optime, seu maximis sumptibus, ne ipse fame peream. Hinc *Catonis* oraculo obsequaris velim, qui interrogatus, quid est primum? respondit: bene colere. Quid secundum? bene arare. Quid tertium? stercore. *Cat. c. 61. & Plin. L. XVIII. S. 49.* Sed tui hi agri devastatæ aræ præbent speciem, ac si ab *Evandri* temporibus nec aratrum, nec lætamen sensissent. O! si saltem partem illorum melius exoluisset; nam, ut scribit *Palladius*, secundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta. - Modum tene æstimated facultatibus tuis in assumptione culturæ, ne superatis viribus, excedente mensura, turpiter deferas, quod arroganter assumis. *Pallad. L. I. T. 6.* Hinc *Columella*, quod unus de septem sapientibus in perpetuum posteritati pronuntiavit, adhibendum modum mensuramque rebus, non solum aliud acturis, sed & agrum paraturis dictum cupit intelligi, ne majorem, quam ratio calculorum patiatur, emere velit; quam in rem laudat illa *Virgilii* verba:

De Re Rustica.

L

- - lau-

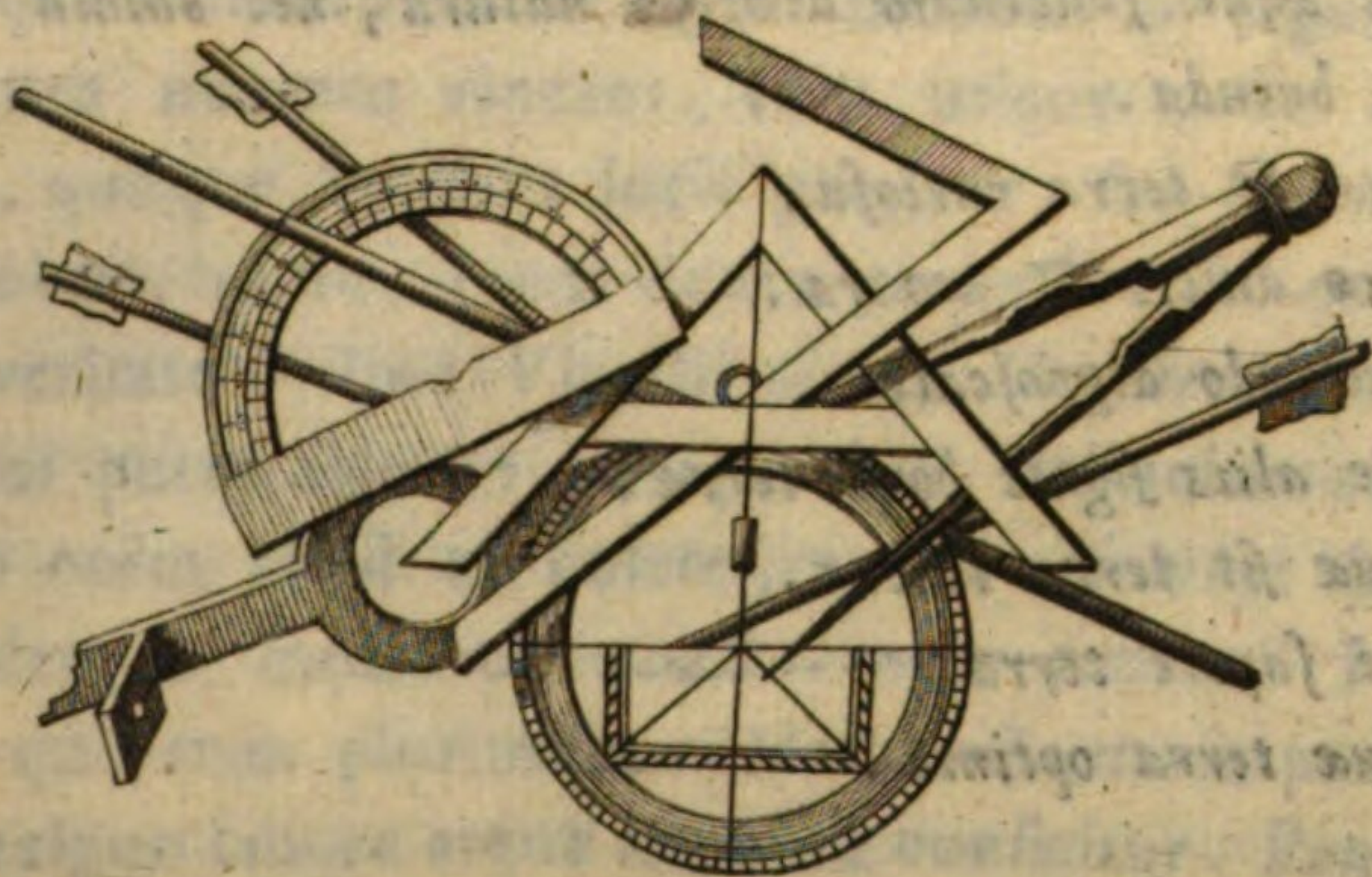
VII.
De modo
fundi.

laudato ingentia rura,
 Exiguum colito
 cum & acutissima gens Pœnorum dixerit: imbecilliores agrum
 quam agricolam esse debere; quoniam cum sit colluctandum
 cum eo, si fundus prævaleat, allidi dominum; nec dubium,
 quin minus reddat latus ager non recte cultus, quam angustus
 eximie. Nec dubitat asserere, septena illa jugera post exactos
 reges viritim divisa majores quæstus antiquis retulisse, quam
 nunc præbeant amplissima vervacta. Velut etiam Curius Den-
 tatus, deferente sibi post insignem victoriam populo, quinquaginta
 soli jugera repudiato eo munere plebeja mensura conten-
 tus fuit. *Col. L. I. c. 3.* perniciosum intelligi civem, dicens,
 cui septem jugera non essent satis; cum etiam dona amplissima
 imperatorum, ac fortium civium fuerint, quantum quis uno
 die plurimum circumaravisset. Et hinc modum agri imprimis
 servandum antiqui putavere; quippe ita censebant, satius esse
 minus ferere & melius arare: latifundia perdidisse Italiam &
 provincias. *Plin. L. XVIII. S. 4. & seq.* Et quamvis propulsis
 hostibus agri & imperii fines proferrentur, criminofum tamen
 senatori fuit ultra quinquaginta (quingenta in *Varr. L. I. c. 2.*
Liv. L. VII. c. 10. Plin. l. l. Val. Maxim. L. VIII. c. 6. le-
 guntur) jugera possedisse, suaque lege C. Licinius damnatus est,
 quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque
 filium fraudem legi fecisset. *Liv. l. l.* Modus ergo, qui in om-
 nibus rebus, ut bene Columella *l. l.* concludit, etiam parandis
 agris adhibebitur; tantum enim obtinendum est, quanto est
 opus, ut emisse videamur, quo potiremur, non quo onerare-
 mur ipsi atque aliis fruendum eriperemus, more præpotentium,
 qui possident fines gentium, quos nec circumire equis quidem
 valent. - - Modus autem erit sua cuique moderata voluntas
 facultasque; neque enim satis est, possidere velle, si colere non
 possis. *URB.* Frustra de modo fundi differis, qui & nostram &
 anti-

antiquam mensuræ rationem nescio. *EURAS.* Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possint: versum dicunt centum pedes quoquoersum quadratum: jugerum quod quadratos duos actus habet: actus quadratus qui & latus est pedes CXX. & longus totidem. *Varr. L. I. c. 10.* Et *Plinius l. l.* actus in quo boves agerentur cum aratro uno impetu justo: hic erat CXX. pedum duplicatusque in longitudinem jugerum faciebat. Ergo duo actus, infert *Columella L. V. c. 1.* jugerum efficiunt longitudine pedum CCXL. latitudine pedum CXX. Nostri hujus provinciæ moribus jugerum vocamus, quod tres equi uno die exarare possunt. Atque adeo non satis certa aut æqualis hæc est dimensio. Justa tamen censetur esse, si ager sit in CC. passus minores, seu circiter CCCXXXIII. pedes in longitudine & XXXVI. passus seu LX. pedes in latitudine porrectus, seu quoquoersum quadratum CXVIII. passus, seu CLXXXVI—pedes numeret.

DIALOGUS VII.

DE VARIA FUNDI, BONÆ MALÆVE TERRÆ NATURA.

ARGUMENTUM.

- I. *Varia fundi, terræque natura.*
- II. *Quæ præstabilior?*
- III. *Est æque fructuum diversa natura, nec omnia terræ tribuenda.*
- IV. *Quæ sit terra cariosa.*
- V. *Quæ dulcis & amara.*
- VI. *Quomodo dignoscatur.*
- VII. *De aliis signis bonæ terræ.*
- VIII. *Quæ sit terra tenera.*
- IX. *De sapore terræ.*
- X. *Quæ terra optima.*

I. *EURAS.* **E**Xplorata fundi dimensione, quam per tuos suscipies, ejus quoque natura & conditio indaganda est, quali terra, ut Varro loquitur, solum sit fundi, a qua parte vel maxime bonus, aut non bonus appelletur; refert enim, quæ res in eo feri, nascique & ejusmodi possint: non enim eadem omnia in

Varia fundi, terræque natura.

in eodem agro recte possunt; nam ut alius est ad vitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem.

Varr. L. I. c. 7. Jam varias difficillimasque terrarum species per-
noscere, atque in his ipsis habere cognitum, quid recuset collis,
quid campestris positio, quid cultus, quid silvester ager, quid
humidus & graminosus, quid siccus & spurcus, ratione quoque
dispicere, *Col. L. I. præf.* hoc opus, hic labor est. Terra igitur,
ut Varro *L. I. c. 9.* indicat, alia lapidosa, alia argillofa, eaque
aut magis, aut minus temperate, & ideo alia humidior, alia
aridior, alia pinguior, alia macrior, alia calidior, alia frigi-
dior, alia densior, alia rarior, alia gravior, alia levior (nec
enim vacat per omnes species evagari) quæ qualitates inter se
mistæ plurimas efficiunt agrorum varietates. *Col. L. II. c. 2. &
L. III. c. 12. URB.* Ex tam varia, tam diversa fundi natura, quæ
sit felicior, ac rebus nostris quæstuosior, fac, intelligam. *EURAS.*
Præprimis dicendum est, Columella respondet, ex omnibus quæ
terra progeneret, plura campo magis, quam colle, plura pin-
gui solo, quam macro lætari. De siccaneis & riguis non com-
perimus, utra numero vincant, cum utique pene infinita sint,
quæ siccis, quæque humidis locis gaudent; sed ex his nihil non
melius resoluta humo, quam densa provenit. Ad confirmandam
hujus rei veritatem illud Virgilii *Georg. II.* afferens:

Et cui putre solum: namque hoc imitatur arando,
ait: neque enim aliud est colere, quam resolvere & fermentare
terram; ideoque maximos quæstus ager præbet. Idem pinguis
ac putris, quia cum plurimum reddat, minimum poscit: & quod
postulat, exiguo labore atque impensa conficitur. Præstantissimum
igitur tale solum jure dicatur. Proximum deinde huic pingui-
densum, quod impensam coloni laboremque magno fœtu remu-
neratur. Tertia est ratio loci rigui, quia sine impensa fructum
reddere potest - - Nullum deterius habetur genus, quam quod
est siccum pariter & densum & macrum; quia cum difficulter

tra-

H.
Quæ præ-
stabilior?

tractetur, tum ne tractatum quidem gratiam refert: nec relictum pratis vel pascuis abunde sufficit. Quapropter ejusmodi agrum velut pestilentem refugiendum esse monet, nam sive exerceatur, sive cesset, aut mortem affert, aut teterrimam mortis comitem famem, si Græcis Camœnis habemus fidem clamitantibus: fame miserrima emori & fatum sequi. *Col. L. II. c. 2.* Atque sic magna tria discrimina terræ: quod refert, utrum sit macra, an pinguis, an mediocris. Quoad culturam pinguis fecundior ad multa, macra contra: itaque in iis - - neque arbores prolixas, neque vites veraces, neque stramenta videre crassa possis - - arbores plerasque ac prata retorrída & muscosa. Contra in agro pingui - - licet videre segetes fructuosas ac restibiles, & arbores prolixas, & omnia sine musco. In mediocri autem terra - - quo propius accedit, ut non sit macra, quam ut sit jejuna, eo ad omnes res commodior, quam si inclinavit ad illud quod deterius. *Varr. L. I. c. 6. URB.* Qua autem ratione constare potest, quod fundi hujus natura culturæ patiens sit & idonea? *EURAS.* Non male inquit Varro *l. l.* signa sumi posse aut ex ipsis terræ conditione, aut ex fructibus, quæ nascuntur ex ea. *PHILOM.* Bene igitur monet Virgilius *Georg. I.*

Ac prius ignotum ferro quam scindimus æquor,
Ventos & varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset:
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ,
Arborei fœus alibi.

III. *URB.* Cum igitur terra pinguis maxime opima ac omnium optima sit, illa quoque omnes nobis ubique fructus large promittet. *PHILOM.* Hoc ut fiat, vel in pinguißima etiam, citius scarabæus dabit mel, aut culex lac: non legisti scilicet Virgilium *L. II. Georg.* canentem:

Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt:

Fla-

*Est æque
fructuum
diversa
natura, nec
omnia ter-
ra tribuen-
da.*

Fluminibus salices, crassique paludibus alni
 Nascuntur: steriles saxosis montibus orni:
 Littora myrtetis lætissima: denique apricos
 Bacchus amat colles, Aquilonem & frigora taxi.
EURAS. Alia enim loca apposita sunt ad fœnum, alia ad frumentum: alia ad vinum, alia ad oleum - - - Neque enim in pingui terra omnia feruntur recte: neque in macra nihil; certius enim in tenuiore terra ea, quæ non multo indigent succo - - Sic alia, quæ humidum locum quærunt - - Item alia, quæ arida loca sequuntur: sic umbrosis locis alia feras. *Varr. L. I. c. 23.* Eadem de causa sunt, quæ non possunt vivere nisi in loco aquoso, aut etiam aqua, & indiscriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines - - - In Gallia transalpina intus ad Rhenum, cum exercitum ducerem, aliquot regiones accessi, ubi nec vitis, nec olea, nec poma nascerentur. *Id. L. I. c. 7.* Plura hac de re paulo ante diximus *Dialog. VI. S. 5. URB.* Cœli itaque ipsorumque fructuum natura, non diversa terræ indole hanc induci varietatem dicas. *EURAS.* Multa plagæ conditioni, plura naturæ fructuum, sed quod hic felicius nascantur, quam illic, plurimum terræ benignitati debemus: eo enim lætiores prodeunt, quo tellus magis ipsorum naturæ respondet; quod pluribus exemplis *J. Græcinus* apud *Columellam* declarat: neque enim nimium calidum solum posse tolerare vitem, quia inurat: neque prægelidum, quoniam velut stupentes & congelatas radices, nimio frigore moveri non sinat; neque humidum, quoniam cum se promunt vites, modico tepore evocant humorem terræ justo majorem, qui putrefacit deposita semina. Rursus nimiam siccitatem destituere plantas dicit naturali alimento, aut in totum necare, aut scabras & re-torridas facere: perdensas humum cœlestes aquas non sorbere, nec facile perflari, facillime perrumpi & præbere rimas, quibus sol ad radices stirpium penetret, eademque velut conclausa & coractata semina comprimere atque strangulare: raram supra modum

dum velut per infundibulum transmittere imbres, & sole ac vento penitus sicari atque exarescere: gravem terram vix ulla cultura vincibilem: levem vix ulla sustineri, pinguis-
simam & lætissimam luxuria, macram ac tenuem jejunio laborare. Opus est, inquit, inter has tam diversas inæqualitates magno temperamento, quod in corporibus quoque nostris desideratur, quorum bona valetudo calidi & frigidi, humidi & aridi, densi & rari certo & quasi examinato modo continetur. *Col. L. III. c. 12.* Quæ autem hic de vite, ea de omni genere fructuum dicta accipe, ita ut si illi regionis conditio non resistat, accedente benigna terræ qualitate, seu quæ naturæ illius arrideat, quidve lætius crescat, utpote cui uni, ut ait Plinius *L. II. S. 63.* rerum naturæ partium, eximia propter merita, cognomen addidimus maternæ venerationis. *URB.* Ita jam satis mihi aperta: sed quibus ex signis terræ fecunditas dignosci possit, inscius sum & rudis. *EURAS.* Hac ipsa in re scriptores maxime colliduntur; cum alii ex tactu, alii ex colore, alii ex sapore, alii ex aliis signis ejus fertilitatem metiuntur: alii nigram, alii rubram, alii cinericiam, alii argillosam, alii sabulosam, alii levem & solutam, alii spissam & gravem præferunt. *URB.* Juvat hanc pugnam intueri. *EURAS.* Cato breviter atque ex more suo vitia determinat: terram cariosam caveto, ne ares, neve plostrum, neve pecus impellas: si ita non caveris, quo impuleris, triennii fructum amittes. *Cat. c. 5.* Terram cave cariosam tractes. *Id. c. 34.* Quid putamus hac appellatione tantopere reformidari, quærit Plinius *L. XVII. S. 3.* ut pene vestigiis quoque interdicat? redigamus ad ligni cariem, & inveniemus illa, quæ in tantum abominatur, vitia, aridæ, fistulosæ, scabræ, canescentis, exesæ & pumicosæ. Plus dixit una significatione, quam possit ulla copia sermonis enarrari. Est enim interpretatione vitiorum quædam, non ætate - - - sed natura sua anus terra & ideo infœcunda ad omnia, atque imbecilla. *URB.* Unde hæc terræ caries, si

IV.
Quæ sit
terra cariosa.

non

non instar anus senescat? *EURAS.* Rustici apud Columellam *L. II. c. 4.* eam cariosam fieri dicunt, cum post longas siccitates levis pluvia superiorem partem glebarum madefacit, inferioremque non attingit. - - Quæ sic subacta sunt arva continuo triennio sterilitate afficiuntur. Nostri rustici mortuam & infœcundam vocant, qualis vomere altius impresso eruitur. Sunt autem variæ dissimillimæque terrarum species, ut observat Columella *L. I. præf.* quarum non nullæ colore, non nullæ qualitate fallunt. Atque in aliis regionibus nigra terra, quam pullam vocant, est laudabilis: in aliis pinguis rubrica melius respondet: quibusdam putres arenæ fœcunditate vel robustissimum solum videntur: in Asia densa & glutinosa terra maxime exuberat. Plurimi antiquorum, quid de rebus rusticis scripserunt, quasi confessa, nec dubia signa pinguis ac frumentarii agri esse tradiderunt dulcedinem soli propriam, herbarum & arborum provenitum, nigrum colorem & cinereum. De cæteris vero signis, an non fallant, Columella ambigit *L. II. c. 2.* Corn. vero Celsum admirari non desunt, sic sententia & visu deerrasse, ut oculis ejus tot paludes, tot etiam campi salinarum non occurrerent, quibus fere contribuuntur prædicti colores; nullum enim temere videmus locum, qui modo pigrum contineat humorem, non eundem vel nigri, vel cinerei coloris; nisi forte in eo fallor ipse, inquit, quod non putem, aut in solo limosæ paludis & uliginis amaræ, aut in maritimis areis salinarum gigni posse læta frumenta. Hoc argumento cum judicaret antiquos esse convictos, colorem haud esse certam bonitatis notam, frumentarium agrum aliis terræ qualitatibus dicit æstimandum, præprimis dulcedine, qua si solum careat, parum est, etsi colore præstare videatur. *V. Que dulcis & amara.* Plinius tamen *L. XVII. S. 3.* terram salinam præcise ac in omnibus non rejicit, eique multa melius credi autumat, utpote tutiora a vitiis innascentium animalium; & *S. 47.* in terra falsa palmas seri, & vitibus lachrymosis aquam salinam aspergi, eaque

lentiscum ali suadet . At Columella *L. III. c. 9.* falsam terram maxime vitibus inimicam , eumque succum radicibus subministrandum ducit , qui nec amarus , nec falsus sit , ne saporem vini corrumpat & incrementa virentium veluti , quadum scabra rubigine coerceat , si modo credimus Virgilio dicenti :

Salsa autem tellus & quæ perhibetur amara ,

Frugibus infelix , ea nec mansuescit arando :

Nec Baccho genus aut pomis sua nomina servat .

Vitis vero præ cæteris omnibus succum ex vicina terra provocat , eique simile grati aut ingrati saporis vinum nobis præbet .

VI.
Quomodo
dignosca-
tur .

URB. Qua ratione saporem terræ explorare licebit? EURAS. Saporem quoque dignoscemus , si ex ea parte agri , quæ maxime displicebit , effossæ glebæ & in fictili vase madefactæ dulci aqua permisceantur ac more fœculenti vini diligenter colatæ gustu explorentur ; nam qualem traditum ab eis retulerit humor saporem , talem esse dicemus ejus soli . *Col. L. II. c. 2.* Id ipsum Columella *L. de arbor. c. 3.* perhibet : agrum antequam vineis obferas , explorato , qualis saporis sit : talem enim etiam gustum vini præbebit . Sapor autem comprehendetur , si terram aqua diluas , & cum colaveris , tum demum aquam degustes . Aptissima vitibus terra est arenosa , sub qua consistit dulcis humor . Citra hoc experimenta multa sunt , ut iterum Columella *L. II. c. 2.* observat , quæ & dulcem terram & frumentis habilem significant , supernascentium nempe herbarum fœtus , ut juncus , calamus , gramen , trifolium , ebulum , rubi , pruni silvestres & alia complura , quæ etiam indagatoribus aquarum nota , non nisi dulcibus terræ venis educantur . A contrario vero terram amaram , sive macram , si quis probare velit , ex animadversione Plinii demonstrant atræ degeneresque herbæ : frigidam autem retorride nata : item uliginosam tristia : rubricam oculi argillamque , operi difficillimas , quæque rastra ac vomeres ingentibus glebis onerent . Quamquam non quod operi hoc & fructui sit adversum .

sum. Item e contrario cineraceam & sabulum album; nam sterilis densa callo facile deprehenditur vel uno ictu cuspidis. *Plin. l. l. S. 3.* Et cum haud raro contingat, ut superficies nos fallat ac læta gramina proferat, aratro autem proscissa cariosam solummodo terram effundat, ideo *Columella L. II. c. 2.* studiose addit: nec contentos nos esse oportet prima specie summi soli, sed diligenter exploranda est inferioris materiæ qualitas, terrena nec ne sit. Frumentis autem sat erit, si æque bona subierit bipedanea humus: arboribus altitudo quatuor pedum abunde est. Hæc cum ita exploraverimus, agrum sationibus faciundis expediemus. *Virgilius L. II. Georg. laudat:*

Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres,

Illæ tibi lætis intexet vitibus ulmos.

VII.
De aliis signis bonæ
terræ.

Verum *Plinius l. l.* non eadem, inquit, arboribus convenit & frugibus plerumque: nec pulla ubique optima vitibus, aut quæ tennes exhalat nebulas. Nec rubrica a multis probatur eodem *Plinio* teste: creta tamen & argilla cunctis ad vineas generibus anteponitur: sabulum vero album multisque in locis nigrum, item rubrum, etiam pingui, terræ permixtum, infœcundum est. Argumenta quoque judicantium sæpe fallunt, scribit *Plinius*; non utique lætum solum est, in quo proceræ arbores nitent, præterquam illis arboribus, velut nihilominus *Virgilius l. l.* optimum frumento solum statuit:

Optima frumentis non ullo ex æquore cernes

Plura domum tardis decedere plaustra juvencis.

Aut unde iratus silvam devexit arator

Et nemora evertit multos ignava per annos.

Quid enim, inquit *Plinius l. l.* abiete procerius? aut quæ vixisse possit alia in loco eodem? Nec luxuriosa pabula pinguis soli semper indicium habent: nam quid laudatius Germaniæ pabulis? & tamen statim subest arena tenuissimo cespitem corio. *PHILOM.* Id tamen ipsam meliores inter notas posuit. *Virgilius l. l.*

Quæque suo viridi semper se gramine vestit.

EURAS. Nec semper aquosa est terra, cui proceritas herbarum: non hercules magis, quam pinguis adhærens digitis, quod in argillis arguitur. *Plin. l. l. PHILOM.* Etiam istud signum laudatur a Virgilio *l. l.*

Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto

Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,

Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.

EURAS. Scio & a Columella & Palladio *L. I. T. 5.* approbari: nam perexigua conspergitur aqua gleba manuque subigitur: ac si glutinosa est & quoties levissimo tactu pressa inhærescit & picis in morem ad digitos lentescit habendo - - eademque illisa humo non dissipatur, ea res admonet nos, inesse tali materiæ naturalem succum & pinguedinem. *Col. L. II. c. 2.* Hi ipsi dignoscendæ pinguedinis terræ tradunt & hanc regulam: scrobe effossa & iterum repleta, si cum aliquo quasi fermento abundaverit, pinguis est terra: cum defuerit, exilis: cum convenerit æquata, mediocris. *Col. l. l. PHILOM.* Id ipsum experimentum ligato sermone Virgilius nobis reliquit:

Nunc quocunque modo possis cognoscere, dicam,

Rara sit, an supra morem si densa, requiras:

Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,

Densa magis Cereri, rarissima quæque Lyæo.

Ante locum capies oculis, alteque jubebis

In solido puteum demitti, omnemque repones

Rursus humum & pedibus summas æquabis arenas.

Si deerunt, rarum pecorique & vitibus almis

Aptius uber erit: sin in sua posse negabunt

Ire loca & scrobibus superabit terga repletis,

Spissus ager, glebas cunctantes crassaque terga

Expecta & validis terram proscinde juvencis.

EURAS. Huic tamen experimento tam magnam fidem haud videtur

detur habere Plinius, ut densa atque rara ad hunc modum deprehendi possit. Nec gravis aut levior iusto deprehenditur pondere, ultra inquit; quod enim pondus terræ iustum intelligi potest? quibus verbis Virgilium notat canentem:

Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,

Quæque levis.

URB. Parum adhuc in hac scriptorum pugna, quæ terra dicenda sit optima, intelligo. EURAS. Catonis c. 151. monitum est: per ver ferito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam vocant. Quem locum Plinius l. l. in hæc verba explicat: erit igitur optima & operi & satis. Intelligere modo libeat dictam miræ significatione teneram & quidquid optari debet, in eo vocabulo invenietur. Illa temperatæ ubertatis, illa mollis facilisque culturæ, nec madida, nec sitiens: illa post vomerem nitescens, qualem fons ingeniorum Homerus in armis a deo cælatam dixit, addiditque miraculum nigrescentis, quamvis fieret in auro: illa quam recentem exquirunt improbæ alites vomerem comitantes, corvique aratoris vestigia ipsa rodentes. URB. Nigram igitur, sed juxta mollem ac resolutam dicis. EURAS. Ne tamen saporì nihil videatur deferre Plinius, hunc ex Cicerone locum adjungit: meliora unguenta sunt, quæ terram, quam quæ crocum sapiunt. Quæ ne obscura videantur, addit: hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto, illa erit optima, quæ unguenta sapiat. Quodsi admonendi sumus, qualis sit terræ odor ille, qui quæritur, contingit sæpe etiam quiescente ea sub occasum solis, in quo loco arcus cœlestis dejecerit capita sua, & cum a siccitate continua immaduit imbre, tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit. Is esse odor in commoda debet, repertusque neminem fallat ac de terra odor optime judicabit. Talis fere est in novalibus cæsa vetere silva, quæ consensu laudatur. Plin. l. l. Palladius denique in hæc verba mentem suam aperuit: in terris quærenda fecunditas:

VIII.

Quæ sit
terra te-
nera.

IX.

De sapore
terræ.

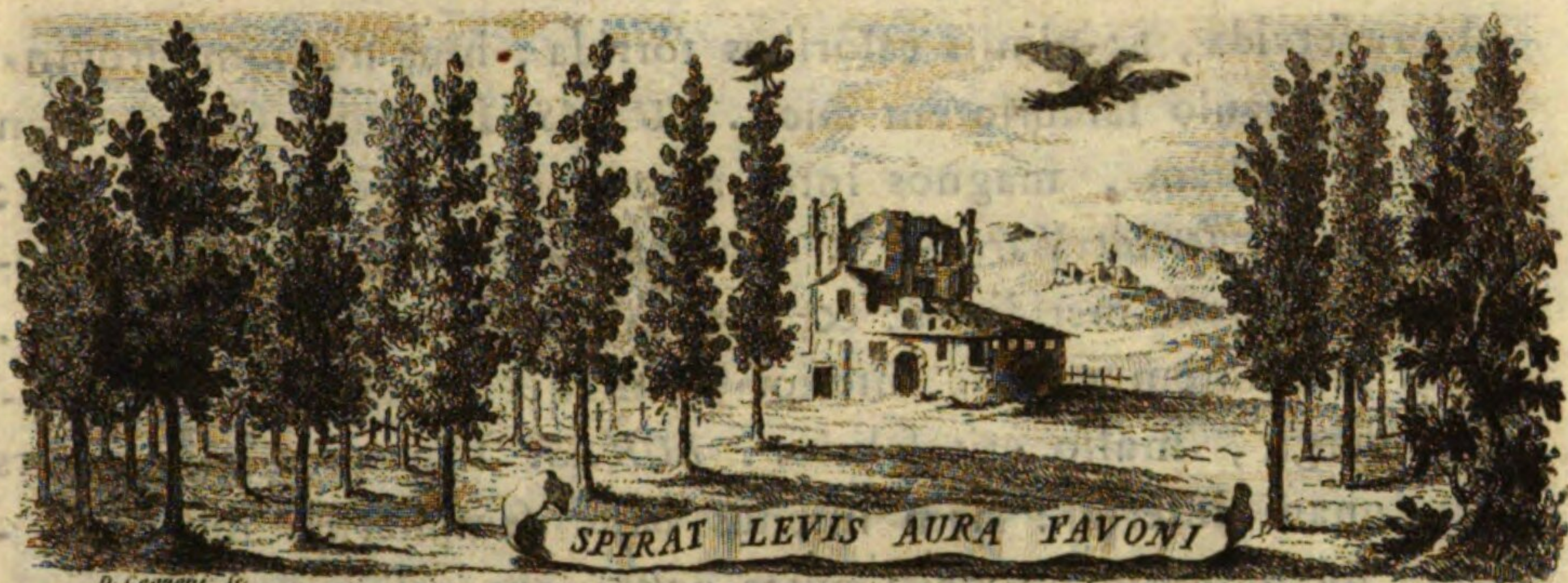
X.

Quæ ter-
ra optima.

ditas: ne alba & nuda sit gleba: nec macer sabulo sine admittione terreni: nec creta sola, ne arenæ squalentes, ne jejuna glareæ, ne aurosi pulveris lapidosa macies, ne falsa, vel amara, ne uliginosa terra, ne tofus arenosus atque jejunus, ne vallis nimis opaca & solida (squalida) sed gleba putris & fere nigra & ad tegendam se graminis sui crate sufficiens, aut misti coloris, quæ etsi rara sit, tamen pinguis soli adjunctione glutinetur. Quæ protulerit, nec scabra sint, nec retorrída, nec succi naturalis egentia. Ferat, quod frumentis dandis utile signum est, ebulum, juncum, calamum, gramen, trifolium non macrum, rubos pingues, pruna silvestria. Color tamen non magnopere quærendus est, sed pinguedo atque dulcedo - - Sed cum sint genera terrarum plurima, ut pinguis & macra, spissa vel rara, sicca vel humida, & ex his pleraque vitiosa, tamen propter seminum differentiam sæpe necessaria maxime: eligendus est pinguis ac resolutus ager, qui minimum laborem poscit & fructum maximum reddit. Secundi meriti est spissus, qui labore quidem maximo, tamen ad vota respondet. Illud vero deterrimum genus est, quod erit siccum simul & spissum & macrum vel frigidum, qui ager pestiferi more fugiendus est. *Pallad. L. I. T. 5.* **URB.** Nigram igitur, quæ sua natura, non ex uligine talis sit, facilem, levem, mollem, friabilem, resolutam, ac ut omnia dicam, teneram, & quæ imbres in sinum recipiat, nec cænosa fiat, præstantiorem, ac fere omnibus frugibus gratiorem video: argillosa enim plerumque parum fecunditatis habet: sabulosa segetes adurit & gramina: uliginosa putres & inertes reddit: rubrica haud raro velut caries absumit, licet quandoque minus inimica. **EURAS.** Usus nempe & experientia dominatur in hac soli molitione: & omnium rerum sunt quædam in alto secreta, ut ait Plinius *l. 1.* suo cuique corde pervidenda.

DIALOGUS VIII.

DE COELI SALUBRITATE.

ARGUMENTUM.

I. Commendatur provinciae nostrae salubritas a temperata caeli
plaga &

II. Fructuum ubertate.

III. Fundi salubritas praeter ceteris aestimatur, tum

IV. A situ villae, tum

V. Ab aeris accessu salubris tum

VI. Ex hominum pecorumque nec non etiam fructuum specie.

URB. Quid rei ridens occurris nobis hodie festivior, Eurasi?

EURAS. A jucundissima disceptatione tibi adsum, Ur-
bane, inter philosophos juvenes concitata, quae regio naturae situ
caelique temperie in Europa saluberrima. URB. Quae tulit pal-
mam? EURAS. Quorundam opinione Gallia. URB. Est adole-
scentibus pestilens, & calamitosa parentibus, ceterum pulcherri-
ma. EURAS. Arridebat aliis Italia, aliis Germania. URB. Et
quae tibi? EURAS. Vos, qui multas perambulastis terras, ecquam
cultiorem Italia vidistis? Ego vero - - nullam arbitror esse, quae
tam tota sit culta. Varr. L. I. c. 2. URB. Certissimo: sed aestas

I.
Commem-
datur pro-
vinciae no-
strae salu-
britas a
temperata
caeli plaga
est

est præfervida, ac nimis caloribus torrida; hinc nostram provinciam (*) paulo salubriorem duco. *EURAS.* Est enim Germaniam inter & Italiam, magnos inter algores & calores velut media: sine dubio, scribit Varro *l. l.* quoniam salubrior pars septemtrionalis est, quam meridiana: & quæ salubriora, illa fructuosiora. *URB.* Hac autem ratione interior Germania, quæ ad Septemtrionem vergit, multo erit felicior. *EURAS.* Hæc temperatior pars est, quam interior: nam intenus pene sempiternæ hiemes - - Em! ibi tu quicquam nasci putas posse, aut coli natum? verum enim est illud Pacuvii: Sol si perpetuo sit, aut nox, flammeo vapore aut frigore terræ fructus omnes interire. *Varr. l. l.* Potest autem de nostra cœli plaga illud prædicari: salubris utrimque mixtura, fertilis ad omnia tractus, magna & in calore temperies, ritus molles, sensus liquidus, ingenia fœcunda totiusque naturæ capacia. *Plin. L. II. S. 80.* Est enim hæc nostra patria, quod ad loci salubritatem facit plurimum, fluminibus, amnibus & perlucidis rivis distincta, perennibus dulcissimarum aquarum fontibus ditata, altis montibus, lætis silvis & opimis pascuis obsepta, omnisque generis præstantium ac sapidissimorum fructuum feracissima, ut paucis mutatis dici de ea possit, quod Varro *l. l.* de Italia: quid - - utensile non modo non nascitur, sed etiam non egregium sit? quod far conferam Campano? quod triticum Appulo? quod vinum Falerno? quod oleum Venafro? non arboribus confita - - est, ut tota pomarium videatur? *Varr. l. l.* Neque etiam me Italiæ injuriam facturum spero, si quæ in laudem ejus Plinius dixit, mutuaturus sim: jam vero tanta ea vitalis

II.
Fructuum
ubertate.

(*) De Tyrolensi provincia, olim Rhætia secunda, in qua ista scripsit, loquitur Eurafius, in vallis Oenanzæ amænissimo colle, non procul a Wietina, Romanis Veldidena, civitates inter Oenipontanam & Halensem, sacrum pastorem Ampacii agens, a cujus officio quidquid temporis ipsi reliquum est, musis secum rusticantibus litat.

talis ac perennis salubritatis cœli temperies, tam fertiles campi, tam aprici colles, tam innoxii saltus, tam opaca nemora, tam munifica silvarum genera, tot montium afflatus, tanta frugum & vitium olearumque fertilitas, tam nobilia pecori vellera, tot opima tauris colla, tot lacus, tot amnium fontiumque ubertas, totam eam perfundens. *Plin. L. III. S. 6.* Et iterum: pulcherri-
ma artium præstantia, ingeniorum claritatibus, jam situ, ac sa-
lubritate cœli atque temperie, accessu cunctorum gentium facili,
littoribus portuosis, benigno ventorum afflatu (etenim contingit
procurrentis positio in partem utilissimam & inter ortus occasus-
que mediam) aquarum fertilitate, pabuli ubertate. Quidquid est,
quo carere vita non debeat, nusquam est præstantius: fruges,
vinum, olea, vellera, lina, vestes, juvenci - - - Metallis auri,
argenti, æris, ferri, quamdiu libuit exercere, nullis cessit: & iis
nunc in se gravida pro omni dote varios succos & frugum po-
morumque sapes fundit. *Plin. L. XXXVII. S. 77. URB.* Tu
auri frumentique montes. *EURAS.* Hos equidem haud tibi, aut
omnibus, salubre tamen regionis hujus cœlum polliceor. Hæc
igitur tanta naturæ benignitas aeris quoque indicat salubritatem:
nec tamen propterea, quod provincia quædam salubris dicatur,
omnis ejus fundus hoc gaudet cœli beneficio, ad quod tamen in-
primis spectabant Italici homines, utrum saluber locus esset, nec
ne. *Varr. L. II. c. 2.* Quapropter cum sit sapientis non ubique
emere, nec aut ubertatis illecebris aut deliciarum concinnitate de-
cipi: sic vere industrii patrisfamilias est, quidquid aut emerit,
aut acceperit, facere fructuosum atque utile. *Col. L. I. c. 4. URB.*
Et ego fundum utilem vellem, si invenirem. *EURAS.* Utilissimus
autem is ager, qui salubrior est, quam alii, quod ibi fructus
certus: contra quod in pestilenti calamitas, quamvis in feraci
agro, colonum ad fructus pervenire non patitur; etenim ubi ra-
tio cum orco habetur, ibi non modo fructus est incertus, sed
etiam colentium vita. Quare ubi salubritas non est, cultura non

III.
Fundi sa-
lubritas
præ cete-
ris estimat-
ur

aliud est, atque alea domini vitæ ac rei familiaris. *Varr. L. I. c. 4.* ut si nihilominus quis vellet incolere, talis velut mente captus ad agnatos & gentiles deducendus sit. *Col. L. I. c. 3.* Unde Attilius Regulus ille Punico bello bis consul aiebat: neque fecundissimis locis insalubrem agrum parandum, neque effœtis saluberrimum - - malus est ager, cum quo dominus luctatur. *Plin. L. XVIII. S. 6. Col. l. l. URB.* An nulla scientia calamitatem istam diminuendam autumas? *EURAS.* Haud scio: ita enim salubritas, quæ ducitur e cœlo ac terra, non est in nostra potestate, sed in naturæ: ut tamen multum sit in nobis, quod, graviora quæ sunt, ea diligentia leviora facere possumus. *Varr. l. l.* quoniam & gravioris cœli multa remedia priores tradiderunt, quibus mitigetur pestifera lues, haud secus ac in exili terra cultoris prudentia & diligentia maciem soli vincere potest. *Col. l. l.*

IV.
tum a situ
villæ.

URB. Remedia illa scire desidero. *EURAS.* Etenim si propter terram aut aquam odoremve, quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus: aut propter cœli regionem ager calidior sit, aut ventus non bonus flet, hæc vitia emendari solent scientia ac sumptu: quod permagni interest, ubi sint positæ villæ, quantæ sint, quo spectent, porticibus, ostiis ac fenestris. An non ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, non unum agrum, sed multa oppida scientia servavit? Sed quid ego illum voco ad testimonium? nonne hic Varro noster, cum Corcyræ esset exercitus ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris novis Aquilone & obstructis pestilentibus januaque permutata cæteraque ejus generis diligentia suos comites & familiam incolumes reduxit? *Varr. L. I. c. 4. URB.* Video villæ situm conferre plurimum. *EURAS.* Et ideo quod inchoatur ædificium, sicut salubri regione, ita saluberrima parte regionis debet constitui; nam circumfusus aer atque corruptus plurimas affert corporibus nostris causas offensarum. Sunt quædam loca, quæ solstitiis minus concalescunt, sed frigoribus hiemis intolera-

lerabiliter horrent . . Sunt , quæ tepent hieme , sed æstate sæ-
vissime candent . . Petatur igitur aer calore & frigore tem-
peratus , quem fere medius obtinet collis , quod neque depres-
sus hieme pruinis torpet , aut torret æstate vaporibus : neque
elatus in summa montium perexiguus ventorum motibus aut
pluviis omni tempore anni sævit . Hæc igitur est medii collis
optima positio , loco tamen ipso paululum intumescente , ne,
cum a vertice torrens imbris conceptus effluerit , fundamen-
ta convellat . *Col. L. I. c. 4. URB.* Non cuique obtingit ea situs
felicitas , ut aut tam commode collis assurgat , aut flumen al-
luat , *EURAS.* Sin summotus longius a collibus erit amnis &
loci salubritas editiorque situs ripæ permittet superponere vil-
lam profluenti : cavendum tamen erit , ut a tergo potius , quam
præ se flumen habeat , & ut ædificii frons averfa sit ab infe-
stis ejus regionis ventis & amicissimis adverfa , cum plerique
amnes æstate vaporatis , hieme frigidis nebulis caligent ; quæ
nisi vi majore inspirantium ventorum submoventur pecudibus ho-
minibusque conferunt pestem . Optime autem salubribus , ut di-
xi , locis ad orientem vel meridiem , gravibus ad septemtrio-
nem villa obvertitur . *Col. L. I. c. 5.* Et quoniam de villæ posi-
tione & valetudinis quidem gratia nobis sermo , operæ pretium
est plurium scriptorum afferre animadversiones & testimonia ,
quos inter primus denuo Varro *L. I. c. 12.* redeat , cujus hæc
sunt verba : vitandum ne in eas partes spectet villa , ex quibus
ventus gravior afflare soleat , neve in convalli cava : & ut potius
in sublimi loco ædifices , qui quod perflatur , si quod est , quod
adversarium inferatur , facilius discutitur . Præterea quod ab sole
toto die illustratur , salubrior est , quod & bestiolæ , si quæ prope
nascuntur & inferuntur , aut efflantur , aut aritudine cito perennt .
Nimbi repentini ac torrentes fluvii periculosi illis , qui in humi-
libus , ac cavis locis ædificia habent . Plinius *L. XVIII. S. 7.* mo-
net : convenit nec justa paludes ponendam esse , neque adverso

amne; quamquam Homerus omnino e flumine semper antelucanas auras insalubres verissime tradidit: spectare in æstuosis locis septentriones debet, meridiem in frigidis, in temperatis exortum æquinoctialem. Columella *L. I. c. 5.* ejus rei aliam rationem subjungens scribit: nec paludem quidem vicinam esse oportet ædificiis, nec junctam militarem viam, quod illa caloribus noxium virus eructat & infestis aculeis armata gignit animalia, quæ in nos densissimis examinibus involant: tum etiam naticum serpentiumque pestes, hiberna destitutas uligine, cæno & fermentata colluvie venenatas, emittit. Ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi, quorum causas ne medici quidem perspicere queunt: sed & anni toto tempore, situs atque humor instrumentum rusticum suppellectilemque & inconditos conditosque fructus corrumpit. Propter quæ censeo ejusmodi vitare incommoda, villamque nec in via, nec pestilenti loco, sed procul & editiore situ condere, ut frons ejus ad orientem æquinoctialem directa sit; nam ejusmodi positio medium temperatumque libramentum ventorum hiemalium & æstivorum tenet: quantoque fuerit ædificii solum pronius orienti, tanto & æstate liberius capere perflatus & hiemis procellis minus infestari & matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquecant; quoniam fere pestilens habetur, quod est remotum ac sinistrum soli & apricis flatibus: quibus si caret, nulla alia vis potest nocturnas pruinas & quodcunque rubiginis aut spurcitæ refedit, ficcare atque detergere. Hæc autem cum hominibus afferant perniciem, tum & armentis & virentibus eorumque fructibus. Bene igitur Varro *L. I. c. 12.* statuit, dandum operam, ut potissimum sub radicibus montis silvestris villam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra ventos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habet umbram, hieme solem. Sin cogare secundum flumen ædificare, curandum, ne adversum eum ponas; hieme enim fiet vehementer frigida,

&

& æstate non salubris. Advertendum etiam, si qua erunt loca palustria & propter easdem causas, & quod arescunt, & crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, & per aera intus in corpus & os ac nares perveniunt, atque efficiunt difficiles morbos. *URB.* Aquarum terrarumque vitiis ars & industria humana quandoque mederi, nulla autem scientia cælum ipsum emendare potest. Aut quæ solertia ingenii crassum cum tenui, caliginosum cum lucido, nebulosum cum sereno, humidum cum sicco, pinguem cum subtili, immoderatum cum temperato, turbidum cum placido poterit commutare? Hæc cum superent humani ingenii vires, ego tamen valetudinis meæ religiosus observator, salubris saltem cœli signa noscere & investigare desidero. *EURAS.* Aeris igitur salubritatem declarant loca ab infimis vallibus libera & nebularum noctibus absoluta. *Pallad. L. I. T. 3.* *URB.* Eo quidem situs beneficio & villa mea & plures aliæ gaudent, nec tamen omnes purum probatumque cælum habent. *EURAS.* Solis ventorumque vis auram puram fœculenta, perspicuam nebulosa, levem gravi, subtilem pingui haud raro vitare solet. *URB.* An locum ventis expositum formidare jubeor? *EURAS.* Gravior est aura quam ventus, qui tamen, etsi incommodus, præferendus est cœlo semper quieto; hoc enim, si omnis agitationis est expers, torpescit, pigrescit & crassescit: ventorum vero impulsu pestilentibus halitibus dissipatis & dissolutis purgatum hilarescit. Horum impetum oppositi montes, colles, & silvæ accidere atque comprimere solent, ut tanquam de pugna & longo itinere fessi spirare potius quam furere videantur. *URB.* Agnosco quoddam montium officium. *EURAS.* Non hoc tantum: nam montes natura sibi fecerat ad quasdam compages telluris visceribus densandas, simul ad impetus fluminum domandos, fluctusque frangendos, ac minime quietas partes coercendas. *Plin. L. XXXVI. S. 1.* Illi autem venti sunt maxime valetudini nostræ inimici, qui ab Austro & locis palustribus aut fœtidis proficiscuntur. *URB.* Per me & Eurus, & Notus, & Boreas flare designat. *EURAS.* Cave, dixeris: non enim ex una causa ventos aut invenit,

V.
Tum ab
aeris salu-
bris accessu

nit, aut per diversa disposuit: sed primum, ut aera non finerent pigrescere, sed assidua vexatione utilem redderent, vitalemque tracturis: deinde ut imbres terris subministrarent, iidemque nimios compe-
 scerent; nam modo adducunt nubes, modo diducunt, ut per totum orbem pluviæ dividi possent. In Italiam Auster impellit, Aquilo in Africam rejicit. - quid quod fruges percipi non possunt, nisi flatu supervacua admixta servandis ventilarentur, nisi esset quod segetem excitaret & latentem frugem ruptis velamentis suis, quæ folliculos agricolæ vocant, adaperiret. Quid quod omnibus inter se populis commercium dedit & gentes dissipatas locis miscuit? Ingens naturæ beneficium, si illud in injuriam suam non vertat hominum furor. *Senec. Nat. quæst. L. V. c. 18. URB.* Cedo, cedo, non tibi, sed Senecæ. Tu notas salubris aeris me docere perge. *EURAS.* Salubritati igitur illa mihi commodissima sedes videtur, in qua teporis humorisque temperatio quædam & vicissitudo, seu humida quædam siccitas & siccus humor, ne corpus aut iniquo calore resolvatur, aut humore in tabem abeat; hinc Plinius *L. XVIII. S. 7.* villam in æstuosis locis septemtriones spectare jubet, meridiem in frigidis, in temperatis exortum æquinoctialem. Præter hæc aeris salubritatem declarant, scribit Palladius *L. I. T. 3.* habitatorum considerata corpora, si eis color sanus, capitis firma sinceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, fauces commeatum liquidæ vocis exercent. Hoc genere benignitas aeris approbatur his autem contraria noxium cœli illius spiritum confitentur. Quibus tamen signis non nimium tribuens Plinius *L. I.* salubritas loci, inquit, non semper incolarum colore detegitur; quoniam assueti etiam in pestilentibus durant. Præterea sunt quædam partibus anni salubria: nihil autem salutare est, nisi quod toto anno salubre est. *URB.* Mihi tamen salubris fundi non fallax argumentum est, si incolæ ejus loci corpore valido, erecto, vegeto, colore vivido, concinna membrorum figura, acri oculorum obtutu, manu prompti, ad labores impigri, ad munia sua apti & alacres: juvenes si liberali, læta ac decora facie, colore nitido, indole bona,
 ad

VI.
 Tum ex
 hominum
 pecorum-
 que, nec
 non etiam
 fructuum
 specie.

ad opera , ad artes , & opificia dociles : si multi & admodum senes ,
iique valentuli & vivaces : a contrario de loci illius salubritate haud
prosperum quid divinarem , si pauci , morbidique senes : si sine igne
succoque juvenus : si cæteri facie macilenta , tumida , pallida , livida ,
colore exangui , ventre obeso , languidis flaccidisque membris , si stra-
bi , strumosi , surdastri , lippientes : si ingenio hebetes , plumbei , sto-
lidi , bardi . *EURAS*. Nec desunt , qui idem argumentum ad pecora
quoque ducunt , ut si firmis , validisque præstent membris : sanis inte-
grisque visceribus : oculorum , capitis aliisque non afficiantur incommo-
dis : partus edant præstabiles : pabulum cum voluptate consumant ,
pretiumque ejus reddant cum fœnore . Arborum quoque fructuumque
variorum ubertas salubris soli quoddam indicium dicitur , si illæ non
solum diu , sed & venustissime vireant floreantque : & hi laudatissimi
saporis , succi , & coloris sint : verum & illæ longam durent in ætatem ,
& hi aut in apothecis & granariis conditi non facile putiscant & cor-
rumpantur : qua ratione etiam ædificia citius scabra & cariosa mali-
gnam tellurem , noxias exhalationes & afflatus prodere volunt . *URB*.
Cur convalles , humiliora & depressa loca a nebulis libera non multum
probas ? *EURAS*. Quoniam nivium procellis & eluvionibus sunt ob-
noxia , haustoque humore immodico putent madore perpetuo , cujus
afflatu & corpora & ædificia & frumenta , arma , libri , & supellex om-
nis vitatur : æstivis caloribus & percussis solis radiis incolæ pene
exuruntur : aut hujus fulgoribus destituti umbrarum nocte in crudita-
tem & torpedinem aguntur . Venti constricti compressique nullibi vio-
lentius sæviunt , & , si ab his quædam induciæ , mox aer contracta
spissitudine velut stagnum & lacuna aerea pigrescit . *URB*. Bene igitur
maiores mei villam in loco edito posuerunt . *EURAS*. Optimo consilio :
sed cum pleraque valetudinis incommoda ad genus terræ , genus aquæ ,
halitum tetrum , aerem fervidiorem , afflatum venti nocentioris , aut
noxias tempestates referantur , & de plerisque jam disseruerimus , salu-
bris tamen aquæ , tum pro homine , tum pro pecore , habenda sit
ratio , de hujus necessitate proxime nostrum sermonem conferemus .

DIA-

DIALOGUS IX.

DE AQUA.

ARGUMENTUM.

- I. *Aquam in villa necessariam esse.*
- II. *Aquarum diversitas.*
- III. *De aqua pluviali.*
- IV. *De aqua ex cisternis, puteis, rivis & amnibus.*
- V. *De aqua ex nativis fontibus.*
- VI. *De quibusdam miraculis aquarum.*
- VII. *Vitia aquarum sunt limus & coenum.*
- VIII. *De sapore, odore & colore aquæ.*
- IX. *De levitate aquæ.*
- X. *De frigore aquæ.*
- XI. *De aliis signis bonæ malæve aquæ.*
- XII. *De aquarum ductibus.*

I. *Aquam in villa necessariam esse.*

EURAS. Quandoquidem aquarum elementum cæteris omnibus imperat. Plin. L. XXXI. præf. nunc de eo nobis sermo erit. URB. Earum quidem inopia prædium meum minime laborat; nam & flumen alluit & decurrens ex monte rivus pervagatur: hic scaturientes fontes, illic puteum habet. Quæ ex his

aut

aut hominum valetudini, aut animalium, aut frugum hortorumque ubertati saluberrima, discere lubenter cupio. *EURAS.* Recte id petis, quoniam sine aqua omnis arida & misera agricultura: sine successu ac bono eventu frustratio est non cultura. *Varr. L. I. c. 1.* ut facilius quarumcunque rerum, quam illius inopiam perferamus, cum sine hac nec gramina in pratis, nec olera in hortis, nec pecora, nec homines vivendi munere fungi possint, quoniam humor hic omnibus humo prodeuntibus non minus nascendi & augescendi, quam fructus pariendi auctor est, ut propterea Pindarus optimam rerum aquam dixerit. Igitur de bonitate aquæ ita omnibus clarum est, ut pluribus non sit dissendendum. Quis enim dubitet, eam maxime probatam haberi, sine qua nemo nostrum vel prosperæ vel adversæ valetudinis vitam proroget. *Col. L. I. c. 3.* Quamvis vero aqua necessaria, non tam omnis omnibus optima; est enim varia atque diversa: aut stant omnes aquæ, aut fluunt: aut colliguntur, aut varias habent venas. Aliæ sunt dulces, aliæ variæ, asperæ quippe interveniunt, salæ, aut medicatæ. Indicat vim sapor. Habent præterea multa discrimina: primum tactus, frigida calidæque sunt. Deinde ponderis: leves & graves sunt. Deinde coloris: puræ sunt & turbidæ, cæruleæ, lucidæ. Deinde salubritatis: sunt enim salubres & utiles: sunt mortiferæ. Sunt, quæ cogantur in lapidem. Quædam tenues, quædam pingues: quædam alunt: quædam sine ulla bibentis ope transeunt: quædam haustæ fecunditatem afferunt. *Senec. Nat. quæst. L. III. c. 2.* Et velut vasorum, quibus infunduntur, saporem, odorem, & colorem induunt, sic & terrarum, per quas labuntur. Hinc per glareosam dulces, per lapidosam frigida, per sulphuratam calidæ, per fodinas & certa mineralia salubres & acidæ redduntur. Est autem aqua viva, jugis perennis, nunquam deficiens, saliens, caduca in fontibus, fluens in rivis & fluminibus, puteana in puteis, cœlestis seu pluvialis collecta in cisternis, stagnans & reses in stagnis,

II.
*Aquarum
diversitas.*

palustris, lacustris, nivalis, glacialis, roralis. *URB.* Diu expecto, quam ex his præferendam dicas. *EURAS.* Præstantiæ ordinem hunc scriptores nostri tradunt: septa villæ habeant aquam: si non, quam proxime: primum, quæ ibi sit nata: secundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non est viva, cisternæ faciundæ sub tectis & lacus sub dio, altero loco, ut homines, altero ut pecus uti possit. *Varr. L. I. c. 11.* Sit autem vel intra villam, vel extrinsecus inductus fons perennis - - - ad æstuum temperandos calores & amœnitatem locorum plurimum conferunt salientes rivi, quos si conditio loci patietur, qualescunque, dummodo dulces, utique perducendos in villam censeo - - Si deerit fluens unda, putealis quærat in vicino, quæ non sit haustus profundus, non amari saporis, aut falsi. Hæc quoque si deficient, & spes arctior aquæ manantis coegerit, vastæ cisternæ hominibus, piscinæque pecoribus instruantur, colligendæ aquæ tandem pluviali, quæ salubritati corporis est accommodatissima. Sed ea sic habetur eximia, si fictilibus tubis in contactam cisternam deducatur. Huic proxime fluens unda e montibus oriunda, si per saxa præceps devolvitur - - Tertia putealis vel collina, vel quæ non in infima valle reperitur. Deterrima palustris, quæ pigro lapsu repit: pestilens quæ in palude semper consistit. *Col. L. I. c. 5.* Et *L. IX. c. 1.* si naturalis defuit aqua, vel inducitur fluens, vel infossi lacus signino consternuntur, qui receptam pluviatilem contineant. *URB.* Cum tanti momenti ad bonam corporis temperationem aquæ conferant, ut Romani non solum oppida condituri, sed & castra stativa metaturi, pecudum exta solcite rimati sint, & si jecinora livida, aut infecta invenissent, id malum aquarum vitio tribuentes mox castra moverint, quæ tandem signa probatæ salubritatis nobis fidem tot inter varias aquas facient? *EURAS.* Bene mones, nam quæritur inter medicos, cujus generis aquæ sint utilissimæ? stagnantes pigrasque merito damnant: utiliores, quæ profluunt, existimantes, cursu enim

enim percussuque ipso extenuari atque proficere. *Plin. L. XXXI. S. 21.* Miratur propterea cisternarum usus ab aliquibus maxime probari, afferentibus hanc rationem, quoniam levissima sit imbrium aqua, ut quæ subire potuerit ac pendere in aere: ideo & nives præferunt imbribus, nivibus etiam glaciem, velut affinium coacta subtilitate: leviora enim hæc esse & glaciem multo levior aqua. Et tamen non solum Columella *l. l.* aquam pluvialem salubritati accommodatissimam & Palladius *L. I. c. 17.* ad bibendum omnibus anteferendam, verum & medicorum princeps Hippocrates *L. de aer. & aq. c. 4.* & cum eo Celsus *L. II. c. 18.* scribit: aqua levissima pluvialis est, deinde fontana: tum ex flumine: tum ex puteo: post hæc ex nive, aut glacie: gravior his ex lacu: gravissima ex palude. Horum sententiam refelli interest vitæ, scribit Plinius: inprimis enim levitas illa deprehendi aliter quam sensu vix potest, nullo pene momento ponderis aquis inter se distantibus. Verum leve est hoc argumentum, cui non solum Seneca *l. l.* verum & experimenta plurima adversantur, quibus major minorve levitas aquarum dilucide explorari potest. Fortius vero stringit iis, quæ sequuntur: nec levitatis in pluvia aqua argumentum est, inquit, subiisse eam in cælum, cum etiam lapides subire appareat, cadensque inficiatur halitu terræ. Quo fit, ut plurimæ aquæ sordium inesse plurimum sentiat, citissimeque ideo calefiat aqua pluvia. - Pluvias quidem aquas celerrime putrescere convenit, minime durare in navigatione. *Plin. l. l.* Constat igitur vapores illos, priusquam in pluvias resolvantur ex variis atque etiam corruptissimis aquis collectos, halitu terræ & caloribus solis infectos, plurimas fordes & ingratum saporem vehere, denique citissime putrescere, atque ob id ipsum agris hortisque saluberrimas esse, quia pingues. Aquas, quæ ex nive aut glacie sunt, omnes esse pravas testatur Hippocrates *l. l.* eo quod id, quod in ipsis clarum, leve & dulce est, excernatur, & evanescat, quod vero turbidum & ponderosum

III.

De aqua
pluviali.

relinquatur. Nivem quidem glaciemque subtilissimum elementum ejus videri miror, verba sunt Plinii *l. l.* appposito grandinum argumento, e quibus pestilentissimum potum esse convenit. Nec vero pauci inter ipsos e contrario ex gelu ac nivibus insaluberrimos potus prædicant, quoniam exactum sit inde, quod tenuissimum fuerit. Minui certe liquorem omnem congelationeprehenditur & rore nimio scabiem fieri, pruina uredinem, cognatis & nivis causis.

IV.
*De aqua
ex cister-
nis, puteis,
rivi &
amnis.*

URB. Salubriores igitur aquas ex puteis quam ex cisternis haurimus? *EURAS.* Oppido Plinii opinione: certo illæ, inquit, quibus exercitationis ratio crebro hausta contingit & illa tenuitas colante terra.

URB. Aqua rivi & amnis puteali citra dubitationem præstantior.

EURAS. Nec tamen propterea Plinius omnes statim amnium, torrentiumque aquas utiles & salubres censet, sed aliis alias aptiores; cujus rationem reddit: neque æqualis amnium plerumque gustus est, magna alvei differentia; quippe tales sunt aquæ, qualis terra, per quam fluunt, qualesque herbarum, quas lavant, succi. Ergo iidem amnes parte aliqua inveniuntur insalubres. Mutant saporem & influentes rivi, ut Borysthenem, victique diluuntur: aliqui vero & imbre mutantur.

V.
*De aqua
ex nativis
fontibus.*

URB. Probatissimæ igitur saluberrimæque genunorum fontium aquæ, quales plurimi in nostris montibus & summis quandoque jugis oriuntur? *EURAS.* Plerosque non salubres modo, sed &, si loqui fas est, sapidissimos inveni. *URB.* Atqui hi ipsi ex collectis nivium, pluviarum & subsidentibus paludum, aut permeantibus rivorum, torrentiumque aquis originem ducunt. *EURAS.* Ducant licet (neque enim in hac philosophica disceptatione ad alia properantes aquam consumemus) ipsa tamen percussione & percursione in ipsius terræ sinu velut cribro facibus purgantur, lævigantur, & extenuantur. Si vero antiquorum sententiam amplectamur, fontium origines ad ipsum mare referendæ sunt, ex quo per ductus subterraneos etiam in altissimos montes, velut sanguis ex hepate, per venas contendit,

ut

ut nihilo magis mirum scaturire aquam ex montis vertice, ac quod sanguis ex fronte vena secta emicet. Hac ratione Seneca explicat, quod nec omnis fons perennis, nec constanter salubris ac sapidus esse possit: placet naturæ regi terram, inquit, & quidem ad nostrorum corporum exemplar, in quibus & venæ sunt & arteriæ: illæ sanguinis, hæ spiritus receptacula. In terra quoque sunt alia itinera, per quæ aqua, & alia, per quæ spiritus currit, adeoque illam ad similitudinem humanorum corporum natura formavit, ut majores quoque nostri aquarum appellerint venas. Sed quemadmodum in nobis non tantum sanguis est, sed multa genera humoris, alia necessarii, alia corrupti, ac paulo pinguioris - sic in terra quoque sunt humoris genera complura - - Cæterum, ut in nostris corporibus, ita illa sæpe humores vitia concipiunt: aut ictus, aut quassatio aliqua, aut loci senium, aut frigus aut æstus corrumpere naturam, & sulphuratio contrahit humorem, qui modo diuturnus est, modo brevis. Ergo ut in corporibus nostris sanguis, cum percussa vena est, tamdiu manat, donec omnis effluxit, aut donec venæ scissura subsedit atque interclusit, vel aliqua alia causa retro dedit sanguinem: ita in terra solutis ac patefactis venis rivus aut flumen effunditur. Interest quantum aperta sit vena, quomodo consumpta aqua sit: modo exiccatur aliquo impedimento, modo coit, velut in cicatricem comprimitque, quam fecerat: viam: modo illa vis terræ, quam esse mutabilem diximus, desinit posse alimenta in humorem convertere: aliquando autem exhausta replentur: modo per se viribus re collectis & modo aliunde translatis; sæpe enim inania, apposita plenis, humorem in se attrahunt: sæpe terra, si facilis est, ipsa in tabem resolvitur & humescit. Idem evenit sub terra, quod in nubibus, ut spissetur, gravio remque quam ut manere in natura sua possit, gignat humorem. Sæpe colligitur roris modo tenuis & dispersus liquor, qui ex multis in unum locum confluit, sudorem aquileges vocant,

cant, quia guttæ quædam vel pressura loci eliduntur, vel æstu evocantur. Hic tenuis unda vix fonti sufficit: at ex magnis causis magnisque conceptibus excidunt amnes: non nunquam leniter, si aqua pondere suo se tantum detulit: non nunquam vehementer & cum sono suo: si illam spiritus intermixtus ejecit. *Senec. Nat. quæst. L. III. c. 15. URB.* Quis ductus illos fervoresque subterraneos ceu quosdam spiritus vitales aut detexit, aut construxit? *EURAS.* Respondet Plinius *L. II. S. 66.* quod ita formasse artifex natura credi debet, ut, cum terra arida & sicca constare per se ac sine humore non posset; nec rursus stare aqua, nisi sustinente terra, mutuo implexu jungerentur: hac sinus pandente: illa vero permeante totam intra, extra, supra, venis ut vinculis discurrentibus, atque etiam in summis jugis erumpente: quo spiritu acta & terræ pondere expressa, siphonum modo emicat: tantumque a periculo decidendi abest, ut in summa quæque & altissima exiliat. Qua ratione manifestum est, quare tot fluminum quotidiano accessu maria non crescant. *URB.* Nihil igitur pluviae conferunt? *EURAS.* Fere nihil: non enim esse pluvialem hanc aquam, quæ vastissima flumina a fonte statim, magnis apta navigiis defert, ex hoc intelligas licet, quod per hiemem æstatemque par est a capite dejectus. Pluvia potest facere torrentem: non potest autem æquali inter ripas suas tenore labentem. Aquam non faciunt imbres, sed incitant. *Senec. l. l. c. 9. URB.* Magna profecto aquarum miracula proxime elapsis annis prodita sunt, cum hic fontes arescerent, hic novi scaturirent: illic saporem amitterent, istic assumerent: alii jucunde olerent, alii amari fluere, fastidium moventes & nauseam: alii semper ante hac pellucidi, jam turbidi & purgamenta ejectantes. *EURAS.* Sæpe motu terræ itinera turbantur & ruina interseindit aquas, quæ retentæ novos exitus quærunt & aliquo impetu faciunt, aut ipsius quassatione terræ aliunde alio transferuntur. Apud nos evenire solet, ut amisso canali suo flumina pri-

VI.
De quibus-
dam mira-
culis aqua-
rum.

primum refundantur: deinde quia perdiderunt viam, faciant, quod accidisse ait Theophrastus in Coryco monte, in quo post terrarum tremorem nova vis fontium emerfit. *Sen. l. l.* Sunt enim illic specus vasti, sunt ingentes recessus & spatia suspensis hinc inde montibus laxa. Sunt abrupti in infinitum hiatus, qui sæpe illapas urbes receperunt & ingentem in alto ruinam condiderunt. Hæc spiritu plena sunt; nihil enim usquam inane est & stagna obsessa tenebris & locis amplis. *Sen. l. l. c. 16. URB.* Mirabiles hos effectus certis horis redire quis explicet? *EURAS.* Quemadmodum quartana ad horam venit, quemadmodum podagra ad tempus respondet, quemadmodum purgatio, si nihil obstitit, statum diem servat, quemadmodum præsto est ad mensem suum partus: sic aquæ intervalla habent, quibus se retrahant & quibus redeant. Quædam autem intervalla minora sunt, & ideo notabilia: quædam majora, nec minus certa. Et quid hoc mirum est, cum videas ordinem rerum & naturam per constituta procedere? hiems nunquam aberravit: æstas suo tempore incaluit: autumnus verisque, ut solet, facta mutatio est: tam solstitium, quam æquinoctium suos dies retulit. Sunt & sub terra minus nota nobis jura naturæ, sed non minus certa: crede infra, quidquid vides supra. *Senec. l. l.* Cæterum nollem ego aut pro hujus vulgatæ sententiæ, aut omnium de aquis proditorum miraculorum veritate fundere sanguinem. Nos bonæ vitiosæve aquæ notas investigabimus. Limus aquarum vitium est. *Plin. L. XXXI. S. 22. Pallad. L. I. T. 4.* Hinc Ovidius *L. III. Metamorph.* purissimas descripturus aquas dixit:

Fons erat illimis nitidis argenteus undis.
Nescio autem quo argumento Plinius ductus perhibeat: si tamen idem amnis anguillis scateat, salubritatis indicium habetur. Quod si verum est, oportet lacum Benacum, & quem transmittit, Mincium aquas ducere saluberrimas, utpote ad cujus emerfus, eodem Plinio teste *L. IX. S. 38.* annuo tempore, Octobri fere men-

VII.
Vitia a-
quarum
sunt limus
& cænum.

menſe, fluctibus glomeratæ volvuntur, in tantum mirabili multitudine, ut in excipulis ejus fluminis, ob hoc ipſum fabricatis, ſingulorum millium globi reperiantur. Ante omnia autem damnantur amaræ, & quæ, cum ſorbentur, ſtatim implent. *Plin. L. XXXI. S. 22.* cujus cauſam ad gravitatem & ponderoſum aquæ corpus referunt. *Athenæ. L. II.* Dein illi fontes, qui cœnum faciunt, quique malum colorem bibentibus. *Plin. l. l. Vitruv. L. VIII. c. 5.* Latentis cœni periculum faciunt, dum candido ſuperfuſæ linteo nullas labes aut maculas creat. Refert & ſi vata ænea inſiciunt: aut ſi legumina tarde percoquunt: ſi liquatæ leniter terram relinquunt decoctæque craſſis obducunt vaſa cruſtis. *Plin. Vi-*

VIII.
De ſapore,
odore & co-
lore aquæ.

truv. l. l. Pallad. L. IX. T. 10. Saporis vero odorifve argumentum majori dubio eſt expoſitum. *Plinius L. XV. S. 37.* negat aquis odorem ullum, aut eum ſalubrem & naturalem, ſed potius vitium eſſe: nullus (ſapor) hic aquis, inquit, nec ſuccus quidem, ut tamen eo ipſo fiat aliquis ac ſuum genus faciat. Sentiri quidem aquæ ſaporem ullum ſuccumve vitium eſt. Magnum his omnibus in odore momentum & magna cognatio, qui ipſe nullus eſt aquis: aut ſi ſentitur, omnino vitium eſt. Mirum tria naturæ præcipua elementa ſine ſapore eſſe, ſine odore, ſine ſucco: aquas, aera, ignem. Et iterum *L. XXXI. S. 22.* Eſt etiamnum vitium non foetidæ modo, verum omnino quidquam reſipientis, jucundum ſit illud licet, gratumve, & ut ſæpe ad viciniam lactis accedens. Aquam ſalubrem aeri quam ſimillimam eſſe oportet. De cætero aquarum ſalubrium ſapor odorve nullus eſſe debet. *Plinii partes tuetur etiam Palladius L. I. T. 4.* ubi ait: ſit perſpicui coloris, neque ullo aut ſapore, aut odore vitietur. *URB.* Quid autem acidulæ? quid ſapidiffimi juxta ac limpidiffimi in ſupremis alpibus ac montium noſtrorum jugis ſcaturientes fontes? quam dulcis illis, quam jucundus, quam ſalubris ſapor? *EURAS.* Nullus quidem eſt, advertite animum ad *Plinii* verba, ut tamen eo ipſo ſit aliquis, ſed in ſuo genere, ac velut cognatio quædam cum

cum sapore, in quo bonitatis aquæ magnum positum est momentum. *URB.* Unde igitur sapor accedit aquis? *EURAS.* Seneca *Nat. quæst. L. III. c. 20.* quatuor agnoscit, nec tamen omnes vitiosas asserit. Ex solo prima est, per quod feruntur. Secunda ex eadem simulatione ejus nascitur. Tertia ex spiritu, qui in aquam transfiguratus est. Quarta ex vitio, quod sæpe concipiunt corruptæ per injuriam. Hæ causæ saporem dant aquis varium: hæ medicaminum potentiam: hæ gravem spiritum odoremve pestiferum: hæ levitatem, gravitatemque aut colorem, aut nimium rigorem. Interest utrum per loca sulphure, an nitro, an bitumine plena transeant. Talibus igitur & ipse Plinius *L. I. S. 32.* salubrem medendi virtutem adscribit: sulphurata nervis, inquit, aluminata paralyticis, aut simili modo solutis: bituminata aut nitrosa - bibendo atque purgationibus. Nobis vero de aquis istis medicis sermo non est. Nec tamen ausim dicere, alias dulces, pellucidas, leves, ac contracta ex fodinis & mineralibus cujusdam tenuissimi velut saporis specie aut affinitate gratissimas, atque longo itinere colatas & defæcatas, æstate frigidas, hieme temperatas, ac inter altas nives & glacies velut ex tepido quodam sinu profilientes aquas valetudini parum amicas esse. Testatur ipse Plinius omnes fontes æstate, quam hieme gelidiores esse. *L. II. S. 106.* Et *L. XXXI. S. 29.* asserit, omnem aquam hieme dulciorem, æstate autem minus, autumno minime, minusque per siccitates. Damnat quidem Palladius *L. I. c. 4.* illas, quæ de metallis originem sumunt. Hinc enim metallorum vocabulo haud veniunt æris fodinæ, ex quibus Vitruvii testimonio *L. VIII. c. 3.* saluberrimæ aquæ oriuntur, sed calcis marmorisve fodinæ, qua acceptione usus etiam est Plinius *L. XXXVI. S. 28.* omnia, inquit, crurum vitia in iis lapicidinis sanantur, cum in metallis omnibus crura vitientur. Et cum eodem plures alii *Lucan. Phars. L. IV. v. 303. Stat. Silv. III. 1. Sedul. I. 139.* *URB.* Leviores vero aquas, quam pretiosiores esse dicunt, qua ratione agnoscam? *EURAS.*

De Re Rustica.

P

De-

IX.

De levitate aquæ.

X.
De frigore
aquæ.

Deprehendi vix posse autumabat Plinius *L. XXXI. S. 23.* quidam statera, scribit, judicant de salubritate, frustrante diligentia, quando perrarum est, ut levior sit aqua. Ex quibus verbis tamen apparet, jam veteres indicante quadam statera de pondere levitateque aquæ judicasse, quam & ipse agnovit Plinius *L. II. S. 106.* modo majorem, modo minorem esse: dulces mari invehuntur, inquit, leviores haud dubie, ideo & marinæ, quarum natura gravior, magis inuenta sustinent. Sedprehendi vix posse censebat, quoniam rude adhuc illis erat libramenti instrumentum. Certior igitur salubritatis nota visa est Plinio *L. XXXI. S. 23.* inter pares meliorem esse, quæ calefiat, refrigereturque celerius. Quod & Celsus *L. II. c. 18.* observavit: ex his, quæ pondere pares sunt, eo melior quæque est, quæ celerius & calefit & frigescit: quoque celerius ex ea legumina coquuntur. Bona denique aqua frigus tepore suo mulceat, æstatisque incendia frigore moderetur. *Pallad. L. I. c. 4.* Ut autem frigida sit, necessaria est ei opacitas, & quod ad perennitatem pertinet, ut illa vado exiliat vena non e lateribus; nam ut tactu gelida sit, etiam arte contingit. . . . Neronis Principis inventum est, decoquere aquam, vitroque demissam in nives refrigerare; ita voluptas frigoris contingit sine vitis nivi. *Plin. l. l.* Cum enim glaciem superfundi aquæ non probarent medici, vas vini aut aquæ potui paratum immittebant vasi nivem glaciemque continenti, ut hujus quidem frigus, non autem cæteram asperitatem concipiat, innocenti bibentis commodo & voluptate. Invehitur tamen in hos mores Seneca *Nat. quæst. L. IV. c. 13.* quid hac diligentia consecuti sumus? quærens, nempe ut gratuitam mercemur aquam. Nobis dolet, quod solem emere non possumus, quod hic aer etiam delicatis divitibusque ex facili, nec emptus venit. O quam nobis male est, quod quicquam a rerum natura in medio relictum est. . . . Aliquid adhuc quærite illa frigidius, quia pro nihilo est familiaris rigor. Tu ergo, Urbane, fuge tanto pretio quæsitum frigus, illudque serva Columella *L. X. v. 285.*

Nec

Nec rigidos potare juvat, nec sole tepentes.

URB. Observatis his aquæ dotibus haud erit, ut valetudini meæ timeam. **EURAS.** Haud erit: sed quia solet his omnibus ad speciem custoditis occultiore noxam tectior servare natura, ipsam quoque ex incolarum salubritate noscamus: si fauces bibentium puræ sunt, si salvo capite, in pulmonibus ac thorace aut nulla est, aut rara causatio; nam plerumque has noxas corporis ad inferiorem partem, quæ supra sunt corrupta demittunt, ut vitiato capite ad pulmones vel stomachum morbi causa decurrat, tunc culpandus aer potius invenitur. Deinde si venter aut viscera, vel latera, vel renes nullo dolore aut inflatione vexantur, si vitia nulla vesicæ sint. Hæc atque his similia si apud incolas pro majori parte constare videris, nec de aere aliquid, nec de fontibus suspiceris. **Pallad. L. I. c. 4.** **URB.** Ferunt in ipso fundo notas dari & indicia, vitiosæ, an salubres aquæ oriantur? **EURAS.** Plinius atque Palladius *l. l.* hæc fere habet: reperiuntur in convallibus maxime, & quodam convexitatis cardine, aut montium radicibus. Multi septentrionales ubique partes aquosas existimavere; qua in re varietatem naturæ aperuisse conveniat. Addit tamen studiose Plinius: nihil in his perpetuæ observationis judicabitur. Aquarum sunt notæ juncus, aut arundo, aut herba (Bechion de qua in superioribus dixit) multumque alicui loco pectore incumbens rana: salix enim erratica & alnus, aut vitex, aut arundo, aut edera sponte proveniunt & corrivatione aquæ pluvie in locum humiliorem a superioribus defluentis, augurio fallaci. Post hæc affert plura alia jam a Vitruvio *L. VIII. c. 1.* tradita, quæ cum ad aquilegum vanas observationes & divinationes pertineant, prætermitto, sed Plinii tantum animadversionem subjungo: aqua semper dulcis in argillosa terra: frigidior in tofo; namque & hic probatur; dulces enim, levissimas facit, & colando continet sordes. Sabulum exiles, limosasque promittit. Glarea incertas venas, sed boni saporis. Sabulum masculum & arena & carbunculus certas sta-

XI.

De aliis
signis bonæ
malæve a-
quæ.

bilesque & salubres. Rubra saxa optimas speique certissimæ. Radices montium saxosæ & flix hoc amplius rigentes. *Plin. l. l. S. 28.* Nostri fontem illius aquæ & sapidissimum & saluberrimum habent, quem circa plurima gignuntur nasturcia, ac nigri lapilli nullo musco vestiti jucunde cum strepitu ebullientem cingunt: in cujus vicinia nullæ languidæ scaturigines: pumex, marmor, aut lapis, ex quo calx coquitur, nullus: sed tum flix, tum glarea, tum herbidum floridumque solum. *URB.* Cum sæpe longius deducenda sit aqua, edic, qua ratione, ne quid in tanto itinere aut vitii contrahat, aut saporis amittat, assequi possimus. *EURAS.* Ducitur aut forma structili, aut plumbeis fistulis, aut canalibus ligneis, aut fictilibus tubis. Si per formam ducetur, solidandus est canal, ne per rimas aqua possit elabi, cujus magnitudo pro aquæ mensura faciendæ est. Si per planum veniet inter sexagenos, vel centenos pedes sensim reclinetur structura in sesquipedem, ut vim possit habere currendi. Si quis mons interjectus occurrerit, aut per latera ejus aquam ducemus obliquam, aut ad aquæ caput speluncas librabimus, per quarum structuram perveniat. Sed si valles se interferat, erectas pilas vel arcus usque ad aquæ iusta vestigia construemus, aut plumbeis fistulis clausam dejici patiamur & explicata valle consurgere. *Pallad. l. IX. c. 9.* *URB.* Laudo ego plumbeas has fistulas. *EURAS.* Perpetuum profecto opus & quo ad salientes fontes arcendosque ab aquis æstivos calores nihil aptius, atque in antiqua illa Roma fere nihil pretiosius, cum, Strabone teste, unaquæque domus propemodum haberet fistulas & canales, quibus aquam induceret; ut nuper quidam scripserit, ex illo plumbo novam Romam posse excitari. Sed, ut observat Vitruvius *l. VIII. c. 7.* minime fistulis plumbeis aqua duci videtur, si volumus eam habere salubrem. Hæ enim aquas noxias reddunt; nam cerussa plumbo creatur attrito, quæ corporibus nocet humanis. *Pallad. l. l.* Præfert propterea tubulos fictiles, seu ex testa, quod saporem meliorem aut tribuant, aut conservent, & sumptu minori ducantur.

A fonte duci fictilibus tubis utilissimum est, scribit Plinius *L. XXXI. S. 31.* crassitudine binum digitorum, commissuris pyxidatis, ita ut superior intret, calce viva ex olea lævigatis. Nos hodie minore tum sumptus tum valetudinis periculo tubulis ligneis utimur. *URB.* Ex qua arbore? *EURAS.* Pinus, piceæ, alni ad aquarum ductus in tubos cavantur; obrutæ terra plurimis durant annis: eadem si non integantur, cito senescunt; mirum in modum fortiores, si humor extra quoque supersit. *Plin. L. XVI. S. 81.* Apud nos tubuli ex larice & tæda rubra cavati longissimam ætatem ferunt. *URB.* Quid vero formæ illæ structiles, quibus aquæ a Romanis ducebantur? *EURAS.* Hi, cum aquarum abundantia non solum ad potum, sed ad balnea, ad publicos fontes, ad hortos, ad fullonicas, ad circos requireretur, fornicibus lateritiis non fontes aut rivos, sed fluminum alveos inducebant in urbem, ut propterea Plinius *L. XXXVI. S. 24.* scripserit: si quis diligentius æstimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis suburbanis, villis, spatioque advenientis aquæ extructos arcus, montes perfossos, convalles æquatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuisse in tota orbe terrarum. De Claudio certe idem Plinius *l. l.* & Svetonius in *Claud. c. 20.* narrat, eundem ad Ficinum lacum emittendum per tria passuum millia, partim effosso monte, partim exciso, post undecim annos canallem ægre absolvisse, quamvis continuo triginta hominum millia sine intermissione laborarent; quæ neque concipi animo, nisi ab iis, qui videre, neque humano sermone enarrari possunt. Atque adeo non male Julius Frontinus, ipse olim aquarum curator, dixit: magnitudinis Romani Imperii formas has, seu aquarum ductus præcipuum esse indicium. Tuum autem Tusculum, Urbane, latericiis his fornicibus non indiget. Sed cum aqua jam effluxerit hodie, cras cætera absolvemus.

DIALOGUS X.

DE IIS, QUÆ EXTRA FUNDUM SUNT.

ARGUMENTUM.

I. *Via commoda ad villam voluptati servit &*

II. *Utilitati :*

III. *Non tamen via publica.*

IV. *Commoda ex bono vicino &*

V. *Incommoda ex malo.*

VI. *De oppido.*

VII. *De flumine.*

VIII. *De operariis.*

URB. **V**Adimonium deseruisti heri, Philomuse, & quid erat causæ? PHILOM. Quia de aqua vobis sermo fuit.

URB. Haud erat, ut naufragium facere timeres. PHILOM. Timebam non timore naufragii, sed quoniam aquam bibens nihil boni pariet; etenim

Nulla placere diu, neque vivere carmina possunt,
Quæ scribuntur aquæ potoribus.

URB. Non arida est poetarum vena etiam cum de fontibus loquuntur. PHILOM.

Pof.

Possum nil ego sobrius: bibenti

Succurrunt mihi quindecim poetæ.

Et quo de negotio vobis hodie sermo feritur? *EURAS.* Cum in villam nos evocaverit Urbanus, itineris molestias disquisitione eorum, quæ extra fundum sunt, cujus appendices vehementer pertinent ad culturam propter affinitatem, *Varr. L. I. c. 16.* non injucundo sermone fallamus. *URB.* Quæ illa? *EURAS.* Primum id, quod pedibus terimus, via bona est, cujus solícite nos admonet Cato c. 1. via bona, celebrique. *URB.* An via hæc, quæ ducit ad prædium, non bona videtur? *EURAS.* Optima, & fere ad Romanum genium, qui vias in urbe sternebant silice, extra illam glarea substruebant. *Liv. XLI. c. 27. PHILOM.* Hinc Tibullus:

Namque opibus congesta tuis hic glarea dura

Sternitur: hic apta jungitur arte flix.

URB. Gaudeo, vos tandem non ad curandam tantum œconomiam, sed ad commoditatem etiam voluptatemque respexisse.

EURAS. Ego ejusmodi opera non tam ad commoditatem voluptatemque, quam potius ad utilitatem refero, velut Dionysius Halicarnassæus *L. VIII.* testatur, Romanos ad impendii sumptuumque modum in parandis viarum munitionibus respexisse, ut ex iis etiam imperii opes tam provenerint, quam eluxerint. *URB.*

Qua ratione ad impendii sumptuumque modum mihi privato?

EURAS. Multum sane confert prædio iter commodum. Primum, quod est maximum, ipsam præsentiam domini, qui libentius com-
meaturus sit, si vexationem viæ non reformidet, *Col. L. I. c. 2.* nihil enim illi magis ad tædium & fatigationem ac via tristis & aspera: cujus tamen oculi & vestigia res agro saluberrima. *Col. L. IV. c. 18.* Deinde ad invehenda & exportanda utensilia, quæ res frugibus conditis auget pretium & minuit impensas rerum in-
vectarum; quia minoris apportentur eo, quo facili nisu pervenia-
tur. Nec nihil esse etiam parvo vehi, si conductis jumentis iter facias, quod magis expedit, quam non tueri propria. Servos quo-
que,

I.
Via com-
moda ad
villam vo-
luptati
servit.

II.
Et Utili-
tati.

que, qui secuturi patremfamilias sint, non ægre iter pedibus ingredi. *Col. L. I. c. 3.* Varro talium sumptuum rationem habens eundem fundum, inquit, fructuosiore faciant vecturæ, si viæ sunt, qua plaustra agi facile possint. *Varr. L. I. c. 16.* Prius itaque, circumspicias, quos evectus habeat ad exportanda, quæ pecunia mutanda sunt & foras danda, uti eo cum introeas, uti inde exiri possit. *Cat. c. 1. PHILOM.* Provide, ne tibi contingat, quod capro apud Phædrum *L. IV. 8.* nam

Cum decidisset vulpes in puteum inscia,
Et altiori clauderetur margine,
Devenit hircus sitiens in eundem locum:
Simul rogavit, esset an dulcis liquor
Et copiosus. Illa fraudem moliens,
Descende amice! tanta bonitas est aquæ,
Voluptas ut non possit satiari mea.
Immisit se barbatus. Tum vulpecula
Evasit puteo, nixa celsis cornibus;
Hircumque clauso liquit hærentem vado.

IH.
Non tamen
via publica

Habes viarum non voluptatem tantum, sed etiam usum: quæ nisi viantibus nobis tam grata & apta foret, & seriorum & jocorum nos materia defecisset. *URB.* Aptam quidem his commodis hæc est via: publica tamen haud est. *EURAS.* O quam bene! qua enim magis via irrepunt vitia, quam publica? *Plin. L. XXXVI. S. 1.* Quapropter Columella *L. I. c. 5.* recte monet: oportet nec junctam militarem viam; ut nempe villa tuta sit a vi & vitiis, quibus raro abstinent, qui bella velut scelerum confugium sequuntur & inde sibi coronam quærunt. Quamvis vero hodie ad antiquos mores instaurata sit militum disciplina, ut violenti & feroces in hostes tantum esse jubentur; aliud tamen adhuc est, ob quod aversamur viam publicam: hæc prætereuntium viatorum populationibus, & assiduis divertentium hospitibus infestat rem familiarem. *Col. l. 1. PHILOM.* Nam ut Plautus *Circul. Act. I. 1.* alia quidem acceptione, dixit:

Nemo

Nemo ire quemquam poplica prohibet via,
Dum ne per fundum septum facias semitam.

URB. Hospitis tamen habenda est cura. PHILOM. O te Jovem Hospitalem! non te latet, quod Pindarus *Olymp.* 8. Græco carmine cecinit.

Nam divis reverendus & immortalibus ille est,

Quicumque appulerit multis erroribus actus,

Nunc uti ego.

EURAS. Nec omnes ejicio, nec admitto; sæpe enim & hospes indigenam ejicit; sæpe rebus adversis superveniens gratus, sæpe & gravis est; hinc Euripides in *Alcest.*

an non mihi jure optimo

Invisus hospes, qui in malis advenerit?

Eorum quidam quo plus sunt poti, plus sitiuntur. Potest autem quidquam esse absurdius, quam quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere? *Cicer. de senect.* Sed ne de via deflectamus ad semitam, Columellæ solum tibi cordi esse monitum cupio: ne nimis infestetur res familiaris, siue hospes sese invitans ille sit, siue invitatus; quamvis hunc inter & illum magna sit differentia: multum enim apparatus interest apud invitatum hospitem & oblatum; hujus enim venter quotidiano ac frugali victu contentus esse jubetur: ille vero lautam & oppiparam expectat mensam. In quo hospitalitatis officio gradum & ordinem secundum mores populi Romani servandam esse duco: primum juxta parentes locum tenebant pupilli fidei tutelæque nostræ crediti: secundum eos proximum locum clientes habebant, qui se se itidem in fidem patrociniūque nostrum dederunt: tum in tertio loco hospites: postea cognati affinesque. *A. Gell. Noct. Attic. L. V. c. 10.* Præ-

ter viam, agrum paraturos ante omnia intueri oportet & vicinum. Singula magnas interpretationes habent, nec dubias.

Et inprimis Catonis humanissimum utilissimumque, ut diligant vicini. Causas reddit ille, nos existimamus nulli esse dubias.

Plin. L. XVIII. S. 6. & seq. Hinc Virgilius:

De Re Rustica.

Q

Sis

IV.
Commoda
ex bono vi-
cino.

Sis bonus, o, felixque tuis.

Catonis c. 4. monitum est: vicinis bonus esto: familiam ne fiveris peccare. Cujus rei rationem affert Plinius *l. l.* Cato, inquit, in conterminis hoc amplius æstimari jubet, quo pacto niteant: in bona enim regione bene nitent. Ad quod proin animum advertere jubemur, atque a bono vicino & fidelius & liberius licebit explorare. Itaque de familiæ magnitudine & reliquo instrumento commodissime scies, quantum pares, si tria animadvertaris diligenter: in vicinitate prædia cujuscumque sint, & quanta, & quot quæque hominibus colantur, & quot additis operis, aut demtis melius & deterius habeas cultum. *Varr. L. I. c. 18.* Alia commoda ex boni vicini necessitudine provenientia Cato c. 4. prodit: facilius tua vendes, inquit: opera facilius locabis: operarios facilius conduces: si ædificabis, operis, jumentis, materia adjuvabunt: si quid usu venerit, benigne defendent. Quibus nos commonefacit, quantum emolumentum positum in vicino bono propter officia mutua & quotidianam consuetudinem. Sunt enim quædam officia, scribit Cicero *L. I. Offic.* quæ aliis magis, quam aliis debeantur; ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem: ut propterea Themistocles prædium venditurus hoc quoque per præconem addi jussit & promulgari, quod etiam vicinum bonum habeat. *Plutarch. in Apophth. c. 38. URB.* Optarem etiam vicinum habere locupletem: sed tamen magis, ut ipse domi habeam, secundum illud: precare vicino ut habeat, magis tamen ollæ. Ita enim est ingenium meum, ut emere malim, quam rogare: & beneficium reddere, quam accipere: neque enim levi mercede emit, qui precatur: aut parvum pretium accipit, qui rogatur. *EURAS.* Tu igitur semper rebus omnibus adeo abundabis, ut vicini auxilio nunquam indigeas, nunquam verearis maleficia? Cn. Pompejus tamen ille nunquam agrum mercatus est conterminum, *Plin. l. l.* suspicor, ne aut bonam viciniam amitteret, aut acquireret, ut vulgo dicitur,

citur, falluginosam. *URB.* Hæc commoda & incommoda singulis fere annis cum vicino vertuntur. *EURAS.* Prævenit objectionem hanc Columella, dum ait: de vicini commodo non est quidem certum, quem non nunquam mors, aliæque nobiscum diversæ causæ mutant. Et ideo quidam respuunt Catonis sententiam, qui tamen multum videntur errare; nam quemadmodum sapientis est, fortuitos casus magno animo sustinere, ita dementis est, ipsum sibi malam facere fortunam, quod facit, qui nequaquam vicinum suis numis parat, cum a primis cunabulis, si modo liberis parentibus est oriundus, audisse potuerit:

οὐδ' ἐν βους ἀπολοῖτ' εἰ μὴ γείτων κακὸς εἴη.

id est: sed neque bos unquam periret, nisi quis malum vicinum haberet. Quæ verba Hesiodus boni vicini commoda laudaturus dixit, ad Cumanorum Æolidem incolentium respiciens consuetudinem, qua vicini contra fures latronesque communi consilio arma capiebant & expilatis succurrebant. Quod non solum de bove dicitur, Columella scribit, sed etiam de omnibus partibus rei rusticæ familiaris, adeo quidem, ut multi prætulerint carere penatibus, & propter injurias vicinorum sedes suas profugerint. Affert dein exempla plurimarum gentium, quæ patrium solum non alia ratione mutarunt, ac quia malos vicinos ferre non potuerant. Ne vero vicinum suum nominare cogatur, qui nec arborem prolixiorem stare nostræ regionis, nec inviolatum seminarium, nec pedamenti quidquam adnexum vineæ, nec etiam pecudes negligentius pasci sinit, rem paucis expedit, jure, inquit, M. Porcius talem pestem vitare censuit, & inprimis futurum agricolam præmonuit, ne sua sponte ad eam perveniret. *Col. L. I. c. 3.* Hinc & Varro *L. I. c. 16.* dixit: refert, infesta regio sit, nec ne: multos enim agros egregios colere non expedit, propter latrocinia vicinorum. *PHILOM.* Operæ pretium me facturum reor, si afferam cæteros in hanc rem Hesiodi versus Latine redditos *L. Opera & dies.*

V.
ex incom-
moda ex
malo.

Si qua domi inciderit tibi res, tunc illico omiſſis
 Adſunt vicini Zonis, cinguntur at ipſi
 Affines: noxa eſt vicinus ut improbus ingens.
 Contra ita maxima commoditas, ſi commodus adſit.
 Deeſt honor huic, bona quem viciniſſima deficit: at nec
 Intereat bos, ni vicinus ubi improbus adſit.
 Videtur & alluſiſſe in ſuis eclogis Virgilius, cum cecinit:
 Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
 Et iterum:

Mantua væ miſeræ nimium vicina Cremonæ.
 URB. Liber eſt animus ab omni periculo injuriæ. EURAS. An
 etiam terra, quam colis? in qua conterminos pellimus furtoque
 vicini ceſpidem noſtro ſolo adfodimus. *Plin. L. II. S. 68.* Vide
 ne experiaris illud Plautiniani ſenis vetus verbum. *Mercat. IV. 4.*
 Aliquid mali eſſe propter vicinum malum.
 Refert etiam, ut recte Varro *l. l.* monuit, ad fructus, quemad-
 modum vicinus in confinio conſitum agrum habeat; ſi enim ad
 limitem quercetum habet, non poſſis recte ſecundum eam ſilvam
 ferere oleam, quod uſque eo eſt contrarium natura, ut arbores
 non ſolum minus ferant, ſed etiam fugiant, ut introrſum in
 fundum ſe inclinent, ut vitis adſita ad olus facere ſolet. Ut
 quercus, ſic juglandes magnæ & crebræ finitimæ fundi oram fa-
 ciunt ſterilem. Ita & in omnibus aliis malo vicino nunquam
 deerit, quin tibi peſſimus eſſe poſſit. Poſt hæc Cato inter prima
 ſpectari jubet, ut operariorum copia prope ſit, oppidumque va-
 lidum, ut navigiorum evectus vel itinerum. *Plin. L. XVIII. S. 6.*
 Igitur oppidum validum prope fiet. *Cat. c. I. URB.* Cur iſtud?
 fodes, ediſſere. EURAS. Rationem reddit uberrime Varro: ſi quo
 neque fructus noſtros exportare expediat, neque inde, qua opus
 ſunt apportare - - ſi viæ, aut fluvii, quæ portentur, aut non
 ſunt, aut idonei non ſunt - - quæ vicinitates evectus habent ido-
 neos, quæ ibi naſcuntur, uti vendant & illinc invectus opportunos

VI.
 De oppi-
 do.

ad

ad ea, quæ in fundo opus sunt, quod propterea sunt fructuosa. Multi enim habent in prædiis quibus frumentum aut vinum aliudve quid desit importandum. Itaque sub urbe colere hortos late expedit, sic violaria & rosaria, item multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non sit, quo deferri possit venale, non expediat colere. Item si ea oppida, aut viciniae, aut etiam divitum copiosi agri ac villæ, unde non care emere possis, quæ opus sunt in fundum, quibusque quæ supersint, venire possint; ut quibusdam pedamenta, aut perticæ, aut arundo, fructuosior sit fundus, quam si longe sint importanda, non nunquam etiam, quam si colendo in tuo ea parare possis. *Varr. L. I. c. 16.* Duplex igitur ex frequentis oppidi vicinitate beneficium fundo nostro accedere censet Varro, quod & nostræ merces rusticæ levi vecturæ impendio vendi, & quæ in nostro fundo desiderantur, facili quoque negotio possint comparari; cum in ejusmodi oppido nec magna rerum abundantia, nec etiam consumptio abesse possit. Quanta autem ex vicino flumine rerum compendia obveniant, paucis notavit Seneca *de benef. L. IV. c. 5.* flumina hæc amœnissimis flexibus campos cingentia, illa præbitura commerciis viam, vasto & navigabili cursu vadentia. Hinc Plinius *L. XXXI. S. I.* non male dixit, omnes terræ vires seu facultates esse quoddam aquarum beneficium. Est & illud ex vicino oppido maxime præstabile emolumentum, quod & medici, & operariorum, & opificum manus prompta sub manum nobis sit, ad quos evocandos magni quandoque faciendi sumptus abstrahendique a labore agricolæ; aut id genus hominum pretiosorum, ut olim, constanter magnis impensis alendum: aut certe morbo morteve illorum haud raro totius agriculationis cursus sistitur, in qua tamen omnis mora & cunctatio suo non caret impendio. Hinc Romanis semper servandi opificis cura fuit, adeo ut Carthagine nova capta, licet cæteri incolæ aut in servitutem, aut in classem in supplementum remigum dati, opificibus tamen ad duo millia hominum

VII.

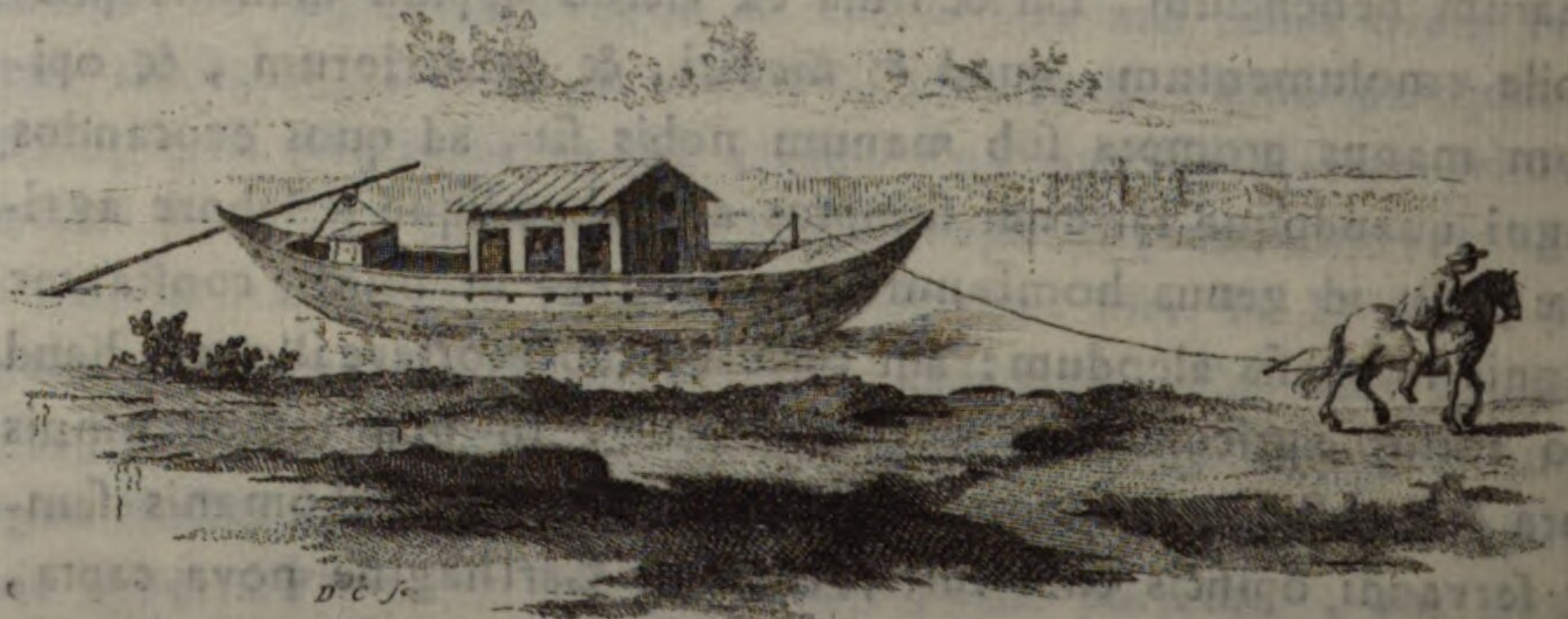
*De flumi-
ne.*

VIII.

*De opera-
riis.*

num spes propinqua libertatis facta, si ad ministeria belli enixe operam navassent. *Liv. L. XXVI. c. 47.* Itaque in hoc genus coloni potius anniversarios habent vicinos, quibus imperant, medicos, fullones, fabros, quam in villa sua habeant: quorum non nunquam unius artificis mors tollit fundi fructum --- Si enim ab fundo longius absunt oppida, aut vici, fabros parent, quos habeant in villa. *Varr. l. l.* Inanem jam præstarem operam, si commoda illa, quæ ex ipsa operariorum copia, dum frequens adjacet oppidum, recensere velim, quos ex eo genere parandos esse monet Varro *L. I. c. 17.* qui laborem ferre possint, nec *XXII.* annis minores, & ad agriculturam dociles sint, quales est difficile, dum forte tempestivus fructus præcipitat fœnisecium, messem, aut vindemiam, etiam quantocunque pretio ex lonquinis locis conducere, maxime in tanta soli & culturæ diversitate, ac varia regionis consuetudine, ubi nec eadem ratio operarum haberi, nec idem modus potest teneri. *Plin. l. l. S. 72. Pallad. L. I. T. 6.* **URB.** Gaudeo itaque vehementer a meo prædio nec viam, nec flumen, nec vicum, abesse, cujus incolæ & emphyteutico juri & jurisdictioni meæ subjecti sunt: ab urbe vero, ut videtis, mediæ fere horæ spatio disjungor. **EURAS.** O te beatum!

DIALOGUS XI.

DE MATERIA ÆDIFICIORUM.

ARGUMENTUM.

- I. *Damna ex silvarum excidio.*
- II. *Quæ apta ædificiorum materia.*
- III. *Arborum cum homine affinitas.*
- IV. *Quomodo cadenda materia.*
- V. *Quo anni tempore.*
- VI. *An Lunæ habenda sit ratio?*
- VII. *Lunæ virtus in quibusdam aliis observatur.*

URB. **E**T en! dum imus, dum garrimus, venimus ad villam, in quam priusquam te recipiam, exteriorem ejus faciem ut explores, dein ædes ipsas discutias, velim. EURAS. Ego-ne? qui in arte architectonica fere ignarissimus. Non hujus, sed rei rusticæ quædam veterum scriptorum non inutilia præcepta me traditurum promisi. URB. Age igitur, & rustici saltem præceptoris munus ex antiquis illis subi, quos earum rerum, quæ ad prædium rusticum pertinent, suspicor non fuisse inscios. EURAS. Quæ me legisse memini, ita tecum communia faciam, ut te non tam erudire, quam rudi ac rustica narratione distingere velle videar.

I.
*Damna ex
 silvarum
 excidio.*

dear. Dabis veniam offendenti. *URB.* Extra lutum pedes habes.

EURAS. Sed ! heu me ! *URB.* Quid circumspicis ? quid files ? quid gemis ? *EURAS.* Silvam excisam & devastatam atque in fœcundo

solo ac tanto ambitu raras arbores, easque novellas tantum, & a villa remotas, cum tamen propinquas semper reservari oportere in occurrentes domesticos usus. An nullus silvæ custos, qui fures abigat, capras ovesque arceat ? aut an licuit conductori totas silvas excindere & venditare ? *URB.* Huic quidem licebat,

cum nemo prohiberet. *EURAS.* Heu quanta jactura rei familiaris ! si enim tam amplum prædium vivis cæduisque silvis destituitur, non solum dominus magnis deliciis ex aucupio & venatione, sed & magnis commodis ex trabalibus, tignalibus, assamentis, scandulis, assulis, carbonibus, struibus, ac ex glandibus proventuris privatur : denique etiam sumptibus reficiendorum in villa ædificiorum, nempe in horreo, stabulis, tectis, nec non pro palis, sepibus, orgiis atque aquarum canalibus conficietur. Hinc fuit & arborum cura legibus priscis, cautumque est XII. tabulis, ut qui injuria cecidisset alienas, lucret in singulis æris XXV. *Plin. L. XVII. S. 1.* *URB.* Plus damni & flagitii factum est

mihi, ac credideram : sed quid hæc ad ædificium ? *EURAS.* Maxime ; vocantur enim ejus materia, quod ex iis prima hominum constructa domicilia ; materiæ enim causa reliquas arbores natura genuit. *Plin. L. XVI. S. 24.* Nec tamen omnes aptæ ad ædificia : sed quæ in montanis regionibus oriuntur & procerius adolescunt & diutius vivunt & cæsæ longius conservantur, quod habeant longiores umbras & majorem ex imbre & nivibus humorum abundantiam, quoniam arbores fœtu exinanitas & foliorum quoque amissione languidas naturale est avide esurire ; cibus autem earum imber. *Plin. L. XVII. S. 2.* hinc etiam talis materia multo firmior ; etenim quæcunque communia sunt montibus plaxisque, majora sunt aspectuque pulchriora in campestribus : meliora materie crispioraque in montibus. *Id. L. XVI. S. 31.* Imo quæ Aquilonem

II.
*Quæ apta
 ædificiorum
 materia.*

lonem respiciunt procerius solidiusque crescunt, velut & illæ, quæ in apricis locis nascuntur: in ipsis autem arboribus, scribit Plinius *l. l. S. 76.* robustiores Aquiloniæ partes: & in totum deteriores ex humidis opacisque: spissiores ex apricis ac diurnæ. Tales enim ad validioris venti impetum sese firmiter muniunt; non est arbor solida & fortis scribit Seneca *L. quar. bon. vir. mal. c. 4.* nisi in quam frequens ventus incurSAT: ipsa enim vexatione constringitur, & radices certius figit. Et Plinius *L. XVII. S. 2.* Aquilone maxime gaudent, densiores ab afflatu ejus lætioresque & materiæ firmioris. Habent enim arbores quamdam cum hominibus affinitatem, quorum hi in urbibus nati molles & delicatuli, montani vero duri & robusti. *PHILOM.* Est enim vero nihil certius illo *Ovid. L. I. Metam.*

III.
Arborum
cum homi-
ne affini-
tas.

Et documenta damus, qua simus origine nati. *EURAS.* Hanc cum corpore animantis comparisonem descripturus Plinius *L. XVI. S. 72.* ait: humor & cortici arborum est, qui sanguis earum intelligi debet -- atque in totum corpori arborum, ut reliquorum animalium, cutis, sanguis, caro, nervi, venæ, ossa, medullæ: pro cute cortex -- proximi plerisque adipēs: ii vocantur a colore alburnum: mollis ac pessima pars ligni, etiam in arbore facile putrescens, teredini obnoxia, quare semper amputabitur. Subest huic caro, cui ossa, id est materiæ optimum -- Nec omnibus adipēs carnesve largæ, sicuti nec animalium acerrimis -- Ossa non habent sorba, carnem sambuci, & plurimam ambæ medullam -- In quarundam arborum carnibus pulpæ venæque sunt. Discrimen earum facile: venæ latiores candidioresque pulpæ fissilibus insunt; ideo fit, ut aure ad caput trabis, quamlibet prælongæ, admota, ictus ab altero capite vel graphii sentiatur, penetrante rectis meatibus sono. Undeprehenditur, an torta sit materies nodisque concisa. Quibus sunt tubera, sic sunt in carne glandia. *Plin. l. l.* Ex hac ipsa cum animatis affinitate recte conficitur, infœcundas fœcundis firmiores

De Re Rustica.

R

esse,

esse, silvestres omnisque humani cultus expertes robustiores hortensibus & sativis (etenim, quod non humana ope provenit, materiæ est magis aptum. *Col. L. de arbor. c. 1.*) ex fertilibus ferotinas superare præcoces, & quæ acutæ præstare dulcibus: ex acutis vero & asperis potiores, quæ fructus acerbiores proferunt & rariores: quæ minus medullæ alunt, plus habent roboris & firmitatis. Nec novellæ ad materiem, nec veteres utilissimæ.

IV.
*Quomodo
cædenda
materia.*

Plin. L. XVI. S. 74. URB. Magnum quoque momentum in eo positum esse ferunt, quomodo & quo tempore arbores sternantur; quoniam & sapientissimum Regum Salomonem ad excitandum templum a rege Tyri Hira petiisse legimus *Paral. L. II. c. 2. ut mittat servos, qui noverint cedere ligna. EURAS.* Res hæc in præsentī foro vertitur: primo itaque non nulli detruncatæ arbori caput relinquunt integrum, ut in id succus sese & humor recipiat: alii arborem ad mediam medullam incidunt, altero dimidio cum arbore stante relicto, quamdiu per vulnus humor ille stillabit & depluet, qui in arbore emoriens saniem quandam & putorem generat: eo autem dilapso prostrata arbor nullam senectutem admittat. *Plin. l. l. Pallad. L. XII. T. 15.* Frondibus quoque aut ramis denudanda est arbor, ut circumquaque exucta operi fidelius serviat. An vero illud nihil vanitatis habeat, dum dicunt, arbori, quæ cædatur, adalligata amphibæna non algere cædentes, faciliusque succidere, *Plin. L. XXX. S. 25.* dubito vehementer: ego certe lignatorem, qui algeret, parum laboris insumpsisse judicarem. Cæsas arbores per rores trahi, nescio qua religione ductus Cato c. 31. prohibet: an cæsas velut putredine infici timet? viventes certe lentis roribus quadam scabie vitari affirmant. *Plin. L. XVII. S. 37.* Trahis igitur advectæ primo vere exasciantur, in struem suppositis singulis ligneis culcitellis, ut Astrualibus ventis exiccentur: colliguntur ac asseribus teguntur, ne aut subito solis æstu ferveſcant, aut a pluviis putredinem contrahant; densari enim ac maturam adipisci firmitatem per unum,

unum, alterumve annum debent, quam ad opus accommodentur. *URB.* Materiam collegisti, priusquam tempus cædendi præfinires. *EURAS.* Avidius interrogas, ac ut responso te assequi valeam. Arbores igitur, quæ ad interetes & rotundos usus destinatæ, tempestive & dum germinant cædendæ, cortice alias inextricabili: cætera vero ad ædificia tigna, quibus securis aufert corticem, a bruma ad Fovonium, seu a Calend. Decemb. ad VI. Id. Febr. aut si prævenire cogamur, Arcturi occasu, & ante eum Fidiculæ: novissima ratione solstitio. Vulgo satis putant observare, ne qua dedolanda arbor sternatur ante editos suos fructus. Robur vere cæsum teredinem sentit: bruma autem neque viatur, neque pandatur, alias obnoxium etiam, ut torqueat sese findatque. *Plin. L. XVI. S. 74.* Vere siquidem omnes arbores vim vigoremque in frondes anniversariosque fructus exerentes humore turgescunt: dum vero per autumnum maturitate foetuum frondes emoriuntur, succus e terra in radices descendens robori suo ac datæ a natura soliditati restituit, hiberno frigore adstringente & comprimente. Vere enim omnes arbores fiunt prægnantes, scribit Vitruvius *L. II. c. 9.* & omnes suæ proprietatis virtutem efferrunt in frondes anniversariosque fructus: cum ergo inanes & humidæ temporum necessitate fuerint, vanæ fiunt & raritatibus imbecillæ; uti etiam corpora muliebria cum conceperint, a foetu ad partum non judicantur integra: neque in venalibus ea, quæ sunt prægnantia, præstantur sana; ideo quod in corpore præseminatio crescens ex omnibus cibi potestatibus detrahit alimentum in se, & quo firmior efficitur ad maturitatem partus, eo minus patitur esse solidum idipsum ex quo procreatur. *PHILOM.* Nulla similitudo huic similior. *EURAS.* Cato vero, quem primo loco nominare oportuisset universum statuit: robur, materies item pro ridica, ubi solstitium fuerit ad brumam, semper tempestiva est. Cætera materies, quæ semen habet, cum semen maturum habet, tum tempestiva est. Quæ materies semen non habet,

V.
Quo anni
tempore.

VI.
An lunæ
habenda
sit ratio.

cum glubebit, tum tempeſtiva eſt. Ea quæ ſemen viride & maturum habet, uti ſemen de cupreſſo, de pino, quidvis anni legere poſſis. *Cat. c. 17. URB.* Huic ſoli, nullis aliis obſervationibus obtemperandum autumas? *EURAS.* Infiniſum refert & lunaris ratio: nec niſi a viceſima in triceſimam cædi volunt. Inter omnes vero convenit, utiliſſimum in coitu ſterni, quem diem alii interlunii, alii ſilentis Lunæ appellant. *Plin. l. l.* Ubi hanc temporis rationem præſigniviſſe aſſerit Tiberium Cæſarem, cum ad reſtituendum pontem naumachiarium Iarices in Rhætia cædi juberet: cum & ipſe in capillo tondendo ſervaret interlunia: & M. Varro adverſus deſluvia id obſervari præciperet a pleniluniis: & Cato hominum ſummus in omni uſu de materiis hæc adjiceret: hanc atque aliam materiam omnem, cum effoderis luna decreſcente, eximito --- niſi intermeſtri Lunaque dimidiata ne tangas materiam. *Plin. l. l.* Re ipſa etiam præceptum iſtud a Catone traditum in præſens *cap. 31. & 37.* legimus: & ab antiquis obſervatum fuiſſe eorum produnt teſtimonia: ſic enim & Columella *L. IX. c. 2.* ſenſit: nec minus in ædificiis ſuccidere arborum convenit: ſed utraque melius ſunt Luna decreſcente ab viceſima uſque in triceſimam; quoniam omnis materia ſic cæſa judicatur carie non infeſtari. Et Palladius *L. II. Tom. 22.* hoc etiam mense cædenda materies eſt ad fabricam, cum Luna decreſcit. *PHILOM.* Haud mirum veteres ſuperſtitioſæ hujus opinionis fuiſſe, cum & Lunæ divinitatem aſſererent, velut Jovem patrem, Tellurem matrem, qui omnes fructus agriculturæ cælo & terra continent, compellabant, & eodem errore ducti Solem & Lunam, cum quædam ſeruntur, eorumque tempora conſulebant. *Varr. L. I. c. 1.* *EURAS.* Merito ridemus eos, qui omnia agriculturæ opera tam ſuperſtitioſa ſollicitudine ad curſum Lunæ dirigunt, ut non conſulto ejusdem afflatu & motu nihil eorum ſuſcipiant (qua de re alias redibit ſermo) nec tamen propterea Lunæ divinitatem tribuo; quod dicam, eam in non nullis vim quam-

quamdam habere & virtutem, ut, cum plenissimum a Sole lumen accipit, quædam majori humore turgescant, &, cum exiguo cornu fulget, sese contrahant. Nec enim, ut Philomusi objectioni respondeam, aut Jovem, aut Junonem, aut Tellurem, aut Apollinem colimus, quod ætheri, telluri & Soli nos plura debere profiteamur. An enim arbores illæ non lætius florent, quærit Varro *L. I. c. 7.* quas æquabiliter ex omnibus partibus Sol ac Luna coquunt? His igitur cœlestem quamdam nomenclaturam, ut ait Plinius *L. II. S. 5.* interpretatione naturæ, seu per quamdam significationem vis & potestatis in hæc terrena tribuerunt; unde Euripides apud Ciceronem *L. II. de nat. deor.*

Vides sublime fufum immoderatum æthera

Qui terram tenero circumjectu amplectitur?

Hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Jovem.

Et Virgilius *L. II. Georg.*

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther

Conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes

Magnus alit, magno commistus corpore, fœtus.

Aer autem - interjectus inter cœlum & mare Junonis nomine consecratur, quæ est soror & conjux Jovis, quod & similitudo est ætheris & cum eo summa conjunctio. Effœminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil eo mollius - Jam Apollinis nomen est Græcum, quem Solem esse volunt. Dianam autem & Lunam eandem esse putant, cum sol dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus - Luna a lucendo nominata sit. *Cicer. l. l.* Lunam igitur observabant, quod potens in hæc corpora, aliis quidem amica, aliis inimica sit: horum humores suo motu commovens, ut ea crescente augeantur, & decrescendo minuantur. *URB.* Quænam illa, quæ, sed indubitata fide, crescant, aut decrescant? *EURAS.* Ut alia præteream, ostreas, conchyliæque appello, quibus isthæc eventa auctoritate summa & constanti experientia asseruntur: ostreis & conchyliis omnibus contingere, scribit Tullius *L. II. de divin.* ut cum Luna crescant pariter, pariterque decrescant. Et Horatius *L. II. Sat. 4.*

VII.

Lunæ virtus in quibusdam aliis observatur.

Lu-

Lubrica nascentes implent conchylia Lunæ. Jam quidem lunari potestate ostrearum conchyliorumque & concharum omnium corpora augeri ac rursus minui. Quin & foricum fibras respondere numero Lunæ, exquisivere diligentiores: minimumque animal formicam sentire vires sideris interlunio semper cessantem. *L. II. S. 41.* Quo vera conjectatio existit, haud frustra spiritus sidus Lunam existimari. Hoc esse, quod terras saturret, accedensque corpora impleat, abscondens inaniat; ideo cum incremento ejus augeri conchylia & maxime spiritum sentire, quibus sanguis non sit. *Id. l. l. S. 102.* Id ipsum observatum a Palladio *L. XIII. T. 6.* ubi scribit: nunc etiam quibus litus in fructu est, ubi Lunæ juvabit augmentum, quæ omnium clausorum maris animalium atque concharum jubet incremento suo membra turgere. Paulo fusiori narratione hanc experientiam prosequitur A. Gellius *L. XX. c. 7.* cum enim cenantibus nobis, inquit, magnus ostrearum numerus Roma esset missus, eæque inuberes ac macræ viderentur; Luna, inquit Annianus, nunc videlicet senescit, ea re ostrea quoque sicuti alia quædam tenuis exuataque est. Et cum quæreretur, quænam alia senescente Luna tabescerent, illum affert Lucilii versum:

Luna alit ostrea & implet echinos, muribus fibras
Et pecu addit.
Eadem autem ipsa, quæ crescente Luna gliscunt, eadem deficiente deficere asserens, velut & ælurorum oculos ad eandem Lunæ vices aut ampliores fieri, aut minores. Quam in rem commentarium Plutarchi in Hesiodum adducens ait: cœpejum revirescere & congerminare decedente Luna: contra autem inarescere adolescente: eamque causam esse dicunt sacerdotes Ægyptii, cur Pelusiotæ cœpe non edant, quia solum olerum omnium contra Lunæ aucta atque damna vices minuendi & augendi habet contrarias. Nec de his tantum, sed & aliis animantibus, immodè homine quoque varios effectus asserunt: quo turpior homini inscitia est,

fatenti præcipue jumentorum quorundam in oculis morbos cum Luna increfcere ac minui. *Plin. L. II. S. 41.* veluti veterina tantum quædam ad crementa Lunæ morbos sentiunt. *Id. L. XI. S. 55.* De quibus *Vegetius Art. veterin. L. III. c. 33.* fcribit : quadam ratione lunari animalia, ficut homines frequenter corruunt & intermoriuntur. De homine autem fingulariter notat *Plinius L. II. S. 41.* fanguinem hominum cum lumine ejus augeri ac minui in omnia eadem penetrante vi. Quod ipfum etiam *Jul. Firmicus obfervavit L. IV. præf.* fcribens : nam & crefcentis Lunæ augmenta in corporibus noftris & deficientis luminis damna fentimus; medullæ enim humani corporis cum Luna crefcunt : cum vero inanis cœperit luminibus deftitui, tennati corporis fatigatione languescunt. Et ut nil dicam de hominibus, qui ad hoc Lunæ imperium aut vultu intumefcunt, aut de mente deturbantur, omnia maria non folum plenilunio purgantur. *Plin. L. II. S. 101.* verum & tam menftruus quam quotidianus æftus maris virtute hujus fideris aut accedentis aut recedentis, nec aliter poteft commodius explicari : neque enim mare tantum ita intumefcit & decrefcit, fed quælibet aqua nitro & fale mixta, dum radiis Lunæ exponitur, ebullit & fervefcit. Hæc igitur fi vera fint, haud alienum a ratione videbitur, arbores quoque, Luna fe reficiente, multis humoribus abundare : quæ fi his intumefcentes cædantur, haud mirum, fi minus idoneæ ad ædificia, quæ eo fucco corrupto & emoriente vermibus, carie & raritatibus non poffunt non fcaterere. Nec tamen in hac obfervatione adeo religiofus fum, ut ad diem vel horam arboris cædendæ curam adftrictam velim, velut apud *Plinium L. XVI. S. 74.* quidam dicunt, ut in coitu & fub terra fit Luna, quod fieri non poteft, nifi noctu : aut ut credam, fi competat coitus in noviffimum diem brumæ, illa fit æterna materies : fed folum rationem quamdam comparationemque, adolescentem inter fenefcentemque effe habendam juxta illud *Varronis monitum L. I. c. 33.* ut fi quæ fenefcente fieri conveniret, melius quanto minus haberet ignis id aftrum.

DIALOGUS XII.

DE QUARUMDAM ARBORUM USU
ET EMOLUMENTIS.

ARGUMENTUM.

- I. De abiete & picea.
- II. De pino & pinastro.
- III. De larice.
- IV. De taxo.
- V. De alno.
- VI. De betula.
- VII. De fago.
- VIII. De quercu & robore.
- IX. De ilice & subere.
- X. De esculo & fraxino.
- XI. De tilia, carpino & acere.
- XII. De populo.
- XIII. De salice.
- XIV. Voluptas ex arboribus.
- XV. Silvæ emolumenta.
- XVI. Unde lignorum penuria.

EURAS. Cum arboribus tam varia sit natura ac tam diversa
conditio, ut aliæ sub divo, aliæ in umbra valeant,
aliæ indureant in aere, aliæ in aquis perennes fiant: aliæ hu-
mo-

moris, aliæ solis impatientes sint: aliæ sustinendis fundamentis, aliæ levibus tantum usibus serviant, earum, quas regio nostra profert & velut familiares habemus, habilitatem ad nostros usus paucis explicatam dabo, ut in quæ officia sint aptandæ, non usquequaque ignoremus. *URB.* Scire isthæc ardentissime gestio. *PHILOM.* Et ego cupide cupio. *EURAS.* Abies e cunctis amplissima est & fœmina etiam prolixior: materie mollior utiliorque: arbore rotundior: folio pennato densa, ut imbres non transmittat, atque hilarior in totum. *Plin. L. XVI. S. 19.* Situs in excelso montium ceu maria fugerent. *Id. l. l. S. 18.* *PHILOM.* Et tamen de eadem Virgilius *L. II. Georg.*

I.
De abiete
& picea.

- - - casus abies visura marinos.
nam ut Claudianus refert *L. II. de rapt. Proserp.*

Apta fretis abies.

EURAS. Et recte, quoniam hæ (larix & abies) omnium arborum altissimæ ac rectissimæ. Navium malis antennisque propter levitatem præfertur abies. *Plin. l. l. S. 76.* Materies vero præcipua trabibus & plurimis vitæ operibus. *Id. l. l. S. 18.* Nam ad fabrorum intestina opera medulla se&tilis: optima quadripartitis materies & mollior quam cæteræ. Intellectus in cortice protinus peritis. Abietis, quæ pars a terra fuit, enodis est: hæc, qua diximus ratione, fluviata decorticatur, atque ita sapinus vocatur: superior pars nodosa duriorque fusterna - - Pondus sustinere validæ abies, larix etiam, in transversum positæ. Ponderi reniuntur, nec temere rumpuntur, priusque carie, quam viribus deficiunt - - Firmissima in tectum abies. Eadem valvarum repagulis & ad quæcunque libeat intestina opera aptissima - - Eadem & curribus, maxime sociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, qua solida est. *Id. l. l. S. 76. & seq.* Abies mascula, seu, nisi mea me fallat opinio, picea etiam dicta, abieti adeo similis, ut peritos etiam fallat, sed diversa materies, quæ abieti pulcherrima, piceæ ad fissiles scandulas cupasque & pauca alia secunda.

De Re Rustica.

S

menta.

II.
De pino
& pina-
stro.

menta. *Id. l. l. S. 18.* Montes amat atque frigora: feralis arbor & funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens. *Ib.* Ejusdem fere naturæ & familiæ videtur esse pinus, & quæ arbores ad hanc referuntur; etenim in Europa sex genera cognatarum arborum ferunt; ex iis pinus atque pinastrum folium habent capillamenti modo prætenue longumque & mucrone aculeatum. *Plin. l. l. PHILOM.* Arbor celebris, quoniam pinea coronâ victores apud Isthmum coronabantur. *Plin. L. XV. S. 9.* Præterea a Statio vocatur *Silv. L. V. carm. 1.*

Silvarum gloria pinus. *EURAS.* Inter montes & saxa vastior & procerior invenitur, *Pallad. L. XII. T. 15.* Ad fines prædiorum defendendos sepesque fulciendas ferunt alii circum pinos, *Varr. L. I. c. 15.* dicuntur tamen necare gramina. *Plin. L. XVII. S. 18.* Observat de pino Palladius *l. l.* quod, nisi in siccitate, non daret; cui contra celerem putredinem in Sardinia hoc genere providetur, ut excisæ trabes ejus aut in piscina qualibet anno totomersæ laterent: post operi futuræ aut arenis obruerentur in littore, ut aggestionem, qua testæ essent, alternis æstibus reciprocans fluctus allueret. *URBAN.* Et quid Pinastrum? *EURAS.* Pinastrum nihil aliud est, quam pinus silvestris, mira altitudine, & a medio ramosa, sicut pinus in vertice - - - Easdem arbores alio nomine esse per oram Italiæ, quos tibulos vocant, plerique arbitrantur. *Plin. L. XVI. S. 17.* Ejus materies sculptoribus scrinariis & arculariis ad omnia eorum opera læviganda obedientissima. Fructus grandissimus pineis nucibus, altissimæque suspensus, intus exiles nucleos lacunatis includit toris, vestitos alia ferruginis tunica, mira naturæ cura molliter semina collocandi. *Plin. L. XV. S. 9.* Larici situs idem, eadem fere facies, quæ piceæ & pino, ac ejusdem fere generis, sed materies præstantior longe, incorrupta vis, mori contumax: rubens præterea - - - tanta natalium mixtura est. Sed picea minus alta, quam larix: illa (larix) crassior, leviorque cortice, folio villosior, pinguior & den-

III.
De larice

& densior, molliorque flexu. Alia etiamque generibus ipsis in sexu differentia. Mas brevior & durior: foemina procerior, pinguioribus foliis & simplicibus atque non rigentibus. Lignum maribus durum & in fabrili opere contortum: foeminae mollius, publico discrimine in securibus. Hæ in quocunque genereprehendunt marem, quippe respuuntur & fragosius fidunt, ægrius revelluntur. Ipsa materies retorrída & nigrior maribus radix. *Plin. L. XVI. S. 19.* in humore præcipua - - cariem vetustatemque tardissime sentit: namque inventum est pictorum tabellis immortale, nullisque fissile rimis hoc lignum. *Id. l. l. S. 73.* Qui tamen scriptor majorem eidem re ipsa virtutem tribuit *l. l. S. 19.* dum ait, quod nec ardeat, nec carbonem faciat, nec alio modo ignis vi consumatur, quam lapides. Quem errorem etiam tenens Vitruvius *L. II. c. 9.* scribit: hujus materiei si esset facultas apportandi in urbem, maximas haberi in ædificiis utilitates, cum a trajectionibus incendiorum liberarentur, quod tabulae in subgrundiis ex ea nec flammam, nec carbonem possint recipere. Ejusdem opinionis Palladius quoque fuit *L. XII. c. 15.* Etsi enim resistat ignibus, succumbit tamen, sed sic, ut ardeos cum eruptionis crepitu, flammam indignari & a se repellere conari videatur; propterea dixit Plinius *l. l.* laricis morbus est, ut teda fiat. Nec habet nostra patria aut meliorem ad ædificia materiem, aut alia regio nostris laricibus meliores, rubentibus scilicet illis, quæ ventis expositæ in apricis montibus nascuntur, quales Tiberium Cæs. in Rhætia ad restituendum pontem naumachiarium cædi jussisse, supra diximus. Piceæ genus est etiam teda, frequens in patria nostra & quæ in siccis folique expositis locis nata ad tubos aquarum & palos in humido fundo aptissima, & ex qua navalibus muniendis, multæque alios ad usus, pix liquida coquitur, abundantior succo, quam reliqua, parcior liquidiorque, quam picea. *Plin. l. l. S. 21.* Resiniferis arboribus similis etiamnum aspectu est

IV.
De taxo.

taxus, minime virens, gracilisque & tristis ac dira, nullo succo,

ex omnibus sola baccifera. Mas noxio fructu - - in Arcadia tam præsentis veneni, ut, qui obdormiant sub ea cibumve capiant, moriantur. *Plin. l. l. S. 20.* Et apibus quidem inimicam esse arborem scribit Virgilius *L. IV. Georg.*

Neu propius testis taxum sine.

Noxias vero equis bobusque ejus frondes, nec hominibus sub earum umbra quiescendum calente sole, nec vasa ex lignis conficienda, quod cum vertigine temulentos reddat, etiam nostri perhibent. Sunt, qui & toxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus, quibus sagittæ tingantur: repertum, innoxiam fieri, si in ipsam arborem clavus æreus edigatur. *Plin. l. l.* Ejus præterea fumus dicitur necare mures. *Plin. L. XXIV. S. 72.* Et, quæ Claudius uno die proposuit XX. edicta, illud etiam erat: nihil æque facere ad viperæ morsum, quam taxi arboris succum.

V.
De alno.

Sveton. in Claud. c. 16. Alnus, quod nec fructum ferat, nec semen, inter infelices damnatasque religione numerabatur. *Plin. L. XVI. S. 45.* nec non, quod ejusdem umbra tum satis, tum piscibus, delapsis foliis exitio esse credatur: sepibus tamen munit, contraque erumpentium amnium impetus, riparum muro in tutela ruris excubat in aqua sata cæsaque densius innumero hærede prodest. *Id. l. l. S. 67.* & ut canit Virgilius *L. II. Georg.*

Crassisque paludibus alni

Nascuntur.

Alnus autem, quæ proxime fluminum ripas procreatur, & minime materia utilis videtur, habet in se egregias rationes: etenim - - in palustribus locis infra fundamenta ædificiorum, palationibus crebre fixa, recipiens in se, quod minus habet liquoris, permanet immortalis ad æternitatem & sustinet immania pondera structuræ & a vitiis conservat. Ita quæ non potest extra terram paulum tempus durare, ea in humore obruta, permanet ad diuturnitatem. *Vitruv. L. II. c. 9.* Estque adeo in humore præcipua alnus nigra - - adacta in terram in palustribus alnus æterna

one-

onerisque quantilibet patiens. *Plin. l. l. S. 97. Pallad. L. XII. T. 15.*

Betula in hac nostra plaga frequens ac succifis pinis plerumque succedens est dura, sed levissima, tum ad varia instrumenta rustica necessaria, tum sculptoribus & tornatoribus, quia cœlo obediendo facilis, tum coquis ad focum gratissima. Gaudet frigidis: Gallica hæc arbor mirabili candore atque tenuitate, terribilis magistratum virgis: eadem circulis flexilibus, item corbium costis aptissima. *Plin. l. l. S. 30.* Inter glandiferas arbores primo occurrit

VI.
De betu-
la.

fagus, in sicco utilis, humore corrumpitur. *Pallad. l. l.* Non durat arbor ista; *Plin. l. l. S. 14.* sed cum cerro & subere ideo celeriter marcescit, quod parvam habens mixtionem humoris & ignis & terreni aeris plurimum, pervia raritate, humores penitus recipiat. *Vitruv. l. l.* Quare experientia haud probat, quod dicit Plinius *l. l. S. 79.* non improbatur & fagus in aqua. Cortex ejusdem in magno usu agrestium: vasa corbesque ac patentiora quædam messibus convehendis vindemiisque faciunt atque prætexta tuguriorum. *Plin. l. l. S. 14.* ubi etiam refert, quod si explorator succi madidi beneficio litteras incidat inscribatque cortici tum minime apparentes, easdem eo siccato fieri conspicuas. Eadem fagus sectilibus laminis in tenui flexilis capsisque ac scriniis sola utilis. *Ib. S. 84.* Cæterum minus utilis ædificiis atque carboni: dolata vitiis obnoxia est, quam ob rem solida utuntur: carbo in ærariorum tantum officinis compendio, quoniam desinente flatu protinus emoriens sæpius recoquitur: cætero plurimis scintillis. Idem e novellis melior. *Id. l. l. S. 8.* De glande non est hujus loci ut differam. Quamvis vero fagus & cerrus celerrime marcescant, tabulata tamen dicuntur diutissime durare, si stratis super paleis vel filice humor calcis nusquam ad tabulati corpus accedat. *Pallad. L. I. T. 9.* Sed his fortius lignum quercus habet & incorruptius. *Plin. l. l.* durabilis, si terrenis operibus obruatur & aliquatenus palis. *Pallad. L. XII. T. 15.* glandibus & gallis inter silvestres arbores utilissima ac vastissima; visa etenim est annosa

VII.
De fago.

VIII.
De quercu
& robore.

quercus

quercus everſa vi tempeſtatis & jugerum ſoli amplexa. *Plin. l. l. S. 56.* Ad plurimos uſus fabrorum lignariorum, ſcriniariorum, rotariorum, tornatorum & vietorum probatiſſima, maxime ad grandia ædificia, machinarum fulcra & repagula ac ſubſtructiones aquarum dulcium (marinis enim corrumpitur) adeo ut in humido deſoſſa non ſeneſcere dicatur. Cæterum quercus & olea tam pertinaci odio diſſident, ut altera in alterius ſcrobe depactæ moriantur: quercus vero & juxta nucem juglandem. *Plin. L. XXIV. S. 1.* cujus rationem reddit Columella *L. de arb. c. 17.* quod vermes quidam ſunt, qui in radice quercus naſcuntur & educantur, iiſque maxime ſemina oleæ conſumunt. Sunt autem plura quercuum genera, quæ inter robur princeps totam olim Germaniam replens, addenſque frigori umbram. Littora obtinent quercus maxima aviditate naſcendi: ſuffoſſæque fluctibus aut propulſæ flatibus, vaſtas complexu radicum inſulas ſecum afferunt. - In eadem ſeptentrionali plaga Herciniæ ſilvæ roborum vaſtitas intacta ævis & congenita mundo prope immortalis forte miracula excedit (hæc facies antiquæ noſtræ Germaniæ fuerat). Cæterum robur tota oſſea eſt. - ſpiſſiſſima ex omni materia. - ſicciffima. - eidemque tanta duritia eſt, ut terebrari niſi madefactum non queat, & ne ſic quidem avelli clavus. - marina aqua corrumpitur. - vere cæſum teredinem ſentit: bruma autem neque viatur, neque pandatur, alias obnoxium etiam, ut torqueat ſeſe findatque, quod in ſubere tempeſtively cæſo evenit. *Plin. L. XVI. S. 1. 72. & ſeq.* Palos ex robore in ſimetis fieri ſuadent, ita fore, ne innāſcantur hiſ ſerpentes. *Varr. L. I. c. 38. Col. L. II. c. 15. Plin. L. XVII. S. 8.* Glandifera etiam eſt ilex ac tota oſſea. Secatur in laminas prætenues, colore quoque non ingrata: ſed maxime fida iis, quæ terantur, ut rotarum axibus: ad quos lentore fraxinus utilis, ſicut duritia ilex & utroque legitur ulmus. Sunt vero & parvi uſus fabrilium miniſteriorum inſignes, ideoque proditum terebris vaginas ex ilice, ulmo, fraxino utiliſſimas fieri. Ex iiſdem malleos majoresque

pinu

IX.
De ilice
& ſubere.

pinn & ilice . Est his autem major ad firmitatem causa tempe-
stivæ cæsurae , quam immaturæ . *Plin. L. XVI. S. 72. & 84.* Ma-
nubria optima sunt iliginea *Colum. L. IX. c. 2.* Ilex mascula , suber
fœmina dicitur ; est enim aut roboris species aut similis : de quo
non attinet dicere , quod inter materies ædificiorum locum non
habeat ; est enim minima arbor , glans pessima , rara : cortex
tantum in fructu , præcrassus ac renascens atque etiam in denos
pedes undique etiam explanatus . Usus ejus ancoralibus maxime
navium piscantiumque tragulis & cadorum obturamentis : præterea
in hiberno fœminarum calceatu . Quam ob rem non infacete
Græci corticis arborem appellant : sunt & qui fœminarum ilicem
vocent : atque ubi non nascitur ilex , pro ea subere utantur in
carpentariis præcipue fabricis . *Plin. l. l. S. 13. PHILOM.* Qui in
adversis non merguntur , suberi comparantur a Pindaro , quo
respexisse videtur Horatius de Ulysse loquens *Epist. I.*

Dum sibi , dum sociis reditum parat , aspera multa

Pertulit , adversis rerum immerfabilis undis .

EURAS. Esculus , quamvis humoris impatiens , pedamentum ta-
men ex ea minime putrescit , *Plin. l. l. S. 69. L. XVII. S. 34.* qua-
propter ædificiis & rudicis apta materia *Pallad. L. XII. T. 15. &*
fine fine durat . *Id. L. I. T. 9.* Sed danda est opera , ne commi-
sceantur axes esculinis quernis , quod querni simul ac humorem
perceperunt , se torquentes rimas faciunt in pavimentis . *Vitruv.*
L. VII. c. 1. PHILOM. Esculus , ex qua corona civica Jovi sacra
nectebatur , tantum radice descendit , quantum corpore eminet ,
ut ait Virgilius *L. II. Georg.*

Esculus inprimis , quæ quantum vertice ad auras

Æthereas , tantum radice in tartara tendit .

EURAS. Atque inde est , quod vicinis agris , pinguem subtrahen-
do succum , inimica dicatur . Id vitium etiam fraxino proprium :
procera hæc & teres : pinnata & ipsa folio , multumque Homeri
præconio & Achillis hasta nobilitata . *Plin. L. XVI. S. 24.* nam
Ovidio teste *L. X. Metam.*

-- &

- - - & fraxinus utilis hastis.

Obedientissima quocunque in opere fraxinus, eademque hastis corylo melior, cornu levior, sorbo lentior. *Plin. l. l. S. 83.* Tabulata ex asseribus fraxinis, non solum ob venarum seriem grata oculis, sed a carie atque cimicibus immunia dicuntur a nostris.

XI.
*De tilia,
carpino &
acere.*

In tilia mas & foemina differunt omni modo; namque & materies mari dura, rufiorque ac nodosa & odoratior: cortex quoque crassior ac detractus inflexibilis. Nec semen profert aut florem, ut foemina, quæ crassior arbore, materie candida præcellensque est. Mirum in hac arbore, fructum a nullo animalium attingi: foliorum corticisque succum esse dulcem. Inter corticem ac lignum tenues tunicæ multiplici membrana, e quibus vincula, tiliæ vocantur: tenuissimæ earum philyræ, coronarum lemniscis celebres, antiquorum honore. Materies teredinem non sentit. Mollissima tilia: eadem videtur & calidissima: argumentum afferunt, quod citissime ascias retundat. *Plin. l. l. S. 25. & 66.* Est tilia inter tabulares arbores pro sculptoribus, tornatoribus & arculariis ad omnes usus aptissima, velut Columella *L. XII. c. 45.* arculas fagineas aut tiliagineas, quales sunt, in quibus vestimenta forensia conduntur, singulariter præparari jubet ad reponenda varii generis poma. Hujus fere generis est acer & carpinus, quam Vitruvius *L. II. c. 9.* utilissimæ tractabilitatis esse dicit. Acer ejusdem fere amplitudinis, operum elegantia ac subtilitate citro secundum. Plura ejus generis: album quod præcipui candoris, vocatur Gallicum in transpadana Italia transque alpes nascens. Alterum genus crispo macularum discursu, qui cum excellentior fuit, a similitudine caudæ pavonum nomen accepit, in Istria Rhætiaque præcipuum - - Pulcherrimum vero est bruscum, multoque excellentius etiamnum mollescum, tuber utrumque arboris ejus: bruscum intortius crispum: mollescum simplicius sparsum. Et si magnitudinem mensarum caperet, haud dubie præferretur citro. Nunc intra pugillares lectorumque filicios
aut

aut laminas raro usu spectatur. E brusco fiunt & mensæ nigrescentes - - Etiamnum in ficcis natæ præferuntur aquaticis, sicut & fraxini. *Plin. L. XVI. S. 26.* Populi tria sunt genera, alba ac nigra & quæ Libyca appellatur, ab assiduo tremulorum foliorum strepitu nobis nota. Nascitur tepido & frigido humidoque solo.

XII.
De populo.

PHILOM. Immo etiam in fluviis, ut canit Virgilius *Eclog. VII.*

Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,

Populus in fluviis.

EURAS. Hujus arboris materiæ temperatum humorem & modicum de terreno inesse advertit Vitruvius *l. l.* atque adeo ad nobiliores operas aptissimam, candore gratissimam, in sculpturis & tornis valde tractabilem: pro structuris vero limo incrustandis, ut in ovilium, equilium, vaccilium tabulatis cæno obducendis, præ omnibus lignis utilius habetur. Ejusdem folia per solstitium circumagi auctor est Plinius *l. l. S. 35.* Salicis, qua nulla aquaticarum utilior - - plura sunt genera, namque in proceritatem magnam emittunt jugis vinearum perticas pariuntque balteo corticis vincula & aliæ virgas sequacis ad vindicturas lentitiæ. Aliæ prætenues viminibus texendis spectabili subtilitate. Rursus aliæ firmiores corbibus ac plurimæ agricolarum supellectili. Candidiores ablato cortice lenique tractatu vilioribus vasis, quam ut e corio fiant: atque etiam supinarum in deliciis cathedrarum aptissimæ. Cædua salici fertilitas, densior tonsura, ex brevi pugno verius, quam ramo: non, ut remur, in novissimis curanda arbore; nullius quippe tutior est reditus, minorisve impendii, aut tempestatum securior. Tertium locum ei in æstimatione ruris Cato attribuit, prioremque quam olivetis, quamque frumento, aut pratis: nec quia desint alia vincula - - mirumque confuso ligno alicui majores ad vincula esse vires; salici tamen præcipua dos. Findatur Græca rubens: candidior Amerina, sed paulo fragilior, ideo solido ligat nexu. In Asia tria genera observant: nigram utiliorem viminibus: candidam agricolarum usibus: ter-

XIII.
De salice

De Re Rustica.

T

tiam,

tiam, quæ brevissima est, helicen vocant. Apud nos quoque multi totidem generibus nomina imponunt: vimineam vocant eandemque purpuream: alteram nitelinam a colore, quæ sit tenuior: tertiam Gallicam, quæ sit tenuissima. *Plin. L. XVI. S. 69. Colum. L. IV. c. 30.* Absit autem procul, velut fraxinus, a vinea, horto & agro, quoniam radices cum fibris late se diffundentibus optimum succum alijs fructibus suffurantur, & lætius in aquis proveniunt; siquidem teste Virgilio, fluminibus salices lætantur; hinc Cato c. 9. salicta locis aquosis, humectis, umbrosis propter amnes feri oportere dixit. Sed qui constitui de materia ædificiorum differere, nescio, quo loquacitatis errore ad arbores silvestres alias rei rusticæ servientes deflexerim: ne igitur extra calcem, ut dicitur, sermo noster decurrens fastidium vobis ferat, nolo longius in hanc silvam lignatum ire. *URB.* Mihi arbores, quæ fructus ferunt, majori in pretio. *PHILOM.* Tu vero cum Minerva sapias. *URB.* Cur cum Minerva? *PHILOM.* Rem explicatam dat Phædrus *L. III. Fab. 17.*

XIV.
Voluptas
ex arbori-
bus.

Olim quas vellent esse in tutela sua,
 Divi legerunt arbores: quercus Jovi,
 Et myrtus Veneri placuit: Phæbo laurea,
 Pinus Cybelæ, populus celsa Herculi.
 Minerva admirans, quare steriles sumerent,
 Interrogavit. Causam dixit Juppiter:
 Honorem fructu ne videamur vendere.
 At, mehercule, illa, narret, quod quis voluerit,
 Oliva nobis propter fructum est gratior.
 Tunc sic deorum genitor atque hominum fator:
 O nata, merito sapere dicere omnibus:
 Nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria.
 Nihil agere, quod non profit, fabella admonet.
EURAS. Dabis veniam extra chorum quandoque saltanti. *URB.*
 Immo non darem, nisi tam jucunde aliquoties aberraretis: grata
 siqui-

siquidem fuit tua narratio, qui pictis etiam silvarum tabellis maxime delector. *EURAS.* Ad Ludii igitur pictoris factus es genium; qui primus Augusti ætate instituit amœnissimam parietum picturam, villas & porticus ac topiaria opera, lucos, nemora, colles, piscinas, euripos, amnes, littora, qualia quis optaret, varias ibi ambulantium species aut navigantium, terraque villas adeuntium afellis, aut vehiculis. Jam piscantes, aucupantesque, aut venantes, aut etiam vindemiantes sunt in ejus exemplaribus. Nobiles palustri accessu villæ succollatis sponcione mulieribus labantes trepidique feruntur: plurimæ præterea tales argutiæ facetissimi salis. *Plin. L. XXXV. S. 37.* Sin autem horum arte hominis picta imago adeo pascit oculos, qua voluptate perfundet animum res ipsa & naturæ artificii industria? quis non jure miretur, arborem umbræ gratia tantum ex alieno petito orbe? platanus hæc est, per mare Jonium in Diomedis insulam, ejusdem tumuli gratia primum inuenta: inde in Siciliam transgressa atque inter primas donata Italiæ, & jam ad Morinos usque pervecta ac tributariam etiam detinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant. Dionysius prior, Siciliæ tyrannus, Rhegium in urbem transtulit eas, domus suæ miraculum, ubi postea factum gymnasium - tantumque postea honoris increvit, ut mero infuso enutriantur, compertum, id maxime prodesse radicibus, docuimusque etiam arbores vina potare. *Plin. L. XII. S. 3.* *PHILOM.* Hinc Martialis de platano Cæsaris *L. IX. Epigr. 62.*

Ædibus in mediis totas amplexa penates

Stat platanus densis Cæsariana comis.

Hospitis invicti posuit quam dextera felix,

Cœpit & ex illa crescere virga manu.

Auctorem dominumque nemus sentire videtur,

Sic viret & ramis sidera celsa petit.

Sæpe sub hac madidi luserunt arbore Fauni:

Sæpe sub hac latuit rustica fronde Dryas.

Dumque fugit solos nocturnum Pana per agros,
Terruit & tacitam fistula sera domum.

Atque oluere lares comessatore Lyæo,
Crevit & effuso latior umbra mero.

O dilecta deis! o magni Cæsaris arbor!

Ne metuas ferrum sacrilegosque focos.

Perpetuos sperare licet tibi frondis honores:

Non Pompejanæ te posuere manus.

EURAS. Et sane si Macrobio *L. II. Satur. c. 9.* credimus, Hortensius platanos suas vino rigare consuevit, adeo ut in actione quadam, quam habuit cum Cicerone susceptam, precario a Tullio postulaverit, ut locum dicendi permutaret secum: abire enim in villam necessario se velle, ut vinum platano, quam in Tusculano posuerat, ipse suffunderet. Aliam in Lydia platanum adeo adamavit Xerxes, ut posthabitis Jovis operibus eidem servierit, integrum diem illic cum exercitu moratus, torques, armillasque suspendens, curatoremque relinquens, quasi custodem amasiæ. *Ælian. Var. hist. L. II. c. 14.* Alia in Lycia tam digno miraculo, ut Licinius Mucianus ter consul prodendum etiam posteris putarit, epulatum intra eam se cum duo de vicesimo comite, large ipsa toros præbente fronde, ab omni afflatu securum, optantem imbrium per folia crepitus; lætiorem, quam marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eadem. *Plin. L. XII. S. 5. URB.* Et quid te celem majorum meorum institutum? silvulam hic vides, illic vastissimam tiliam? sub hac avus

XV.
Silva emolumenta.

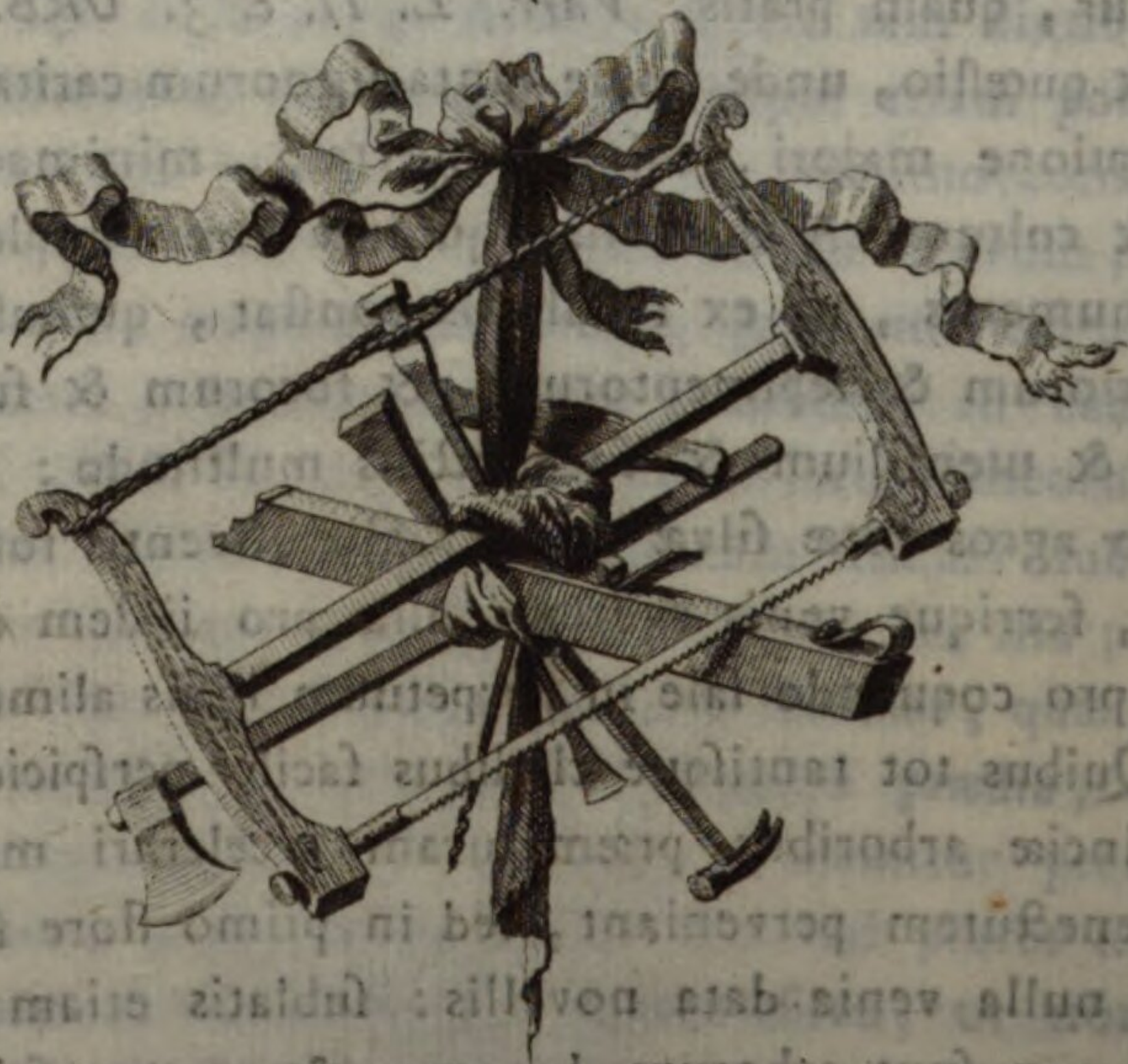
amabat sedens lætione curas fallere & labores: in illa pater deambulando. *EURAS.* Has si arbor aut silva delicias, quæ putas jam posse parere commoda? nec enim immerito prædia, quæ vario arborum genere confitas silvas habent, dicuntur pretiosissima, cum ex omnibus prope terræ opibus nihil ad plures usus faciat, majoraque præstet emolumenta, quam silva, ut non vana sit Plinii *l. l. præf.* admiratio, usu comperta, quænam qualisque esset vita,

vita, sine arbore ulla, sine frutice viventium? hinc merito *L. XII. S. 1.* scripsit: mille sunt usus illarum, sine quibus vita degi non possit: arbore fulcamus maria, terrasque admovemus: arbore exædificamus tecta: ex arbore simulacra numinum fuere, nondum pretio excogitato, belluarum cadaveri, antequam, ut a diis nato jure luxuriæ, eodem ebone numinum ora spectarentur & mensarum pedes. Ex silvis siquidem hodie magno pretio comparamus materiam ad omnis generis ædificia, ad tecta, ad scandulas, ad palos, pedamenta, sepimenta, ac rustica instrumenta pro vasis, doliis, labris, ac innumera alia ad usus arculariorum, tornatorum, diversorumque aliorum opificum, ad focum, ad furnum, ad polentam, ad calcem lateresque coquendos: & dum hæ arbores cæduntur, aliæ densiori progenie a stirpibus perpetuo successu renascuntur, quarum multæ etiam ante mortem vectigal pendunt, aut ex frondibus, aut glande, aut baccis, aut resina & lachrymis cum scænore: aliæ equis bobusque alimenta præbent ex foliis, maxime caprino ovilloque pecori, quod potius silvestribus saltibus delectatur, quam pratis. *Varr. L. II. c. 3. URB.* Mihi hic admiratio & quæstio, unde hodie tanta lignorum caritas? *EURAS.* **XVI.** Ex consumptione majori, minori ubertate, minimaque nemo-
Unde li-
gnorum pe-
nuria.
rum cura & cultura. A ducentis siquidem annis duplo major est incolarum numerus, ut ex tabulariis constat, quibuscum excrevit & ædificiorum & sepimentorum, & focorum & furnorum & officinarum & utensilium & suppellectilis multitudo: in pascua, in prata, in agros totæ silvæ excisæ: aliæ inventis fossilibus, argenti, æris, ferrique venis everis: aliæ pro iisdem ærariis officinis: aliæ pro coquendo sale in perpetuum ignis alimentum consumptæ. Quibus tot tantisque cladibus facile perspicies universis prope provinciæ arboribus præmaturam accelerari mortem, ut paucæ ad senectutem perveniant, sed in primo flore succidantur, nulla cura, nulla venia data novellis: sublatis etiam ad finum stramentis, quæ sunt arborum lætamen & contra frigora tegu-
men-

mentum, quo fit, ut ipsa etiam semina evertantur. Accedit, quod in campestri regione nulla sint nemora, sed omne solum agris pratisque excultum: montium, vero juga, olim proceris arboribus, quarum supersunt vestigia, confita, hodie tristi calvitie denudata atque etiam fruticibus orbata sint, quæ aut seminum inopia non succrescunt, aut a caprino pecore carpuntur, aut sævis longisque hiemum rigoribus deurantur. *URB.* An nostra ætate hiemes asperiores credam, quas tamen singulis annis rediisse constat? *EURAS.* Non eo inficias, easdem semper prægelidas fuisse, montium tamen jugis illarum alpium, quæ perpetua glacie rigent ac fere annua nivium accessione magis inhorrescunt, propinquitate graviores ipso temporis progressu contingunt, cum edita montium frigidissimorum ventorum incremento ceu exitiali peste plus indies devastari videntur: aut certo, quod nullæ reliquæ sint arbores, a quibus aut ad novam sobolem semina spargantur, aut ventorum, & nivium procellarumque vis retundatur.

DIALOGUS XIII.

DE LAPIDIBUS, LATERIBUS, CALCE ET ARENA.

ARGUMENTUM.

I. *Occasio sermonis de lapicidinis.*

II. *De variorum lapidum usu.*

III. *De primis marmoris sculptoribus.*

IV. *De bono & malo usu marmoris.*

V. *De variis dotibus marmoris.*

VI. *De laterum inventoribus.*

VII. *De materia laterum.*

VIII. *De materia & usu calcis.*

IX. *De qualitate arenae.*

EURAS. Sermo, qui modo ligneus, jam lapideus fiet: lapicidinas enim conspicio, quibus insigne tum operarum tum vecturarum compendium facimus, si non procul, aut in ipso fundo nostro inveniantur. Eas Cadmus Thebis Ægyptiis, aut in Phœnice: Thrason vero muros invenit. *Plin. L. VII. S. 57.* Quid hæc ad rem rusticam, inquires? sed ut neque lapicidinæ, neque arenariæ ad agriculturam pertinent, respondet Varro *L. I. c. 2.* sic figlinæ: neque ideo non in quo agro idoneæ possunt esse

I.
Occasio
sermonis
de lapici-
dinis.

esse exercendæ, atque ex eis capiundi fructus, ut etiam si ager secundum viam & opportunus viatoribus locus, ædificandæ tabernæ diverforiæ, quæ tamen, quamvis sint fructuosæ, nihilo magis sunt agriculturæ partes. Non enim si quis propter agrum, aut etiam in agro profectus domino agriculturæ acceptum referre debet, sed id modo, quod ex satione terra sit natum ad fruendum. Varronis itaque opinione lapicidinæ ad agriculturam non pertinent, sicut nec figlinæ, argenti fodinæ, & alia metalla, quæ sine dubio in aliquo agro fiunt, aut si quis plures textores in fundo habeat: quia tamen fundum vehementer adjuvant, stricim de talibus sermo fieri potest: nec obstrigillamus Sæernas, quod in suis de agricultura libris inseruerint, quomodo cimices interficiendi sint, aut Catonem, quemadmodum placentam facere oporteat, apud quos & alios scriptores permulta similia reperiuntur. De quibus multo magis mihi indulgebis quædam verba facere, quem fundum & ædes lustrare iusseras. *URB.* Tibi vero haud facile venia danda esset, si sermonem, quam de his cœpisti, repente abscinderes. *EURAS.* Ex lapicidinis igitur aut ligone eruuntur lapides, aut effringuntur vectibus, aut potius multo laboris compendio hodie pulvere nitrato dirumpuntur maxime duriores: molliores siquidem, velut tofus ædificiis inutilis est moralitate mollitiæ. *Plin. L. XXXVI. S. 48.* albus enim etiam ferra dentata, ut lignum sciinditur: tractabilis tamen in opere & laboris patiens, sed sub tecto duntaxat: in apertis vero & patentibus locis aspergine, gelu, gelicidiis pruiniisque rumpitur in testas, nec contra humorem & auram maris robustus, a falsugine exesus diffuit. *Vitruv. L. II. c. 7.* In lapide rubro, ut vocat Plinius *l. l. S. 50.* remedium esse ferunt, si æstate & non hieme eximantur, nec ante biennium tectis inferantur, quo ventis, frigore, calore, imbribus prius domiti constantes reddantur adversus omnes tempestatum injurias. Nigri silices, ut idem advertit, optimi: fluviales vero, velut semper madent, ita noxios & putres humores spar-

II.
De vario-
rum lapi-
dum usu.

spargunt: qui vero multum calcis continent, facile incendiis dissolvuntur. Lapides, qui a nostris quadrati dicuntur, in fundamentis non satis fideles: supra illud pro pilis & angulis firmissimi, nec sentiunt vetustatem. *URB.* Tota hæc vicinia non solum abundat durissimis lapidibus, sed redundat etiam saxis. Verum missa faciamus vulgaria, cum haud procul marmoris lapicidinæ apertæ sint. *EURAS.* Marmore scalpendo primo omnium inclaruerunt Dipœnus & Scyllis, in Creta insula geniti, etiamnum Medis imperantibus, priusquam Cyrus in Persis regnare inciperet, hoc est Olympiade circiter L. quamvis, cum ii essent, jam fuerit in Chio insula Malas sculptor, quem Olympiadum origini æqualem fuisse ostendit Plinius *l. l. S. 4.* velut etiam hanc artem tanto vetustiore fuisse, quam picturam, aut statuariam, quarum utraque cum Phidia cœpit Olympiade LXXXIII. Hæc vero ars velut magnos usus, ita & maximos abusus intulit. Cum enim pretiosa in soli nostri visceribus haberemus marmora, alia tamen a diffitis locis ingentibus sumptibus petita sunt, ad voluptatem tantum & ostentationem, ac si ea pretiosiora, quæ cāriora, aut exotica, ut propterea faceto sale in eos luserit Cicero, qui muros ex Chiorum marmore versicolores maculas habente extruxerant, multo magis mirarer, inquiens, si Tiburtino lapide fecissetis. Et Romæ quidem primus totius domus parietes marmore operuisse Mamurra traditur, ob id a Catullo *Carm. 30.* prosciissus: Marcus vero Lepidus primus omnium limina ex Numidico marmore in domo posuit, magna reprehensione: L. Crassus denique primus peregrini marmoris columnas habuit in Scauri palatio, quem ob id M. Brutus in iurgiis Venerem Palatinam appellavit. *Plin. l. l.* qui his allatis ultra scribit: secum quis cogitet, cum pretia horum audiat, cum vehi trahique moles videat, quam sine his multorum fuerit beatior vita? ista facere, immo verius pati mortales, quos ob usus, quasve ad voluptates alias, nisi ut inter maculas lapidum jaceant? ceu vero non tenebris

III.
De primis
marmorum
sculptori-
bus.

IV.
De bono
& malo
usu mar-
moris.

De Re Rustica.

U

noctium

noctium dimidiæ parti vitæ cujusque gaudia hæc auferentibus? ingens ista reputantem subit etiam antiquitatis rubor. Extant censoriæ leges, glandia in cœnis gliresque & alia dictu minora apponi vetantes: marmora invehî & maria hujus rei causa transiri, quæ vetaret, lex nulla lata est. *URB.* Non Chia, non Paria, non Carystia, aut Numidica in villa mea nitent marmora, sed quæ, ut vulgo dicitur, domi nata. *EURAS.* Nec ego nitorem istum scalpo carpove, sed peregrinum: & immodicum luxum removendum cupio, qui utilitatis nihil, vanitatis multum, plurimum vero sumptuum parit. Majores certo nostri columnis utebantur in templis, nec lautitiæ causa, nondum enim ista intelligebantur, sed quia firmiores aliter statui non poterant. *Plin. l. l.* Propterea etiam Varro *L. I. c. 57.* triticum in ea granaria condituadet, cujus parietes & solum opere tectorio marmorato loriscandi. Immo & columbariorum levissimo marmorato totos parietes ac cameras oblinendas esse ducit: *L. III. c. 7.* nec ab opothecis simile opus censet esse alienum, ideoque in cameras, inquit, marmorato & parietes, pavimenta quoque faciunt, quo frigidius sit: in quo etiam quidam triclinium sternere solent cœnandi causa. Et ne hoc intemperatam quandam profusionem dicamus, addit: etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinacothecæ faciant, quod spectaculum datur ab arte, cur non quod a natura datum imitantur. *Varr. L. I. c. 59.* *PHILOM.* Si in hos viles & rusticos usus marmora consumamus, exhaurientur denique in honestiora ornamenta lapicidinæ. *EURAS.* Minime, si Plinio *l. l.* credimus, qui inter plura alia Italiæ miracula auctore Papirio Fabiano refert, marmora in lapicidinis crescere, exemptoresque affirmare, compleri sponte illa montium ulcera: quæ si vera sunt, addit: spes est nunquam defuturam luxuriam. *URB.* Miror ego sæpius in tanta colorum varietate lusum naturæ, dum aliud marmor candidum, aliud viride, aliud cæruleum, luteum aliud, aliud serpentium maculis simile, aliud undatim crispum, aliud

V.
De variis
coloribus
marmoris.

aliud non minus in varios colores, quam figuras distinctum conspicio. *EURAS.* Quotocunque enim loco non suum marmor invenitur? Inter præcipuas ejus dotes est nitor, quem admittendi non omne genus est patiens: eminebat autem illud in templo Dianæ, in cujus contemplatione admonebant æditui parcere oculis: tanta marmoris radiatio erat. *Plin. l. l. S. 4.* Cæterum secandi marmor in crustas, nescio, an Cariæ fuerit inventum. - Primum marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facile dixerim sectos, an solidis glebis positos: nondum enim secti marmoris vestigia invenerat Italia. Sed quisquis primus invenit secare, luxuriamque dividere, importuni ingenii fuit. Arena hoc fit & ferro videtur fieri, ferra in prætenui linea premente arenas, versandoque tractu ipso secante. - Jam quidem quacunque arena secare e fluviis omnibus fraus artificum ausa est, quod dispendium pauci admodum intelligunt: crassior enim arena laxioribus segmentis terit & plus erodit marmoris, majusque opus scabritia polituræ relinquit. Ita sectæ attenuantur crustæ; rursusque Thebaica polituris accommodatur & quæ fit e Poro lapide, aut e pumice. *Plin. l. l. S. 9.* Cum autem non ubique lapides suppetant, nec omne genus operi obsequens, nec ad omnem usum commodum, nec ad gratiam aptum, nec ad perennitatem fir-

VI.

De laterum inventori-
bus.

U 2 scriptas

scriptas fuisse. *URB.* Lapidēs pluris, an lateres facis? *EURAS.* Græci, præterquam ubi e silice fieri poterat structura, parietes latericios prætulere: sunt enim æterni, si ad perpendicularum fiant. *Plin. L. XXXV. S. 49.* Et a terræ motibus quidem extructis e silice ædificiis majus periculum imminet: cum contra latere terreno facti parietes minore noxa quatiuntur. *Id. L. II. S. 84.* Cæterum lapides crudi dicuntur, qui ad solem siccantur: illini quidem crates parietum luto & lateribus crudis extrui quis ignorat? *Plin. L. XXXV. S. 48.* Sed igne cocti contra quasunque injurias firmiores sunt.

VII.
De materia laterum.

URB. De qua terra duci lateres suades? *EURAS.* Id te maxime scire oportet: non enim de arenoso, neque calculoso, neque sabuloso luto sunt ducendi: quod ex his generibus cum sunt ducti, primum fiunt graves: deinde cum ab imbribus asperguntur, dilabuntur & dissolvuntur: paleæque, quæ in his ponuntur, non coalescunt propter asperitatem: faciendi autem sunt ex terra albida, cretosa, sive de rubrica, aut etiam masculo sabulone. *Vitruv. L. II. c. 3.* *URB.* Quo anni tempore confici oportet? *EURAS.* Ducendi sunt per vernum tempus & autumnale, ut uno tenore siccescant. Qui enim per solstitium parantur, ideo vitiosi sunt, quod summum corium Sol acriter cum percoquit, efficit, ut videantur aridi: interius autem fiunt non sicci: & cum postea siccescendo se contrahunt, perrumpunt ea, quæ erant arida: ita rimosi efficiuntur & imbecilli. *Vitruv. l. l.* Neque etiam ut ducti fuerint, protinus in fornacem sunt immittendi, nisi prius in umbra potius, quam sole siccati fuerint. Maxime autem utiliores erunt, addit Vitruvius, si ante biennium fuerint ducti, namque non antea possunt penitus siccescere. Si necessitas coegerit per hibernum tempus fingere, illico siccissima arena operiuntur; si per mediam æstatem, humidis paleis: sic enim non findentur, neque contorquebuntur. Quin & intritam ipsam eorum, priusquam fingantur, macerari oportet. Terra pumicosa, cum subigi potest, utilissima pro lateribus. *Plin. l. l.* Sic autem

ma-

magnas habent utilitates; teste Vitruvio, quod neque in ædificationibus sint onerosi, & cum ducuntur, a tempestatibus dissolvantur. Fiunt autem sic, scribit Palladius *L. VI. T. 12.* terra creta diligenter & omni asperitate purgata, mista cum paleis diu macerabitur & intra formam lateri similem deprimetur. Utebantur triplici forma seu genere lapidum, non modo utilitatem, sed gratiam & elegantiam quæritantes. Lydion longum sesqui pede, latum pede: alterum tetradoron; tertium pentradoron. *Plin. l. l.* Quod si latericios parietes in prætorio facere volueris, illud servare debebis, ut perfectis parietibus, in summitate, quæ trabibus (tegulis) subjacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine, ut si corruptæ tegulæ aut imbrices fuerint, parietem non possint penetrare perpluvia. *Pallad. VIII. De materia & usu calcis.* *L. I. T. 9.* Laterum vero sine calce rarus est usus. Babylonis quidem bitumen ita ferruminatis muris intritæ vicem præbuit, & Pœnis pix: calce autem hi asperitatem vini mitigabant, unde scite in Carthagenenses dictum: ad tecta eos pice, ad vinum calce uti. *Plin. L. XXXVI. S. 48.* quod quis non etiam validus expaverit? *Plin. L. XXIII. S. 24.* Romani vero pice pro doliis, calce pro domibus utebantur, ut nos filere præcise de ea haud possimus, ne esse videamur, quod Caligula de Seneca dicebat, quod sit arena sine calce. *Sveton. in Calig. c. 53.* Hac enim parcius adhibita, firma haud subsistunt ædificia: nam ruinarum urbis ea maxime causa, quod furto calcis sine ferrumine suo cœmenta componuntur. *Plin. L. XXXVI. S. 55.* Hodie calce e fornace recenti & calida cœmentum coquitur: veteres non alia, ac quæ longo tempore macerata jam fermentaverit. *Vitruv. L. VII. c. 2.* intrita, quo vetustior, eo melior, scribit Plinius *l. l.* testaturque, in antiquarum ædium legibus inveniri, nec recentiore trima uteretur redemptor, ideoque nulla tectoria eorum ruinas fœdavisse. Dicebantur autem redemptores, qui operam suam locaverant, aut certo pretio opus faciendum conducebant; qualem fere Cato

c. 16. *partiarius* vocat, aut *calcarium*, qui calcem coquit & subministrat. Lapidēs, ex quibus coquitur, aridi sint: putrescentes & exhausti non habentur idonei; quoniam tertia parte minus habere ponderis calcem oportet, quam lapis habuerit. Qui terrei & sabulosi impuram reddunt calcem, nec ad quævis opera probabilem, velut & varii. Lapidem bonum in fornacem quam candidissimum, scribit Cato c. 38. quam minime varium indito. Propterea diligentia adhibenda est, uti de albo saxo aut silice coquatur: & quæ erit ex spisso & duriore, erit utilior in structura: quæ autem ex fistuloso, in tectoriis; quia mollior & dulcior & opera splendidiora reddit. *Vitruv. L. II. c. 5.* Palladius *L. I. c. 10.* laudat etiam columbinum, ex colore hujus avis dictum, seu silicem fluviatilem, globosum, fuscum, prædurum, e torrentibus & fluminum ripis collectum: sed cum semper veluti madens sit, utilior calx coquitur ex effosso lapide & molari, quia est quædam pinguior natura ejus. *Plin. L. A. S. 53.* Fornacem calcariam fuscè describit Cato c. 38. cujus verba omitto, cum hodie paulo alia ejusdem structura. Cæterum probatur ea calx, quæ ignibus purgata candicans, levis & sonora est, aspersaque aqua multo crepitu acrem vaporis vim in altum evomit: quod obstupescens Plinius *L. L.* mirum! inquit, aliquid, postquam arserit, accedi aquis: calx tamen latentem ignem reprimens aqua superfusa exardescit. Aquis igitur restincta calx in cæmentum componitur, quæ tum primum soliditatem præstat, si pro arenæ qualitate tertia aut quarta pars calcis misceatur. Quod si verum est, heu! quantum hodie operum subtrahitur firmitati. Adverunt etiam, calcem suis & cognatis, præsertim ex eadem fodina erutis lapidibus inhæere tenacius, quam exteris: & glebas integras lapidum in calcem præstantiores esse resolutis pulverosisque fragmentis: hæc enim non solum cæmentum minus firmum reddunt, sed tantundem etiam eidem operi nequaquam sufficiunt. Sed de primi hujus assertionis capitis veritate non tam dubito, quam

quam non dubito vanitate. Jam descendamus in arenam, cujus naturam, quæ sit utilis, aptaque ædificiis tradit Vitruvius *L. II. c. 4.* & Palladius *L. I. c. 10.* Arenæ fossiciæ tria sunt genera, inquit, nigra, cana, rufa: omnium præcipue rufa melior: meriti sequentis est cana: tertium locum nigra possidet. *URB.* Arenam discernis a sabulo? *EURAS.* Sabulum crassius est, idque vel durum, vel molle: illud marem, hoc foeminam appellant. Sabulum, & præcipue masculum, ad fruendas vias, arena ad componendum cœmentum legitur: hæc aut fossicia est, qualis ex arenario foditur, ac de qua jam plura dixi: aut fluvialis, quæ ex flumine ejicitur glarea: aut marina, quæ in litore maris colligitur. Ex iis, quæ compressa manu edit stridores, erit utilis fabricanti. Item si panno vel linceo candidæ vestis inspersa & excussa nihil maculæ reliquerit aut sordis, egregia est. *Pallad. l. l.* Ea vero non probatur, quæ lenis, colore odoreve terræ luteæ naturam habet: quæ aquam limosam reddit & turbulentam: quæ statim herbescere incipit: quæ diu jam aeris injuriis exposita putrescit; propterea monet Vitruvius *l. l.* meliores esse, si statim, cum effossæ sunt, calci misceantur: nam diutino sole, aut pruina, aut imbre vanescunt. Fossiles arenæ ob pinguitudinem tenaciores & brevi in structura arescentes, maxime cœmentitiis parietibus celeri siccitate sunt utiliores. Inter fluviatiles, torrentium excellit, & quæ e fluente, post primam crustam abreptam, eximitur: & hæc tectoriis magis poterit convenire. Marina postremo loco ponitur, quoniam & difficulter adhærescit & salugine dissolubilis continuo madescit & subfluit. Quia ergo aut nunquam aut tardius siccat, & ideo non continuo, sed intermissis temporibus construenda est, ne opus onerata corrumpat: camerarum quoque tectoria falso humore dissolvit. *Pallad. l. l.* Et ecce, Urbane, hic totus apparatus, qui aliis tanto constat impendio, ad manus tibi est, quanto emolumento? Nunc vero ædificium secundum partes communes, quoniam

fa-

familiariter desideras, paucis lustremus, illa præfatus verba, quibus J. Columella Librum V. in quo de agris commetiendis ei ratio reddenda fuit, auspicatur: obsequar voluntati tuæ, cum eo, ne dubites, id opus architectorum magis esse, quam rusticorum, desque veniam, si quid in eo fuerit erratum, cujus scientiam mihi non vindico. *Col. L. V. præf. URB.* Ago, suadeo, desidero. Et quid tibi hic magni negotii: non tam tua, quam aliorum verba requiro & sententias. *EURAS.* O te bellum! etsi enim res notas haberem atque paratas, memoria tamen opus & dispositione, ac, ut sermo noster vinciat, cœmento quodam & suffrenatione verborum, ne sit arena sine calce & diffluat. *URB.* Neque aliud a te volo. *EURAS.* Sic volendo volentem me facis & habes, tua tamen benevolentia sustine errantem.

DIALOGUS XIV.

DE PARTIBUS REI ÆDIFICATORIÆ.

ARGUMENTUM.

- I. *Quid sit ordinatio & dispositio.*
- II. *Quid eurythmia & symmetria.*
- III. *Quid decor & distributio.*
- IV. *Quæ ad regionem pertineant.*
- V. *Quæ ad aream requirantur.*
- VI. *Partitio in quibus consistat.*
- VII. *De diversis parietum generibus.*
- VIII. *De ornamentis parietum.*
- IX. *De columnarum officio &*
- X. *Generibus earum.*
- XI. *De conservandis tectis &*
- XII. *Ornamentis eorum.*
- XIII. *De fenestris.*
- XIV. *De januis & scalis.*
- XV. *De fundamentis.*

EURAS. **V**otis tuis obsecundaturus non tam artis archite&tonicæ
 arcana scrutabor, quam potius nomina libabo, ut,
 dum occurrunt, non tam eorum periti, quam non rudes videa-
 mur.

De Re Rustica.

X

I.
Quid sit
ordinatio
& dispositio.

mur . Architectura igitur constituitur ordinatione , dispositione , eurythmia , symmetria , decore & distributione . Ordinatio est modica membrorum operis commoditas , separatim , universæque proportionis ad symmetriam comparatio . Dispositio est apta rerum collocatio , quæ idea , seu suscepti operis simulacrum & forma vocatur ; cuius tres sunt species : prima est ichnographia , jacens nimirum areæ efformatio & superficiaria descriptio : altera orthographia dicta , jam non planum opus & ima tantum operis vestigia exhibens , sed opus erectum cum tecto & parietibus repræsentans , & est erecta frontis imago & adumbrata corporis figura : tertia denique quæ sciographia , seu scenographia compellatur , non frontis tantum aut laterum , sed perfecta totius operis in modulum contracti forma , aut effictum ex ligno , creta chartave simulacrum , in quo universum opus singulæque partes & earum dimensiones , numerus , ordo , omniumque rerum ad ædificium , sive constituendum , sive exornandum , spectantium , parietum , tectorum , conclavium , columnarum , capitulorum , basium , coronarum , fastigiorum , crustationum , statuarum &c. proponitur , ut velut in speculo ob oculos versetur , quid omittendum , immutandum , aut adjungendum , quæ cuique sedes , quod officium , quantum spatium , quæ latitudo , altitudo , crassitudo , amplitudo , forma , species , quæ sumptuum ratio &c. Sint autem nuda , rudia simpliciaque ejusmodi simulacra , non polita , aut coloribus fucata , nec velut Arcesilai pretiosa , cuius proplasmata pluris venire solita artificibus ipsis , quam aliorum opera . *Plin. L. XXXV. S. 45.*

II.
Quid eurythmia
& symmetria.

Eurythmia est singularum partium venusta species , commodusque membrorum aspectus , cum videlicet membra operis convenientia sunt , & altitudo latitudini , latitudo longitudini , partesve singulæ respondent . Symmetria est ex ipsius operis membris conveniens consensus atque ex partibus separatis ad universæ figuræ speciem ratæ partis responsus , seu partium omnium inter se convenientia ; etenim non habet Latinum nomen symmetria . *Plin.*

L. XXXIV.

L. XXXIV. S. 19. Commensus dicitur a Vitruvio L. III. c. 1. hac circumscriptione: ut etiam in operum perfectionibus singulorum membrorum ad universæ figuræ speciem habeat commensus exactionem. A Plinio vero juniore L. II. Epist. 5. congruentia & æqualitas, quam nos proportionem vulgo dicimus, compellatur. Etenim, inquit, si avulsum statuæ caput, aut membrorum aliquod inspiceres, non tu quidem ex illo posses congruentiam æqualitatemque deprehendere: posses tamen judicare, an id ipsum satis elegans esset. Decor est emendatus corporis aspectus probatis rebus compositi ad auctoritatem. Distributio, seu œconomia est copiarum locique partim naturæ, partim personis commoda dispensatio, parcaque in operibus sumptus cum ratione comparatio. Dignissima hanc in rem sunt Vitruvii L. VI. c. ult. verba: omnium operum probationes, inquit, tripartito considerantur: id est, fabрили subtilitate, magnificentia & dispositione. Cum magnificenter opus perfectum aspicietur, impensæ laudabuntur: cum subtiliter, officinatoris probabitur exactio: cum vero venustate, proportionibus & symmetriis, habuerit auctoritatem, tunc erit gloria architecti. Hæc autem recte constituuntur, si is & a fabris & ab idiotis patiatur accipere consilia. Aliæ omnibus ædificiis communes partes sunt pariter sex: earum prima est regio, seu ea patens soli cœlique amplitudo & facies loci, in quo ponitur ædificium. Nihil illa noxium perniciosumve foveat, sed affluat potius commodis, opportunitatibus omnibus, ac maxime salubri cœlo & aqua gaudeat; de quibus cum jam in superioribus dixerim, nihil recoquo, velut nec de incolarum natura & vicinorum genio, quibuscum nobis convictus gravis redderetur, molestus aut plenus periculis. Accessu sit facilis, a strepitu urbis remota, commerciis tamen opportuna, ut nec longe quærendum, quod nobis desit, nec procul evehendum, quo superabundamus. Nec perpetua hieme algeat, nec continuis ardeat caloribus: nec violentis ventorum infestetur insultibus: nec veluti per-

III.
Quid decor & distributio.

IV.
Quæ ad regionem pertinent.

tinaci malacia immotus aer stagnetur : nec terræ motibus , nec eluvionibus sit obnoxia : nec malo crudelive domino subiecta . His omnibus illud addo ex Seneca , *Epist.* 51. quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probò viro magis convenit , quam alia : nec ullum colorem ille odit , sed aliquem putat parum aptum esse frugalitatem professo : sic regio quoque est , quam sapiens vir , aut ad sapientiam tendens declinet , tanquam alienam bonis moribus . Itaque de secessu cogitans nunquam Canopum eliget , quamvis neminem Canopus esse frugi vetat . Ne Bajas quidem : diversorium vitiorum esse cœperunt . Illic sibi plurimum luxuria permittit : illic , tanquam aliqua licentia debeatur loco , magis solvitur . Non tantum corpori , sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus : quemadmodum inter tortores habitare nolum , sic ne inter popinas quidem - - id agere debemus , ut irritamenta vitiorum quam longissime profugiamus . Sed regio

V. hæc tua nil vicinitatis cum vitiis habet . *URB.* Bene interpellas ; *Quæ ad* jam enim supercilium saliebat & vivus abire cogitabam . *EURAS.*
aream requirantur Altera pars area dicitur , qua certum definitumque id loci spatium indicamus , in quo ponitur ædificium : cui proin omnia regionis commoda non tantum communia sint , sed propria : quamquam alia quædam desiderentur in area prædii rustici , alia urbani , suo proprio loco tradenda . Areæ rotunda figura capacissima : minori tamen sumptu cingitur muro seu aggere . In plano posita semper exaggeranda est , ne aut alluvionibus fluminum aut imbrium , limo sordes contrahat & alia incommoda : ideo firma esse debet & perferendis structuræ oneribus idonea , cujus proin densitas & mollitudo probe indaganda ac ad libellum æquanda , atque margines ejus leniter deprimendi , ut cœlestium aquarum illapsus innoxie emittant . Sed quæ ego in hac tuæ villæ area video commoda & a naturæ quidem magis , quam hominum ingenio opportunitates ? quam amplius hic ambitus ? quam æquabilis & siccus ad ædes accessus ? quis hortus ? quæ pomaria ? quæ

ambu-

ambulacra? qui fontes? quis rivus? quæ piscinæ? qui illic colles?
 quæ hic planities? quæ silva? quis fluvius? urbs pene sub oculis
 est: ut nulla pars suis deliciis vacet. Videor mihi stare in area
 Tiburtinæ Gordianorum villæ, cujus prospectum Roma ipsa mi-
 rabatur. Quo meliore jure in hac Hadrianus celeberrima nomi-
 na, velut Lyceum, Academiam, Prytaneum inscriberet? *Spart.*
in Hadr. URBAN. Omnia belle narras: sed desine demulcere ca-
 put. *EURAS.* Tertia pars est partitio, quæ aream universam in
 minores alias secernit, singulas ædificii partes definiendo, quibus
 veluti sibi respondentibus membris totum ædificii corpus compo-
 nitur. In hac perficienda architectus etiam omnem ingenii sui
 vim, artem, curam & diligentiam exerat; hæc enim ceu anima
 omnes ædificii artus dirigit, & sicut unius membri vitium in to-
 tius corporis cedit deformationem, ita, nisi singularum partium
 habitudo consentiat, ad totius operis facit depravationem. *PHI-*
LOM. Haud aliter, ac Horatius *de art. poet.*

VI.
Partitio
in quibus
consistat.

Humano capiti cervicem pictor equinam

Jungere si velit & varias inducere plumas,

Undique collatis membris.

EURAS. Si unquam enim ordo quamdam tum utilitatem & com-
 moditatem, tum gratiam & amœnitatem, certo in re ædificato-
 ria, conciliat. Accommodata ergo cuique sedes & positio decer-
 natur: nec amplior, quam postulat usus: nec arctior, quam exi-
 gat rei conditio. Præterea velut quælibet ædificii pars proprium
 sibi officium, ita & locum vendicat, ut in alio nec commode,
 nec eleganter constitui possit: unde sicut honestiores & publicas
 non in abdito, aut recessu quodam, ita privatas haud decet con-
 stitui in propatulo. Aliæ enim umbris & frigore semper gau-
 dent, nec ventos formidant: aliæ solem & calores, maxime hi-
 berno tempore, admittunt: aliæ infimo ædium loco bene po-
 nuntur: aliæ in media, aut suprema contignatione tantum com-
 mode & concinne constituuntur: aliæ amplæ & laxæ, angustio-

res

VII.
De diver-
fis parie-
tum gene-
ribus.

res aliæ esse desiderant. Qua de re exempli causa Columella *L. I. c. 5.* scripsit: hiberna & æstiva sic digerantur, ut spectent hiemalis temporis cubicula brumalem orientem: cænationes æquinoctialem occidentem. Rursus æstiva cubicula spectent meridiem æquinoctialem: sed cænationes ejusdem temporis prospectent hibernum orientem. Sint igitur partes omnes totius ædificii pro natura & conditione loci, pro usu & commoditate familiæ, pro decore & honestate ad rerum agendarum ordinem, numerum, formam & amplitudinem ita dispositæ & collocatæ, ut nulla earum non necessaria, non utilis, non cohærens, non concinna ac ad artis & elegantia leges perfecta videatur. Quarta pars sunt parietes, quorum nomine veniunt structuræ illæ, quæ ab humo altius tecto sustentando attolluntur, atque intra ædificium, instar septi & valli, per vacua ducuntur. Paries aut ex arrectis transversisque arundinibus, perticis, lignisve ad similitudinem cratis componitur, & craticius dicitur, quos Vitruvius *L. II. c. 8.* optat, ne inventos quidem fuisse; quantum enim celeritate & loci laxamento profunt, tanto majori & communi sunt calamitati, quoniam ad incendia velut faces sunt parati: aut sunt marmorei: aut e lapide quadrato: aut latericii e crudis lateribus sole siccatis structi, qui olim egregios præstitisse usus dicuntur, aut sunt testacei seu ex latere cocto, de quo & publica opera & regias domos struxere, sunt enim æterni. Alii sunt formacei, quoniam in forma circumdatis utrinque duabus tabulis inferciuntur verius, quam instruuntur, ævis durant, incorrupti imbribus, ventis, ignibus, omnique cœmento firmiores. *Plin. L. XXXV. S. 48. URB.* Usa isthi recesserunt. *EURAS.* Multo magis qui ab Hammanientibus excitati sunt; hi enim domos sale montibus exciso, velut lapide construebant. *Plin. L. V. S. 5.* Præterea alius est paries cæcus, qui fenestram non habet, quo sensu Varro *L. II. de ling. lat.* cubiculum vocat cæcum: alius est communis, quem communi opera vicini excitant: alius est intergerinus, ut vocat Vitruvius, qui inter

con-

confines construitur, & quasi intergeritur. *Fest. L. IX.* Græci e lapide duro aut silice æquato construunt veluti latericios parietes: cum ita fecerint, isodomon vocant genus structuræ; cum scilicet omnes lapidum ordines in structura æquales sunt. At cum inæquali crassitudine structi sunt, ita ut versus inferior sit lapidum sesquipedalium, exempli causa, versus vero superior lapidum pedale, pseudisodomon compellatur. Tertium est emplecton, tantummodo frontibus politis, reliqua fortuito collocant. *Plin. L. XXXVI. S. 51.* Hac etiam nostri rustici utuntur, scribit Vitruvius *L. II. c. 8.* quum frontes poliuntur, reliqua ita, ut sunt nata, cum materia collocata, alternis alligant coagmentis. Alternas coagmentationes fieri, ut commissuras antecedentium medii lapides obtineant, necessarium est in medio quoque pariete, si res patitur: si minus utique a lateribus. Medios parietes farcire fractis cœmentis diamicton vocant. Reticulata structura (cum lapides in quadrum secti non jacentes, sed in latus stantes instar scutariarum tessalarum collocantur) qua frequentissime Romæ struunt, rimis opportuna est. Structuram ad normam & libellum fieri & ad perpendicularum respondere oportet. *Plin. l. l.* Perfecto parieti adsciscendus est quidam decor aut a natura, aut arte: & quidem dum viret opus, prima arenatio inducenda; quo enim murus recentior & asperior, eo arctius atque tenacius ejus superficiem continebit, nec desciscet. Hæc autem prima tunica, si mollior fuerit, haud sat tenaci morfu comprehensabit parietem. Alteram autem & tertiam non adeo acrem atque mordacem esse oportet, ne crebris rimulis interscindatur. Incrustationes vero parietum fiunt aut ex calce, aut gypso, aut obtabulatis, tessulatis, vitris, marmoribus, aut picturis, quas Ludius Augusti ætate Romæ instituisse legitur: nunc vero in totum marmoribus pulsa pictura, scribit Plinius, jam quidem & auro: nec tantum ut parietes toti operiantur, verum & interraso marmore vermiculatisque ad effigies rerum & animalium crustis. Non placent jam abaci,
nec

VIII.
De orna-
mentis pa-
rietum.

nec spatia montis in cubiculo delitentia: cœpimus & lapidem pingere. Hoc Claudii principatu inventum - - - Montium hæc subsidia deficientium: nec cessat luxuria id agere, ut quam plurimum incendiis perdat. *Plin. L. XXXV. S. 1.* Sed jam paulo ante eo Romanus luxus processerat, ut laquearia, quæ post everfam Carthaginem primo inaurata sunt in Capitolio, etiam in privatis domibus auro tegerentur, cum sua ætas in Catulo damnaverit, quod tegulas æreas Capitolii inaurasset primus. *Id. L. XXXIII. S. 18.* De his cum ad te verba facio, Urbane, magna me voluptas subit cum Seneca *Epist. 86.* ex ipsa villa Scipionis scribente, contemplantem mores Scipionis ac nostros: in hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum: exercebat enim opere se, terramque, ut mos priscis fuit, ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit: hoc illum pavementum tam vile sustinuit. At nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis & pretiosis orbibus resplendant, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa & in picturæ modum variata circumlitio prætexitur, nisi vitro absconditur camera. Nobilissima dignissimaque parietis species dici possunt columnæ, cum longior earumdem ordo aliud haud sit quam perfossi apertique parietes, aut firma quædam perpetuaque muri pars tecti ferendi causa a solo imo usque ad summum ad perpendicularum excitata: olim enim suspendebant granaria lignea columnis, ut undique etiam a fundo perflecterentur. *Varr. L. I. c. 57. Plin. L. XVIII. S. 73.* Demum utebantur in templis, nec lautitiæ causa, nondum enim ista intelligebantur, sed quia firmiores aliter statui non poterant. *Plin. L. XXXVI. S. 4.* Sed hodie queritur Seneca *l. l.* quantum columnarum nihil sustentium, sed in ornamentum positarum impensæ causa? Sic enim Capitolinus in Gordianorum villa via Prænestina ducentas columnas numerabat. Quam multæ aliæ

IX.
De columnarum officio.

X.
Et generibus earum.

nec

nec ædificii fulciendi causa, nec ornamenti gratia, sed gloriæ nomine hominibus positæ, ut attollantur supra cæteros mortales? Nunc genera earum paucis indicabo. Earum Plinius *l. l. S. 56.* quatuor enumerat: quæ sextam partem altitudinis in crassitudine ima habent, earum basis vero decimam sextam, capitulo porrectiore & cælatioris sculpturæ, Doricæ vocantur. Quæ nonam & in basi decimam octavam capitulo simpliciore, extantibus utrinque cornibus arietinis in anfractum convolutis, Ionicæ. Tusculana columna cæteris amplior crassitudine, cujus septimam in altitudine obtinet partem & vigesimam basis habet. Corinthiæ eadem ratio cum Ionica novem & ipsa partibus altitudine superans ambitum: sed Jonici capituli altitudo tertia pars est crassitudinis columnæ: tota altitudo scapi Corinthii & elaboratiori constat epistylis & imitante crispata acanthi aut heliciis in se ipsam redeuntis folia in medio surrecta, in margine circulatim inflexa cum labiis. Quintam his addidere, dictam Italicam, quæ ex harum ornamentis composita. Demum etiam Gothicam, quæ ex cæterarum fere conflata erroribus. Antiqua ratio erat columnarum altitudinis tertia pars latitudinum delubri. In Ephesiæ Dianæ æde primum columnis spiræ subditæ & capitula addita; placuitque altitudinis octava pars in crassitudine & ut spiræ haberent crassitudinis dimidium septimæque partes detraherentur summarum crassitudini. *Plin. l. l. URB.* Templi hujus ideam me in arce Ambrosiana vidisse memini. *EURAS.* Vidi & ipse sæpius, non tamen visa est probe convenire illi, quam nobis reliquit Plinius *l. l. S. 21.* his verbis: magnificentiæ vera admiratio extat templum Ephesiæ Dianæ ducentis viginti annis factum a tota Asia. In solo id palustri fecere, ne terræ motus sentiret, aut hiatus timeret. Rursus, ne in lubrico atque instabili fundamenta tantæ molis locarentur, calcatis ea substravere carbonibus: dein velut lanæ. Universo templo longitudo est CCCCXV. pedes: latitudo CCXX. columnæ centum viginti septem: a singulis regibus factæ: LX. pedum altitudine: ex XXXVI. cælatæ, una a Scopæ. *URB.* Nihil certe plus ad ædificiorum ornamentum, gratiam ac digni-

tatem facit, nihilque intuentes magis afficit, portamque & parietes & genus omne apertionis magis honestat, quam columnæ, etsi simplices illæ sint omnique ornatu destitutæ. *EURAS*. Nihilque etiam plus operæ impensarumque haurit, & haud raro materia ignobilis ad artis leges tractata plus splendoris tribuit, quam pretiosa temere acervata, adeo ut omnis sumptus vanus inanisque sit, nisi componendo accuratus ordo modusque servetur, ut paribus paria, summa infimis, dextra sinistris respondeant, atque altitudo, latitudo, dimensio & figura columnæ, basi, capitulo & parieti consentiat. Qua in re nemo Græcis Romanisque accuratior, sed neque profusior fuit; unde nollem tibi ad talia aut auctor, aut ductor esse. Igitur, si lubet, ad tectum progredior. *URB*. Lubens audio. *EURAS*. Hujus nomine non tantum

XI.
De conser-
vandis te-
ctis.

supremam ædium partem, qua imbres & nives excipiuntur, sed quidquid latum & longum supra habitantium caput est, contignationes nempe & testudines, intellectum volo, ac maximam in perficiendo ædificio habendam rationem; quoniam non solum nobis contra tempestatum injurias, sed totius ædificii tutela & munimentum est, ut eo deficiente putrescant ex contracto humore materies, labascant muri, latera hiascant, fundamenta corrumpantur, ipsa denique totius domus compositio dissolvatur; tantum interest, ut sarta tecta conserventur. *PHILOM*. Merito igitur Lysiteles apud Plautum in *Trinummum* II. 2. se patri commendans dixit:

Neu tibi ægritudinem, pater, parerem, parsi sedulo:

Sarta tecta tua præcepta usque habui mea modestia.

aut a contraria parte Philolaches apud eundem in *Mostell.* I. 2.

Factus nimio nequior atque ædepol ita

Hæc tigna humide putent: non videor mihi

Sarcire posse ædes meas, quin totæ

Perpetuo ruant: quin cum fundamento

Perierint, nec quisquam esse auxilio queat.

EURAS. Eandem phrasin a tectis mutuatus est Tullius *Epist. ad famil.*

13. hoc mihi da, atque largire, inquiens, ut M. Curium sartum &

tectum, ut ajunt, ab omni incommodo, detrimento, molestia sincerum integrumque conserves. Tectum vero aut est testudinatum, aut pectinatum & in angustum surgens, quod pauperes conficiunt scirpis & arundinibus. *PHILOM.* Ut iterum Plautus in *Rudent.* I. 2.

Quin tu in paludem is, enecasque arundinem,

Qui pertegamus villam, dum sudum est.

EURAS. Testatur certe Plinius *L. XVI. S. 64.* septemtrionales populos domos suas iisdem operire durareque ævis: Chelonophagos vero testudinum superficie. *Id. L. VI. S. 28.* Et qui Arhim accolunt, belluarum ossibus. *Id. L. IX. S. 2.* In Belgica vero provincia candidum lapidem serra, qua lignum, faciliusque etiam secant, ad tegularum & imbricum vicem. *Id. L. XXXVI. S. 44.* Alii ædes scandulis tegunt, velut ad Pyrrhi usque bellum iisdem Roma fuit contexta: quibus fissilibus scandulis materia e picea, robore, fago, & ex omnibus, quæ resinam ferunt, præterquam e pinu, materia habebatur idonea. *Id. L. XVI. S. 15.* Non probatur igitur a Seneca *Epist. 90.* sui temporis luxus, quo tecta ex vitro, ære, plumbo, aut auro splendebant: non enim tecta cœnationi epulas recepturæ parabantur, de moribus majorum suorum loquens ait: nec in hunc usum pinus aut abies deferabatur longo vehiculorum ordine vicis intrementibus, ut ex illa lacunaria auro gravia penderent: furcæ utrinque suspensæ fulciebant casam: spissatis ramalibus ac fronde congesta & in proclive disposita decursus imbribus quamvis magnis erat. Sub his tectis habitavere securi: culmus liberos textit: sub marmore atque auro servitus habitat. Pro ornatu tamen quodam aut potius usu & utilitate ad ventorum flamina expedito circumactu agricolis aut villæ domino exploranda non male in tectorum acroteriis, seu summis ædium fastigiis figebant Tritones, seu bractæas & betala: seu eminens radius, ut scribit Varro *L. III. c. 5.* qui ita movetur, ut eum tangat ventus, qui flet, ut intus scire possis. Hujus exemplum Andronicus Cyrrhestes collocavit Athenis turrim marmoream octogonon & in singulis lateribus octogoni singulorum ventorum (octo enim esse tradiderunt) imagines exculptas contra

XII.
Et Ornamentis eorum.

XIII.
De fenestris.

suos cujusque flatus designavit, supraque eam turrin metam marmoream perfecit & insuper Tritonem æneum collocavit, dextra manu virgam porrigentem, & ita est machinatus, uti vento circumageretur & semper contra flatum consisteret, supraque imaginem flantis venti indicem virgam teneret. *Vitruv. L. I. c. 6.* Quinta ædificii pars sunt apertiones, per quas aditus exitusque tum hominibus datur, tum aeri & luminibus: his quidem per fenestras, illis per ostia & scalas. Nulla pars domus cæca sit, ne aut oculus offendatur, aut aer inclusus putrescat. Tot igitur fenestræ, & tantum luminis admittant, quot, & quantum ædificii ratio, locique conditio exigit: nec justo altiores sint, ne aeris afflatu prohibeamur: nec humiliores, ne prospicientes præcipites agi vereantur. Respondeant singula singulis, ut illic subtilior aer captari, hic calor & vehementior ventus arceri, aut utrobique spirantis auræ transitus possit admitti. Jugumenta earum sint ex larice, tribus annis probe siccata, ne hiescant commissuræ, sed fideliter claudant, velut a Pæno lignario factæ, ut phrasi Plautina utar, qui ostensurus ædium postes hiare, atque adeo minime a Pœnis in opere lignario clarissimis fabris, conjunctas fuisse, ait in *Mostell. III. 2.*

Intempestive excisos credo, id eis vitium nocet:

Atque etiam nunc satis boni sunt, si sunt inducti pice:

Non enim hæc pultiphagus opifex opera fecit barbarus.

Æstivis conclavibus septemtrioni objectis sint plures fenestræ: ad meridiem vero respicientibus pauciores: & ex contraria parte hibernis conclavibus ad septemtrionem positis sint pauciores: ad meridiem vero plures: nullæ autem in angulis parietum, quos firmissimæ structuræ esse convenit, ne junctura debilitetur. Fenestræ bibliothecæ orientem: oporothecæ vero Aquilonem spectare jubentur. *Varr. L. I. c. 59. Plin. L. XV. S. 18.* Noveris autem me hac in parte e secta Epicuri, qui latas, non Stoicorum esse, qui angustas fenestras probabant.

XIV.
De januis & scalis.

Cicer. L. II. Ep. 3. ad Attic. Sed nolo his rebus dicendis majorem patefacere fenestram: ad januam me recipio, quam ab angulis & columnis remotam ibi constitui oportet, ubi in omnem partem ædificii

com-

commodissimus sit aditus. Olim fas haud erat eam revolvere in viam publicam, habebaturque clarissimum insigne inter triumphales quoque domos, ut domus Valerii Publicolæ & fratris ejus fores, postquam bis Sabīnos devicerant, extra aperirentur & janua in publicum rejiceretur; cum hæ solæ omnium, quæ Romæ fuerunt, in exteriorē partem revolverentur. *Dionys. Halicar. L. V. Plin. L. XXXVI. S. 24.* Servandus præterea ostiorum quidam consensus, sed qui comodo sit domino, non fraudi. Inter apertiones numerantur etiam scalæ, quæ ipsæ tres apertiones continent; quarum una est ipse aditus, seu os scalæ: altera contignationis, in quam ascendimus: & tertia per quam ascensuris lumen subministratur. Sit enim illustris, non caliginosa, ne nos Alcibiadis fatum expectet, qui lapsu per scalam exanimatus est. *Plin. L. VII. S. 37.* Sit lata, non angusta, ne transferendæ ampliori suppellectili inutilis fiat, aut gravis obesioribus. Gradus similiter lati sint & humiles, nec continui, sed areola quadam intercepti. Aditus ejus & exitus sit omnibus conspicuus: nec hospitibus arduus: nec incolis molestus: nec tempestatum injuriis expositus. Fores sera, pessulo, obicibus, aut repagulis claudi possint. *PHILOM.* Nempe ne tritæ sint, velut pastorum casæ. *URB.* Ostium meum semper erit tui tibiue similium oculissimum: improbis vero oculussimum. Tu vero, Eurasi, mirabilis mihi videris architectus: materiam, lapides, lateres, calcem & arenam præparasti: regionem & aream constituisti: parietes, columnas, tectum & cum fenestris ostia & scalas posuisti, nunquam cogitans de fundamentis, sine quibus cum toto imaginario tuo ædificio in caducum parietem, ut vulgo dicitur, inclinabis: an igitur in arena ædificaturus es? *EURAS.* Næ tu fastidiosus es monitor! an architectum agere constitui? certo enim imaginaria sunt hæc omnia, quæ hucusque protuli, seu potius mente præconcipienda, priusquam manum apponas, aut fodias fundamentum. Atque hoc ipsum, de quo nunc loquimur, fundamentum non tam est structuræ pars, quam locus & sedes, in qua structura statuenda venit. Hoc igitur solum sit firmum, siccum & solidum, non herbis,

XV.
De funda-
mentis.

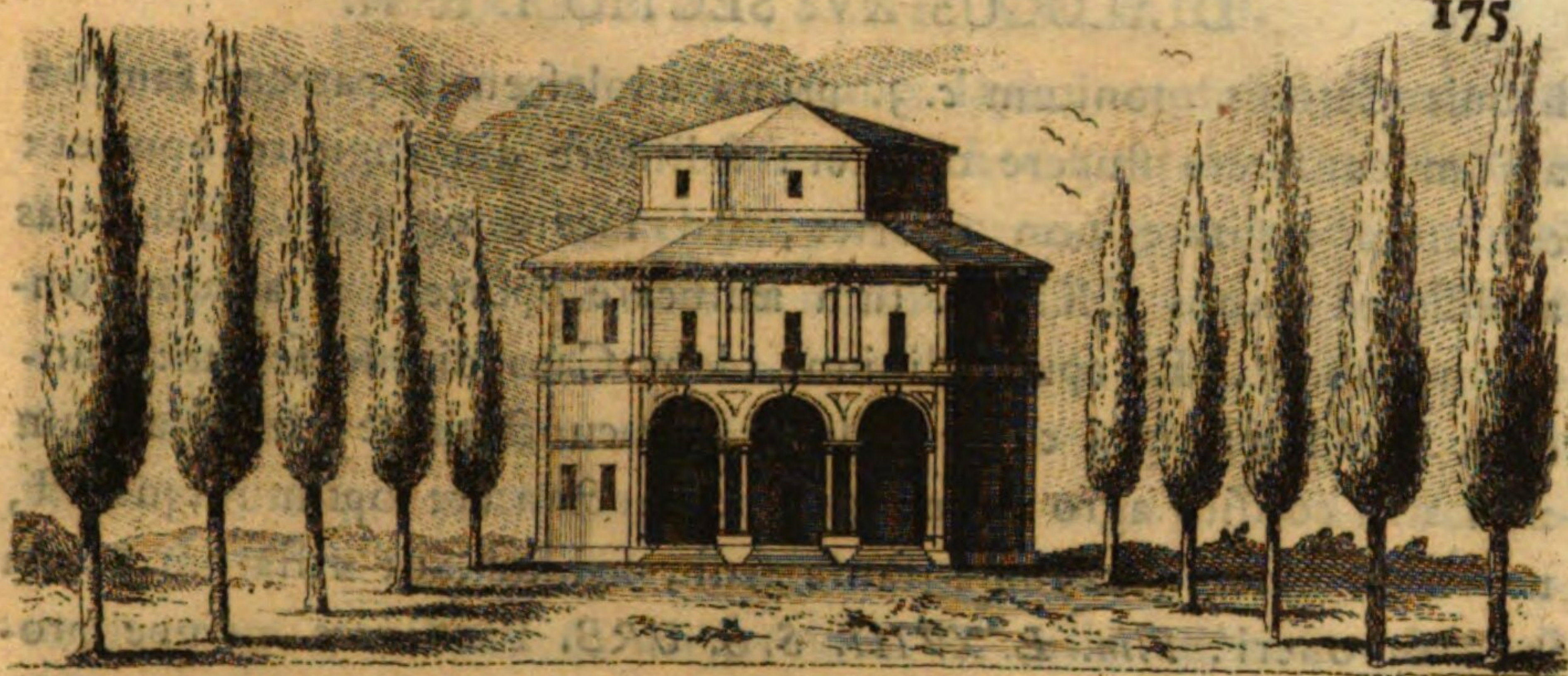
non

non graminibus, non arboribus confitum, non humidum aut palustre, quamvis tale a terræ motibus magis tutum, sed prius calcatis carbonibus substernandum erit, quod paulo ante in templo Ephesino observatum dixi. *URB.* Et cur carbonibus? *EURAS.* In carbonibus nonne miranda est & tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur: & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo, ut eos substernere soleant. *S. August. L. XXXI. de civit. c. 4.* ne scilicet ille humor inficiat structuram. In bello non licet bis peccare: at in ponendis fundamentis ne semel quidem. In cæteris si quid peccatum sit, lædit levius, emendatur facilius, & perfertur commodius: in fundamentis vero nec excusatio admittitur, nec emendatio. Ipsius autem prætorii situs, scribit Palladius, sit loco aliquatenus erectiore & sicciore, quam cætera propter injuriam fundamentorum, & ut læto fruatur aspectu. Fundamenta autem hoc modo ponenda sunt, ut latiora sint ex utraque parte semipedis spatio, quam parietis insuper struendi corpus increseat. Si lapis vel tofus occurrat, facilis causa est collocandi, in quo sculpi tantum fundamenti forma debebit unius pedis altitudine, vel duorum. Si solida vel constricta invenietur argilla, quinta vel sexta pars altitudinis ejus, quæ supra terram futura est, fundamentis deputetur. Quod si terra laxior fuerit, modo majoris altitudinis obruantur, donec munda sine rudum suspitione occurrat argilla; quæ si omnino desit, quartam mersisse sufficiet. Sed tamen hac in re certa regula constitui nequit, cum semper ad imponendi molem ædificii respiciendum sit, adeo ut non desint exempla, in quibus altitudo fundamentorum magnitudini impositi oneris par fuisse legitur, velut Plinius *L. XXXVI.* testatur, fundamenta obelisci in campo Martio ea altitudine in terram fuisse acta, qua ille supra fundamenta assurgebat.

DIALOGUS XV.

DE VILLA URBANA.

ARGUMENTUM.

- I. *Qua etate ædificationi danda opera.*
- II. *Damnatur luxus ædificiorum.*
- III. *Laudatur moderatus decor.*
- IV. *De vestibulo.*
- V. *De atrio.*
- VI. *De aliis in infima parte ædium.*
- VII. *De cellis subterraneis.*
- VIII. *De conclavibus & supelleætili.*
- IX. *De culina.*
- X. *De pinacotheca.*
- XI. *De bibliotheca.*
- XII. *De museo.*

URB. **I**sthæc igitur fabris & architectis relicturi villam ipsam
 lustrabimus. EURAS. Videtur mihi castigatissimæ ele-
 gantiæ: quis extruxit eam? URB. Avus, ruri a puero deditus,
 ante annos fere sexaginta, cum ipse suæ ætatis quadragesimum
 compleisset. EURAS. O quam probe factum! certo enim cordi
 ha-

I.
*Qua etate
 ædifica-
 tioni dan-
 da opera.*

II.
*Damnatus
 luxus ædi-
 ficiorum.*

habuit Catonis monitum c. 3. prima adolescentia patrem familiæ agrum conferere studere oportet: ædificare diu cogitare oportet: conferere cogitare non oportet, sed facere oportet. Ubi ætas accessit ad annos XXXVI. tum ædificare oportet, si agrum confutum habeas. Et apud Plinium idem Cato dixisse fertur: fundum in adolescentia conferendum sine cunctatione: ædificandum non nisi confuto agro: tunc quoque cunctanter: optimumque est, ut vulgo dixere, aliena insania frui, sed ita, ut villarum tutela non sit oneri. *Plin. L. XVIII. S. 6. URB.* Faciliores nempe profusioresque in adolescentia sumus. *EURAS.* Nec ulla charybdis tam vorax, quæ tot res tam cito, tam perditæ absorbere potest, quam ædificandi libido. Nero Claudius, licet in omnibus perniciosissimus reipublicæ, non in alia re tamen damnosior, quam in ædificando fuit. *Sveton. in eod. c. 31.* Multos non solum juvenes, sed etiam opulentissimos senes, hæc ædificandi cupiditas redegit ad incitas, ut non opus sit Luculli, Scævola & Metelli exempla referre. *URB.* Et quid hodie? *EURAS.* Anguste se habitare nunc putat, cujus domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt. *Val. Maxim. L. IV. c. 4.* ut haud mirum, quod ædes devoraverint fundum. Igitur illas ædificiorum species, in quas patrimonia sua profuderunt, amœnissimas & extructissimas deprehendens, aulas æmulas urbium conditas, domos vice templorum exornatas. *L. Apul. de deo Socrat.* quem ipsum ædificiorum luxum reprehendens M. Seneca *L. II. controuv. 9.* scribit: ædes ipsæ, quas in tantum extruxere, ut domus ad usum & munimentum paratæ, sint nunc periculo, non præsidio: tanta altitudo ædificiorum est tantæque viarum angustia, ut neque adversus ignem, neque ex ruinis ullum ullam in partem effugium sit. Ad delicias dementis luxuriæ lapis omnis eruitur, cædunturque gentium silvæ: æris ferrique usus, jam auri quoque, in extruendis & decorandis domibus; nempe ut anxii interdiu & nocte ruinam ignemque metuant, qui tectis injectus est fortuitus. . .

In

In hos ergo exitus varius ille fecatur lapis, ut tenui fronte parietem tegat, quam vinctis severe in hoc pavimentum levatum & infusum testis aurum. O paupertas quam ignotum bonum es!

URB. Jam vereor te in villam meam recipere, cum te auctore didicerim, quanto hæc ædificia damno nobis sint, minime frui.

EURAS. Non omne ædificium damno nobis est, sed utilitati etiam atque necessitati, maxime quod jam perfectum accepimus, velut tu potes feliciter aliena insania frui.

URB. Nec omnem etiam ornatum & elegantiam in villa urbana damnas?

EURAS. Ne censorius quidem Cato, sed commendat etiam, mandaque pro facultatibus bene ædificare: villam urbanam pro co-

III.
Laudatur
moderatus
decor.

pia ædificato. Patrem familiæ villam rusticam bene ædificatam habere expedit. *Cat. c. 3. & 4.*

URB. Quam ob rem istud obsecro frugalis senex? EURAS. In bono prædio, respondet, si bene ædificaveris beneque possiveris: ruri si recte habitaveris, libentius & sæpius venies: fundus melior erit: minus peccabitur: fructi plus capies. *Cat. l. l.*

URB. Quam æquam suæ sententiæ rationem reddit? EURAS. Hanc ipsam ex eodem didicit Columella, cum *L. I. c. 4.* scribit: proportionem etiam facultatum quam optime paterfamilias debet habitare, ut & lubentius rus veniat & degat in eo.

Adjungit & aliam, lætissimæ, ni fallor, uxoris tuæ gratia: jucundius utique viro, si etiam matrona comitabitur, cujus ut sexus, ita animus est delicatior. Quam ob rem amœnitate aliqua demerenda erit, quo patientius moretur cum viro: eleganter igitur ædificet.

Temperamentum itaque in his ædificiis adhibendum esse recte monet Palladius *L. I. c. 8.* ædificium pro agri merito & pro fortuna domini oportet institui: quod plerumque immodice sumptum difficilius est sustinere, quam condere. Ita igitur æstimanda est ejus magnitudo, ut, si aliquis casus intercurrerit, ex agro, in quo est, unius anni aut multum biennii pensione reparetur.

Has rationes, Urbane, si diligenter prius computaremus, non foret, ut patrimonii nostri naufragium facere timeamus.

De Re Rustica.

Z

mus.

mus. Ego vero omissis omnibus aliis illa Ciceronis verba notatu dignissima esse censeo: ornanda est enim dignitas domo, inquit, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in cæteris habenda ratio, non sui solum, sed etiam aliorum: sic domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari; odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur: o domus antiqua! heu! quam dispari dominare domino. Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est; studiose enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur, ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! quarum quidem certe est adhibendus modus ad mediocritatemque revocandus, eademque mediocritas ad omnem usum cultumque vitæ transferenda est.

IV.
De vesti-
bulo.

Cicer. L. I. offic. Nunc autem cum in vestibulo, id est, neque in via, neque intra ædes, sed ante januam stamus, in quo togati clientes patronum salutatum venientes, priusquam admitterentur, consistebant, non possum honestam modestamque elegantiam non laudare: nec tamen immodicos sumptus aut insolentem ostentationem reprehendere, velut Phalereus Demetrius Periclem vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa projecit. *Cicer. L. II. offic.* Janua, primus ædium aditus, a bifronte Jano omnium rerum, ut fingeant, principio dicta, biforis & arcuata, postes habet antepagmentis utrumque ostii latus munientibus ornatas, non tamen ex ære, quod Camillo inter crimina objecit Sp. Carvillius. *Plin. L. XXXIV. S. 7.* nec Atlantes ex Numidico marmore, ob quod M. Lepidus magna reprehensione

sione dignus est visus. *Plin. L. XXXVI. S. 8.* Olim foris & circa limina domitarum gentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refigere liceret; triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ domus: & erat hæc stimulatio ingens exprobrantibus tectis, quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. *Plin. L. XXXV. S. 2.* Primus intra ædes aditus atrium dicitur, sive ab Atriatibus Hetruriæ populis, ut M. Varro placuit, sive ab atro fumi fuliginisque colore, quem a vicina culina, teste Servio, contrahebat. Atrium M. Scaurus ære & marmore exornabat, quem luxum minime probans Plinius *l. l.* aliter apud majores in atriis hæc erant, inquit, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora: expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera: semperque defuncto aliquo totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus. *PHILOM.* Atque in his etiam imaginibus quantum fumi? notum illud Juvenalis *Satyr. VIII.*

V.
De atrio.

Tota licet veteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas sola est atque unica virtus.

Hinc Seneca *L. III. de benef. c. 28.* nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium & artibus bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt & nomina familiæ suæ longo ordine ac multis stemmatum illigata flexuris, in parte prima ædium collocant, noti magis quam nobiles sunt. Unus omnium parens mundus est, sive per splendidos, sive per sordidos gradus, ad hunc prima cujusque origo perducitur. Non est, quod te ista decipiant, cum maiores tuos percentent. *URB.* Philosophari nobis lubet, cum ædificare non liceat. *EURAS.* Quis iste locus foribus valvisque ferreis ac latericia testudine ab ignis voracitate tam probe munitus? *URB.* Tabularium est, in quo tabulæ ac scripta monumenta reponuntur. *EURAS.* O belle factum! est enim velut omnium rerum & jurium nostrorum sacrarium, quod tablinum

VI.
De aliis
in infima
parte
ædium.

veteres appellavere & Vitruvius *L. VI. c. 4.* cum Festo proximum atrio poni iussit: tablinum proxime atrium locus dicitur, publicarum rationum causa factus: quod antiqui magistratus in suo imperio tabulas rationum ibi habeant. *Fest. L. XVIII.* Plinius quoque *l. l.* scribit, tablina codicibus impleta & monumentis rerum in magistratu gestarum. Et quoniam in eo velut summa & totius rei familiaris cardo versatur, Instratis ædibus visere licebit. *URB.* Non visere tantum, sed ejus instruendi rationem suppeditare. *EURAS.* Faciam. Et quo ille ducit decorus aditus? *URB.* Ad domesticam, seu Deo sacram ædem, cæteris ædificii partibus paulo splendidior, ne nescias, patris avique non solum inquilinam, sed primam curam religionem fuisse. Hic famulorum conclavia: hæc porticus vero ad deambulationem & umbram excitata est. *EURAS.* Has domibus adjungere, ut in eis servorum & concurrentium turba diverteret. Nota est illa Domitiani phengite lapide distincta, e cujus splendore per imagines, quidquid a tergo fieret, provideret. *Sveton. in Domit. c. 14.* *URB.* Istic per quatuor gradus in cellam penariam testudine tectam, ac in vinariam per alios octo gradus descenditur. *PHILOM.* Cujus si mihi res summa crederetur cibaria cum Plautino Ergasilo in *Captiv. IV. 3.*

VII.
De cellis
subterraneis.

Dii immortales! jam ut ego collos prætruncabo tergoribus,
Quanta pernis pestis veniet! quanta labes larido,
Quanta sumini absumedo! quanta callo calamitas!
Quanta laniis lassitudo! quanta porcinaris!
Nam si alia memorem, quæ ad ventris victum conducunt, mora est.
Nunc ibo ad præfecturam & jus dicam larido,
Et quæ pendent indemnatae pernae, eis auxilium ut feram.
URB. Ego vero tibi, Philomuse, cum Hegione respondeo:
Sume, posce, prome quid vis, te facio cellarium.

PHILOM. Descendamus igitur in apothecam vini. *EURAS.* Recte observavit architectus illud Varronis *L. I. c. 13.* monitum: quod cella vinaria quærat ad dolia aera frigidior. Hinc Vitruvius
L. I.

L. I. c. 4. in cellis vinariis testis lumina nemo capit a meridie : nec ab occidente, sed a septentrione. Atque adeo cellam vinariam septentrioni debemus habere oppositam, frigidam, vel obscuræ proximam. *Pallad. L. I. c. 18.* & submota procul esse debet a balneis, furno, sterquilinio, reliquisque immunditiis, tetrum odorem spirantibus: nec minus a cisternis, aquisque salientibus, ex quibus, qui extrahitur humor, vinum corrumpit. *Col. L. I. c. 6.* Latus cellæ vinariæ, *Plinii* hæc monita sunt, aut certo fenestras obverti in Aquilonem oportere, vel utique in exortum æquinoctialem. Sterquilinia & arborum radices procul abesse, omniaque odoris evitandi, facillimo in vina transitu, ficos utique & caprificos. Doliis etiam intervalla dari, ne inter sese vitia serpant, contagione vini semper ocysima. *Plin. L. XIV. S. 27.* nam nulla res alienum odorem celerius ad se adducit quam vinum. *Col. L. XII. c. 28.* Sed ne a cella vinaria ad ipsa vina divertamus, ad superiorem contignationem gressum promoveamus, necesse est. *URB.* Hoc prius in transitu considerantes testudineatum hypogæum, in quod supellex pretiosa exorto incendio, velut in tuto, possit collocari. *EURAS.* O providam in omnem casum majorum nostrorum curam & cautionem! Scalæ, gradusque quam lati, quam commodi, quam illustres! ipsius autem structuræ & membrorum quam elegans species & compositio, quam omnis anguli expers! *URB.* Nec mirum, director enim curatorque ædificii Italus erat, qui harum rerum inventionem, & universim in arte architectonica præstant nostris. Et hæc totius familiæ sedes: hic cœnaculum: isthic herus & uxor: illic liberi: hic famulæ: isthic æstivum quoddam triclinium: illic culina cum apotheca. *EURAS.* Pulcherrimo situ & ordine sese singula excipiunt conclavia. *Æstivum* triclinium, seu cubile saluatorium, ut vocat *Plinius L. XV. S. 10.* tum naturæ debet, tum arti, quod & lumen accipiat, non obnoxium radiis solis & quocunque perflantes ventos, queis æstus temperetur, admittat, nitido stratum marmore. Et quam egregio

VIII.

De conclavibus
& supellectili.

gio penicillo labores rusticos per singulos menses dispositos peritus pictor exposuit, ut velut per otium eisdem familiæ rusticæ dictare possimus! tabulas profecto & a manu artificis & ingeniosa inventione pretiosas! *URB.* Majorem suppellectilis partem, atque omnem fere ornatum in urbem transtuli, cum rus, villamque in hoc tempus defugerem. *EURAS.* Quo alio ornatu est opus, cum ille, quem natura tribuit, omnes alios arte & ære comparatos superet & prævertat. Mihi certe in suburbanis istis omni luxu potior est rustica quædam simplicitas & non multo labore & industria quæsitâ commoditas. *URB.* Hic occultus quidam aditus, e quo ab ima in supremam ædium partem, quin a quocquam animadvertatur, ædium hero licet ascendere, & quæ a suis agantur, explorare: novum inventum. *EURAS.* Immo antiquissimum: pseudothyrum dixere veteres. *PHILOM.* De tali Virgilianos illos *Æneid. L. II.* versus accipio:

Limen erat, cæcæque fores & pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relictæ
A tergo: infelix qua se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incommittata solebat
Ad foceros, & avo puerum Astyanacta trahebat.

EURAS. Cætera conclavia pro honestissima commoditate composita, ac prorsus ad genium & imaginariam quamdam meam villam, quam secundo a Platonica civitate lapide excitarem, non alio magis decore quam religiosissima munditia commendandam.

IX.
De culina. *URB.* Culina hæc lucida, a fumi incommodis libera & fonte perenni instructa: nec ullibi fere majorem requiro munditiam, ac in culina. *PHILOM.* Vellem & ego cum Horatio *Serm. L. I. Sat. 2.* paucis contentus agere,

modo sit mihi mensa tripes &
Concha salis puri & toga, quæ defendere frigus,
Quamvis crassa, queat.

Curare ideo meos jubeo, ut splendor vasis æneis & stanneis sit clarior,

Quam

Quam solis radii esse olim, cum sudum'ſt, ſolent.

Plaut. Mil. glor. I. 1.

Sed in his quoque mediocritatem adhibendam eſſe monet Seneca *Epist. 119.* miſcere vitia deſideriis noli, inquiens, ne te Catonis dictum feriat: cultus magna cura tibi, magna virtutis incuria. Cavendum igitur, ne major munditiæ & ſupelleſtilis cura in luxum degeneret, qualis ab exercitu Aſiatico in urbem invec-tus eſt: tum enim cocus, viliffimum antiquis mancipium, & æſtimatio-ne & uſu in pretio eſſe, & quod miniſterium fuerat, ars haberi cœpta. *Liv. L. XXXIX. c. 6. URB.* Dum ita philoſopharis, jam in ſuperiorem ædium partem ducimur. *EURAS.* Superi! quam lætus, quam eruditus hic aſpectus. *URB.* In hoc conclavi pinacothecam conſtituerat parens, in quam quidquid aut ab ætate, aut ab arte, aut a natura, aut a materia, aut ab uſu, aut ab artifice pretium exiſtimationemque accipit, phyſica quoque, mathematica, ac tech-nica inſtrumenta reponebat, atque adeo theſaurum numisma-tum, arma, annulos, veſtium ornamenta, imagines, ſimulacra, metallorum genealogias, ac totius naturæ divitias, quas compa-raverat, continebat. *EURAS.* Magni iſthæc facio, haud tamen cum jactura rei familiaris: id enim merito carpit Seneca *Epist. 88.* an tu exiſtimas reprehendendum, qui ſupervacua uſu ſibi com-parat, & pretioſarum rerum pompam in domo explicat? non putas eum, qui occupatus eſt in ſupervacua litterarum ſupelleſti-le? plus ſcire velle, quam ſit ſatis, intemperantiæ genus eſt. Plinius certe *L. XXXV. S. 2.* aſſerit, ejuſmodi pinacothecas quan-doque conſui, quia honorem ſibi in pretio ducunt, nec alio uſu, niſi ut frangat heres & fur rapiat. Adeo materiam malunt conſpici omnes, quam ſe noſci. *URB.* Si tam ſevere ſentis, haud velim, ut in proximum conclave pedem inferas, in quo pater poſuerat librorum theſaurum: an æqua tibi de hoc mens? *EU-RAS.* Æquiſſima: propterea cum Tullio *L. I. Epist. 6. ad Attic.* moneo: bibliothecam tuam cave cuiquam deſpondeas, quamvis acrem

X.

De pina-cotheca.

XI.

De biblio-theca.

acrem amatorem inveneris; nam ego omnes meas vindemiolas eo reservo, ut illud subsidium senectuti parem. Jam enim veteres non in urbe solum, sed in villis, in balneis & thermis bibliothecas statuerant, & multi quidem, non ut essent studiorum instrumenta, sed cœnationum ornamenta. *Senec. de tranquil. c. 9.* Alii vero, quia corpori curando otiose tunc vacabant: & occasio erat legendi aliquid, hominibus alias occupatis, vel audiendi. Immoderatam tamen libros colligendi cupiditatem jure damnat *Seneca l. l.* his verbis: studiorum quoque, quæ liberalissima impensa est, tamdiu rationem habebo, quamdiu modum. Quo mihi innumerabiles libros & bibliothecas, quarum dominus vix tota vita sua indices perlegit? onerat discentem turba, non instruit: multoque satius est paucis te auctoribus tradere, quam errare per multos. Quid enim, si hæc ingeniorum opera non in studium, sed in spectaculum, in speciem cultumque parietum comparentur? paretur itaque librorum, quantum satis est ad curam eruditionis, nihil in apparatus. Sed ne a fabrica ad libros dilabamur, præ cæteris amalthei hujus concinnitatem admiror: spectat ad orientem, non solum quod usus matutinum lumen exigat, sed etiam ne libri putrescant; nam ut *Vitruvius l. VI. c. 7.* nobis auctor est, quæcunque ad meridiem & occidentem apertiones habent fenestrarum, tineis & humore libros vitiant, quia venti humidi adventantes procreant illas & alunt, infundentesque humidos spiritus pallore volumina corrumpunt. Video pavementum e crustis nitere marmoreis: laquear vero pictis hospitalibus Musis collustrari: codices in armariis e ligno nucis polito & vitro obductis custodiri: mensas pluteosque tum ad usum, tum ad omnem honestam elegantiam compositos: statuas etiam & imagines doctorum virorum, quarum aspectu alitur excitaturque ingenium ad diuturnam pretiosi laboris perpeffionem; nescio enim qua occulta naturæ vi animique affectu ad effigies trahamur eorum, quorum immortales animæ, ut ait *Plinius l. l.* in
locis

locis eisdem loquuntur. *URB.* Proximum conclave sedes & officina patri fuit doctarum cogitationum, omni tumultu strepituque liberum, altam quietem in hac placida solitudine captanti. *EURAS.* Re ipsa iste est locus non solum a salubritate cœli & situs amœnitate, sed omnibus numeris opportunissimus; ubi non solum quæ aures, nares & oculos offendere, sed & quæ animum avertere possent, procul absunt; Musæ enim silentium & solitudinem amant; propterea Cn. Pompejus, confecto Mithridatico bello, intraturus Possidonii sapientiæ professione clari domum, fores percuti de more a lictore vetuit: & fasces litterarum januæ submitit is, cui se oriens occidensque submiterat. *Plin. L. VII. S. 31.* *URB.* Memini & matri & liberis hoc limen attingere nefas fuisse; adeo ut etiam in vicino conclavi adventantibus sui copiam fecerit & familiæ negotiis præfuerit. *PHILOM.* Nec enim sine causa poetæ Musis Heliconem & Parnassum ad habitandum dederunt, ubi nulli fabrorum pulsus, nulli canum latratus, nulli hominum clamores, plaustrorum stridores nulli interpellarent. *URB.* Posthac ego in illo rusticis diis perlitabo. Ad tablinum vero lustrandum instruendumque in crastinum tuam condices operam, quam humaniter promifisti. *EURAS.* Faciam, ut, quod optas, eveniat.

XII.
De museo.

DIALOGUS XVI.

DE TABULARIO.

ARGUMENTUM.

- I. *Tabularii utilitas.*
- II. *Eorundem origo.*
- III. *Structura.*
- IV. *Mundities.*
- V. *Supellex.*
- VI. *Præfectus & scriba.*
- VII. *Eorum officia.*
- VIII. *De libris rationum.*
- IX. *De libris proventuum.*
- X. *De libris expensorum.*
- XI. *De instruendo tabulario.*
- XII. *Ecclesiastico &*
- XIII. *Civili.*
- XIV. *De libris ad tabularium pertinentibus.*
- XV. *De indicis necessitate.*
- XVI. *De pluribus indicibus conficiendis.*

I.
*Tabularii
utilitas.*

URB. **A** Des, Eurasi, ut horam hanc in tabulario non inutiliter teramus. EURAS. Inutilis erit labor, si horæ spatio circumscribatur; adeo enim vasta & necessaria est ejus cura atque notitia, ut nullo rei æconomicæ officio aut bonum familiæ pro-

provehatur præstabilius : aut peccetur crassius , & offendatur frequentius , quam ejusdem soccordi administratione ; adeo magni momenti est hujus perfecta curatio . Aliarum siquidem rerum , cum negliguntur , una unica est jactura : jurium vero , quia tractum perpetuum habent cum pessumdantur commoda , anniversarium eorundem neglectu infertur detrimentum . Igitur quemadmodum ad curandas res litterarias excitatae sunt bibliothecae , velut omnium scientiarum armamentaria , ita pro defendendis juribus , dominiis , possessionibus & facultatibus nostris , nec non pro perpetuanda rerum secundum leges & cum auctoritate gestarum memoria sunt constructa tabularia , in quibus chartae , diplomata , instrumenta , velut arma civilia seu legalia , eo majori solitudine conservanda sunt , quo majori amore res ipsas & jura nostra optamus facta tueri . Propterea talia tabularia etiam auctoritate publica , & in bonum reipublicae erecta , in quibus nempe magistratus tabulas rationum & monumenta rerum in magistratu gestarum , teste Plinio *L. XXXV. S. 2.* reponebant . Alia vero in privatorum usum & utilitatem propriam collecta sunt , de quibus tamen veteres scriptores nobis nihil reliquerunt , adeo ut , quae nobis hodie ad manus sunt monumenta , non aurei illius , sed barbari aevi , nec tamen infelix sint progenies : in quibus proinde & alios mores , alia jura & consuetudines , styllum scribendi alium , alia demum etiam verba , quam Latina invenies . Nec te offendet sermonis asperitas , vocabulorum barbaries , linguarumque confusio , quae omnia aetati illi propria ; si rei utilitatem perpendas & majorum in nos curam . Et quamvis jam Justinianus Imp. *Leg. Cod. de episcop. audient.* sanciverit , ut factae tutorum & curatorum creationes in ipsis ecclesiae archivis deponantur , ut sit perpetua rei memoria : in nostra tamen Germania haud videntur ejusmodi archiva ante Caroli M. aut Ludovici Pii tempora in ecclesiarum sacraliis constructa : aut certe non inveniuntur documenta antiquiora . Seculo autem X. jam fuerunt frequentio-

II.
Eorum
origo .

ra; maxime cum virtute legum Alemannicarum per ejusmodi chartas pacta firmitatem acciperent, ac omne ab iis jus penderet. Exarabantur autem plura ejusdem diplomatis exempla, quorum unum & alterum paciscentibus tradebatur: tertium vero in chartophylacio ecclesiæ, aut etiam quartum in curia Principis memoriæ conservandæ gratia deponebatur. Hodie vero non solum ecclesiæ & communitates, & quicunque pollent amplioribus fundis, verum & solertiores agricolæ, ob hanc diplomatum utilitatem suas habent arculas & armaria, in quibus documenta domestica possessionis, tituli, immissionis in bona, sententiæ aut amicæ compositionis reponant, nec inerudite sciant aut obligationes defugere, aut jura infracta tueri. Atque adeo illi, quibus fundus est amplior, prædia, vectigalia plura, aut etiam insignia jura jurisdictionis, non tantum ad conservanda hujusmodi monumenta singulare conclave constituent, verum etiam, cum temporis progressu pro negotiorum copia chartarum numerum necesse sit in ingentem cumulum excrecere, tam varii argumenti documenta ad quotidianum usum & utilitatem in plures classes & ordines digerant. *URB.* Memoria teneo patrem avumque in hoc opere desudasse plurimum: ego ad exterarum regiones profectus, dein ad paterna bona rediens, nescius in eo tantum momenti esse positum, nunquam manum admovi. Primo itaque

III.
Structura

structuram contemplantur. *EURAS.* Conspicio tabularium tuum opportunissima, ima videlicet ædium parte, positum, quod jam antiquis placuit; ac propterea proxime atrium posuerunt. Sit enim locus & accessu facilis, & a tumultu familiæ remotus, & ab incendii periculo tutus: atque ideo testudine latericia tectus, & valvis & foribus ferreis clausus. Decet enim, ut præcipuus facultatum nostrarum thesaurus ab omni igni vastantis discrimine quam maxime sit securus. Nam est hujus elementi ratio fecunda: se ipsa parit & minimis crescit scintillis - - excedit profecto omnia miracula, ullum diem fuisse, quo non cuncta con-

fla-

flagrarent. *Plin. L. II. S. III.* Quoniam vero semper ad superiora tendit, ima ab ejus vi sunt magis tuta: verumtamen uligini, humoribus & putrescenti aeri frequenter obnoxia. Ad hæc igitur avertenda incommoda tablinum constituatur solo siccissimo, ac qui sit liber ab omni humore & nidore; hinc bene etiam arena sitiens & cæmentitia ad restringendos vapores substernitur, duæque ex siccissimis lapidibus parietes cum pavimento specillatis lateribus, qui arcendis humoribus & pulveribus maxime idonei, non nunquam vestiuntur. Fenestræ nec magnæ sint, nec multæ, eæque orientem solem excipiant, chlathris ferreis munitæ. Com-
 mendatur præ cæteris religiosa munditia: in atomum pedem im-
 pingere grave piaculum esto; quoniam his sordibus nihil dete-
 rius: pulvis enim humidus tineas creat, quæ etiam in ipsis char-
 tis nascuntur: alia autem minima animalia sordibus a radio solis generantur: *Plin. L. XI. S. 39. & seq.* seu ut scribit Aristoteles *L. V. hist. anim. c. 27.* in aridis gignuntur vermiculi, si hume-
 scentur, & in humidis si exiccentur. Simili ratione aer stagnans putrescensque araneos, septipedes, multipedes, oniscos & cutio-
 nes generat: ob quas similes librorum pestes sæpius sereno cœlo admittenda est benignior aura. Muscas quoque arce, si possis, nam etiam ex his vermiculi gignuntur. *Plin. L. X. S. 87.* Multi abditam quamdam cryptam, seu enthecā quamdam subterra-
 neam fieri fecere, in qua diplomata & documenta pretiosiora in incursione hostili, aut alio quocunque adverso casu ad tempus breve recondant. Sed eadem debet esse mundissima, ne gravius damnum quam hostis, aut ignis afferat. Id vero, quod avide desiderabam, jam conspicio procætium quoddam, seu conclave, in quo tabularii administrator, quæ sunt muneris sui exequatur, velut hoc expediendis hujusmodi negotiis apprime commodum, lucidum, clausum. *URB.* Gaudeo pleraque monitis respondere tuis. *EURAS.* Jam supellex apparanda est: ad manus esto mensa
 longior, sustinendorum plurium codicum & fasciculorum capax; *Supellex.*

IV.
Mundities.

V.

atra-

atramentum non solum atrum, sed & nullo tempore extinguendum corrumpendumve: charta seu papyrus, quibus talia negotia velut æri, aut plumbo comittantur, sit præcipuæ firmitatis, ne tam facile gravi aut domini, aut subditorum dispendio vitium patiatur: pro majoris vero momenti negotiis charta Pergamena vervecina, aut etiam vitulina mundissima adhibeatur: cultelli & calami scriptorii fideles: pyxis cum pulvere, seu ossea arena: pro libris vero jam compactis charta bibula: forcipes, & ad lineas ducendas norma: circinus: glomi filorum ex lino ductorum: candelabra ex lamina: annulus maximus & minor: cera apiaria & Hispanica: gluten pistum ex farina minio tincta. Quibus in rebus ministrorum fidem atque industriam sæpius tentare interest. Præter ista adesse iubeto calendarium, in quo singulæ dies notatæ sint, quid qualibet pendendum, recipiendum, denunciandum agendumve sit: tabulam chronologicam Pontificum, Imperatorum, Principum provinciæ: tabulam genealogicam & heraldicam tuæ familiæ: ephemerides, seu commentaria, in quæ acta tui prædii de anno in annum sint relata: indiculum non tantum prædiorum, sed omnium personarum tum jurisdictioni, tum dominio directo subjectarum: librum conceptarum epistolarum: denique etiam formulas concipiendorum variorum contractuum, emptionis, venditionis, fidejussionis &c. Non exiguæ hic quidem molestiæ labor, sed tamen maximi momenti, cujus fructus suo tempore colliguntur. *URB.* Si non tempus, animus me certo deficeret in tundenda hac incude. *EURAS.* An angustior tibi dies, aut majora & plura negotia, ac illi, ad cujus domum duodecim fasces excubabant, M. Tullio, inquam, & J. Cæsari, qui commentabantur indies, aut Augusto, quem ipsa prælii Mutinensis die nec de lectione, nec scriptione quidquam remisisse ferunt? *URB.* Succumberem ego tot laboribus. *EURAS.* Vigilantia præfecti & fidelis amanuensis diligentia multo te scribendi onere levabit, dabitque magnum temporis quæstum, quod alias in

VI.
Præfectus
& scriba.

in calamum dilaberetur. Ita tamen hæc per alios agi curentur, ut te ubique aut rebus adesse præsentem videant, aut videre vereantur, & minimum, quæ diebus singulis agenda sint, præfinies, &, quæ acta, vesperi releges. *URB.* Respiro, respiro, si meæ diligentiae quandoque succedere possit vicarius. *EURAS.* Quibus in rebus ipsi interesse non possumus, inquit Cicero *orat. pro Rosc.* in his operæ nostræ vicaria fides amicorum supponitur. *URB.* Quæ præfecti & amanuensis munera? *EURAS.* Villicus operibus præest, præfectus juribus, ut hæc proin eidem optime debeant esse perspecta, quid, a quibus, a quo tempore pendendum, recipiendumve sit: nec non singula prædia, vectigalia, personas & facultates earum bene noscat. Curam omnem ad rite dirigendum tabularium, velut Œconomici corporis animam, conferat: In protocollum acta publica referat: nil solvat non recepta supputatione & syngrapha, quam suis locis, ceu causam probatam solutionis apponat, & diligenter asservet: rationes a villico & aliis quibuscunque statutis diebus exigat: quotidianos scribæ labores relegat. Cætera potius ad munus Œconomi pertinent, quæ proin opportunis de officio villici dicturi, perpendemus. Amanuensis vero singula in tabulas & adversaria præeunte præfecto referat, illique in perficiendo tabulario ab officiis sit: ephemerides, pacta, contractus, concessiones, chirographa & syngrapha conscribat: omnium proventuum & expensorum suis locis inserat rationem & computationem, ac supellectilis conficiat indicem. Sciat autem non solum eleganter & celeriter, quod calligraphiam & tachygraphiam, verum emendatissime, quod orthographiam appellamus, ac rectissime scribere, ut hoc in genere numeris omnibus sit absolutus; cum in Œconomiae negotio nihil aut pretiosius, aut damnosius numero. *URB.* Numero dicis: verum, in quam formam redigendæ tam multæ tam variæ rationes sint, non minus scire percipio. *EURAS.* Cum, Cicerone teste *L. II. de offic.* res familiaris quæri debeat his rebus, a quibus abest tur-

VII.
Forum
officia.

VIII.
De libris
rationum.

pi-

pitudo: conservari autem diligentia, & parsimonia, iisdem etiam rebus augeri: ideo in diligenter colligendo & prudenter expendendo totius œconomiae fundamentum positum esse scias: summam autem hujus rei ex libris rationum disces, quos sæpius consulas perlustrando, quid in singulos annos & dies aut diligenter collegeris, aut prudenter expenderis? quid emendandum, quid emendatum sit? Et quidem, si res familiaris sit curta & modica, omnes tituli brevi manu in duos contrahuntur, acceptorum nempe, & expensorum. Si vero rerum velut tibi magna sit copia, ampla villa, census multi, prædia vectigalia plura, aliaque jura plurima, in plures quoque divisiones putandæ veniunt rationes, ut singulae singulas partitiones habeant, quod pridem probavit Cato c. 2. oportere scribens, rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli causa quæ parata sunt: rationem vinariam, oleariam, quid venerit, quid exactum sit, quid reliquum fiet, quod veneat. Quapropter singulis partitionibus singulares designandæ sunt plagulae, pro materiae ubertate aut plures, aut pauciores. Et primo quidem loco veniant rationes argentariae, seu proventus numeratae pecuniae, quales sunt usurae annuae ex summa capitali, census, canones, laudemia, decimae argentariae, pensiones, merces ex locatione &c. Post has ponantur rationes rerum in pecunias redactarum: & primo frumentariae, quot modii tritici, siliginis, hordei, avenae, sagopyril, & quo pretio venditi. Eodem modo notabuntur proventus ex fructibus minoribus, lino, fabis, ervis, phaseolis, lupinis &c. Aliæ rationes ducantur ex re pecuaria in pecunias redacta, qui boves saginati, vaccae, vituli, oves, capreoli, & quo pretio venditi: quantum lactis, aut ejus floris, butyri, casei &c. venditum. Aliæ, quantum æris ex villatica pastione provenerit, exempli causa, ex pavonibus, gallis indicis, columbis, anseribus, anatibus, pullis, caponibus &c. Aliæ, quantum ex fructibus hortensibus, ex floribus scilicet, oleribus, lactucis, leguminibus, pomis,

IX.
*De libris
proven-
tuum.*

pyris &c. Aliæ, quantum pecuniæ ex silva, quæ assulæ, scandulæ, asseres, pali, trabes, ligna ad focum &c. Atque simili modo putantur rationes vinariæ, oleariæ, aut quæ obveniunt ex pascuis, venatione, piscinis &c. adjuncta tum singulis mensibus, tum in exitu anni summa, ut videri possit, quæ non solum singulis annis majora minorave emolumenta, sed quomodo etiam pretia rerum crescant, vel decrescant. In alio libro ducantur rationes ipsorum fructuum illatorum, in quo notetur, quot modii tritici, siliginis, hordei &c. illati sint, tum ex propria semente, tum ex decimis, tum ex censu &c. & in fine cujusque generis ducatur computatio, ut postea accepti expensique, nec non residui summa paucis numeris ob oculos versetur. Eodem modo aliæ conscribantur pro fructibus minoribus, pro illato lino, fabis, pis, lentibus, ciceribus, erviliis &c. Aliæ pratorum, quot ex quolibet prato illatæ vecturæ fœni tum primi, tum autumnalis: quot pro equis, pro bobus, pro vaccis &c. destinatæ. Aliæ pecuariæ, qui fœtus equarum, vaccarum, porcorum, ovium &c. editi: quis pecoris numerus, quæ factæ permutationes, accessiones &c. Atque eodem modo aliæ pro villatica pastione, pro fructibus hortensibus, aliæ pro silva, aliæ pro venatione &c. *URB.* Gaudeo hac silva proventuum. *EURAS.* Non minor erit expensorum. *URB.* Terres me. *EURAS.* Et tamen adnotare singula
 necesse est. Velut enim bona ordinatio contubernii seu familiæ
 sita est in distributione rerum, officiorum, & personarum, ut
 quæque res in domo suum habeat locum, & quisque locus suam
 habeat rem, quo appareat statim, quid absit, quid adsit: item
 quisque domesticus suum munus, & quodque munus suum mi-
 nistrum, ne respectando alius alium omnes agant incuriose: ita
 bona rei familiaris administratio consistit in recto acceptorum,
 ac multo magis etiam expensorum ordine & distributione, ut
 singula habeant suum locum, rationem & munus, quæ olim
 quæstorum ærarii provincia fuit. *Tacit. L. XI. c. 22. Annal.* Sic

X.
*De libris
 expenso-
 rum.*

enim ipse Augustus quoque non solum ærarium militare instituit, ut perpetuo ac sine difficultate sumptus suppeteret, sed & rationes imperii publice proposuit. *Sveton. in August. c. 49.* Appianus quoque integrum librum conscripsit, qui quidquid in dandis ludis, in operibus, in magistratibus & officiis expensum, quive proventus & pecuniæ per singulas gentes capiebantur, continebat. *URB.* Quas igitur in exigua mea republica expensarum partitiones faciendas esse ducis? *EURAS.* Hæc quamvis non magna, liber tamen expensarum non erit minimus. Primo enim in hunc referendæ sunt expensæ argentariæ quæcunque, sed vario^s in titulos dividendæ, insertis suis in locis apochis, quæ semper ob mortalis vitæ conditionem & lubricæ memoriæ atque fidei periculum exigenda, qua creditor de accepto te securum reddat. Aliæ igitur conscribantur expensæ factæ nomine tributorum, vectigalium, collectarum, decimarum, canonis, laudemii &c. Aliæ, quæ factæ nomine mensæ tum domini, tum famulorum: addito pretio, numero, pondere, seu mensura. Aliæ nomine vestimentorum &c. cum apochis mercatorum, sartorum, sutorum &c. Aliæ nomine fabricæ seu novorum seu restauratorum ædificiorum, quid in materiam & apparatus, quid in fabros murarios, lignarios, ferrarios &c. impensum. Aliæ nomine salariorum, quæ pro famulis omnis generis factæ. Aliæ nomine opificum, vitriarii, figuli, lorarii, rotarii &c. aut urbanam, aut rusticam suppellectilem reficientium. Aliæ nomine venationis, quæ in comparata arma & instrumenta, in fœtum piscium & ferarum &c. factæ. Aliæ nomine piarum causarum, pro templis, pro pauperibus, peregrinis, viduis, pupillis &c. Præter has argentarias contexendæ sunt etiam aliæ frumentariæ, pecuariæ, vinariæ &c. in quibus adnotetur, quot cuiusvis generis frumenti pro mensa domini, pro villico & famulis, pro semente subministrati modii, quot & quo pretio venditi &c. quæ pecora pro culina macinata, vendita, perdita &c. *URB.* Quot non mihi cum

rationibus depugnandum est! *EURAS.* Et hac, nec alia via, XI.
 recte rationem tenebis. Hi autem labores in proœtio seu atrio De instru-
 perficiuntur; quo relicto jam ipsum tablinum subeamus: ejus stru- endo ta-
 ctura tam perfecta, ut nec addere quidquam possem, nec adi- bellario.
 mere: scriniola quoque tam conciane composita, ut una series
 fera claudi & aperire unica, nec non quælibet facili negotio te-
 cto cooperta possit transferri. Sed quid ista strues, rudis indige-
 staque moles chartarum? sparsa dispersaque sine ordine temporis
 & argumenti, sine ulla dispositione jacent omnia. Quam utili-
 tatem sperem ex inextricabili hoc Labyrintho? ne Argus quidem
 inveniet, si quam forte scripturam requiram: quærere enim quid,
 quam horum jam Herculis labor sit,

diram qui contudit Hydram,

Notaque fatali portenta labore subegit.

Horat. L. II. Epist. I.

Iraque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligen-
 tia: quis enim dubitet, nihil esse pulchrius in omni ratione vitæ
 dispositione, atque ordine? *Colum. L. XII. c. 2. URB.* Quid est
 ordo? *EURAS.* Multitudo quædam composita, ita unius corporis
 singula membra digerens, ut reddantur ad suum munus habilia.
 Tu vero barbarum quemdam habere mihi videris exercitum,
 quem, quia sine ordine, inutilem multitudinem vocabat Alexan-
 der. *URB.* Age igitur, dispone & in ordinem redige legiones,
 cohortes, manipulos. *EURAS.* Quoniam tabularii cura multum
 ad rem œconomicam confert, paucis præstabo, ut eo citius ad
 rus redire nobis liceat. Et quia tabularium non profana tantum
 jura & negotia, sed etiam sacra, maxime in locis sacris, conti-
 net, ideo his prima facies seu præcipua dicetur, voceturque ta-
 bularium ecclesiasticum: alterum civile, in quo tabulæ & docu-
 menta publica & privata, ac jura rei nostræ familiaris recondan-
 tur. Ne vero facta etiam hac divisione copia confusionem pariat,
 plura vides scrinia seu armaria, quorum singulis præfigatur ar-

gumentum, seu titulus documentorum in eo contentorum: post hunc etiam numerus scrinii affixæ chartæ Pergamenæ inscriptus; & Romanus quidem in tabulario ecclesiastico: Arabicus vero in tabulario civili. Ipsa dein documenta, postquam aut in ecclesiastica, aut civilia discriminata sunt, in titulos scriniis præfixos dividuntur, ac ad chronologiæ leges, ita ut antiquiora præferantur recentioribus, composita seu in ordinem redacta in extera facie sequentibus notationibus signantur. Primo itaque inscribatur majusculis litteris numerus scrinii, ad cuius titulum pertinet, exempli causa N. I. ex quibus dignosces pertinere ad scrinium primum tabularii ecclesiastici (*). Si vero faciat ad scrinium primum tabularii civilis, his characteribus signetur: *℞. 1.* Hujus autem scrinii (atque eodem modo omnium reliquorum) documentum primum, seu secundum chronologiam antiquissimum notetur littera A. secundum littera B. tertium littera C. atque sic reliqua secundum ordinem litterarum, quæ duplicari etiam possunt, si in eodem scrinio plura sint quam viginti quatuor documenta, exempli causa AA. Quodsi ad eandem litteram plura pertineant instrumenta, quæ separari haud facile possunt, & sunt velut appendices ad principale, velut se habent ad rationes ædificii variorum opificum apochæ, eadem addito, minusculis litteris *℞. 1. ℞. 2. ℞. - -* designentur, ac filo in unum fasciculum colliguntur. Hac observata numerorum & litterarum diversitate documentum quodlibet & ab altero discernitur & proprium sibi locum facile potest invenire. Denique in quolibet scrinio

(*) Si cui mirum videbitur, & a scriptionis instituto alienum, rerum rusticarum Scriptorem, de condendo in villa, instruendoque tabulario, quod vocat, ecclesiastico multe differere, & eodem diutius, quam par est, hære; is sciat velim, dandum aliquid esse homini, sacris addicto, & qui Collegii Wietinensis, cujus Sodalis est, amplis Sacerdotiis non minus ac prædiis & latifundiis instructi tabularium apte disposuit, & rei bene gestæ recordatione letus, etiam de aliis scribens, genio suo aliquanto liberalius indulgit.

nio reponatur indiculus contentorum illic documentorum, addito tum numero majori scrinii, tum littera, tum, ubi videbitur, etiam numero minori. Jam exempla quædam materiarum seu titulorum afferam, qui scriniis sunt inscribendi, seu in quos documenta possunt dividi. Et primo in tabulario ecclesiastico:

Fundatio. Contineat armarium istud conditi templi, monasterii, parochiæ documenta, litteras foundationis, confirmationis, im-^{XII.}missionis, investitionis, possessionis &c. ^{Ecclesiastico.}

Privilegia. Exemptiones & immunitates a decimis, collectis, vigalibus &c.

Consecratio & Patrocinia. Litteras consecrationis ecclesiarum, altarium: translationes dedicationis, immutationes: Patronorum SS. reconciliationes: cœmeterii benedictiones &c.

Indulgentiæ. Bullas indulgentiarum, tum vigentium, tum extinguentiarum, procurationes, publicationes earundem &c.

Confederationes. Pia fœdera, pacta, congregationes: quibus conditionibus, approbationibus, privilegiis, sumptibus: præfectos, præsides, numerum confœderatorum, nomina defunctorum: annuas rationes &c.

Divina officia. Litteras foundationis, anniversariorum, missarum, concionum &c.

Donationes. Census perpetui, juris, prædii, rerum mobilium, & sub quibus oneribus v. g. conservandi perpetui luminis &c.

Jus patronatus. Hujus titulum, usum, possessionem: litteras præsentationis, nominationis, admissionis: quæ in his observata, quæ observanda &c.

Limites. Designationes, descriptiones limitum: actus possessorios, conventiones: positiones lapidum: quo ordine: quo sumptu &c.

Asylum. Ejus jus, possessio, limites: quæ delicta eo gaudeant: nomina eorum, qui gavisi sunt: quos sumptus refuderint: litteras libri commeatus &c.

Decimæ. Titulum earum, possessionem: novalia &c.

Collectæ. Subsidia charitativa, cathedratica: contributiones decimales cum apochis &c.

Rationes. Ecclesiæ annuas: quæ in his observanda, quæ emendanda &c.

Fabrica. Ejus rationes cum apochis in ecclesia Tiburtina: quorum sumptu ædificia reficienda &c.

Inventarium. Referat suppellectilis sacræ, aliarumque mobilium rerum indiculos &c.

Oeconomus & ædilis. Jus constituendi suscipiendique: fidejussiones & cautiones: instructionem: obligationes & commoda utriusque &c.

Nosocomium. Foundationes, donationes: numerum & conditiones suscipiendorum: victum, vestitum, obligationes eorum: instructionem præfecti, ministrorum: rationes &c.

Decreta. Pontificum, Episcoporum, sacri officii &c.

Visitationes. Insinuationes, introductionem, ordinem, examen, sumptus, reliqua &c.

Commissiones. In causa sponsaliorum, matrimonii, decimarum, absolutionis a censuris &c.

Actiones. Fori ecclesiastici cum omnibus actis.

Testimonia. Natalitia: studiorum: graduum Academicorum: SS. ordinum: commissæ curæ pastoralis: collatæ parochiæ &c.

Obitus. Pontificis, Principis, Episcopi, Abbatis, Parochi: quæ divina & pompa observanda: de sumptibus funeris: de jure sepulchri &c.

Electio. Quæ in electione, confirmatione, institutione Abbatis, Canonici &c. observanda.

Studia. Contineat studiorum primam institutionem, methodum, progressum, instaurationem: quæ abrogata, quæ emendanda: sumptus &c.

Quæ omnia pro materiæ copia aut inopia in plura scrinia distribui possunt, aut pauciora. Jam & quædam exempla titulorum pro tabulario civili proferam:

Statuta provincialia. (*) In hoc scrinium conjiciuntur : libellus XIII.
 conventionis inter Maximilianum I. & ordines provinciæ : con-
 cordata inter Principes Tyrol. & Episcopum Trident. & Brixin.
 Statutum Tridentinum : statutum municipale Caldariense , trium
 præfecturarum in finibus Bayariæ : consuetudines antiquæ com-
 munitatum Vilandri , montis Ritini , & Maleti sub Mainhardo
 Duce Carinth. Com. Tyr. Sanctiones pragmaticales &c.

Decreta Principum. Pro administranda justitia : in re monetaria :
 pro cultura agrorum , lignorum &c. ordinationes politicæ &c.

Provincialia. Comitia , rationes , recessus , gravamina , jura , pri-
 vilegia &c.

Contributiones. Origo , modus , ordo &c. cum synographis.

Familiaria. Diplomata nobilitatis , arbor consanguinitatis , officia
 publica , gradus honoris , pacta familiæ , pacta dotalia , testa-
 menta , legata &c.

Prædia. Et fundi familiæ cum omnibus juribus : si plura fuerint
 ejusmodi prædia , etiam singulis tribuatur proprium scriniolum
 v. g. Anconitanum , Bajanum , Caprense , Drepanum &c. in
 quo ejusdem prædii documenta , jura , limites , privilegia , sin-
 gularia dominia , lignandi , venandi , pascendique jura descri-
 bantur.

Prædia vefligalia , seu emphyteutica cum instrumentis tituli , pos-
 sessionis , subjectionis &c. cum immissionibus , reversalibus em-
 phyteutarum , mutationibus , remissionibus , cæterisque juribus
 & si operæ pretium , singulis prædiis proprium designetur ar-
 marium.

Obligationes fundi pro censibus , pro causis piis , canone , laudemio ,
 tributo cum apochis .

Jus

(*) Mopendus heic est , qui legit , in Tyrol. ista scripsisse auctorem , de legibus pa-
 triis , & ecclesiæ collegique Wietinensis , cujus familiæ se addixit , rationibus sol-
 licitum .

Jus venandi & piscandi : titulus , possessio &c. edicta & pœne infericidas : inventarium armorum venaticorum : instructio venatoris &c.

Jura jurisdictionis . Instrumenta tituli , possessionis : modus , forma , numerus , litteræ reversales &c. talia sunt , jus concedendi focum , tabernæ , suscipiendi opifices .

Nomina æctiva . Seu credita cum chirographis , fidejussionibus , hypothecis &c.

Nomina passiva . Seu æs alienum , quod vacare cupio scriniolum , ac ut in eo expuncta tantum nomina pro posterorum memoria cum apochis asserventur .

Inventaria . Seu index totius supellectilis prædii urbani & rustici , officinarum , stabulorum &c.

Salaria & instructiones . Ministrorum , præfecti , prætoris (*) , villici , famulorum &c. Alii , qui occurrere possunt , tituli sunt :

Mola : *Officina ferraria* : *Fontes & aquæductus* : *Lapidina* : *Fodina limi & sabuli* : *Via* : *Pontes* : *Ripæ* : *Libelli supplices* : *Æctiones fori* &c. &c. quos prætereo , quibus alia & alia pro rerum copia dicari debent scrinia .

XIV.
De libris
ad tabula-
rium per-
tinentibus

URB. Sunt duæ adhuc facies officio vacuæ , quod illis designas munus ? *EURAS.* Quam probe istæ ac prorsus ad meam mentem non scriniolis , quæ litteris & fasciculis , sed forulis , qui recipiendis libris magis idonei , instructi sunt , ut illa facies libris ad tabularium ecclesiasticum (velut sunt libri baptizatorum , conjugatorum , defunctorum , annales sacri) hæc ad tabularium civile pertinentibus , inserviat , quales sunt protocolla , rationes , urbana , ephemerides , aliaque scripta , quæ ob rerum copiam & con-

ne-

(*) Hominum sacris mancipatorum collegia , quæ præfule sive abbate gaudent , in Tyroli juris dicundi potestate , quemadmodum alia in Germania , habet , ejusque antistiti inter ejusdem provinciæ ordines locus datur , ac de re publica patria consulendi arbitrium .

nexionem in codices majori forma compingere solemus. *URB.* Quantum momenti positum sit in his chartis, quibus totius œconomiae causa vertitur, agnosco: sed usum earum nondum video, etsi in tot, aut centum alia armaria disposuero chartinacium hunc exercitum, cujus excubilis res sacrae stant & profanae.

EURAS. Id quoque amicitiae tuae dabo: sed rogo obtestorque, animum capias durum ac laboribus assuetum: nisi enim constantissimus sis, te repente abripiet, ingens, turbulentum & verticosum, quod superandum est, mare. *URB.* Da, quæso, vastissi-

XV.
De indicis
necessitate.

simi laboris indicem. *EURAS.* Rem acutetigisti. *URB.* Da, inquam, indicem hujus artis. *EURAS.* Jam tenes, ajo, quid quaeris? *URB.* Cave, luseris expectantem. *EURAS.* Nil opus jurejurando: in cæteris time perfidiam, hac in re non fallo. Indicem, indicem, inquam, seu lexicon rerum, personarum, locorumque his in diplomatibus omnibusque documentis contentorum. *URB.* Et hic tantus labor, quo Odysseam implere possumus? *EURAS.* Grave, molestum, ac diuturnum est opus, ut lustrum integrum huic tædio projiciendum censeam, mallempue ad metalla, quam ad hæc transtra damnari. Si verbis meis fidem non adhibes, Scaligerum audi, qui in eos, qui conscribendis lexicis, seu ejusmodi locupletibus indicibus dant operam, hoc epigrammate ludit:

Si quem dura manet sententia judicis olim

Damnatum ærumnis suppliciisque caput;

Hunc neque fabrili lassent ergastula massa:

Nec rigidas vexent fossa metalla manus:

Lexica contexat. Nam cætera quid moror? omnes

Pœnarum facies hic labor unus habet.

URB. Quos igitur & quot tu mihi indices? *EURAS.* Ne tu uno digito rem omnem monstratam arbitrere: plura siquidem sunt negotia, quibus omnibus indagandis unus unicus, quamvis longior, minus aptus est indiculus. Tentandæ igitur plures sunt viæ,

XVI.
De pluribus
indicibus
conficiendis.

De Re Rustica.

C c

ut

ut ad metam pertingamus, quæ explicatu quidem breves & faciles, sed factu molestæ & difficiles. *URB.* Brevi igitur & facili negotio defungere: asperum vero & diuturnum opus mihi relinque. *EURAS.* Primum igitur indicem scriniorum voco, seu materialiarum, prout hæc in diversa scrinia est distincta: eidem præmittitur inscriptio, seu titulus, & numerus scrinii: dein incipies a primo diplomate, seu instrumento littera A. signato atque secundum temporis ordinem summam explicabis argumentum illius documenti ejusdem semper aut in fronte, aut margine addendo litteras: quo confecta procedes ad cætera. *URB.* Capiō. *EURAS.* Hoc labore per totum tabularium feliciter superato ad lexicon rerum, quarum vel in uno diplomate sæpe plures occurrunt, conferes operam, quas omnes postea in ordinem litterarum seu alphabeticum rediges, laudato semper simul diplomatæ numero & littera. Exemplum sit vocabulum: *Altare*. Et adnotabis hæc, aut similia: Altare consecratum in honorem D. Pauli - - - Altare profanatum ab hostibus - - - Altare habens indulgentias - - - Altare restauratum sumptibus communitatis - - - Ex tabulario civili exemplo serviat vocabulum: *Abies*. Et hæc forte memoratu digna, aut similia adjunges: Abies in signe scuti gentilitii - - - Abiem cædere prohibetur - - - Abies terminus in silva - - - laudatis semper ut dixi numero scrinii, & littera instrumenti. *URB.* Catenatus profecto labor & omni labore laborosior: plane tamen utilis, immo necessarius. *EURAS.* Index tertius exhibeat nomina propria & familiarum tam viro- rum, quam fœminarum, quæ in diplomatibus occurrunt, ita ut, notato ut prius scrinii numero & littera documenti, illius viri vel fœminæ acta & memoria paucis referatur exempli causa: *Balbus Cornelius* Ministerialis - - - Testis subscripsit in diplomate Frederici - - - Ducit Berenicem - - - Diem supremum obit Vel. didenæ - - - *URB.* Hunc quoque laborem confectum fuisse, quis sibi non gratuletur? in perficiendo tamen rerum varietas satietatem

tatem arcebit. *EURAS.* Quartus index repræsentet lexicon quoddam geographicum, urbium, fluminum, rivorum, oppidorum, arcium, montium, prædiorum &c. Exemplum dabit vocabulum: *Veldidena.* dicta Velten & Vilten - - - Wilthina demum - - - Antiqua Romanorum colonia - - - Multas habet antiquitatis reliquias - - - *URB.* Multam facio & hanc industriam. *EURAS.* Quintus denique a primo seu antiquissimo diplomate per annorum seriem in præsens tempus, argumento cujuslibet summatione relato, deducendus, nulla habita consideratione ad materiam, sed ad chronologiam tantum. Exemplo sit: 1152. Henricus Leo Bav. Dux duos mansus ecclesiæ D. Laurentii donat - - - 1153. Indulgentiæ ab Eugenio III. Calend. Febr. concessæ - - - 1154. Fridericus I. in Italiam proficiscens cum exercitu confirmat privilegia - - - *URB.* Satur jam prope sum: an nondum in exitu res est? *EURAS.* Summam manum expectat. Adjungas nempe etiam ad totius operis perfectionem indiculum sextum, qui secundum ordinem alphabeticum, ut vulgo vocant, exhibeat vocabula, modos loquendi, seu phrasas diplomaticas cum brevi explicatione, quæ in tuis documentis occurrunt, exempli causa: *Mansus* quid sit? - - - *Hoffmarchiæ* jura quæ sint? - - - *Mallum* quid sit? - - - Jam non solum manum de tabula, sed & tabulario pedem efferamus. *URB.* Cras illaturi in villam rusticam.

DIALOGUS XVII.

DE VILLA RUSTICA.

ARGUMENTUM.

- I. *De situ ædium villici.*
- II. *De cubiculis & culina.*
- III. *De venustate &*
- IV. *Situ oporothecæ.*
- V. *De situ aræ.*
- VI. *De variis modis exterendi frumenta.*
- VII. *De structura aræ.*
- VIII. *De nubilario.*

I.
*De situ æ-
dium vil-
lici.*

EURAS. **A**bsolvimus quæ ad villam urbanam pertinent, ordo nos ad rusticam ducit. **URB.** Et quidem per brevem viam, sed longe lætissimam, adeo ut ipsius prospectus jucunditas tædium itineris minuat. **EURAS.** Nec est, ut de salubritate aeris, situs conditione, aquæ necessitate, quæ in superioribus tradidi, repetam. Illud vero Catonis monitum etiam de villa rustica & sæpius recolo: quo neque fundus villam quærat, neque villa fundum. Rusticæ igitur etiam ædes famulorum & stabula pecoris numero, atque horrea amplitudini messis respondeant.

deant. Vitandum est autem, quod plerique fecerunt aquæ causa, villas infimis vallibus mergere, & paucorum dierum voluptatem præferre habitatorum saluti: quod etiam magis metuemus, si provincia, quam colimus, de morbis æstate suspecta sit. *Pallad. L. I. c. 16.* Video vero in hac tua villa illud Varronis *L. I. c. 12.* bellissime observatum: dandum opera, ut potissimum sub radicibus montis silvestris villam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra ventos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habet umbram, hieme solem. Igitur familia, ubi versetur, providendum, si fessi opere, aut frigore, aut calore, ubi commodissime possint se quiete recuperare. *Id. l. l. c. 13. URB.* Hortus & pomaria haud procul assident. *EURAS.* Proxus ad gustum Palladii, qui *L. I. c. 8.* ait: studendum præterea, ut hortis & pomariis cingi possit, aut pratis. Sed & totus fabricæ tractus unius lateris longitudine, in quo frons erit, meridianam partem respiciat, in primo angulo excipiens ortum solis hiberni, & paululum ab occidente avertatur hiemali. Ita proveniet, ut per hiemem sole illustretur, & calores ejus æstate non sentiat. Forma tamen debet esse ejusmodi, ut ad habitationem breviter collectas & æstati & hiemi præbeat mansiones. Quæ hiemi parantur, ita sint constitutæ, ut possit eas hiberni solis totus propemodum cursus hilarare. Imprimis pavimenta opportuna esse debebunt. *Ib. c. 9.* Præterea studendum est in agresti fabrica, ut multa luce clarescant. Deinde ut partes temporibus divisas - - congruis partibus offeramus, id est, æstivas septentrioni, hibernas meridiano, vernas & autumnales orienti. *Ib. c. 12. URB.* Ædificia villæ rusticæ cum sint aut ædes villici, aut frumentariæ, aut stabula, ordo rerum postulat, ut a domo incipias. *EURAS.* Igitur præcipuæ tibi curæ sit, ne familia male habeat, ut cum opere faciendo lassâ domum redierit, non solum cibo reficiatur, sed calore algoreque afflictâ propicienda nocturna quiete habitatione commoda recipiatur. *URB.*

Hic

II.
De cubi-
culis &
culina.

Hic virorum vides conclavia, illic mulierum: isthic villici & commune omnibus cœnaculum cum culina. *EURAS.* Multum in hac partitione, etiam in villa rustica positum; nam, ut bene scribit Columella *L. XII. c. 2.* quod excelsissimum est conclave, pretiosissima vasa & vestem desiderat: quod denique horreum siccum atque aridum, frumentis habetur idoneum: quod frigidum, commodissime vinum custodit, quod bene illustre, fragilem suppellectilem, atque ea postulat opera, quæ multi luminis indigent. *URB.* Villici conclave proximum ostio posuere: pastoris stabulo: cæterorum granario. *EURAS.* Villici proxime januam cellam esse oportet, inquit Varro *L. I. c. 13.* eumque scire, qui introeat, aut exeat noctu, quidve ferat. Et Columella *L. I. c. 6.* ob easdem causas procuratori supra januam conclave constituit, ut villicum possit observare. Bubulis pastoribusque cellæ ponantur juxta sua peccora, ut ad eorum curam sit opportunus excursus. Omnes tamen quam proxime alter ab altero debent habitare, ne villici diversas partes circumeuntis sedulitas distendatur, & ut inter se diligentiae & negligentiae cujusque testes sint. *Colum. l. l. URB.* Ex qua materia parietes cubiculorum fieri maxime probas? *EURAS.* Cameras in agrestibus ædificiis ex ea materia utilius erit formare, quæ facile invenietur in villa. *Pallad. L. I. c. 13.* Veteres enim illi, ut advertit Varro *l. l.* providebant, ut essent in villa hujuscemodi, quæ cultura quæreretur, laudabaturque, si habebat culinam rusticam bonam, præsepias laxas &c. *URB.* Quam dicunt culinam bonam? *EURAS.* Magna & alta culina ponetur, ut & contignatio careat incendii periculo, & in ea commodè familiares omni tempore anni morari queant. *Colum. l. l.* Nam apud Romanos non erat familiæ rusticæ commune cubiculum, sed omnia in culina perficiebantur; hinc denuo Varro *l. l.* culina, ait, videndum, ut sit admodum apta, quod ibi hieme antelucanis temporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur, ac capitur. Quamvis vero hæc & plura alia, quæ prætere-

tereo, a moribus nostris recesserint, ad alios usus bene paratur
culina magna & alta. *URB.* Amplo, cui villa adjacet, con- III.
De venu-
state.
dendis fructibus pomario hanc, quam vides, aulam statuere

officii sui dignitate ac emolumento, quod profert, majorem.
EURAS. Sunt pyra pomaque haud inter exiguas rei rusticae
opes, quae modica impensa ac simplici cultu velut sponte na-
turae beneficio gignuntur, redduntque laboris pretium cum fo-
nore. Propterea veteres illi abjectis omnibus deliciis ad rusticam
quamdam parsimoniam, compositi, ac maxime ab omni aedificio-
rum rusticorum luxu abstinentes, in parandis tamen ejusmodi
conditivis nunquam restrictiores fuere, tenaces, aut sordidi, ut
ea etiam marmore obtexerint, non ad conciliandum quemdam
ornatum, sed frigus. Velut ad *Cn. Tremellium Scrofam* multi
spectatum veniebant, non ut apud *Lucillum*, ut videant pina-
cothecas, sed oporothecas. *Varr. L. I. c. 2.* Ideoque in iis ca-
meras marmorato, & parietes pavimentaue faciunt, quo frigi-
dus sit: in quo etiam quidam triclinium sternere solent coenandi
causa. Etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinacotheca
faciant, quod spectaculum datur ab arte, cur non, quod natura
datum, utantur in venustate disposita pomorum? praesertim qui-
dem, cum id non sit faciendum, quod quidam fecerunt, ut
Romae coempta poma rus intulerint in oporothecen instruendam
convivii causa. In oporotheca mala manere putant satis commode:
alii in tabulis, ut in opere marmorato: alii substrata palea, ve-
lut etiam floccis. *Varr. L. I. c. 59.* Caeterum est locus iste ser-

vandis fructibus maxime opportunus & a natura & arte, atque IV.
Et situ o-
porothecae.
omni, quam *Varro* & *Plinius* requirit, instructus conditione.
URB. Quae illa? *EURAS.* Conditiva mala strutha - - - haec om-
nia in loco arido & frigido supra paleas posita servari recte pu-
tant. Et ideo oporothecas qui faciunt, ad *Aquilonem* ut fenestras
habeant: atque ut ea perflentur, curant. Neque tamen sine fo-
riculis; ne, cum humorem amiserint, pertinaci vento vieta fiant.

Varr.

V.
Et Situ
area.

Varr. l. l. Plinius vero *L. XV. S. 18.* eadem de re hæc nobis documenta reliquit: in universum vero de pomis servandis præcipitur (loca, in quibus poma servantur) in loco frigido ac sicco contabulari, septentrionalibus fenestris sereno die patere: Austros specularibus arcere: Aquilonis quoque afflatu poma deturpante rugis. *URB.* Ain', specularibus arcere Austros? quæ illa? *EURAS.* Dubitas, nostro ævo vitreas oportere esse fenestras? an easdem etiam his verbis designaverit Plinius, anceps hæreo, incertus animi, an earum usus Plinii ætate jam cognitus? quamvis enim *L. XXXVI. S. 66. seq.* velut novitium inventum referat cameras ex vitro factas: hæ tamen potius videntur ex tessellato seu Musivo opere contextæ, non fenestræ, has enim suspicor adhuc ex lapidibus translucidis fuisse, aut velo, aut linteo, quod pro voluntate & dimovere licuit, & adducere. *URB.* Noverunt tamen vitrum malleo ducere in laminas. *EURAS.* Crebriori id potius, quam certiori fama vulgatum fuisse scribit: ferunt, inquit, Tiberio principe excogitatum vitri temperamentum, ut flexibile esset, & totam officinam artificis ejus abolitam, ne æris, argenti, auri metallis pretia detraherentur: eaque fama crebrior diu, quam certior fuit. Vides, quam timide Plinius id referat potius, quam asserat: at certe de fenestris ex vitrea lamina ductis non facit mentionem. *URB.* Villici ædibus proxime subjaceat area cum horreis. *EURAS.* Quam apte ad leges antiquorum: area, si competit, Columella monet *L. I. c. 6.* ita constituenda est, ut vel a domino, vel certe a procuratore despici possit. Et Palladius *L. I. c. 36.* area longe a villa esse non debet & propter exportandi facilitatem & ut fraus minor timeatur, domini vel procuratoris vicinitate suspecta. *URB.* Hujus meæ *LVI.* pedes longæ & *XI.* latæ exasciatis trabibus inter se commissis jam *XX.* annis constantis probant fabricam, quod in præsens servet, quod ille de viro bono: Ne quid hiet, ne quis protuberet angulus, æquis Partibus ut colant, ne quid deliret amissis.

Auson. Idyll. 16.

Nescio vero an structuræ genus etiam antiquorum præceptis conveniat? *EURAS.* Id quidem minime: nec mirum, cum nec modus exterendi frumentum eorum moribus conveniat. Messis ipsa alibi tribulis in area, alibi equarum gressibus exteritur, alibi perticis flagella-

VI.

De variis
modis ex-
terendi
frumenta.

tur. *Plin. L. XVIII. S. 72. URB.* Quid tribula, seu tribulum? *EURAS.* Genus vehiculi omni parte dentatum, unde teruntur frumenta, quo maxime in Africa utuntur. *Serv. in L. I. Georg. Varro autem L. I. c. 52.*

his verbis explicat: e spicis in aream excuti grana: quod fit apud alios jumentis junctis ac tribulo: id fit e tabula lapidibus, aut ferro asperata, quæ imposito auriga, aut pondere grandi trahitur jumentis junctis, ut discutiat e spica grana: aut ex assibus dentatis cum orbiculis, quod vocant plostellum Pœnicum: in eo quis sedeat, atque agitet, quæ trahant, jumenta, ut in Hispania citeriore, & aliis locis faciunt. Apud alios exteritur grege jumentorum inacto, & ibi agitato perticis, quod ungu-
lis e spica exteruntur grana. *Columella L. II. c. 21.* pariter asserit, spicas posse vel baculis excuti, vel exteri pecudibus. Apud nos vero, ut ignorare non poteris, illa sola tritura obtinet, qua frumentum in area

perticis flagellatur. *URB.* Et hanc præ cæteris probas? *EURAS.* Qua ratione alias præferam, quarum usum & commodum ignoro? *URB.*

Edic tamen, quæ forma areæ apud veteres. *EURAS.* Aream esse oportet in agro, sublimiori loco, quam perflare possit ventus: hanc esse

VII.

De structura
areæ.

modicam pro magnitudine segetis, potissimum rotundam, & medio paulo extumidam (ut si pluerit, non consistat aqua, & quam brevissimo itinere extra aream defluere possit, omne porro brevissimum in rotundo e medio ad extremum) solida terra pavitam, maxime si est argilla, ne æstu peminosa in rimis ejus grana oblitescant, & recipiant aquam, & ostia aperiant muribus ac formicis. Itaque amurca solent perfundere, ea enim herbarum est inimica, & formicarum, & talparum venenum. *Varr. L. I. c. 51. URB.* Jam timebam de his furibus, quos gaudeo me scire tam facili remedio posse arceri. Sed qua ratione aream adeo firmam & solidam reddiderint, nondum video. *EURAS.*

Area, si terrena erit, ut sit ad trituram satis habilis, primum radatur:

De Re Rustica.

D d

dein-

deinde confodiatur, permistisque paleis cum amurca, quæ salem non accepit, extergatur; nam ea res a populatione murium formicarumque frumenta defendit: tum æquata paviculis, vel molari lapide condensetur, & rursus subjectis paleis inculcetur, atque ita solibus æquanda relinquatur. *Colum. L. II. c. 20. Cat. c. 91. & 129. Pallad. L. I. T. 36. & L. VII. T. 1.* Quæ verba ideo afferro, quod etiam pro nostris areis, nunquam super stabula excitandis, quorum vapore pudoreque non solum scæna & frumenta, sed & tabulata putrescunt, sane perquam utiliter ejusmodi substernatur pavimentum. *URB.* Antiqui illi, si quid sapio, pro suo trituræ genere aream præstabilius stravissent lapidibus. *EURAS.* Neque hoc ab iisdem prætermisum est: quidam aream, scribit Varro *L. I. c. 52.* ut habeant solidam, muniunt lapide, aut etiam faciunt pavimentum. Et Columella *L. I. c. 6.* teste, area optima est filice constrata, quod & celeriter frumenta deteruntur, non cedente solo pulsibus ungularum tribularumque: & eadem eventilata mundiora sunt, lapillisque carent & globulis, quas per trituram fere terrea remittit area. Unde & Palladius *L. I. c. 36.* præcise monet, ut strata sit filice, vel saxo montis excisa. Nunc ad nubilarium ascendamus, quod in sublimi supra aream, ac perflabili loco, atque meridiano soli opposito, quo omnis humor ex congestis manipulis ante trituram exhauriatur, commode constitutum est. Hinc Varro *L. I. c. 13.* ædificium facere oportet, inquit, sub quod tectum totam fundi subicere possis messem, quod vocant quidam nubilarium. Id secundum aream faciendum, ubi triturus sis frumentum, magnitudine pro modo fundi, ex una parte apertum: & id ob aera, quo & in trituram proruere facile possis. - - fenestras habere oportet ex ea parte, unde commodissime perflari possit. *URB.* Ex utraque areæ parte cortem vides pro paleis & stramentis, quæ hic quidem ejiciuntur in acervum, illic vero in manipulos collecta congeruntur, ut, cum puer essem, vidisse me memini. *EURAS.* Bene Varro stramentum a stratu dictum conjicit, quod id substernatur pecori *L. I. c. 50.* velut & palea occulcata pedibus pecudum fit ministra fundo, *Id. L. I. c. 13.* ac optimum saturandis agris ferculum.

VIII.
De nubi-
lario.

DIA-

D. C.

DIALOGUS XVIII.

DE GRANARIO.

ARGUMENTUM.

- I. De *fris* & *puteis*.
- II. De *nostris granariis*.
- III. An *frumenta sint ventilanda*?
- IV. De *curculionibus* & *remediis contra eos*.
- V. De *situ* & *structura granarii*.
- VI. De *opere Signino*.
- VII. De *virtute amurcae*.
- VIII. De *aliis in granario observandis*.

URB. **N**unc per gradus hos adeamus granarium : sed timeo vacuum. EURAS. In sublimi igitur posuisti? URB. ^{I. De *fris* & *puteis*.} Certo non apud inferos. EURAS. Tamen quidam granaria habent sub terris, speluncas quas vocant *seipus*, ut in Cappadocia, ac Thracia. Alii, ut in Hispania citeriore, puteos, ut in agro Carthaginensi & Oscensi. Varr. L. I. c. 57. URB. Atque in his frumenta sine injuria servari possint? EURAS. Utilissime servari testatur Plinius L. XVIII. S. 73. Et Columella L. I. c. 6. possunt etiam defossa frumenta servari, sicut transmarinis quibusdam provinciis, ubi pu-

teorum in modum, quos appellant siros, exhausta humus editos a se fructus recipit. Ita enim solerter abscondunt, ut de barbaris illis gentibus narrat Curtius *L. VII.* ut, nisi qui defoderint, invenire non possit. Detegant tamen hodie ejusmodi scrobes, quæ in non nullis Hungariæ locis in præsens usurpantur, quod gramina super easdem nata nocturnum rorem non recipiant. *URB.* Miror sub terra non suffocari frumentum, aut bestiolis frugibus inimicis non confici. *EURAS.* Id ne contingat, humorem aeremque excludi omnem oportere ait Varro *l. l.* horum solum paleis substernunt, & curant, ne humor aut aer tangere possit, nisi cum promitur ad usum: quo enim spiritus non pervenit, ibi non oritur curculio. Sic conditum triticum manet vel annos quinquaginta: milium vero plus annos centum. Idem testatur Plinius *l. l.* In Hispania & Africa, inquiens, ante omnia, ut sicco solo fiant, curant. Præterea cum spica sua conduntur: ita frumenta, si nullus spiritus penetret, certum est nihil maleficum nasci. Advertit tamen Varro *L. I. c. 63.* sub terra qui habent frumentum, quod cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto post promere, quam aperueris, oportet. *URB.* Laudas igitur hoc genus asservandi frumentum? *EURAS.* Ubi ratio soli admittit, non rejicio: sed in nostris regionibus, quæ redundant uligine, magis illam cum Columella *l. l.* positionem pensilis horrei, & hanc curam pavimentorum & parietum probamus. *URB.* Quas tu mihi fabulas, quæ monstra? an hortos pensiles Semiramidis & Assyrii regis memoras? *EURAS.* Non ego aerea illa, poetarum fabulis celebrata, ædificia prædico: sed quæ ligneis suffulta columnis, ut aura undique perflari possint; adeo ut non solum a lateribus per fenestras, sed etiam subtus a solo ventus regelare possit. *Varr. L. I. c. 57.* suspendunt enim granaria lignea columnis & perflari undique malunt atque etiam a fundo. *Plin. l. l.* *URB.* Creta notabo hunc locum. *EURAS.* Alii autem carbone; nam ut idem Plinius *l. l.* observat, alii omnino pendente tabulato extenuari granum arbitrantur, & si tegulis subiaceat, conservescere. *URB.* Tegulis illis late-

II.
De nostris
granariis.

latericiis certo naturaliter insitum est, ex frumento æstivis caloribus jam tepefacto vapores provocare, quibus fervere putrescit, aut in curculiones transmigrans avolat. Ventilari igitur oportet. *EURAS.*

Multi ventilari quoque vetant: curculionem enim non descendere infra quatuor digitos, nec amplius periclitari. *Plin. l. l. URB.* Nec hæc mihi exigua videtur jactura, si quatuor digitorum superficies a curculionibus progressu temporis continuo consumatur. *EURAS.*

Recte mones. *URB.* Quis vero inter multos illos, qui id asse-

rat? *EURAS.* Columella *L. I. c. 6.* cæterum optimus scriptor & rerum rusticarum peritissimus auctor est: quod genus exitii, de curculionibus agens inquit, cum incidit, multi opinantur arceri posse si exesæ fruges in horreo ventilentur & quasi refrigerentur; id autem falsissimum est: neque enim hoc facto expelluntur animalia, sed immiscentur totis acervis: qui, si maneant immoti, summis tantum partibus infestantur; quoniam infra mensuram palmi non nascitur curculio: longeque præstat id solum, quod jam vitiatum est, quam totum periculo subicere. Nam cum exigit usus, facile, est eo sublato, quod vitiatum erit, integro inferiore uti. Nec ego tamen in Columellæ sententiam ab eo multorum testimonio doctus, pace tanti viri dixero, quod noxiæ hæc bestiolæ primo quidem superficiem, his vero avolantibus pedetentim integrum corrodat acervum. *PHILOM.* Neque ego de ejus rei veritate dubito, postquam Virgilium *L. I. Georg.* canentem audiui:

- - - populatque ingentem farris acervum

Curculio.

EURAS. Cum enim aperiente se vere frumenta, siligo nempe & triticum incalescere incipiunt, tum primo tenuissimo quodam stamine, ceu aranei reticulo, granorum sibi coalescentium crusta obducuntur: dein commota non eo celeri cursu defluere, sed velut languentia tarde delabi, ita tamen, ut quiescentia etiam grana gliscere, burrire, ac velut modicissime se se movere videantur: turgente nempe vermiculis acervo: qui denique forma exiguis hepialis non absimiles omnes

gra-

III.
An frumenta sint ventilanda?

IV.
De curculionibus & remediis contra eos.

granarii parietes obsident. *PHILOM.* In hujus consideratione defixus miror, quod iners & tardus vermiculus tantam edere possit stragem, cui Plautus *Trinum. IV. 3.* hominem lentum & ignavum comparavit.

Curculio est exercitor: is hunc hominem cursuram docet.

Totus tamen gurgis seu gula est: hinc idem facetissimus poeta *Curcul. IV. 4.* parasitum, quorum æque magnus est numerus, curculionem compellavit:

Therap. Ubi nunc Curculionem inveniam? *Cappa.* in tritico facillime:

Vel quingentos curculiones pro uno, faxo, reperias.

URB. Unde tanta multitudo in hoc genere frumenti, in alio ne unus quidem? *EURAS.* Non juvat in hoc pluribus philosophari: paucis igitur ex Plinio *l. l.* expediam: in tritico, inquit, maxime crescunt animalia, quoniam spissitate sua concalescit & furfure crasso vestitur. Tenuior hordeo palea, exilis & legumini, ideo non generant. His curculionibus aqua suffocandis consilium suggerit Varro *L. I. c. 60.* tuendi causa promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt: id enim cum promptum est, in sole ponere oportet aquæ catinos, quod eo conveniunt, ut ipsi se necent curculiones. *URB.* Ego potius ne generentur, quam ut nati ecentur, expecto remedium. *EURAS.* Mihi certo nullum præsentius, ac usu magis comprobatum, quam crebra ventilatio: adeo ut hujus ope a Calendis Aprilis ad æquinoctium autumnale tertio semper, quartove die susceptæ frumentum nullo curculione infectum, ac ad sementem idoneum in secundum & tertium annum conservaverim. Multum tamen ipsius frumenti magis minusve exsiccati conditio, nec non nubilarii ac granarii positio confert. Nobis referre plurimum, scribit Plinius *l. l.* tempestivitas condendi videbitur. Nam si parum tostum atque robustum sit, aut calidum conditum, inimica nasci necesse est. *URB.* Quem igitur situm & structuram pro-

V.
De situ &
structura
granarii.

bas? *EURAS.* Quem veteres illi: at triticum condi oportet, verba Varronis sunt *L. I. c. 57.* in granaria sublimia, quæ perflentur vento

ab

ab exortu ac septentrionum regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis aspiret. Vitruvius *L. I. c. 4.* eundem situm approbat: & Columella *L. I. c. 6.* scribit: sed granaria scalis adeantur, & modicis fenestrellis Aquilonibus inspirentur: nam ea cœli positio maxime frigida & minime humida est; quæ utraque perennitatem conditis frumentis afferunt. Unde illorum opinionem ⊕ notandam esse censeo, qui apud Plinium *l. l.* nec afflatus admittunt, nec fenestras habere ullas volunt: sed alii merito fenestras ab exortu tantum æstivo, aut septentrione fieri præcipiunt; ut propterea miretur etiam Plinius, quod Columella Favonium ventum frumento conferre dicat, quod, licet ficcus, simul tamen tepidus sit. At, ni mea me fallit opinio, Columella *L. II. c. 21.* non tam ad conservanda, quam a paleis immista frumenta vento separanda Favonium vocat eximium, qui lenis æqualisque æstivis mensibus perflat; addit enim: quem tamen operiri lentum est agricolæ: quia dum expectatur, sæva nos hiems deprehendit. Quamvis vero Columella, ut paulo ante diximus, frumenta ventilari prohibuerit, hic tamen repurgari his verbis præcipit: pura deinde frumenta, si in annos reconduntur, repurgari debent; nam quanto sunt expolitiora, minus a curculione exeduntur. *URB.* Ex multo igitur pulvere generari autumat: ego autem potius ex ipso frumento aut nunquam exhausto, aut iterum concepto humore incalescente. Jam cætera, contra hos frumenti hostes in extruendo granario, subsidia proseguere. *EURAS.* Parietes & solum opere tectorio marmorato loricandi. *Varr. l. l.* Pretiosum quidem, sed perpetuum, ac ad calores, pulveres, mures, curculionesque arcendos præstantissimum opus. Si minus, dicit Varro ex argilla mixto acere e frumento & amurca, quod murem & vermen non patitur esse & grana facit solidiora ac firmiora. Catonis jam fuit hæc animadversio, qui *c. 92.* eandem prodidit his verbis: frumento ne noceat curculio, neu mures tangant, lutum de amurca facito: palearum paulum addito: finito macerescant bene & subigito bene: eo granarium totum oblinito crasso luto: postea

postea conspergito amurca omne, quod lutaveris. Ubi aruerit, eo frumentum refrigeratum condito: curculio non nocebit. Eandem fere structuram Columella refert *L. I. c. 6.* sed dubitanter & parum fidenti animo; timet siquidem ne rimas agat, cui malo proin consulturus scribit: neque me præterit, sedem frumentis optimam quibusdam videri horreum camera contactum, cujus solum terrenum priusquam consternatur, perfossum & amurca recenti, non falsa, madefactum, velut Signinum opus paviculis condensatur. Tum deinde cum exaruerit, simili modo pavimenta testacea, quæ pro aqua receperint amurcam mistam calce & arena supersternuntur, & magna vi paviculis inculcantur, atque expoliuntur, omnesque parietum & soli juncturæ testaceis pulvinis fibulantur, nam fere cum his partibus ædificia rimas egerunt, cava præbent & latebras subterraneis animalibus - - parietes obliuuntur amurca subactio luto, cui pro paleis admista sunt arida oleastri, vel si ea non sunt, oleæ folia. Deinde cum prædictum tectorium inaruit, rursus amurca respergitur, qua siccata frumentum infertur. Ea res a noxa curculionum & similium animalium commodissime videtur conditas fruges defendere, quæ nisi diligenter repositæ sint, celeriter ab eis consumuntur. Sed id genus horrei, quod scripsimus, nisi sit in sicca positione villæ, quamvis granum robustissimum, corrumpit situ. *Colum. l. l. URB.* Quod

VI.
De opere
Signino.

tu mihi opus Signinum memoras? *EURAS.* Inventum est fractis etiam testis sic utendi, ut firmitus durent calce contusis addita. *Plin. L. XXXV. S. 47.* ab urbe Campaniæ nomen habens. *Vitruv. L. VIII. c. 7.* Atque hoc Signino opere Columella *L. VIII. c. 15.* ora lacus, ne corrumpantur violentia restagnantis undæ, & Palladius *L. I. T. 17. & 40.* cisternarum parietes & cameras in balneis consternendas, & Cassiodorus *L. V. var. epist. 38.* aquas Ravennam deductas dixit. *URB.* Audio toties commendari amurcam, cujus

VII.
De virtute
amurcæ.

pretium & virtus in hanc horam mihi parum nota. *EURAS.* Ex olea fructus duplex, inquit Varro *L. I. c. 35.* oleum, quod omnibus

nibus notum : & amurca , cujus utilitatem quod ignorant plerique - - - cum is humor modicus , cum ad multas res , tum ad agriculturam pertineat vehementer , quod circum arborum radices infundi solet , maxime ad oleam , & ubicunque in agro herba nocet . Ejus promendæ & tuendæ rationem idem Varro *l. l. c. 64.* tradit : varias ejusdem virtutes Cato *c. 91. & seq.* explicat : plures & paucioribus Plinius *L. XV. S. 8.* cujus verba afferro : amurca subigi areas terendis messibus , ut formicæ rimæque absint . Quin & lutum parietum ac tectoria & pavimenta horreorum frumenti , vestiarius etiam contra teredines , ac noxia animalia amurca aspergi : semina frugum perfundi : morbis quadrupedum , arborum quoque illa medendum , efficaci ad ulcera interiora humani quoque oris . Lora etiam ac coria omnia & calceamina axesque decocta ungi , atque æramenta contra æruginem , colorisque gratia elegantioris : & totam suppellectilem ligneam , ac vasa fictilia , in queis ficum aridam libeat asservare - - - postremo ligna macerata amurca nullius fumî tædio ardere , seu , ut ait Cato *c. 130.* neque fumosa erunt & ardebunt bene . Pulices fugari amurca per pavementum frequenter aspersa : & mures adhærere , si amurcam spissam patinæ infuderis & in domo nocte posueris , testatur Palladius *L. I. T. 35.* talpas denique eadem necari , & plura alia , invenire est apud Plinium *L. XVII. S. 47. & alias* . In tuo autem hoc granario situm & aptas ad claudendum aperiendumque fenestras laudo : septentrionem enim spectat : austrum aversum habet : ab omni humore , lætamine & stabulis est liberum : frigidum , ventosum , siccum : & nihil custodiendis frumentis commodius , ac quod possint in alterum vicinum locum transfusa refrigerari . Præterea est in plures cellas divisum , ut , si magnus speretur seminum modus , aliam & aliam grano cuique tribuamus . Pallad. *L. I. T. 19.* id enim etiam Columella *L. I. c. 6.* suadet , distincta esse granaria , ut separatim quæque legumina ponantur . Aliqui coriandri folia frumentis miscent ad servandum

VIII.
De aliis
in granario obser-
vandis .

profutura - - herba conyza sicca parite, ut Græci asserunt, substrata frumentis addit ætati. *Pallad. l. l. URB.* Et nihil ultra desideras? *EURAS.* Sunt, qui rubeta rana in limine horrei pede e longioribus suspensa, invehere jubeant: *Plin. L. XVIII. S. 73.* ad avertenda scilicet noxia animalia: velut nostri bufones, angues, viperas, mustelas &c. e stabulis suspendunt, ut ejus generis animalia ab ingressu arceant. Si tamen curculionum vitiis carere velis frumenta, Plinii quidem opinione brevissima observatio est, si interlunio legantur. Quare plurimum referre ait, condere quis malit, an vendere, ita ut vendenda Luna crescente legenda sint, quod sic lecta grandescant in area: condenda vero in interlunio, ut a curculionum fraudibus sint secura. Sed nolo longius curculiunculos minutos fabulari.

DIALOGUS XIX.

DE SUPELLECTILI RUSTICA.

ARGUMENTUM.

- I. *De situ horrei instrumentorum.*
- II. *De ordine in asservandis instrumentis custodiendo.*
- III. *Magnum esse instrumentorum numerum.*
- IV. *De partibus currus.*
- V. *De instrumentis rei agrariae.*
- VI. *De falce vinitoria.*
- VII. *De instrumentis rei pecuariae.*
- VIII. *De supellectili culinae.*

EURAS. **P**ROcuratori aut certe villico sit proximum horreum, quo conferatur omne rusticum instrumentum, & intra id ipsum clausus locus, quo ferramenta condantur. *Colum. L. I. c. 6.* ^{De situ horrei instrumentorum.} qui non humido & uliginoso solo, sed sicco, atque perflabili statione sit positus, nam anni toto tempore situs atque humor instrumentum rusticum supellectilemque & inconditos conditosque fructus corrumpit. *Id. l. l. c. 5.* Quod ipsum Varro *L. I. c. 13.* monuit: faciundum etiam palustris, ac cætero instrumento omni, quibus coelum pluvium inimicum, in cohorte ut satis magna sint tecta.

II.
De ordine
in affer-
vandis in-
strumentis
custodien-
do.

Hæc enim si intra clausum in consepito, & sub dio, furem modo non metuunt, adversus tempestatem nocentem non resistunt. Et c. 22. quæ non possunt esse sub clavi quam maxime facere, ut sint in conspectu oportet. Eo magis ea, quæ in rariore sunt usu, ut quibus vindemia utuntur, ut corbulæ, & sic alia: quæ enim res quotidie videntur, minus metuunt furem. *URB.* Miror profecto summum virum Varronem ad hæc minuta advertisse animum. *EURAS.* Occurrent plura alia ex eodem, ad quæ nos, quamvis moniti, in præsens non respicimus. Villicus igitur, ut Columella *L. XII. c. 2.* observat, post hæc meminisse debebit, quæ inferantur, ut idoneis & salubribus locis recondita sine noxa permaneant. Nihil enim magis curandum est, quam præparare ubi quidque reponatur, ut cum opus sit, promatur. *URB.* Et quam affert hujus rei tam religiose observandæ rationem? *EURAS.* Gravem equidem & conspicuam, sed copiosius explicatam. *URB.* Mihi quidem lacteus ille Columellæ sermo, etsi longior, nunquam erit tam molestus audiendo, quam tibi gravis recitando. *EURAS.* Præparatis igitur receptaculis, data a te venia, ejusdem verba refero, oportebit suo quidque loco generatim atque etiam specialiter non nulla disponere; quo facilius, cum quid exposculabit usus, recipere possit. Nam vetus est proverbium, paupertatem certissimam esse, cum alicujus indigeas, uti eo non posse, quia ignoretur; ubi projectum jaceat, quod desideratur. Itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligentia. Quis enim dubitet, nihil esse pulchrius in omni ratione vitæ, dispositione atque ordine? quod etiam ludicris spectaculis licet sæpe cognoscere; nam ubi chorus canentium non ad certos modos, neque numeris præeuntis magistri consensit, dissonum quiddam ac tumultuosum audientibus canere videtur: at ubi certis numeris ac pedibus velut facta conspiratione consensit, atque concinuit, ex ejusmodi vocum concordia non solum ipsis canentibus amicum quiddam & dulce resonat, verum etiam spectantes, audientesque lætissima

voluptate permulcentur. Jam vero in exercitu neque miles, neque imperator sine ordine ac dispositione quidquam valeat explicare, cum armatus inermem, eques peditem, plaustrum equites, si sint permisti, confundant. Hæc eadem ratio præparationis atque ordinis etiam in navigiis plurimum valet. Nam ubi tempestas incescit, & est rite disposita navis, suo quidque ordine locatum armamentum sine trepidatione minister promit, cum est a gubernatore postulatum. Quod si tantum hæc possunt vel in theatris, vel in exercitibus, vel etiam navigiis, nihil dubium est, quin cura villicæ ordinem dispositionemque rerum, quas reponit, desideret. Nam & unumquodque facilius consideratur, cum est assignatum suo loco, & si quid forte abest, ipse vacuus locus admonet, ut, quod deest, requiratur. Si quid vero curari, aut concinnari oportet, facilius intelligitur, cum ordine suo recensetur. *Colum. L. XII. c. 2.* Illud vero minime prætermittendum, quod jam olim ex Varrone *L. I. c. 22.* monui, instrumentum & supellectilem rusticam omnem oportere habere scriptam tam in urbe, quam rure. *URB.* Cum rusticis sit curta supellex & brevis erit descriptio & sermo noster sterilis. *EURAS.* Brevis quidem si villæ ornatum vitæque cultum, copiosus vero, si rerum ad villæ rurisque culturam, fructuumque perceptionem, necessariorum apparatus spectes. Volo igitur, ut, dum de hoc paucis dissero, animum præsentem afferas. Nec tamen, quod Varro *L. I. c. 17.* instrumentum vocale vocat, in quo sunt servi, aut semivocale, in quo sunt boves, attingam: sed illud, quod dicit mutum, in quo sunt plaustra, instrumenti genus, nec omnia tamen aut singula, aut quorum rarus est usus, sed solum quæ in rei agrariæ & pecuariæ commoda summopere sunt necessaria, paucis percensenda assumam, ea te liberaturus inscientia, qua leves autumas, aut prope nullas a rusticis in hanc rem insumendas impensas. *URB.* Rogo itaque, ut parce rationem ineas, neve, qui capram portare non possum, bovem imponas. *EURAS.*

III.
Magnum
esse instru-
mentorum
numerus.

Par.

Parcam & verbis & sumptibus: nec de alienis magis quam propriis faciendis impensis liberalis ero: pro rerum tamen necessitate velut e plauastro seu libertate mihi data primo de plaustris loquar, illud præmittens Hesiodi:

Centum autem lignis plaustrum componitur unum.

IV.
De parti-
bus cur-
rus.

URB. Jam fingere incipis & fabulas fabulari. EURAS. Ex animo me locutum fuisse, intelliges, si partes unius rotæ, quarum conversione circa axem currus agitur, ad calculos vocemus. Est absis seu curvatura rotæ in quinque partes distincta, & canthis, atque hæ clavis & annulis rotariis, munitæ. Dein modiolus seu medium rotæ, cui hinc, illinc absidi decem radii innituntur, ejusque centrum, in quod axis immissus est, tubus modialis vocatur: est annulus seu ferrum orbiculare, quo modiolus, ne atteratur, munitur. Jam ipsius corporis curulis compagem considera: axes scilicet, quibus rotæ sunt immissæ: embolium seu obicem in extremo axe præfixum, ne rotæ excidant: sufflamen, quod rotæ injicitur, ne in præceps feratur currus: axungiam, qua axis ungitur, ut facilius rotæ circumagantur. Nunc temonem vertamus, ad cuius tum caput ferro præfixum, tum ad calcem transversis velut ad libram lignis, ceu brachiis equi junguntur. Super temonem vertitur alter temo seu axis stratus (tignum oblongum currui subtensum) cuius extrema parte, cauda dicta, fibula connectitur tum prior, tum posterior plaustri pars; his incumbunt tigna oneraria, surgentibus utrinque ad latus fulcris alariis cum statumine; quibus obnituntur anterides. En! tot partibus compago plaustri constat, cuius generis sex in ampliori prædio sunt necessaria. URB. Heu me! sex? EURAS. Dubitas? quid enim fœno secto, aut messe facta, cum hodie fervet cœlum? an non, ut ferveat etiam opus, dum tria plaustra deonerantur, oneranda alia tria in promptu sint? nam res rustica sic est, dicit Cato *e. 5.* si unam rem fero feceris, omnia opera fero facies. Et quiscunque in comparanda hac suppellectili parce nimium sumptus facit, restrictos pariter recipiet proventus.

Eadem

Eadem tamen inferior curulis compago diversorum curriculorum subire potest munera, ut modo plaustrum, modo crates, modo sirpea, modo traha videatur, dum nunc fimo, nunc lignis, nunc fœno & frumento, nunc leguminibus convehendis aptatur: ob quas constantes, quas præstat, operas non vane in proverbium abiit: currus edax. Nam aut rotarius, aut plaustrarius, aut faber ferrarius, aut frenarius, aut ephippiarius, aut funarius, aut unguentarius semper, invenit, quod reficiat. Adsint præterea alii carri, trahæ, vehicula, vectabula, curricula varii generis, quorum varius & quotidianus est usus; cui enim plaustrum est domi, haud est, ut deportandis oneribus asinos aliunde conducat; unde natum illud: utere curru, de asinis nihil laborans. *URB.* Satis, satis utique de curribus. *EURAS.* Qua autem ratione junges equos, si careas instrumentis? hinc ultra opus est libramentis hic ferreis, illic coriaceis: jugis boum & equorum: loris subjugiis, quibus illa alligantur: frenis & retinaculis: frontalibus, anteis, postilenis, capistris, helicis, thomicibus, fellis, cingulis, variisque loramentis & corrigiis, quibus revinciuntur, cinguntur, & distringuntur; ut nil dicam de clitellis, stragulis, & instratis. *URB.* Ah! define tandem de his. *PHILOM.*

Dicendum, & quæ sint duris agrestibus arma:

Queis sine nec potuere feri, nec surgere messes.

Vomis & inflexi primum grave robur aratri,

Tardaque Eleusinae matris volventia plaustra,

Tribulaque trahæque & iniquo pondere rastro:

Virgea præterea Celei, vilisque supellex,

Arbutæ crates, & mystica vannus Jacchi.

Omnia quæ multo ante memor provisa repones:

Si te digna manet divini gloria ruris.

EURAS. Et aratra quidem tam simplicia, quam aurita pro magis minusve planæ regionis conditione: *Pallad. L. I. T. 43.* nec non alia ad repastinandum, alia ad arandum. Et si adhuc glebosus

V.

De instrumentis rei agrariæ.

bosus sit fundus, opus ligonibus atque cylindris, quibus frangatur: dein occis, quibus comminuatur, ne fiat gleba, & postea innocetur semen: atque rastris, quibus purgetur, ac inæquetur. *URB.* Tu in his enarrandis nimium largus es, semper plurativum numerum usurpans. *EURAS.* Tu vero non animi quidem vitio, sed rerum rusticarum ignorantia durus & parcipromus es: numquamne legisti illud Varronis? cujus instrumenti varia discrimina ac multitudo agri magnitudine finitur, quod plura opus sunt, si fines distent late. Proposita itaque magnitudine fundi requirit plostra majora tria: aratra cum vomeribus sex: crates stercorarias quatuor. Item alia. Sic de ferramentis quæ sunt & quot opus ad multitudinem, ut ferreas octo, sarcula totidem, dimidio minus palas. Item alia. *Varr. L. I. c. 22.* Sæpius autem addit: item alia. Jam fœnum, dum maturum, secandum est falcibus fœnariis, seu seculis, quæ primum malleo extunduntur, deinde cote acuuntur. Arefactum vero rastris, seu rastellis ligneis versandum, tridentibus coacervandum & plastro imponendum: ac denique furcis bicornibus ferreis in fœnile deponendum. Instante messe parandæ sunt falces messoriæ, sive sicilæ, plaustra frumentaria cum malo cereali & tridentibus ligneis: ad trituram vero, cum in area excutiuntur grana flagellis, seu bacillis loreis vinculis e fuste pendulis, quem triturantes manibus versant, tunduntque spicas: furcillis vero ferreis dentatis stramenta extra aream ejiciunt, ut furcilla extrudi idem sit apud Ciceronem *Epist. ad Attic. 16.* quod vi expelli. Excussa grana olim tantum vannorum, vallorum, & ventilabrorum motu vel jactu ab aceribus purgabantur: hodie vero, licet iis instrumentis ad alios usus carere minime possimus, negotio longe faciliori ad molam trusatilem seu pnevmaticam incerniculi jactatione emundantur a paleis ac dimensa, & in saccos, quorum magna tibi sit copia, missa inferuntur granariis. *URB.* Post trituram iterum redibis ad aratrum, ad occam, ad vectabula & vehicula, ad farracum &

car-

carrucam, ad crates & sirpeas, ad feretra & fercula stercorearia, atque adeo ad antiquam silvam. *EURAS.* Silva adhuc superest & haud opus, ut acta agamus. Ne tamen sine causa thunnissare videaris, aratri partes, quas prius omisi, referam: sunt enim stiva seu buris, culter, vomer, temo, rallum, quo ferramento raditur vomer, & inhærente terra purgatur. Purget vomerem, scribit Plinius *L. XVIII. S. 49.* subinde stimulus cuspidatus rallo. Nec tamen copiosus esse cupio in enerrando numero sudium, palorum & palarum, ligonum, sarculorum, capreolorum, pectinum, rastorum, falcium, harspaginum, forficum, sirpicularum, rutrorum, rutellorum, uncorum, uncinorum, securium, bipaliorum, marrarum, irpicum, passinorum, mergarum, catenarum, catellarum, ferrarum, ferrularum (nam & talia arma tractari a rusticis haud raro rationes postulant) runcinarum, dola-brarum, malleorum & terebrarum. Nec falces iterum sine ratione indicavi, quoniam aliæ messoria, aliæ scenaria, aliæ stramentaria, aliæ rustaria, aliæ vinitoria. Et quamvis nostri officii ac laboris non sit, singula hæc instrumenta describere, falcis tamen vinitoria munus & figuram ex Columella dabo: est autem sic disposita vinitoria falcis figura, ut capulo pars proxima, quæ rectam gerit aciem, culter ob similitudinem nominetur: quæ flectitur, sinus: quæ a flexu procurrit, scalprum: quæ deinde adunca est, rostrum appellatur; cui superposita semiformis lunæ species, securis dicitur, ejusque velut apex pronus imminens, mucro vocatur. Harum partium quæque suis muneribus fungitur, si modo vinitor gnarus est. Nam cum in adversum pressa manu defecare quid debet, cultro utitur: cum autem retrahere, sinu: cum allevare, scalpro: cum incavare, rostro: cum ictu cedere, securi: cum in angusto aliquid expurgare, mucrone. *Colum. L. IV. c. 25. URB.* Plus ingenii, quam utilitatis hæc figura habet: quid enim prohibet simplicis cultri ictu vitem cedere? *EURAS.* Rationem hujus idem Columella *l. l.* reddit: major pars operis,

VI.
De falce
vinitoria.

inquit, in vineam ductim potius, quam cæsim facienda est; nam ea plaga, quæ sic efficitur, uno vestigio allevatur: prius enim putator applicat ferrum, atque ita, quæ destinavit, præcidit. Qui cæsim vitem petit, si frustratus est, quod sæpe evenit, pluribus ictibus stirpem vulnerat. Tutior igitur & utilior putatio est - quæ ductu falcis, non ictu conficitur. Sed minime nescius in ejusmodi rebus sæpe magis genus, quam speciem posse indicari; nec enim omnia omnibus locis conveniunt, & velut mores & artes atque hominum ingenia, ita mutantur arma & vocabula. *URB.* An non a te multiplicantur etiam? *EURAS.* Non solum nihil addo, sed nec dinumero vannos, vallos, fiscellas, qualos, sportas, storeas e funibus aut junco, tegetes canneas, sirpicula, canistra, modios & semimodios, lintres, haustra, fitulas, trullas, matelliones, nasiternas, urnas, lacus, labra, dolia, & infundibula. *URB.* Apparatus iste instruendo Xerxis exercitui sufficeret. *EURAS.* Jam aures arrige, necdum enim de rebus rei pecuariæ dixi quidquam; sed hæc non tam genere multa sunt, quam numero: mulctra quidem, in quæ lac mulgendo excipitur: cola, per quæ a sordibus purgatur: sinus plurimi, qui sunt vas quoddam rotundum capaci alveo, ut in iis lac asservetur: orcula, in qua vel cujus succussatione ex lactis flore butyrum conficitur: & cadi, in quibus asservatur. Demum ahenum, in quo coquitur caseus, & formæ lignæ, in quas lac coagulatum, ut serum percoletur, transfertur. *PHILOM.* De hujusmodi formis, & quæ alibi in usu sunt, fiscellis vimineis Tibullus *L. I. Eleg. 3.*

Tum fiscella levi detexta est vimine junci

Raraque per nexus est via facta sero.

EURAS. Nec de majorum minorumve pecudum aut stabuli instrumentis dicam ultra: nec de alveariis, gallinariis, columbariis, aviariis, ornithonibus, & ornithotrophiis. Sed supellectilem culinæ rusticæ haud licet omni silentio prætervehi, quamvis enim splendidas

VII.
De instru-
mentis rei
pecuariæ.

VIII.
De supel-
lectile cu-
linæ.

didas nesciat adornare dapes, horret tamen etiam in victu arido & doliari vita vasa sordida: cui rei nostri adeo studiose insistant, ut haud raro culina præ cubiculis niteat, majorque sit focariæ in parandis duobus ferculis rusticanis munditiæ cura, quam cocis nobilium in lautis conviviiis. Nec est vasorum penuria, sed pro conditione familiæ major, minorve apparatus. Focus plerumque amplius, supra quem lebes, seu ahenum pendulum, follis, chytropus, & forceps: hic labra ænea & lignea, truncus carnarius & plathanus, illic una serie ponuntur cacabi, ollæ, ollulæ cupræ, æneæ, fictiles, variique generis alveoli cum cooperculis, nec non pila cum pistillo: istic iusto ordine pendent pultarii, testa, authepsæ cum climacteribus: tudiculæ, fuscinulæ, cochlearia ferrea, lignea, atque spumaria: demum lances, disci, orbisque testacei & lignei cum radula & cribro. Et, quod mireris, non munda tantum, sed nitida omnia. *PHILOM.* Dicunt siquidem cum Horatio *L. II. Carm.*

Vivitur parvo bene, cui paternum

Splendet in mensa tenui salinum.

URB. Cur tanta vasorum coquinariorum copia, quibus domus & vestis perlucet quam cribrum crebrius, & tribus bolis solvitur mensa. *PHILOM.* Nos non Philemonis & Celei temporibus vivimus, ut tantum sit

Virgea præterea Celei vilisque supellex.

Nec Romanorum more pessimos quosque aut compedibus vinctos ad ruris opera accersimus: sed ingenua fronte, & haud raro facultatibus etiam instructos ministros assumimus, aut villicos, quibus non sordidus fervorum, aut caninus panis, sed liberalior, ac pro patriæ more, parabilis victus cum eo decore & munditia est subministrandus, qua in paternis ædibus, ac apud alios honestiores agricolas frui licet, qui apud nos præ aliis regionibus melioris sortis & mentis sunt, nihil habentes servilis notæ.

DIALOGUS XX.

DE STABULIS ET STERQUILINIO.

ARGUMENTUM.

I. Domi parantur stabula, in pascuis caulae.

II. Lectio vulgaris Columellae emendatur.

III. De situ stabulorum.

IV. De corte & stramentis.

V. De piscina.

VI. Quis stercorationem invenerit?

VII. De ejus necessitate.

VIII. De structura sterquilinii.

IX. De ejus materia.

X. De diversitate lataminis.

I. Domi parantur stabula, in pascuis caulae.

URBAN. **S**tabula & piscinas levi pede transibimus. EURAS. Quia operæ pretium, ut brevi sermone perstringamus. Sunt enim aut ovilia, aut caprilia, aut suilia, aut equilia, aut bubilia: caulas autem aut mandras non domi, sed in remotis pascuis, & alpibus excitamus, in quas æstivo tempore pecus nostrum educimus non rediturum nocte domum; quia & boves & oves & omne ejusmodi armentum desiderat æstate opacissima nemorum, ac mon-

montium alta magis, quam plana pascua. Similiter & tauri freti viribus per nemora vagantur, liberosque egressus reditusque habent. *Colum. L. VI. c. 22. & 23. PHILOM.* Miror in lapidosis nostris alpibus, ubi nec stabula, sæpe nec caulas habent, non atteri corrumpique ungulas. *EURAS.* Atteruntur primo quidem, sed mox crescunt & durantur magis, velut & equi in montanis nati firmiores durioresque ungulas præ illis habent, qui in planis, herbidis, uliginosisque locis. Quod ipsum Varro *L. II. c. 8.* de mulis testatur: hi, inquit, si in palustribus atque uliginosis locis nati, habent ungulas molles: iidem si exacti sunt æstivo tempore in montes - - durissimis ungulis fiunt. Et Columella *L. VII. c. 37.* annicula mula recte a matre repellitur, & amota montibus, aut feris locis pascitur, ut ungulas duret. *PHILOM.* Eccur igitur Columella tuus *L. VI. c. 22.* scribit: melius nemoribus herbidis, & frutetis, quam lapidosis locis durantur ungulae? *EURAS.* Latere in his verbis aliquod librariorum vitium suspicantur viri eruditi: & qui a vulgata lectione minime recedunt, legendum putant: durant juvenulae. Quam lectionem commendant verba, quæ sequuntur: nec tam fluvios rivosque desiderant, quam lacus. Nec enim ungulae lacus desiderant, sed juveneæ. Alii vero legendum statuunt: saturantur juveneæ. Quæ lectio cum iis, quæ Palladius *L. IV. T. II.* scribit, cum integra Columellæ sententia convenit, licet paulo diversa, & postrema hæc sunt verba: melius frutetis & his herba internascente saturantur. Domi igitur pecudibus fient stabula, quæ neque frigore, neque calore infestentur - - sed omnia stabula sic ordinentur, ne quis humor influere possit: & ut quisque, qui ibi conceptus fuerit, quam celerrime dilabatur, ut nec fundamenta parietum corrumpantur, nec ungulae pecudum. *Colum. L. I. c. 6.* Atque ideo stabula optima esse ait, saxo aut glareâ strata, non incommoda etiam fabulosa: illa quod imbres respuant: hæc quod celeriter sorbeant transmittantque: sed utraque devexa sint, ut humorem effun-

II.
Lectio
vulgaris
Columellæ
emenda-
tur.

III.
De situ
stabulo-
rum.

VI
De situ
stabulo-
rum.

effundant, spectentque ad meridiem, ut facile siccentur, & frigidis ventis non sint obnoxia. *Colum. L. VI. c. 23.* Et Varro *L. II. c. 5.* lapides substernendos monet, aut quid item. Denique etiam Palladius *L. I. c. 21.* & *L. IV. c. 11.* non solum ab omni humore suspensa esse jubet, verum & quæ equorum vel boum meridianas plagas respicere, non tamen egere septentrionis luminibus, quæ per hiemem clausa nihil noceant, per æstatem tepefacta refrigerent. Et quamvis Columellæ *l. l.* opinione omnis externi frigoris equino armento vacca sit tolerantior, ut facile sub dio hibernet, algor tamen eas & fames macrescere cogit. *Varr. L. II. c. 5.* Hiberno autem tempore bovillum pecus præ equino stabuli calores amat: hoc vero vaporis calorive ex fimo editi minus patiens esse dicitur; ut propterea, ubi major pecoris est numerus, graviorque vapor pro equis equilia, pro bobus bubilia statuant. Stationibus equorum supponantur planæ roboreæ cum stramine, ut jacentibus molle sit, stantibus durum. *Pallad. l. l.* Nec minus lata bubilia esse oportebit pedes decem, vel minime novem, Columellæ quidem consilio *L. I. c. 6.* quæ mensura & ad procumbendum pecori, & jugario ad circumeundum laxa ministeria præbeat (quod pro singulis boum paribus cum Palladio *l. l.* accipio) & ne in angustiis conceptum altera alterius elidat, & ut invalida fortioris ictus effugiat. *Colum. L. VI. c. 23.* Præsepes & clathros interesse oportet, monet Cato *c. 4.* ne boves pabulum ejicient. Major adhuc diligentia adhibenda est, ut ovium peltitarum stabula munda & pura sint, ne lana inquinetur, quo minus vel infici recte possit, vel lavari, ac parari: itaque faciunt lapide strata, ut urina nec ubi in stabulo consistat. *Varr. L. II. c. 2.* Fumarium quoque, quo materia, si non sit jam pridem cæsa, festinato siccet, in parte rusticæ villæ fieri potest. *Colum. L. I. c. 6.* Alia cors exterior crebro operta stramentis ac palea, quæ occulcata pedibus fit ministra fundo, ex ea quod evehatur. *Varr. L. I. c. 13.* Stramentorum autem nomine venit, quidquid pecori

IV.
De corte
& stramentis.

pecori substernitur; & quamvis proprie ad frugum culmos pertineat, si tamen hi deerunt, frondem iligneam legendam dicit Cato c. 5. substernendamque ovibus & bubus, ut ungulae curentur. Itaque hibernae stabulationi praeparanda sunt stramenta - - Horum defectio cum pecori, tum agro est utilis: liberantur arva sentibus - - & pecori subiecta plurimum stercoreis efficiunt. *Colum. L. VI. c. 3.* Cato enim dicturus, sterco unde fiat, non tantum stramenta designat, verum etiam lupinum, paleas, frondem iligneam, querneam. Ex segete evellito ebulum, cicutam & circum salicta herbam altam ulvamque: eam substernito ovibus, bubusque frondem putidam. *Cat. c. 37.* Non procul a stabulis piscinae duae sint: una quae usui pecudis, anatum, anserum serviat: altera, in quam lactucae, lupinum, vimina & alia macerata nostris opportuna usibus immittantur. *URB.* Nae tu delicatus declamator es omnes commoditatis articulos captans. *EURAS.* Ita captare me jubet Varro *L. I. c. 13.* boves enim ex arvo aestate reducti hic bibunt, hic perfunduntur. Nec minus pabulo dum redierunt anseres, sues, porci. In corte exteriori lacum esse oportet, ubi maceretur lupinum: item alia, quae demissa in aquam ad usum aptiora sunt. Eadem fere Columella tradit *L. I. c. 6.* ubi & furnum & pistrinum, quantum futurus numerus colonorum postulaverit, circa villam esse oportere ait. Prae caeteris autem cum Catone sterquilinum secundum villam facere oportet praecipit Varro *L. I. c. 38.* *URB.* An nondum relinquimus hoc oletum? *EURAS.* Nunc primum ad Augiae & Herculis labores venimus. *URB.* Somnias? *EURAS.* Ditissimus rusticorum foret, qui tanti congesti fimi habeat, quantum ter mille boves pluribus annis Eleo regi reddiderunt. *URB.* Stercorandi autem commoda Augias rex in Graecia invenisse, divulgasse vero Hercules in Italia traditur, quae regi suo Stercuto, Fauni filio, ob inventum immortalitatem tribuit. *Plin. L. XVII. S. 6.* Stercutumque dictum, quod primus stercore fecunditatem agris compar-

V.
De pisci-
na.

VI.
Quis ster-
coratio
nem inve-
nerit?

paraverit. *Macr. L. I. c. 7. Saturn. EURAS.* Dignum profecto divinitate illa & munere, cuius myslagogus fuit. *URB.* Et certe nec reges abhorrerunt, velut Homerus apud Ciceronem *L. de senect.* regium senem Laertem inducit lenientem desiderium, quod capiebat a filio, colentem & stercorentem agrum. *URB.* Reddis quemdam suffitum fimo. *EURAS.* In his tamen sordibus totius agriculturæ opes delitescunt. Hinc duo habere oportet sterquilinia: unum quod nova purgamenta recipiat & in annum conservet: alterum ex quo vetera vehantur. *Varr. L. I. c. 13. URB.* Præstat uni malo obnoxium esse, quam duobus. *EURAS.* Atqui sic nec malum effugies, nec bonum invenies: quod enim infertur recens minus bonum: id cum flaccuit melius. *Varr. l. l. URB.* Tantumne in hac re positum? *EURAS.* Dixi: summa & divitiæ totius agricolationis, inter cuius prima præcepta Cato c. 5. posuit: sterquilinium magnum stude ut habeas: sterqus sedulo conserva. *URB.* Mirum, si tam sordidæ industriæ etiam proventus respondeant. *EURAS.* Hoc in confesso est, nisi stercoreto feri non oportere - - - ager si non stercoretur, alget. *Plin. L. XVIII. S. 53. Colum. L. II. c. 16.* Hinc natum adagium: ager tantum reddit, quantum accipit. *URB.* Tam modicis, tam sordidis fuerunt intenti commodis viri in urbe principes? scilicet, ut Vespasianus dixisse fertur: lucri bonus odor ex re qualibet. *EURAS.* Non lucrum tantum respexerunt, sed rationem quoque construendi sterquilinii nobis tradiderunt, ut inde lucrum capere possimus: sterquilinium melius illud scribit Varro, cuius latera & summum virgis ac fronde vindicatum ab sole: non enim succum, quem quærit terra, solem ante exugere oportet. Itaque periti, qui possunt, ut eo aqua influat, eo nomine faciunt; sic enim maxime retinetur succus, in eoque quidam fellas familiaricas ponunt. *Varr. L. I. c. 13.* Hinc monente bene Columella, utrumque sterquilinium more piscinarum devexum leni clivo & extructum pavitumque solum habeat, ne humorem transmittant. Plurimum enim

VII.
De ejus
necessitate.

VIII.
De stru-
ctura ster-
quilinii.

enim refert, non adficcato succo finum vires continere, & assiduo macerari liquore, ut siqua interjecta sint stramentis, aut paleis spinarum vel graminum semina, intereant, nec in agrum exportata segetes herbidas reddant. Ideoque periti rustici, quidquid ovilibus stabulisque conversum progesserunt, superpositis virgeis cratibus tegunt, nec arefcere ventis sinunt, aut solis incursu patiuntur exuri. *Colum. L. I. c. 6.* Præterea advertunt, medio loco palum e robore, aut robusteam quamdam materiam defigi, ita enim fore, ne innascantur his serpentes. *Id. L. II. c. 15.* *Plin. L. XVII. S. 6.* Verumtamen propter odoris horrenda a prætorii avertatur aspectu. *Pallad. L. I. T. 33.* URB. Adeo omnis coluvies agrorum saturitati proficit? *EURAS.* Fere omnis: falsa-
IX.
De ejus
mentia tamen & fabulosa pinguedinem non conferunt, sed consumunt. *Pallad. l. l.* Quin etiam satis profuit cineris usus & favillæ, qui Transpadanis adeo placuit, ut anteposuerint fimo jumentorum: quod quia levissimum est, ob id exurunt - - Et nuper repertum, oleas gaudere maxime cinere e calcariis fornacibus. *Plin. l. l.* PHILOM. Etiam Virgilius, qui sua de agricultura præcepta ad Circumpadanæ Italiæ ritum composuit. *Plin. L. XVIII. S. 30.* hanc cineris virtutem agnovit *L. I. Georg.*

- - - arida tantum

Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve

Effætos cinerem immundum jactare per agros.

EURAS. Frutex vero lupini succifus optimi stercoreis vim præbet - - licet enim quamlibet frondem, licet e vepribus compitisque congesta colligere: licet filicem sine injuria vicini etiam cum officio decidere & permiscere cum purgamentis cortis: licet depressa fossa - - cinerem cœnumque cloacarum, & culmos, cæteraque, quæ everruntur, in unum congerere - - ubi greges quadrupedum versantur, quædam quotidie, ut culina & caseale, quædam pluviiis diebus, ut bubilia & ovilia, debent emundari - - Reliqua deinde in prædictum locum concavum congerenda & assiduo hu-

De Re Rustica.

G g

more

X.
De diver-
sitate le-
taminis.

more satianda sunt, ut herbarum semina culmis cæterisque rebus immista putrescant. Æstivis deinde mensibus non aliter, ac si repastines, totum sterquilinium rastris permisceri oportet, quo facilius putrescat. *Colum. L. II. c. 15.* Denique etiam copia purgaminis, quam minora animalia edunt, in eandem colluviam congerenda. Est autem stercus, quod anno requievit, segetibus maxime utile, quod vires solidas habeat, nec tamen herbas creet: vetustius vero minus prodest. Pratis recentissimum debet injici, quod plus herbarum progeneret. *Id. l. l. URB.* Discrimen ergo aliquod in hoc ultimo naturæ purgamento? *EURAS.* Magnum profecto, etsi in re vilissima. Tria enim stercoreis genera præcipua *Columella l. l.* statuit, quod ex avibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus confit. Avium, inquit, primum habetur, quod ex columbariis egeritur. Deinde quod gallinæ, cæteræque volucres edunt: exceptis tamen palustribus, aut nantibus, ut anatis & anseris: nam id noxium quoque est. Maxime tamen columbinum probamus, quod modice sparsum terram fermentare comperimus. At *M. Varro L. I. c. 38.* principatum tribuit turdorum fimo ex aviariis (turdos enim merulasque magno numero, teste *Cornelio Nepote*, paulo ante Augusti tempora faginare cœperunt. *Plin. L. X. c. 30.* cujus pabulo etiam boves suæque, neque alio cibo celerius pinguescunt. Ego arbitror, inquit, præstare ex aviariis turdorum ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum ita bubus ac suibus, ut fiant pingues. Addit: tantum pretium eidem tribui, ut, qui aviaria conducunt, si caveat dominus, stercus ut in fundo maneat, minoris conducatur, quam id, quibus id accedit. Jam tum igitur hæc merx pretio comparabatur: & quidem singulæ fimi vehes ex pecudibus minoribus denario. *Plin. L. XVIII. S. 53.* Præstare tamen columbinum cum *Columella* scripsit *Dionysius Cassius*, qui *Magonis* libros e *Punico* in Græcum sermonem vertit, quod sit calidissimum, ac fermentare possit terram, ac ut semen aspergi oportere

in

in agro, non ut de pecore acervatim poni. Secundo loco, quod homines faciunt, Columella ponit, si & aliis villæ purgamentis immisceatur, quoniam per se est naturæ ferventioris, & idcirco terram perurit. Velut & cæteri auctores, teste Plinio *L. VII. S. 6.* humanas dapes ad hoc imprimis advocant. Alii ex his præferunt hominum potus in coriariorum officinis pilo madefacto. Alii per sese aqua iterum, largiusque etiam, quam cum bibitur admixta; quippe plus jam ibi mali domandum est, cum ad virus illud vini homo accesserit. Hæc sunt certamina, quibus invicem ad tellurem quoque alendam utuntur homines. Aqua igitur corrigendum judicat non solum vini vitium, sed & virus, quod ex humano corpore, per quod transmeat, contrahit: certo enim pro agris est ferventior. Aptior est tamen furculis hominis urina, ut Columella *l. l.* perhibet, quam sex mensibus passus fueris veterascere. Si vitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat: nec solum ea res majorem facit proventum, sed etiam saporem & odorem vini pomorumque reddit meliorem. Tertium locum obtinet pecudum stercus: atque in eo quoque discrimen est & pugna auctorum; aliis hoc, aliis aliud præferentibus; nam Columellæ quidem sententia optimum existimatur, quod asinus conficit, quoniam id animal lentissime mandit, ideoque facilius concoquit & bene confectum atque idoneum protinus arvo finum reddit. Nec adversatur Varro *l. l.* eundem cum caprino & ovillo conferens, quem Cato *c. 36.* cum Plinio *l. l.* columbino proximum facit: deinde boum: novissimum jumentorum armentorumque. Minime bonum equinum Varro asserit, sed in segetes: in prata enim vel optimum ut cæterarum veterinarum, quæ ordeo pascuntur, quod multam facit herbam. Quidam etiam bubulo jumentorum præferunt, ovillumque caprino, omnibus vero asininum, quoniam lentissime mandunt. E contrario, Plinii quidem opinione, usus adversus utrumque pronunciat. Idem Plinius *l. l.* Columellam singularis opinionis

arguit, quod deterrimum ex omnibus suillum dixerit, cum cæteri omnes proxime spurcitas suam laudent: solus Columella damnat. Nostri certo præ aliis, maxime pro hortorum cultura, magni faciunt, quod nec plantas adurat, sed refrigeret: nec noxia animalia generet, sed pellat: etsi urere vineas dicat Plinius *l. l. S. 46.* nisi quinquennio interposito, aut riguis diluatur. Hæc fuere apud priscos differentia, idem scribit *l. l. S. 6.* simulque præcepta re tali utendi, quando & hic vetustas utilior, visumque jam est apud quosdam provincialium, in tantum abundante geniali copia pecudum, farinæ vice cribris superinjici, fœtore aspectuque, temporis viribus, in quamdam etiam gratiam mutato. Ne vero hodie longius in hoc oleto hæreamus, usus stercoris, qualis in quaque re debeat esse, tum dicemus, cum singula prosequemur.

DIALOGUS XXI.

DE LIMITIBUS.

ARGUMENTUM.

- I. *Quid sint limites?*
- II. *De variis limitum signis.*
- III. *De sacro dirimendorum finium.*
- IV. *Ejus origo.*
- V. *De signis hodiernis.*
- VI. *Quid rigor, cardo & decumanus.*
- VII. *De arboribus & sepibus.*
- VIII. *De dumis, vepribus, palis, viis, fossis & maceriis.*
- IX. *De rivis & alluvionis jure.*
- X. *De lapidibus.*
- XI. *De limitibus recognoscendis.*
- XII. *De agrimensoribus, & conficienda totius prædii ichnographia.*

EURAS. **L**aboriosa nobis hodie deambulatione est opus: an durant tibi pedes? **URB.** His equidem possem cursoris instar stipendia mereri: tu vero qui anniversario eorum morbo tentaris, longius iter ægre conficies. In quam rem igitur pedum ministerium requiris? **EURAS.** Ut præfecturæ & prædii tui
fines

I.
Quid sint
limites?

fines dimetiamur. *URB.* Ob id quidem ne pedem efferamus ædibus, nisi ambulationis studio; sunt enim accurate designati. *EURAS.* Et tenes etiam? *URB.* Prædii aut agrorum fines recognovi nunquam: præfecturæ vero hic a montium jugis incipiunt, decurruntque secundum rivum in planitiem, dum se in flumen evolvit: atque propter flumen porriguntur per campos in illum collem, quem *Gammas* appellant: ac primo per seriem illarum arborum ad viam publicam, dein per supercilia montis ac illas rupes signis notatas iterum in montis juga excurrunt. I modo & limites per ardua montium pedes circumscribe. *EURAS.* Jam fatis est, ut de his limitibus non inutilem sermonem faciamus. *URB.* Auceps ejus ero. *EURAS.* Cum ager suis limitibus contineatur, limites vero certis signis notentur, usus obtinuit, quod non tam ex proprietate verbi, quam potius elegantia locutionis, quo signum ponitur pro re signata, limites dicantur ejusmodi signa, cum potius sint indices, testes & custodes limitum, quibus infiguntur. Sic *Festus L. X.* limites in agris nunc terminos esse ait, nunc vias transversas. Hac significatione *Aggenus Urbicus comment. de limit. agror. in Front.* dixit, quod limes sit, quodcunque in agro opera manuum factum est ad observationem finium. Et quamvis limes sua natura in agro tantum inveniat, ut dextra sinistraque fines privatorum dividat, usurpatur nihilominus etiam ad circumscribendos fines jurisdictionis. Tuæ quidem præfecturæ limites etiam quidquam antiquitatis habent; nam ut scribit *Flaccus Siculus de divis. & assig. territoria* inter civitates & præfecturas alia fluminibus finiuntur: alia summis montium jugis ac divergiis aquarum: alia etiam lapidibus positis præsignibus, qui a privatorum terminorum forma differant. Montium juga, quæ *Aggenus l. l.* dicta censet, quod ipsa continuatione jungantur: velut & rivos & flumina dedisse natura videtur ad perpetua quædam locorum discrimina. Collem autem illum, a te *Gammas* appellatum, existimo sic dictum a gammis illic posit.

II.
De variis
limitum
signis.

fitis. Est enim limes gammatus figuram literæ Græcæ Γ præfrens; nam si termini transversī positi fuerint, Γ gammam faciunt. *Front. L. II. Fragn.* unde & fundus in gamma jacere dicitur. Gamma autem de petra sicca construitur. *Hygin. de limit. constit.* Arbores terminales non tantum sunt antemissæ, sed & aliæ, quæ quovis modo finem demonstrant. *Paul. V. Sent.* Si arbores finales observabuntur, videndum erit, quæ sint arborum genera; nam quidam in finibus naturales qualescunque arbores intactas finales observant, alii diversas: quidam de cunctis unum tantum genus in finibus relinquunt, quo manifestum ius appareat finales esse: quidam peregrinis loca munierunt, ut materiæ differentia argumento sit. *Flacc. Sic. de condit. agr.* Post hæc via, dum cum limite currit, etiamsi vicinalis est, aut lignaria, aut privata, finem præstat. *Aggen. in Front.* Multi quoque limites exigente ratione per cliva & confragosa loca eunt, qua iter fieri non potest, *Front. apud Aggen.* ducunturque per collium supercilia, quæ teste Boëthio *L. V. de geomet.* sunt quidam colles tumentes, quæ ad agrum declinantes deficiunt, seu devexitates quædam & declivitates, ubi considerandum erit, in quantum spatium devexitas supercilii extendatur, ne mons supercilium sit, intra paucos enim pedes supercilia vocabula accipiunt. *Flacc. Sic.* ubi propter loci difficultatem frequentes inter possessores lites excitatas fuisse monet Frontinus *in fragm.* adeo ut superiores contenti fuerint terminos per summum jugum disponere. Nec videntur antiquæ leges agrariæ rem satis decidisse. Nostri moribus, cum fines ad supercilium montis dicuntur porrigi, tota quidem declivitas ad inferiores possessores usque ad marginem supercilii, planities vero & quæ supra marginem se extendunt ad superiores possessores pertinet. Ubi vero subito supercilia deficiunt, necesse est aut terminum, aut arbores, aut quid aliud designari. *Flacc. Sic.* Petras denique nativas, quæ in finibus incedunt, sæpe notatas invenimus. *Flacc. Sic. Frontin. de colon. Aggen. de*

III.
De sacro
dirimen-
dorum fi-
nium.

de controu. agr. P. I. His præfecturæ terminis rite constitutis, ac tabulis, ut spero, dignissimis in tablino asservatis, ad limites prædii seu agrorum transeamus. His equidem olim nihil sanctius, nihil religiosius: quos cum disponderent, ipsos quidem lapides in solidam terram rectos collocabant, proxime ea loca, quibus fossis; factis defixuri eos erant. Sacrificio facto, hostiaque immaculata cæsa, facibus ardentibus injectis sanguinem instillabant, eoque thura & fruges jactabant: favos quoque & vinum aliaque, quibus consuetudo est terminis sacrum fieri. Consumptisque omnibus dapibus igne super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabant, adjectis etiam quibusdam saxorum ragminibus circumcalcabant, quo firmitus starent. Tale ergo sacrificium domini, inter quos fines dirimebantur, faciebant. *Flacc.*

IV.
Hujus origo

Sicul. URB. Quæ origo superstitiosi hujus ritus? *PHILOM.* Numa Pompilius eundem instituit: cum enim ut suo quisque contentus esset, nec aliena appeteret, definitionibus possessionum constituisset, jussu unoquoque fundos suos lapidibus circumscribere, quos Jovi Terminali sacravit, institutis deo Termino terminalibus festis: cujus religionis opinione sacrilegum crimen erat, lapidem oculere, aut transferre, ut qui moverit, cum bobus sacer ac detestabilis esset deo. *Dionys. Halicar. L. II. Antiq.* Sacrum autem illud non minus lepide quam eleganter describitur ab Ovidi *L. II. Fast.*

- - - solito celebretur honore

Separat indicio qui deus arva suo.

Termine sive lapis, sive es defossus in agro

Stipes ab antiquis sic quoque numen habes.

Te duo diversa domini pro parte coronant;

Binaque ferta tibi, binaque liba ferunt.

Ara fit: huc ignem curto fert rustica testu

Sumptum de tepidis ipsa colona focis

Ligna senex minuit: concisaque construit alte;

Et solida ramos figere pugnat humo.

Dum

Dum sicco primas irritat cortice flammæ,

Stat puer & manibus lata canistra tenet.

Inde ubi ter fruges medios immisit in ignes,

Porrigit incisos filia parva favos.

Vina tenent alii: libantur singula flammis.

Spectant & linguis candida turba favent.

Spargitur & cæso communis Terminus agno:

Nec queritur, lactens cum sibi porca datur.

Conveniunt celebrantque dapes vicinia simplex;

Et cantant laudes, Termine sancte, tuas.

Tu populos, urbesque, & regna ingentia finis,

Omnis erit sine te litigiosus ager.

Nulla tibi ambitio est: nullo corrumpere auro:

Legitima servas credita rura fide. . . .

Quid nova cum fierent Capitolia? nempe deorum

Cuncta Jovi cessit turba locumque dedit.

Terminus, ut veteres memorant, conventus in æde

Restitit: & magno cum Jove templa tenet.

Nunc quoque, se supra ne quid nisi sidera cernat,

Exiguum templi tecta foramen habent.

Termine, post illud levitas tibi libera non est:

Qua positus fueris in statione mane.

Nec tu vicino quicquam concede roganti,

Ne videare hominem præposuisse Jovi.

Et seu vomeribus, seu tu pulsabere rastris;

Clamato: meus est hic ager, ille tuus.

EURAS. Velut olim, ita in præsens fundi nostri finiuntur terminis & arboribus notatis, & antemissis, & superciliis, & vepribus, & viis, & rivis, & fossis. In quibusdam regionibus palos pro terminis observant: alii iliceos, alii oleagineos, alii vero juniperos. Alii congeries lapidum pro terminis observant, & scorpiones appellant: aut in speciem maceriarum congerunt lapides &

attinas appellant. In quibusdam regionibus alii terminos siliceos ponunt: alii diversarum materiarum: quidam vero curant invenire qualescunque peregrinos lapides, ut manifestum sit ex industria finales positos: quidam etiam politos: alii vero inscriptos: alii etiam numeri ordine notatos disponunt: alii tantummodo inflexis versuris: alii in longioribus spatiis complures etiam æqualibus intervallis: in quibusdam vero regionibus in versuris omnibus binos posuerunt, ita ut suum quisque rigorem intueretur: nam & variis regionibus signa defodiunt pro terminis: aliquando etiam petras occurrentes in finibus notatas invenimus, & quas, si perseveret rigor, rectas notas habentes, in versuris vero gammas, sed spectantes suos rigores: aliquas etiam decussatas invenimus. Ergo consuetudines maxime regionum intuendæ & ex vicinis exempla sumenda sunt. Omnia diligenti cura exquirenda erunt, ut secundum consuetudinem regionum & terminorum fidem consent fines. *Flacc. Sicul.* Tria hic fors peregrina tuis auribus vocabula, ne, quæ sequuntur, obscuriora videantur, paucis explicanda sunt: rigor, cardo, & decumanus. Rigor est, quidquid inter duo signa vel in modum lineæ rectum perspicitur; nam quidquid in agro a mensore operis causa ad finem directum fuerit, rigor appellatur. *J. Frontin. de agr. qual.* Dein ab Hetruscorum aruspicum disciplina, orbem terrarum in duas partes secundum solis cursum dividendum, duos limites constituerunt: unum qui ab oriente in occidentem dirigeret: hunc appellaverunt decumanum. Alterum a meridie in septentrionem, qui a mundi cardine cardo vocatur. *Hygin. de limit. constit. Plin. L. XVIII. S. 76. & seq.* Alicubi igitur pinos invenimus, alicubi cupressos, alibi fraxinos, aut ulmos, aut populos, quæque alia ipsis possessoribus placuerunt. *Flacc. Sicul.* sic enim Varronis uxor pinos habuit in Sabinis: ipse cupressos in Vesuvio: alii ulmos, quod ubi potest, inquit ipse, nulla potior serenda, quod maxime fructuosa, quod & sustinet sepem, ac colit: aliquas corbularas

VI.
Quid ri-
gor, cardo
& decu-
manus.

VII.
De arbo-
ribus &
sepibus.

uva-

uvarum & frondem jucundissimam ministrat ovibus ac bubus, ac virgas præbet sepibus, & foco, ac furno. *Varr. L. I. c. 15.* Advertit tamen sine septis fines prædii notis arborum tutiores fieri, ne familiæ rixentur cum vicinis, ac limites ex litibus judicem quærant. *URB.* Jam sentio aliquid mali propter vicinum malum. *EURAS.* Si arboribus notatis fines observabuntur, videndum, qua parte arbores notatæ sint: notæ enim in propriis arboribus foras ponuntur, ut arbores liberas in parte interiori nota relinquat. Si communes sunt arbores, mediæ notantur, & ad utrumque pertinent. *Aggen. in Front.* Arbores antemissæ dicuntur, quas non nulli jam ante possessionum suarum fines dimittere solent intactas, ex quibus neque frondem, neque lignum, neque cremium cædant, ut magnitudine cæteras antistent, & sic observationem finium præstent. *Flacc. Sic.* In quibusdam vero regionibus sæpe per longum spatium & inter multos possessores rigores dumique finem faciunt. *Flacc. Sic. Dolabel. in fragm.* nam, ut advertit *Columella L. XI. c. 3.* vepres manifestum est interimi non posse, nisi radicitus evodere velis, cum etiam post ignis injuriam melius renascantur. Vepres igitur si finem facient, videndum, quales: & si tantummodo in extremis finibus sint & satæ manu virgula media; unde & arbores solent antemissæ in vepribus inveniri. *Flacc. Sic.* In fragmentis Magonis & Vegojæ palorum picatorum fit mentio; ut nempe tempestatum injurias diutius ferant, pice obducebantur: alii tamen palos spicatos legunt, quod velut quidam lapides acuminati sint. Via dum cum limite currit, etiamsi vicinalis sit, aut lignaria, aut privata, finem præstat. *Aggen. l. l.* licet non sit publica & militaris; sic enim in lege Tiberii Cæs. monumentum, quod ad itinera publica est constitutum, rationem finium non recipere dicitur, nisi forte inter convenientes ager divisus pactione fuerit: non enim finium causa diriguntur, sed itinerum. Si fossis fines observabuntur, videndum quales fossæ, ne si quis siccandorum agrorum causa aliquando fecerit,

VIII.
De dumis,
vepribus,
palis, viis,
fossis &
maceriis.

finales esse videantur; nam & intelligi potest aliquando ex ipsarum fossarum positione, utrum propriæ, an finales sint, quoniam transversæ quædam aut obliquæ a finibus recedunt. *Flacc. Sic.* Si vero substructionibus & maceriis finientur agri, videri debet, quales sint: quoniam quidam congestionibus lapidum, ripis, substructionibus terras, ne dilabantur, excipiunt. Itaque si ad tutelam terrarum extruantur, videndum, an & finitiones præstare debeant: si enim proprias quis faciat in terris suis ad sustinendos servandosque agros suos non posse eas esse finales.

IX.
De rivis
& jure al-
luvionis.

Idem. Quidam rivi a fonte seu capite, dum in flumen, aut mare sese evolvunt, fines possessionibus præstant: quidam vero ultro citroque transmittunt possessores. Rivus autem quoties finem facit, appellatur rivo recto; quia si alicujus terras minutatim ex alia parte abstrahat, & alii contrario relinquat, alluvionum repetitio & finium haud datur; indicit enim necessitatem riparum tuendarum. Quod jussu videtur prospectum, ut terræ possessoribus salvæ sint: etiam publicæ utilitatis causa, quod vi tempestatum rivi torrentes subito alveos cursumque mutant, munientes: tum erit, ut alvei veteris fines suos quisque obtineat. *Flacc. Sicul.* velut Cassius Longinus statuit, ut quidquid aqua lambendo abstulerit, id possessor amittat; quoniam scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debet. Si vero majori vi decurrens alveum mutasset, suum quisque modum agnosceret; quia non possessoris negligentia, sed tempestatis violentia abreptum apparet. *Aggen. Comment. in Frontin.* Si igitur subitis, assiduis aut violentis imbribus intumescens contempto alveo ripisque modum sibi adscriptum egrediatur, æquum videtur, injuriam passos subsequi terras usque ad alveum fluminis.

X.
De lapi-
dibus.

Flacc. Sicul. Præ cæteris autem designandorum limitum notis lapides assumebantur, & pro decumanis magis conspicui, qui tum a materia, tum a forma diversa sortiti sunt nomina, ut ali testacei, sive cocti, filicei, molares: aut a varii coloris marmore, virides, prasini, palumbacei & albi: aut a forma cubi, longi, tornatiles, rotundi,

tundi, oblongi, hemcyclares, scutanei, subcavi, subcumbi, trigoni, laminæ: aut politi, impoliti, plani & tutulati, lineati, inscripti (qui gammæ compellantur) & muti, seu nulla inscriptione insignes. Præterea etiam lapides naturales, vivos, seu nativos ceciderunt & in fines constituerunt. Latera autem lapidum recte inscribuntur, quoniam ampliores numeros capiunt; nam verticibus inscribi non facile omnia possunt. *Hygin. l. l. PHILOM.* Certe de ejusmodi lapideis terminis jam *Æneæ* temporibus memoriam facit *Virgilius*:

Saxum antiquum, ingens, campo qui forte jacebat,

Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.

EURAS. Hos ex lapide terminos scriptores rei agrariæ cæteris præferre videntur; licet enim moveri loco possint, si tamen pessima hæc fraus absit, aliis signis limitum indices sunt accuratiores, non solum inscriptionis sed & lineæ indicio in vertice signatæ, respicientisque alterius lapidis rigorem: cum a contrario aliis signis, exempli causa arbusto, nihil ejusmodi potest apte finiri. Ponantur vero loco patenti ac paulo eminentiori, ut se respicere possint fronte alterius sibi respondentis fronti opposita, latiori seu inferiori parte in fundum solidum, ne altius se demergat, immissa: aut si in latus procumbat, in tergo linea ducatur, aut etiam in formam crucis transversa. Quibusdam placet, ut sub omnibus terminis signum inveniri oporteat, ut cineres, carbones, testas, vitrea fracta, ossa succensa, calcem, gypsum, fragmenta laterum, massas ferri, æris, vasa fictilia &c. quod ipsum voluntarium, non necessarium est, *Flacc. Sicul. Fragm. term.* utiliter tamen hodie adhibentur, quod in dubio, lapidem pro termino ac data opera positum esse, certo indicet. Sunt autem quidam tam immunifici vicini, ut singulis annis aut quidquam fundi rapiant, aut si pulvisculum aratro abstuleris, litem moveant, ne tantum tibi molestiarum ac sumptuum devorandum sit, magnam tuendorum finium rationem ducas, & in occipitio quoque te oculos habere oportet in tales, qui acervum sicut mures comedunt, aut quasi lum.

XI.

De limitibus recognoscendis.

lumbricus terram . Sed cave , ne ipse quasi mus edas alienum cibum , aut propter fungum putidum aut nucem cassam in jus voces . *PHILOM.*

- - - - - civi immuni scis , quid cantari solet ?

Quod habes , ne habeas : & illud , quod nunc non habes , habeas malum :

Quandoquidem nec tibi bene esse potes pati , nec alteri .

Plaut. Trinum. II. 2.

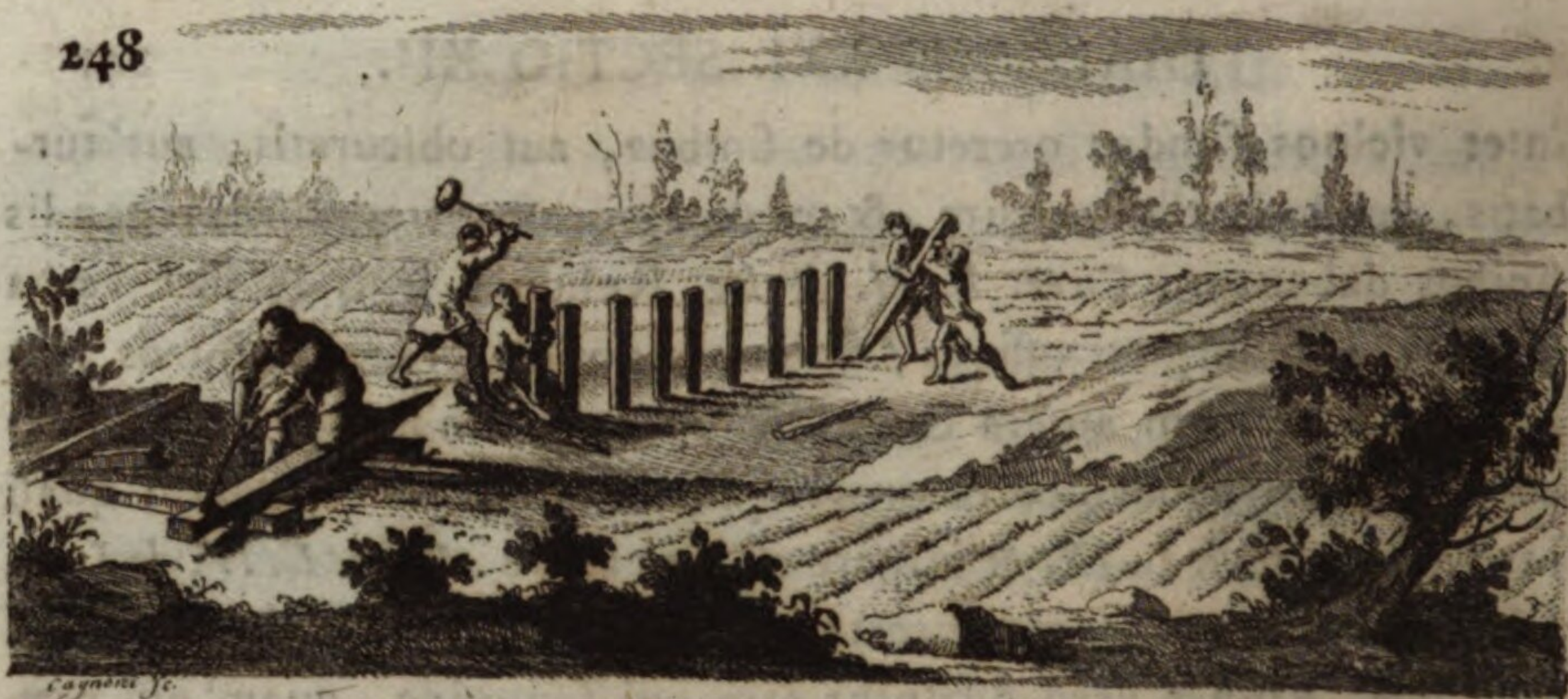
EURAS. Ad defugiendas igitur has molestissimas controversias villicus quidem annis singulis , tu vero post aliquot eorum decursum , verno tempore priusquam fatus vel gramen saxa obtexerit , genuina finium descriptione instructus omnes terminos perlustrabis , accitis non solum vicinis , ubi opus videbitur & duobus testibus rerum gnaris , sed etiam aliquot pueris , qui vivacis memoriae causa velut futuri aliquando testes aut virga aut alapa percutiuntur , recentique argenteo numo munerantur ad illos terminos , qui temporis progressu posteris ambigui videri possent , ut ab omni oblivionis injuria in perpetuum vindicentur . Quod si quid vel aquarum eluvie , aut tempestatum vi , aut fraude hominum , aut casu læsum , fractum , excisum , evulsum , effossum , eversum , exaratumque videbitur , in omnium quorum interest præsentia atque communi consensu corrigatur , & instauretur , atque in adversaria domestica referatur . Sic enim omnes olim , teste Flacco Siculo , ex convenientia , seu mutua voluntate & pacto , terminos ponebant : & legibus Visigothorum severe præcipitur , ne quis novum terminum sine consortis præsentia , aut sine inspectore constituat . Nata igitur controversia æs respicitur *Frontin.* seu æreæ tabulæ publicæ , quæ formas agrorum continent , & acceptarum modum declarant , *Flacc. Sicul.* seu hodie tabulæ provinciæ , aut adversaria judicialia , aut antiqua , ut vocant , urbaria , pacta & conventiones , hæreditatum divisiones , aliaque documenta fide digna , & testes consuluntur . Ex legibus XII. tabul. si quando contentio inter

XII.
De agri-
mensuri-
bus , &
conficien-
da totius
prædii
ichnogra-
phia .

inter vicinos fundos oreretur de finibus, aut obscuratis, aut turbatis, vel de spatio locorum, & modo agrorum, tres arbitri regendis finibus dabantur. *Cicer. L. II. de leg.* Reliquiæ legis in hæc verba leguntur: si iurgant affines, finibus regundis prætor arbitros tres addicito. Jurgium autem & lis discrepant: nam jurgium contentio est juris inter benevolos & propinquos exorta, unde jurgatio quasi juris actio, *Fest. L. IX.* & jurgare est jure agere. *Varr. L. IV. de L. L.* Lis vero est inimicorum concertatio vehementior. *Cicer. L. IV. de Rep. apud Non.* Affines vero dicuntur tam qui sanguine, quam qui prædiis conjunguntur. Finalis igitur jurgii judicium etiam ex Theodosii & Arcadii constitutione committebatur artisperitorum arbitrationi, qui etiam mensores agrorum, agrimensores, metatores, finitores & limitatores dicebantur; eorumque opera in limitum re-
 ctura potissimum versabatur; cum enim aliqua judicandi parte gauderent, omnia prius oculis & mente perlustrantes, tum testimoniis, tum aliis quibuscunque argumentis utebantur. *Aggen.* Et quamvis hodie hac judicandi potestate exuti sint, non solum tamen in judiciis, velut alii artis periti, sed & extra illa utiliter adhibentur, maxime ad perficiendam totius prædii ichnographiam, in qua omnes termini agrorum, pratorum, pascuorum, silvarum, vinearum cum suis signis, notis, inscriptionibus, viis vicinalibus, publicis & privatis, atque nominibus propriis adumbrentur coloribus. Hæc tabula ad artis leges, seu diagraphice, descripta ad interno-
 scendos prædii limites, qui forte submotis submersisve terminis conturbati, aut obscurati sunt, magnam præstabit operam. Muri quoque, quibus prædium ex illa parte cingitur, de molestissima finium regundorum controversia te reddunt securum: sed cætera septorum genera non æque te extra hujus teli jactum constituunt, quæ annuæ reparationis neglectu tantas ruinas acceperunt, ut per patentes eorum hiatus equos agitare cum curru, velut in Circensibus ludis, posses. Hinc de sepibus sermonem injicere opportunum duco.

DIALOGUS XXII.

DE SEPIBUS.

ARGUMENTUM.

- I. *De interstitio sepi.*
- II. *De commodis sepi naturalis.*
- III. *Modus plantandi sepem vivam ope seminis.*
- IV. *Per surculos & stolones.*
- V. *De sepe agresti ex palis.*
- VI. *De sepe militari.*
- VII. *De sepe fabrili & ejus speciebus.*
- VIII. *De sepimentis vivariorum.*

I.
*De inter-
stitio sepi.*

EURAS. **J**Am legibus XII. tabul. ex Solonis sententia sancitum erat, ut inter confines fundos quinque pedum liber esset transitus, qua sine incommodo ire, agere, aratrum, circumvertere liceret, vocabaturque confinium. Statuerat enim Solon, ne, qui sepem foderet, excederet præscriptos fundi limites, singulaque distinctis sepium, maceriarum & arborum intervallis notaverat. *Plutarch. in Solo.* Ex lege vero XII. tabul. illud quinque pedum spatium, interstitium sepi dictum, nunquam apud judicem seu arbitrum finium regundorum adducebatur in controversiam, aut

aut usucapioni obnoxium erat : intra quinque pedes usus auctoritas nec esto. *Fragm. L.* Extra illud confinium parietem, septa lignea & lapidea extruere, aut sepes agrorum spinis & ramis tutandi fundi causa contexere licebat. Quamvis nostris moribus ius illud confinii, præterquam in viis publicis, sublatum sit, durat tamen in non nullis locis consuetudo, ut novam excitaturus sepe, non proxime ad fines vicini, sed aliquot pedes retrorsus, nec quacunque ex materia, sed quæ legibus permessa, construat. Earum tutelarum genera quatuor: unum naturale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabrile. Horum unumquodque species habet plures. Primum naturale sepimentum vivæ sepis, quod obferi solet virgultis, aut spinis, quod habet radices, ac prætereuntis lascivi non metuet facem ardentem. *Varr. L. I. c. 14.* Vivæ itaque seu naturalis sepis emolumentum est, si ex vepribus construat, quod noctu face prælucente iter agentes, & illam per lasciviam jaculantes, aut ignem non concipiat, aut confecta etiam paulo post lætius renascatur: ab incurso tamen hominum pecudumque muniat. Hinc Democritus apud Columellam *L. XI. c. 3.* parum prudentes eos facere censuit, qui munimenta extruunt, quod neque latere fabricata materies perennare possit, pluviis ac tempestatibus plerumque infestata, neque lapides supra rei dignitatem poscat impensa: si vero amplum modum sepire quis velit, patrimonio esset opus. Vetustissimi igitur auctores vivam sepe structili prætulerunt, quia non solum minorem impensam desideraret, verum etiam diuturnior immensis temporibus permaneret. Itaque vepres efficiendi consitis spinis rationem talem reddiderunt: locus, quem sepire destinaveris, ab æquinoctio autumnali simul atque terra maduerit imbribus, circumvallandus est duobus sulcis tripedaneo spatio inter se distantibus. Modum altitudinis & latitudinis eorum abunde est esse bipedaneum: sed eos vacuos perhiemare patiemur præparatis seminibus, quibus obferantur. Ea sint vastissimarum spinarum, maximeque rubi & paliuri

II.
De commodis sepis naturalis.

III.
Modus plantandi sepe vivam ope seminis.

liuri & ejus, quam nos sentem canis appellamus. Horum autem ruborum semina quam maturissima eligi oportet & erui moliti farinæ immiscere: quæ cum est aqua conspersa, illinitur vel nauticis veteribus funibus, vel quibuslibet aliis restibus. Siccati deinde funiculi reponuntur in tabulato: mox ubi bruma confecta est, intermissis quadraginta diebus, circa hirundinis adventum, cum jam Favonius exoritur, post Id. Febr. siqua in sulcis per hiemem constitit aqua, exhauritur, resolutaque humus, quæ erat autumnoregesta, usque ad mediam sulcorum altitudinem reponitur. Prædicti deinde funes de tabulato prompti explicantur & in longitudinem per utrumque sulcus porrecti obruuntur, sed ita, ut non nimium supergesta terra semina spinarum, quæ inhærent toris funiculorum, enasci possint. Ea fere circa trigesimum diem prorepunt: atque ubi cœperunt aliquod incrementum habere, sic insuesci debent, ut in id spatium, quod sulcis interjacet, inclinentur. Oportebit autem virgeam sepem interponere, quam superascendant sentes utriusque sulci, & sit, quo interdum quasi adminiculo, priusquam corroborentur, acquiescant. . . . Locum autem eligi conveniet, si permittit agri situs, juxta villam, præcipue pinguem, quique adveniente rivo, vel si non sit fluens aqua, fonte puteali possit irrigari. *Colum. l. l.* Hunc modum ferendi myrtum ex Democrito tradit Plinius *L. XVII. S. II.* grandissimis baccarum tufis leviter, ne grana frangantur, eaque intrita recte circumlini, atque ita feri: parietem fore densitatis, ut ex ea virgulæ, seu furculi plurimi cædi & alio transferri possint. Sic & spinas sepis causa ferunt, inquit, tomice moris spinarum circumlita, seu junceo funiculo moris, quæ rubi vel spinæ seminis vice ferunt, circumligato. Et hanc rationem magis probat Palladius *L. I. c. 34.* quam si spinarum plantas in munitione disponeremus, submonens, teneros sentes ideo opus esse adminiculis adjuvare, ut inter se per spatia vacua relicta jungantur.

PHILOM.

Hos

Hos natura modos primum dedit, his genus omne
Silvarum, fructicumque viret, nemorumque sacrorum.

Virgil. L. II. Georg.

EURAS. Sed Plinius *l. l. S. 13.* laudat & illum modum, quo sur-
culi abscissi feruntur, dicitque hoc primo sepi causa factum fam-
bucis, cotoneo, & rubis depactis. **PHILOM.** De quo pariter illud *IV.*
Per sur-
culos &
stolones.
Virgilii *l. l.* accipio:

Nil radicis egent aliæ, summumque putator

Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.

EURAS. Illi vero, qui non tam pro tutela, quam ornatu parie-
tes & ambulacra Punicis, corylis, malis, forbis, mespilis, fraxi-
nis, ficis, imprimisque vitibus investiri cupiunt, stolones ab arbo-
ribus cum perna sua avulsas partemque aliquam e matris corpore
cum non nullis fibris & radicibus auferentes plantant. *Plin. l. l.*

PHILOM.

Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum

Deposuit sulcis. *Id. l. l.*

EURAS. Secunda sepes est ex agresti ligno, sed non vivit. Fit *V.*
autem palis statutis crebris, e virgultis implicatis: aut latis per-
foratis, & per ea foramina trajectis longuriis fere binis, aut ter-
nis: aut ex arboribus truncis demissis in terram, deinceps con-
stitutis. *Varr. l. l.* Hæ igitur sepes agrestes stipitibus duris sudibus-
que præstitis, aut canteriis, aut palis, trajectis per eos longuriis,
vel vitilibus, implicatisque viminibus ad tutelam agrorum poma-
riorumque rusticorum struuntur: aut excitantur ex plancis coag-
mentatis, ut vocat Palladius *L. I. T. 21.* quæ secundum Festum
in *Fragm. Farnes.* sunt tabulæ planæ, ut ob eam causam planci
appellentur, qui supra modum pedibus planis sunt: plautique vo-
centur canes, quorum aures languidæ ac flaccidæ, ut latius vi-
deantur patere: plotique appellati sunt Umbri, pedibus planis
quod essent. Tertium militare sepimentum est fossa & terreus *VI.*
agger: sed fossa ita idonea, si omnem aquam, quæ cælo venit, *De sepe*
militari.

recipere potest, aut fastigium habet, ut exeat e fundo. Agger
 is bonus, qui intrinsecus (extrinsecus) junctus fossa, aut ita ar-
 duus, ut eum transcendere non sit facile. Hoc genus sepes fieri
 secundum vias publicas solent, & secundum amnes - - - videre
 licet locis aliquot junctos aggeres cum fossis, ne flumen agris
 noceat. Aggeres qui faciunt sine fossa, eos quidam vocant mu-
 ros. *Varr. L. I. c. 14.* Non placet *Palladio L. I. T. 34.* his fossis
 spatia colenda præcingere, quod horto subducat humores, nisi
 forte locus palustris colatur; uliginem enim exhaurit, nimium-
 que humorem. Unde nec *Columella L. V. c. 10.* locum pomarii
 præcipiti fossa circummuniri approbat, ut non solum pecori sed
 & homini transitum negare valeat. Hoc igitur sepimenti genus
 militare vocavit Varro, quod instar militaris fossæ præducatur:
 qua aperta simul construebatur vallum, seu aggestum e terra &
 sudibus ad labrum interius fossæ instar muri; nam si terra solu-
 tior fuerit, ut ad similitudinem lateris cespes non posset abscindi
 interpositis stipitibus ramisque arborum, ne terra facile dilabatur,
 agger erigitur, & crebris furis seu palis munitur. *Veget. L. I. &
 III. de re milit.* Hodie militari hoc sepimento in palustribus lo-
 cis fere tantum, & ubi magna est lignorum inopia, utuntur:
 frequenter vero ad arcendas pecudum noxas palorum sepe obji-
 ciunt, quam supra agrestem compellavimus; pro qua advertit *Pli-
 nius L. XVII. S. 24.* quod sedulus agricola casam sepis munimento
 cingens, quo minus putrescerent fudes, limen subdat ex hedera:
 at illæ vivaci morsu apprehensæ suam ex aliena facient vitam,
 apparebitque truncum esse pro terra. *URB.* Sed opus est ingenti
 exercitu palorum. *EURAS.* Si minori impendio consent, per
 me poteris etiam dentibus elephantorum villam obsepire, quos
 in extremis Africæ partibus in domiciliis & pecorum stabulis pro
 palis infigunt. *Polyb. apud Plin. L. VIII. S. 10.* Quartum fabrilis se-
 pimentum est novissimum (notissimum) maceria. Hujus fere spe-
 cies quatuor: quod fiunt e lapide - - quod e lateribus coctili-
 bus - -

VII.
 De sepe
 fabrilis &
 ejus spe-
 ciebus.

bus . . quod e lateribus crudis . . quod ex terra & lapillis compositis in formis. *Varr. l. l.* Cum jam supra ex Columella *L. XI. c. 3.* notaverim, munimenta ex latere, aut lapidibus & calce fabricata, ac a Catone *c. 15.* descripta circum totius prædii ambitum, devoratura patrimonium, ideo alii luto inter formas clauso, parietes figuratos ex lateribus imitantur: alii, quibus copia suppetit, macerias luto & lapide excitant: plerique sine luto congesta in ordinem saxa componunt. *Pallad. L. I. T. 34.* Nos cum ulum illorum parietum formaceorum, quos in Africa Hispaniaque ex terra appressis forma utrinque tabulis instruunt, quique incorrupti imbribus, ventis & ignibus ævis durare, omnique cœmento firmiores esse dicuntur, *Plin. L. XXXV. S. 48.* ignoramus, nec commendare possumus, nec sumptuum inire rationem. Neque enim de operosis illis & validis urbium munimentis, quos Vitruvius *L. I. c. 5.* & Vegetius *de re milit. L. IV.* describit, nobis sermo est, sed de rusticis sepimentis. Alteræ vero ex luto & lateribus sive lapidibus maceriæ in speciem verius, quam in tutelam constructæ, eoque magis ruinis obnoxia. *PHILOM.* Non igitur fraudem fecit ancilla illa apud Plautum *in Trucul. II. 2.* cum objectanti fervo:

Quin maceria illa, ait, in horto quæ est: quæ in noctes singulas Lateri fit minor, qua iste ad vos damni permentu 'st viam; vetustatem obtendens respondisset:

Non mirum, vetus est maceria, lateres si veteres ruunt. *EURAS.* Alias igitur macerias tum ad repurgandum agrum, tum ad substructiones terrarum, ne dilabantur, tum ad tutelam *Flacc. Sicul. de cond. agr.* sine calce & luto ex filice aut lapidibus duris fere æquatis, alterna quadam coagmentatione & commissura, velut ad normam structuræ reticulatæ excitant, quæ licet fundum a vi hominum pessimorum, quos parietes, perfodere dicit Plautus *in Asin. III. 2.* non reddunt usquequaque tutum, ab injuriis tamen pecorum egregie defendunt. Venio jam ad tutelam
pecu-

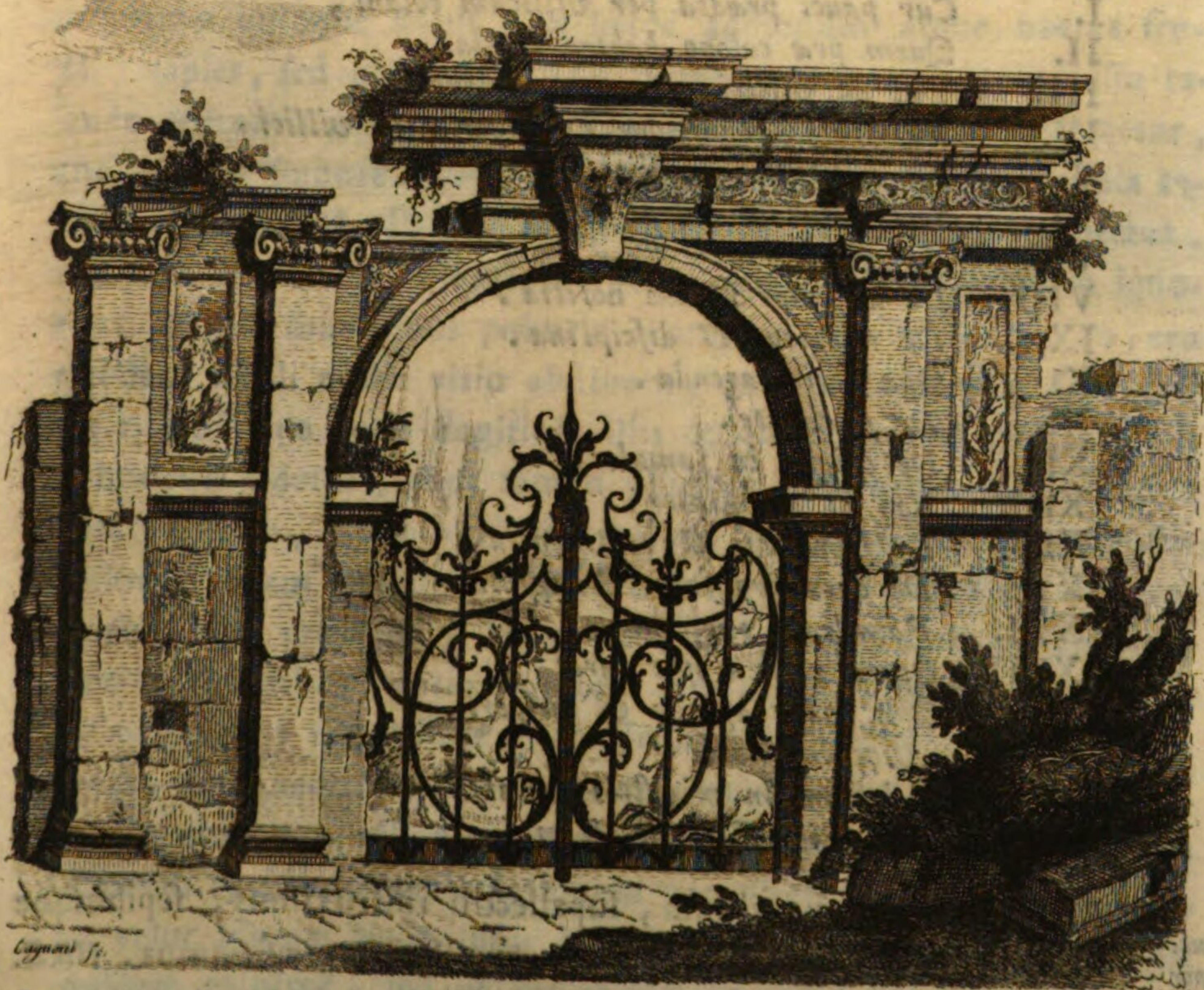
VIII.
De sepi-
mentis vi-
variorum.

pecudum silvestrium, quas & ipsas villaticas pastiones jure dixerim, siquidem mos antiquus lepusculis capreisque ac similibus feris juxta villam plerumque subjecta dominicis habitationibus ponebat vivaria, ut & conspectu suo clausa venatio possidentis oblectaret oculos, & cum exegisset usus epularum, velut e cella promerentur. *Colum. L. IX. præf.* Feræ pecudes, ut capreoli damæque, nec minus orygam cervorumque genera & aprorum, modo lautitiis & voluptatibus dominorum serviunt, modo quæstui ac redditibus. Sed qui venationem voluptati suæ claudunt, contenti sunt, utcunque competit proximus ædificio loci situs, munire vivarium - - qui vero quæstum redditumque desiderant, cum est vicinum villæ nemus, id enim refert, non procul esse ab oculis domini, sine cunctatione prædictis animalibus destinant. *Id. l. l. c. 1.* Vivaria aprorum cæterorumque silvestrium, primus rogati generis invenit Fulvius Lupinus, qui in Tarquinensi feras pascere instituit. Nec diu imitatores defuere L. Lucullus & Q. Hortensius. *Plin. L. VIII. S. 78.* de cujus, & quod ipse a M. Pisone emerat, vivario, mira narrat Varro *L. III. c. 13.* qui *c. 12.* advertit, in leporario oportere esse septa e maceris ita clausa & alta, ne felis aut melis aliave bestia introire possit. Leporaria autem accipere volo, inquit Gellius *L. II. c. 20.* non ea, quæ tritavi nostri dicebant, ubi soli lepores sint, sed omnia septa ædificia villæ, quæ sunt & habent inclusa animalia, quæ pascuntur: Scipioni enim roboraria compellare placuit, quod septa ex tabulis roboreis haberent. Verum si lapidis & operæ vilitas (utilitas) suadeat, haud dubie cæmentis & calce formatus circumdatur murus: sin aliter, crudo latere, ac luto constructus. Ubi vero neutrum patrifamilias conducit, ratio postulat vacerri includi: sic enim appellatur genus clatrorum: idque fabricatur ex robore, quercu, vel subere - - quidquid denique sub injuria pluviarum magis diuturnum est, pro conditione regionis ad hunc usum eligitur. Et sive teres arboris truncus, sive ut

cras-

crassitudo postulat, erit fissilis stipes, compluribus locis per latus efforatur, & in circuitu vivarii certis intervenientibus spatiis defixis erigitur: deinde per transversa laterum cava transmittuntur ramices, qui exitus ferarum obserent. Satis est autem vacerras inter pedes octonos defigere, serisque transversis ita clatrare, ne spatiorum laxitas, quæ foraminibus intervenit, pecudi præbeat fugam. *Colum. l. l. URB.* Laudo hæc, quia tamen contra hominum noxas non sat firmam præbent tutelam, majores mei vivarium muro sepiverunt, quod, cum otium nobis fuerit, paulo diligentius lustrabimus. *EURAS.* Recte mones, ut tetigisse satis sit; nam præ cæteris villicus salutaribus imbuendus est præceptis, quæ proxime subministrabimus.

DIALOGUS XXIII.

DE VILlico.

ARGUMENTUM.

- I. *Cur pauci prædia per villicum colant,*
- II. *Quem præ colono habere præstat.*
- III. *Qui ad villici munus non idonei.*
- IV. *De ætate, conditione & experientia villici.*
- V. *De institutione villici.*
- VI. *Soli naturam noscat.*
- VII. *An astrologiam?*
- VIII. *De aliarum rerum notitia.*
- IX. *De religione & disciplina.*
- X. *Quæ feriis agenda.*
- XI. *De fidelitate.*
- XII. *De officiis in famulos.*
- XIII. *Non sit ambulator.*
- XIV. *De sobrietate & continentia.*
- XV. *De cura pro sanis & ægrotis.*
- XVI. *Familiam exerceat.*
- XVII. *Opera rustica ipse curet.*
- XVIII. *Quæ mane agenda & vesperi.*
- XIX. *Alios instruat.*
- XX. *Selectum in ministris faciat.*
- XXI. *De aliis officiis strictim.*

I. *Cur pauci
Prædia per
villicum co-
lant.*

EURAS. STruximus villam, supellectili instruximus, sepibusque munivimus, jam eidem & villicum præficiamus. **URB.**

Quem tu villicum vocas? **EURAS.** Villicus agri colendi causa

con-

constitutus atque appellatus a villa, quod ab eo in eam convehuntur fructus, & evehuntur, cum veneunt. *Varr. L. I. c. 2.* *URB.* Villicum igitur famulosque, non colonum seu conductorem assumendum suades, in quem hucusque præter majorum meorum institutum pro certo pretio totius villæ fructus curasque elocaveram. *EURAS.* Tenes amice, quod tibi primum, quod postremum recenseam. Qua enim rei familiaris amplificatione avus parensque tuus villam longe præstantissimam a villico excoli curaverint, qua patrimonii jactura tu eam conductoribus evertendam credideris, haud est, ut ex me quæras. *PHILOM.* Postquam horum perfidia magna pars diffluxit patrimonii, rationes sunt tam liquidæ, quam est tempestas hodie. *EURAS.* Et quamvis proximis quinque annis non lætos admodum atque uberes fructus capies, sed magnos insuper sumptus impendes, progressu tamen temporis, cum fundus ad antiquam culturam redigetur, metes cum scœnore. *URB.* Pauci hunc modum colendi prædia tenent. *PHILOM.* Paucis etiam bene & perspecte sapit pectus. *EURAS.* Multi enim jus averfantur: multi ejus disciplinam ignorant: multi muneribus publicis avocantur: multi hoc studio, ceu quodam seculi nostri vitio abstinent, quia ut Columella *L. I. præf.* ait: disciplina ruris flagitiosa illis & quodammodo pudenda aut inhonesta videtur, cum tamen pluribus scriptorum monumentis admoneamur, apud antiquos nostros fuisse gloriæ curam rusticationis, quam majorum nostrorum optimus quisque optime tractavit; cujus præcepta si vel temere ab indoctis, dum tamen agrorum possessoribus, antiquo more administrarentur, minus jacturæ paterentur res rusticæ, nam industria dominorum cum ignorantiae detrimentis multa pensaret: nec quorum commodum ageretur, tota vita vellent imprudentes negotii sui conspici, eoque discendi cupidiores agricolationem pernoscerent. *URB.* Vis igitur, ut velut Numæ ævo, ipse coloni munera obeam. *EURAS.* Id quidem minime, sed ut rus revisas sæpius, nec curam summæ

II.
Quem pro
colono ha-
bere præ-
stat.

rerum in colonum rejicias: atque frequenter inquiras, an commissam sibi provinciam sedulo administret, hoc prolixè desidero: nam quod res nostræ minus prospere provehantur, hoc, quidquid est exitii, inde profluit, quia nunc & ipsi prædia nostra colere dedignamur, & nullius momenti ducimus, peritissimum quemque villicum facere; nec hujus magna erat opera, cum ipsi domini quotidie negotia sua reviserent, atque administrarent; nunc vero cum pleraque sic luxu & inertia diffluant, nihil mirum est. - - Colum. l. l. URB. Quid nihil mirum est? EURAS. Sordidissimum negotium ducere paucorum dierum tempus in villa morari - - quoniam & villici successerunt in locum dominorum, qui quondam prisca consuetudine non solum coluerant, sed habitaverant rura. Col. L. XII. præf. Hæc igitur ratio colendi agros tenenda est, nisi in regionibus, quæ gravitate cœli, soli-que sterilitate vastantur, aut in longinquis fundis, in quos non est facilis excursus patrisfamilias. Tua autem cura plus tibi semper fructuum reddet, quam coloni, nisi si maxima vel negligentia servi vel rapacitas intervenit; quæ utraque peccata plerumque vitio domini vel committi, vel foveri nihil dubium est: cum liceat aut cavere, ne talis præficiatur negotio, aut jam præpositus, ut submoveatur, curare. Colum. L. I. c. 7. URB. Etiam sub villicis res Romanæ pessum ibant. EURAS. Haud me latet; quo-

III.
Qui ad
villici mu-
nus non
idonei.

niam corruptis Reip. moribus cuique e vilissima hominum sæce hanc præfecturam mittebant; locuples enim e turba pedissequorum lecticariorumque defectissimum annis & viribus, mediarum vero facultatum dominus ex mercenariis aliquem, jam recusantem quotidianum illud tributum & ignarum rei, cui præfutura erat, villæ magistrum fieri jubebat. Id. L. I. præf. Igitur præmoneo, ne villicum ex eo genere servorum, qui corpore placuerunt, instituamus: ne ex eo quidem ordine, qui urbanas ac delicatas artes exercuerit: focors & somniculosum genus id mancipiorum, otiis, campo, circo, theatris, aleæ, popinæ, lupanaribus

ribus consuetum nunquam non easdem ineptias somniat, quas cum in agriculturam transtulit, non tantum in ipso servo, quantum in universa re detrimenti dominus capit. *Id. L. I. c. 7.* Appage cum his, quibus minori bonorum jactura victum amictumque liberaliter suppeditabis, si beneficentia tua digni videantur, ac ut mercenario officio rusticationis provinciam committas; talis siquidem per familiam mavult, quam per se agrum colere. *Saferna dicebat, ab ejusmodi homine fere pro mercede litem reddi. Id. l. l.*

URB. Ex quo igitur hominum genere villicum assumendum suades? **EURAS.** Eligendus est rusticis operibus ab infante duratus & inspectus experimentis. Si tamen is non erit, de iis præficiatur, qui servitutem laboriosam toleraverunt. *Col. L. I. c. 8.* seu qui ruri asperam ætatem egit: nec solum observandum, an perdidicerit disciplinam ruris, sed an etiam domino fidem ac benevolentiam exhibeat, sine quibus nihil prodest villici summa scientia. *Colum. L. XI. c. 1.* **URB.** Juvenem igitur, qui fere dociliores ac benevolentiores sunt, præficiam. **EURAS.** Ætatis nec primæ, nec ultimæ; nam servitia sic tyrunculum contemnunt, ut senem: quoniam ille nondum novit opera ruris, hic exequi jam non potest: atque hunc adolescentia negligentem, senectus illum facit pigrum. Media igitur ætas est aptissima: poteritque ab anno trigesimo usque in sexagesimum, si non interveniant fortuita corporis vitia, satis validi fungi muneribus agricolæ. *Colum. l. l.* nam in rebus agrestibus maxime officia juvenum congruunt, imperia seniorum. *Pallad. L. I. c. 6.* Sed tamen nec imperiosus senex officia præstabit juvenis: nec imberbis adolescentulus consilia senis. Sit idem scientissimus robustissimusque, ut edoceat subjectos & ipse commode faciat, quæ præcipit; siquidem nihil recte sine exemplo docetur, aut discitur, præstatque villicum magistrum esse operariorum, non discipulum; cum etiam de patrefamilias prisca moris exemplum Cato dixerit: male agitur cum domino, quem villicus docet. *Colum. l. l.* Hic igitur transcenderit ætatem

IV.

De ætate,
conditione
& experientia
villici.

primæ juventæ, necdum senectutis attigerit: illa ne auctoritatem detrahat ad imperium, cum majores dedignentur parere adolescentulo: hæc ne laboriosissimo succumbat operi. Mediæ igitur sit ætatis, at firmi roboris, peritus rerum rusticarum, aut certe maximæ curæ, quo celerius addiscat. Nam non est nostri negotii alterum imperare, & alterum docere; neque enim recte opus exigere valet, qui, quid, aut qualiter faciendum sit, a subiecto discit. *Id. L. I. c. 8. PHILOM.* Hæc ex oraculo edita puta, nihil

potest esse certius: neque enim aut tragici aut comici æque sunt hanc rem meditati ac Columella, qui omnem vitam ruri egit.

EURAS. Nec minus Varro *L. I. c. 17.* fere id ipsum pro villici institutione scripsit: illi, qui præesse constituuntur, aliqua sint humanitate imbuti, frugi, ætate majore, quam operarios - - facilius enim his, quam minoribus natu sunt dicto audientes. Præterea potissimum eos præesse oportet, qui periti sunt rerum rusticarum: non solum enim debere imperare, sed etiam facere, ut facientem imitentur, & ut animadvertant, eum cum causa sibi præesse, quod scientia præstet & usu. Neque illi concedendum ita imperare, ut verberibus coerceat. *URB.* Mercari igitur talem

V.
De insti-
tutione
villici.

villicum oportet, cum ipse instituere minime valeam. *EURAS.* Certe vir ille egregius Ischomachus Atheniensis rogatus a Socrate, an mercari villicum, an a se instituere consueverit? ego vero, respondebat, ipse instituo; etenim qui me absente in meum locum substituitur & vicarius meæ disciplinæ succedit, is ea, quæ ego, scire debet. Sed hæc quia prisca, & illius temporis sunt, quo nemo agricolari nesciebat, nostris quidem moribus non conveniunt. *Colum. L. XI. c. 1. URB.* Adeoque nostro ævo nemo villici officiis nostra institutione instrui poterit. *EURAS.* Tua quidem perparum: igitur nos ignorantia nostræ memores vigentis sensus adolescentulos corporisque robusti peritissimis agricolis commendemus; quorum monitionibus vel unus ex multis non solum rusticationis, sed imperandi consequatur scientiam; quidam enim

quam-

quamvis operum probatissimi artifices, imperitandi parum prudentes, aut sævius, aut etiam lenius agendo rem dominorum corrumpunt. - Libenter igitur eadem loquor: tam docendus est futurus villicus, quam futurus figulus, aut faber. Et haud facile dixerim, num illa tanto expeditiora sint discentibus artificia, quanto minus ampla sunt. Rusticationis autem magna & diffusa materia est, partesque, si velimus ejus percensere, vix numero comprehendamus. Quare satis admirari nequeo. - cæterarum artium, minus vitæ necessariarum, repertos antistites, agriculturæ neque discipulos, neque præceptores inventos: nisi magnitudo rei pepererit reverentiam vel discendi, vel profitendi pene immensam scientiam, cum tamen non ideo turpi desperatione oportuerit eam negligi. - magnæ rei quantulumcunque possederis fuisse participem non minima est gloria. *Id. l. l. URB.* Quis ergo denique docebit futurum villicum, si nullus professoris munus sustineat? *EURAS.* Et ego intelligo difficillimum esse ab uno velut auctore cuncta rusticationis consequi præcepta. Verumtamen ut universæ disciplinæ vix aliquem consultum, sic plurimos partium ejus invenias magistros, per quos efficere queas perfectum villicum; nam & arator reperitur aliquis bonus & optimus fossor, aut fœni sector, nec minus arborator & vinitor: tum etiam veterinarius & probus pastor, qui singuli rationem scientiæ suæ desideranti non subtrahat. *Id. l. l. Cæterum quod L. Volusius de colono, idem de villico assevero, felicissimum fundum esse, qui indigenas haberet, & tanquam in paterna possessione natos, jam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. Ita certe mea fert opinio, rem malam esse frequentem locationem fundi: pejorem tamen urbanum colonum. Id. L. l. c. 7. URB.* Pertexe modo, quod exorsus es; nam instruendum villicum esse nullus dubito, non utique ab oratore & philosopho, sed rusticarum rerum perito: quænam autem illæ agrestes artes & scientiæ sint, nondum edidisti. *EURAS.* Multa postulas, & quæ nec a phi-

IV
VI.
Soli nã.
turam no-
scat.

a phi-

a philosopho aliena sunt : five enim cum Columella *L. I. præf.* magnitudinem totius rei , quasi quamdam vastitatem corporis , five partium ejus velut singulorum membrorum numero recenscam , vereor , ne supremus ante me dies occupet . *URB.* Insolentius tu rusticationem , quam Chaldæi suam artem , prædicas . *EURAS.* Oppido : nam qui se in hac scientia perfectum volet profiteri , sit , oportet , rerum naturæ sagacissimus . *Colum. l. l. URB.* Philosophum igitur esse jubes . *EURAS.* Vellem utique ; quibus enim cum fecundissima illa rerum omnium parente natura major est negotiatio atque communio quam agricolis ? ito ,redito per omnes ejus divitias rusticatio summam semper communicationem habebit . Sit igitur declinationum mundi non ignarus , ut exploratum habeat , quid cuique plagæ conveniat , quid repugnet . *Colum. l. l. PHILOM.* Id ipsum requirit Virgilius *L. I. Georg.*

At prius ignotum ferro quam scindimus æquor ,
 Ventos & varium cœli prædiscere morem
 Cura sit , ac patrios cultusque habitusque locorum ,
 Et quid quæque ferat regio , & quid quæque recuset .
 Hic segetes , illic veniunt felicius uvæ ,
 Arborei fœtus alibi , atque injussa virescunt
 Gramina .

EURAS. Jam ipsa terræ varietas & cujusque foli habitus , quid nobis neget , quid promittat , paucorum est discernere - - - atque in his habere cognitum , quid recuset collis , quid campestris positio , quid cultus , quid silvester ager , quid humidus & graminosus , quid siccus & spurcus , ratione quoque dispicere . *Colum. l. l.*

VII. *URB.* Nihil ultra ? *EURAS.* Siderum ortus & occasus memoria repetat , ne imbris ventisque imminentibus opera inchoet laboremque frustretur . *Id. l. l. URB.* Ad astrorum cognitionem quoque agrestes homines ducis ? *PHILOM.* Ita Hesiodo ac antiquis plerisque cum Virgilio *l. l.* visum :

Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis

Hædo-

Hædorumque dies fervandi & lucidus Anguis,
 Quam quibus in patriam ventosa per aera vētis
 Pontus & ostriferi fauces tentantur Abydi.
 Existimabant siquidem non solum imbres, grandines & tempe-
 states a sideribus concitari, verum & quarundam stellarum or-
 tum, coitum & occasum his frugibus amicum esse, illis inimi-
 cum, ita ut omnium in agricultura eventuum a cœlo peterent
 legem: quidam vero a contrario, omissa cœlorum cura ceu inu-
 tili, temporibus anni suos labores definiebant, ita ut his nulla
 cœlestis virtutis cura fuerit, illis nimia; & ideo cæca subtilitas,
 cum res inter rusticos geratur, litterarumque expertes, non modo
 siderum: spes ardua & immensa, misceri posse cœlestem divini-
 tatem imperitiæ. *Plin, L. XVIII. S. 56. EURAS.* Nec Columella,
 quamvis veteris disciplinæ sectator, in astrorum observatione adeo
 religiosus est, ut ipse potius adversus ejusmodi astrologos multis
 argumentationibus in singularibus libris, quos merito interiisse
 dolemus, improbissime pollicentes, statis diebus velut certis ter-
 minis aeris mutationes respondere, differuerit; contra quos proin-
 contendit in hac ruris disciplina non desiderari ejusmodi scrupu-
 lositatem, sed sufficere futuræ tempestatis præsagium, si persua-
 sum habuerit, modo ante, modo post, interdum etiam statim
 die orientis vel occidentis competere vim sideris; nam satis pro-
 vidus erit, cui licebit ante multos dies cavere suspecta tempora.
Col. L. XI. c. 1. Quamvis enim haud eam inficias, quamdam vim
 atque virtutem astris in fructus terræ esse, minime tamen vel-
 lem rusticationis opera ad eorum exortus tanta religione mode-
 rari. Illud certe ad scientiam villici Columellæ facit monitum,
 ut cœli & anni præsentis mores intueatur; neque tenim semper
 eundem velut ex præscripto habitum gerunt: nec omnibus annis
 eodem vultu venit æstas, aut hiems: nec pluvium semper est
 ver, aut humidus autumnus. Quæ prænoscere sine lumine ani-
 mi & sine exquisitissimis disciplinis non quemquam posse credi-
 derim. -

VIII.
 De alia-
 rum re-
 rum no-
 titia.

derim - - contemplatio vero cunctarum in ea disciplina partium quando cuique contingit, ut & segetum arationumque perciperet usum & varias difficillimasque terrarum species pernosceret? *Colum. L. I. præf.* Quot enim non genera frumenti, quorum quolibet fere aliam & naturam habet, & exigit culturam? quot quam diversa genera leguminum? quanta diversitas arborum? quæ varietas in hortensium frugum cultu? quæ in horum omnium semine, satione, collectione & conservatione? dein in pecoribus parandis conservandisque? quippe aliud exigit equinum, aliud atque aliud bubulum armentum: aliud pecus ovillum: aliud caprinum, & ipsum aliter curatur mutilum & raripilum, aliter cornutum & fetosum. Et ut a pecoribus recedam, quorum in parte avium cohortalium & apium cura posita est, quis tanti studii fuit, ut super ista, quæ enumeravimus, tot nosset species insitionum, tot putationum, tot pomorum olerumque cultus exercere? illud procul vero est, quod plerique crediderunt, facillimam esse, nec ullius acuminis rusticationem. *Id. l. l.* Denique velut numero in mente habeat, non solum quid quoque mense perficiendum, sed etiam quo die, qua ratione, quo ordine, simul opera singula ita temporibus accommodando, prout permiserit cœli status. Præterlabentis vero temporis fuga quam sit irreparabilis, quis dubitet? ejus igitur memor præcipue semper caveat, ne improvidus ab opere vincatur. *Id. L. XL. c. 1. URB.* Si tam vasta tam ampla est harum rerum scientia, non potest nisi ingeniosissimis & optimis disciplinis instructus admoveri villici officio. *EURAS.* Potest etiam illiteratus, dummodo tenacissimæ sit memoriæ, rem satis commode administrare. Ejusmodi villicum *Corn. Celsus* ait, sæpius numos domino, quam librum afferre, quia nescius litterarum vel ipse minus possit rationes confingere, vel per alium propter conscientiam timeat. *Colum.*

IX. *De religione & disciplina.* L. I. c. 8. Religio, quæ est basis & fundamentum omnis societatis, ut sublato hoc vinculo vita hominum stultitia, scelere & imma-

immanitate compleretur, ita in villico reluceat, ut in totam quoque sibi subditam familiam redundet; hæc enim eo lubentius humanum jugum feret, si divinum illud miti cervice susceperit, quia pietas & numinis metus quasi frænum est & coercitio in animis; unde Cyrus apud Xenophontem *Pæd. L. VIII.* dicebat: si omnes familiares Dei metuentes essent, minus eos aut inter se aliquid illicitum patraturos, aut in ipsum. Alia villici officia Cato c. 5. refert: disciplina bona utatur, inquit: quia non natura tantum, ut Columella *L. VII. c. 12.* de canibus scribit, sed etiam disciplina mores facit. Hæc enim custos quædam infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. *Liv. L. XXXIV. c. 4.* Sed multo plus præstabit exemplum, quo ipse præeat; nam ut ait Cato *l. l.* villicus si nolet male facere, non faciet (familia). Feriæ servantur. *Cat. l. l.* Sunt enim hæc pars quædam religionis, quibus servili opere ac labore abstinentes cultui divini Numinis vacamus, nisi magna, nec aliter sarcienda, immineat rei familiaris jactura, tum enim illud Palladii *L. I. c. 6.* locum habere dicitur: necessitas feriis caret. *PHILOM.* Vigebat enim etiam apud Romanos ferias servandi mos: quædam tamen iisdem facere licebat, quæ enumerat Virgilius *L. I. Georg.*

X.
Quæ feriis
agenda.

Quippe etiam festis quædam exercere diebus

Fas & jura sinunt: rivos deducere nulla

Religio vetuit, segeti prætendere sepem:

Insidias avibus moliri: incendere vepres:

Balantumque gregem fluvio mersare salubri.

Sæpe oleo tardi costas agitator aselli

Vilibus aut onerat pomis.

EURAS. Hæc inter opera ab industrio villico etiam feriis suscipienda a Columella *L. XI. c. 1.* affertur: instrumenta rustica cognoscere & inspicere ferramenta, eaque semper duplicia comparare ac resecta custodire, ne si quod in opere vitiatum fuerit, a vicino petendum sit; quia plus in operis fervorum avocandis,

XI.
De fidelitate.

quam in pretio rerum hujusmodi dependitur. *PHILOM.* A laboribus quidem lubenter abstinent, sed venter eorum nunquam residere desiderat esuriales ferias: ad mensam enim semper volant alacres, ad opera ruris vero tardiores, quam corbitæ in tranquillo mari. *EURAS.* Fide officioque sit singulari, nec de vespere suo vivat; sed cui omnia credi tuto possint. Atque adeo injussu domini credat nemini: quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, vinum, oleum mutuum dederit nemini: rationem cum domino crebro putet: neque quid emisisse velit insciente domino: neu quid dominum celavisse velit. *Cat. l. l.* Neve negotietur sibi, pecuniamve domini aut animalibus aut rebus aliis promercalibus occupet: hæc enim negotiatio curam villici avocat: nec unquam patitur eum cum rationibus domini paria facere: sed ubi negotiatio exigitur, rem pro numis ostendit. *Colum. L. I. c. 8.* *URB.* Ego vero nec rem nec numos vidi, *PHILOM.* In tonstrina nempe eras cum Plauti sene:

- - - quid rides? mutato nomine de te

Fabula narratur. *Horat. L. I. Serm. S. I.*

XII.
De officiis in famulos.

URB. Sentio sonitum. *EURAS.* Itaque tam istud vitandum habebit, quam hercule fugiendum venandi aut aucupandi studium, quibus rebus plurimæ operæ avocantur. *Colum. L. XI. c. 1.* Inter hæc fidelis diligentiae opera *Cato l. l.* etiam illud reponit: operarium, mercenarium, politorem diutius eundem ne habeat die. Multo magis autem alieno manum abstineat. Imo etiam, si quis quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet. *Cat. l. l.* ita tamen semperque foveat bonos & sedulos: parcat etiam minus probis & ita temperet, ut magis ejus vereantur severitatem, quam ut sævitiam detestentur, poteritque id custodire, si maluerit cavere, ne peccet operarius, quam cum peccaverit, sero punire. *Colum. l. l.* Nec sane est vindicandum nobis quidquid licet, nam summum jus antiqui summam putabant crucem. Nec rursus in totum remittendum; quoniam vel optima nomina non appellando

Iando fieri mala fœnerator Alphius dixisse verissime fertur. *Id. L. I. c. 7.* Ex contraria vero parte pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte facere libeat. *Cat. l. l.* Ideo Columella *L. XI. c. 1.* monuit, ut fortissimum quemque & frugalissimum largitionibus prosequatur. Et *L. I. c. 8.* requirit, ut non tantum operis agrestis sit artifex, sed etiam animi virtutibus instructus, ut neque remisse, neque crudeliter imperet. Præterea villicus ne sit ambulator, *Cat. l. l.* ut circulatorum grassatorumve instar noctu obambulatum eat: nec de die quidem egrediatur terminos, nisi ut addiscat aliquam culturam, & hoc, si ita in vicino est, ut cito remeare possit. *Colum. l. l. & L. XI. c. 1.* non urbem, non ullas nundinas, nisi vendendæ aut emendæ rei necessariæ causa frequentaverit: neque enim coloniæ suæ terminos egredi debet, nec absentia sua familiæ cessandi, aut delinquendi spatium dare. **URB.** Urbem etiam velut aqua igneque interdictum arcere jubes? **PHILOM.** Dubitas? & causam etiam requiris? edam:

Nihil est profecto stultius, nec stolidius,
Neque mendaciloquius, neque argutum magis,
Neque confidentiloquius, neque perjurius,
Quam urbani adsidui cives, quos scurras vocant.

Plaut. Trinum. I. 2.

URB. Meo me ludo lusisti. **PHILOM.** Vah! non dictum velim. Perge pergere Eurasi. **EURAS.** Sobrius fiat semper. *Cat. l. l.* nihil enim sobrie diligenterve ager vinosus servus. Recte igitur Columella *l. l.* præcipit: somni & vini sit abstinentissimus, quæ utraque sunt inimicissima diligentiae; nam & ebrioso cura officii pariter cum memoria subtrahitur: & somniculoso plurima effugiunt; quid enim potest aut ipse agere, aut cuiquam dormiens imperare. **URB.** Qui ad vina, etiam ad cætera bona perdenda natus. **EURAS.** Tum etiam fit a venereis amoribus aversus; quibus si se dederit, non aliud quidquam possit cogitare, quam illud, quod diligit; nam vitiis hujusmodi plectus animus nec præmium jucundius

quam fructum libidinis, nec supplicium gravius, quam frustratio-
nem cupiditatis existimat. *Colum. l. l. PHILOM.* Qui amant
male macerantur: dolent ab animo: dolent ab oculis: dolent
ab ægritudine, habentque stultitiam haud facile sepelibilem: amor
enim, qui & melle & felle est fecundissimus, pectus obscurat,
& mores hominum moros & morosos efficit. *Plaut. in Cist. l. 1.*

XV.
De cura
pro sanis
& ægrotis.

Trinum. III. 2. EURAS. Curet, familiæ male ne sit, ne algeat,
ne esuriant. *Cat. c. 5.* Igitur si a domino aut villico subministrantur
vestimenta, hic cultam vestitamque familiam magis utiliter, quam
delicate habeat, munitam diligenter a vento, frigore, pluviaque -
id si fiat, nullus dies tam intolerabilis est, quo non sub divo
moliri aliquid possit. *Colum. L. I. c. 8. PHILOM.* Et sane si villicus
nolit, certo uxorem ejus oportet esse vestispicam, ut Plautus
in Trinum. II. 1. vocat, quod frequenti diligentia vestes inspiciat,
quoniam ab earum cura & ratio sanitatis pendet & honestatis.
EURAS. Agat cujusque maxime curam, si quis, quod plerumque
accidit, fauciatus in opere noxam ceperit, adhibeat fomenta: si
alter languidior est, in valetudinarium confestim deducat & con-
venientem ei cæteram curationem adhiberi jubeat. *Colum. L. XI. c. 1.*
Haud raro siquidem pietati cessere morbi, & nihil magis ægris
prodest, quam ab eo curari, a quo volunt. *Senec. L. IV. controuv. 5.*
Et quid probrosius, ac si tibi, quod Hortensio objectaretur, quod
non minor ejus cura de ægrotis piscibus, quam de minus valen-
tibus servis fuerit, minusque laboraverit, ne servus æger, quam
aquam frigidam biberent sui pisces. *Varr. L. III. c. 17.* Noveris
siquidem illud divini oraculi monitum: si tibi est servus fidelis,
sit tibi quasi anima tua. *Sap.* Nihil enim, teste Xenophonte, est,
quod majorem gratiam conciliet, quam servos, ubi in morbos
inciderint, curare, ut curentur. Eorum vero, qui recte valebunt,
non minor habenda erit ratio, ut cibus & potio sine fraude a cel-
lariis præbeatur, consuescatque rusticos circa larem domini focum-
que familiarem semper epulari, atque ipse in conspectu eorum

fimi-

similiter epuletur, sitque frugalitatis exemplum. *Colum. l. l.* Ipse etiam panis potionisque bonitatem gustu suo exploret. *Id. L. I. c. 8.* panis siquidem præcipuus & velut a natura nobis paratus cibus est, ut Seneca *Epist. 25.* innuit: panem & aquam natura desiderat: nemo ad hæc pauper est. Nec cibum nisi in conspectu familiæ capiat: neve alium, quam qui cæteris præbetur; sic enim curabit, ut & panis diligenter confiat, & reliqua salubriter apparentur. *Colum. l. l.* Amicos domini eos sibi habeat amicos - - parasitum ne quem habeat, *Cat. l. l.* quare & hospitem quam rarissime recipiat. *Colum. l. l.* **PHILOM.** Parasiti enim mensas detergunt, & velut mures semper edunt alienum cibum, non duratura longius, ac dum olla fervet, amicitia

hic nigræ succus loliginis: hæc est

Ærugo mera. *Horat. L. I. ferm. S. 4.*

EURAS. Illud vero etiam in perpetuum custodiendum habebit, ut eos, qui foris rusticari debebunt, cum jam e villa familiaque processerint, requirat; ac si quis, ut evenit, curam contubernalis ejus intra tectum tergiversans fefellerit, causam desidiæ sciscitetur exploretque utrum adversa valetudine inhibitus restiterit, an pigritia delituerit, & si compererit vel simulantem languorem, sine cunctatione in valetudinarium deducat, præstat enim opere fatigatum sub custodia requiescere unum & alterum diem, quam pressum nimio labore veram noxam recipere. *Colum. L. XII. c. 3.*

Familiam exerceat. *Cat. l. l.* Quibus verbis illam suspicor exercitationem indicari, quam Columella *L. XI. c. 1.* his verbis explicat:

nulla est autem, inquiens, vel nequissimi hominis amplior custodia, quam quotidiana operis exactio; nam illud verum est M. Catonis oraculum: nihil agendo homines male agere discunt. Itaque curabit villicus, ut justa reddantur; istaque non ægre consequetur, si semper se repræsentaverit; sic enim magistri singulorum officiorum diligenter exequentur sua munia & familia post operis exercitationem fatigata, cibo quietique potius ac som-

XVI.
Familiam
exerceat.

no,

no, quam maleficiis operam dabit. *PHILOM.* Hac ipsa de causa *M. Seneca L. II. controu. 10.* scripsit: non vides, ut immota fax torpeat, exagitata reddat ignes? mollit viros ocium, ferrum situ capitur & rubiginem ducit; desidia dedocet. *Naso dixit:*

Vidi ego iactatas mota face crescere flammæ:

Et rursus nullo concutiente mori.

EURAS. Consideret, quæ dominus imperavit, fiant: ne plus censeat sapere se, quam dominum. *Cat. l. l. PHILOM.*

Decet id pati animo æquo.

Indigna digna habenda sunt, herus quæ facit.

Plaut. Captiv. II. 2.

EURAS. Litibus familiæ supersedeat, *Cat. l. l.* quibus nil deterius in familia. Propterea velut *Varro L. I. de vit. Pop. Rom.* dixit, distractione civium elanguescit bonum proprium civitatis, atque ægrotare incipit, & consenescere: ita neque domesticas illas pu-

XVII.
Opera ru-
stica ipse
curet.

gnas sine clade rei familiaris domini pugnari posse edico. Opus

rusticum omne curet, uti sciat facere & id faciat sæpe, dum

ne lassus fiat: si fecerit, scibit in mente familiæ quid fiet, &

illi animo æquiore facient. *Cat. l. l. PHILOM.* Quid jam speres

de illo, qui mulo inscitior, fungo putidior, ipsa ignavia ignavior?

EURAS. In universa porro villicatione, sicut in cætera vita, pre-

tiosissimum est intelligere quemque, nescire se quod nesciat, sem-

perque cupere, quod ignoret, addiscere; nam etsi multum pro-

dest scientia: plus tamen obest imprudentia, vel negligentia,

maxime in rusticatione; cuius disciplinæ caput semel est fecisse,

quidquid exegerit ratio culturæ; nam quamvis interdum emen-

datum sit perperam factum imprudentia vel negligentia; res tamen

ipsa jam domino decoxit, nec mox in tantum exuberat, ut & ja-

cturam capitis amissi restituat & quæstum resarciat. *Colum. L. XI. c. 1.*

PHILOM. Ad hæc talia igitur qui in re rustica non advertit animum

Certius accipiet damnum, propiusque medullis,

Quam qui non poterit vero distinguere falsum.

Horat. L. I. Epist. 10.

EURAS. Primus cubitu surgat: postremus cubitum eat. Prius vil-
lam videat clausa uti fiet, & uti suo quisque loco cubet, & uti
jumenta pabulum habeant. *Cat. l. l.* **PHILOM.** Oportet ergo il-
lum & in occipitio habere oculos, semper curis ebrium esse, som-
niantemque vigilare, cujus ego noctes nebulæ cyathis non emam.
EURAS. Oportet, si officium velit curare suum, ut vigilet: pro
temporibus anni festinanter producat, & strenue ipse præcedat.
Plurimum enim refert colonos a primo mane opus aggredi, nec
lentos per ocium pigre procedere. Siquidem Ischomachus, malo,
inquit, unius agilem atque industriam, quam decem hominum
negligentem & tardam operam. Quippe plurimum affert mali,
si operario tricandi potestas fiat; nam ut in itinere conficiendo
sæpe dimidio maturius pervenit is, qui naviter & sine ullis con-
cessionibus permeabit, quam is, qui cum sit una profectus, um-
bras arborum fonticulorumque amœnitatem vel auræ refrigera-
tionem captavit. Sic in agresti negotio dici vix potest, quid na-
vus operarius ignavo & cessatore præstet. *Colum. l. l.* **URB.** Mul-
tum profecto etiam in cæteris artibus proficit constans & matura
sedulitas, ac maxime in eo, quem cæteris velut exemplo prælu-
cere decet: nec tamen immodica velocitate & fervore, quem as-
sequi nemo potest, res magnæ geruntur. **EURAS.** Hoc igitur
custodire oportet villicum, ne statim a prima luce familia cun-
ctanter & languide procedat, sed velut in aliquod prælium cum
vigore & alacritate animi procedentem eum tanquam ducem stre-
nue sequatur, variisque exhortationibus in opere ipso exhilaret
laborantes: & interdum, tanquam deficienti succursurus, ferra-
mentum auferat parumper, & ipse fungatur ejus officio, moneat-
que sic fieri debere, ut ab ipso fortiter sit effectum. *Id. l. l.* **URB.**
Utile profecto consilium, nam & medici non omittunt asperiora
prius gustare medicamina, & postquam iusserunt & secuerunt
satis, mollia adhibere verba, ac fomenta. **EURAS.** Quare nec
displicebit tibi, quod se custodisse præceptum Columellam *L. l. c. 8.*
haud

XVIII.

Que ma-
ne agenda
& vesperi.

XIX.

Alios in-
fruat.

haud poenituit, cum rusticos famulos, qui modo non incom-
 mode se gessissent, alloqueretur familiarius & cum comitate le-
 vari laborem intelligeret, non nunquam etiam jocaretur, & plus
 ipsis jocari permetteret. Jam illud saepius faciebat, ut quasi cum
 peritioribus de aliquibus operibus novis deliberaret, & per hoc
 cognosceret cujusque ingenium, quale quamque sit prudens. Tum
 etiam libentius eos id opus aggredi vidit, de quo cum ipsis de-
 liberatum, & consilio eorum susceptum putabant. Nec minus
 Varro *L. I. c. 17.* communicanda cum operariis, quæ facienda
 sint opera, suadens ait, quod ita cum sit, minus se putant de-
 spici, atque aliquo numero haberi a domino. Cæterum villicus
 ubi crepusculum incesse-rit, ut & de ejusdem vespertinis curis ali-
 quid dicam, neminem post se relinquat, sed omnes subsequatur
 more optimi pastoris, qui e grege nullam pecudem patitur in
 agro relinqui. Tum vero cum tectum subierit, idem faciat, quod
 opilio: nec in domicilio suo statim delitescat, sed agat cujusquam
 maximam curam. *Colum. L. XI. c. 1.* Ne conservo ministro quo-
 quam, nisi in re domini utatur. *Id. L. I. c. 8.* Ne extra fines,
 nisi a se missum, progredi sinat: sed nec ipse mittat, nisi ma-
 gna necessitate cogente. Dein ferramenta bis debet singulis
 mensibus recensere, nam frequens recognitio nec impunitatis
 spem, nec peccandi locum præbet. *Id. L. XI. c. 1.* In eo autem
 positum plurimum momenti est, ut aptissimum quemque suis
 munis præficiat: velut in urbe enim hic bonus unctor, auri cu-
 stos, sed parum idoneus nuncius, aut renunciarius: aut hæc egre-
 gia vestispica, flabellifera, scandaligerula, inconcinna vero can-
 trix, aut cistellatrix: ita multo magis ruri iste quidem optime
 ad pecoris custodiam, pessime vero ad aratrum deligeretur. Igi-
 tur potissimum est in eo scire & æstimare, quale officium & qua-
 lis labor sit cuique injungendus; nam nec valentissimus posset
 exequi, quod imperatur, si nesciat, quid agat: nec peritissimus,
 si sit invalidus. Qualitas ita cujusque rei consideranda est: quip-
 pe

XX.
 Selectum
 in ministris
 faciat.

pe aliqua sunt opera tantummodo virium, tanquam promovendi onera portandique: aliqua sociata viribus & arti, ut fodiendi arandique, segetes & prata desecandi: non nullis minus virium, plus artis adhibetur, sicut putationibus insitionibusque vineti: plurimum etiam scientia pollet in aliquibus, ut in pastione pecoris, atque ejusdem medicina. Quorum omnium officiorum villicus æstimator bonus esse non potest, nisi fuerit etiam peritus, ut in unoquoque corrigere queat perperam factum: neque enim satis est reprehendisse peccantem, si non doceat recti viam. *Colum. l. l.*

PHILOM. In delectu igitur ministrorum non ætatis, sed virium, & peritiæ artis habenda est ratio; nam

Non ætate, verum ingenio adipiscitur sapientia.

Plaut. in Trinum. II. 2.

EURAS. Sit non tantum rerum, sed & jurium domini bonus custos, ne aut antiqua infringantur, aut nova onera inducantur: exempli causa, semitas novosque limites in agro fieri ne patiatur. *Colum. L. I. c. 8.* In familia rustica acceptorum expensarumque rationes administret: cibaria promat, nomina moresque suorum teneat. Illum autem scias nequam agricolam esse, quisquis emeret, quod præstare ei fundus posset: malum patremfamilias, quisquis interdium faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate cœli: pejorem, qui profestis diebus ageret, quod feriatis deberet: pessimum qui sereno die sub tecto potius operaretur, quam in agro. *Plin. L. XVIII. S. 8.* Superesset adhuc unum ad religionem moresque villici faciens: sed cum copiosior de eo dicendi materia, illud disquisitis prius cæterorum villæ ministrorum officiis paulo largius pertractabimus.

XXI.
De aliis
officiis stri-
ctim.

DIALOGUS XXIV.

DE RELIQUIS VILLÆ MINISTRIS.

ARGUMENTUM.

- I. *Villica curet domestica negotia.*
- II. *Postquam matresfamilias ea defugiunt.*
- III. *De villicæ ætate, & forma.*
- IV. *Mulieres externas non frequentet.*
- V. *Sobria sit.*
- VI. *Domi se continens curet negotia.*
- VII. *Domestica.*
- VIII. *Supellectilem & apothecam.*
- IX. *De aliis ejus officiis strictim.*
- X. *Ratio famulorum hodie alia, quam apud Romanos.*
- XI. *An præstet singulis operibus præficere singulos ministros.*
- XII. *De corporis & animi habitu quorundam.*
- XIII. *Cur tam magnus assumatur pecoris numerus.*
- XIV. *In re cibaria & vestiaria parum hodie servire veterum præcepta.*

I. **URBAN.** PRIUSquam ad alia transeamus, perfice, quem promi-
*Villica cu-
 ret domesti-
 ca negotia.* fisti, de cæteris famulis sermonem. **EURAS.** Igitur
 qualicumque villico contubernalis mulier (uxor) assignanda est,
 quæ

quæ contineat eum, & quibusdam rebus tamen adjuvet. *Colum. L. I. c. 8.* rem domesticam scilicet curando; nam cum victus & cultus humanus, non ut feris in propatulo ac silvestribus locis, sed domi sub tecto accurandus sit, necessarium fuit, alterutrum foris & sub dio esse, qui labore & industria compararet, intus, qui tectis reconderet, atque custodiret, jure a natura comparata est opera mulieris ad domesticam diligentiam, viri autem ad exercitationem forensem & extraneam. Itaque viro calores & frigora perpetienda, tum etiam itinera & labores pacis ac belli, id est rusticationis & militarium stipendiorum distribuit: mulieri deinceps, quod omnibus his rebus eam fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiæ & diligentiae assignaverat, idcirco timidiores reddidit, quam virilem, nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quod autem necesse erat foris & in aperto victum quærentibus non nunquam injuriam propulsare, idcirco virum quam mulierem fecit audacior. Quia vero partis opibus æque fuit opus memoria & diligentia, non minorem fœminæ quam viro earum rerum tribuit possessionem. Tum etiam quod simplex natura non omnes res commodas amplecti volebat, idcirco alterum alterius indigere voluit, quoniam quod alteri deest, præsto plerumque est alteri. Atque in hæc verba Xenophon in *Oeconom.* apud *Columellam L. XII. præf.* differit, ostendensque tum apud Græcos, tum apud Romanos domesticum laborem matrifamilias proprium, & cum pulcherrima diligentiae æmulatione flagraret, negotia viri sua cura reddere meliora, in commune conspiratum ab utroque fuisse affirmat, ut cum forensibus negotiis matronalis sedulitas parem faceret industriæ rationem. Tum igitur nec villici quidem, nec villicæ magna erat opera, cum ipsimet domini quotidie negotia sua reviserent, atque administrarent. *URB.* Nunc vero quis? quid aqua tibi hæret? *EURAS.* Nunc vero cum pleraque sic luxu & inertia diffuant, ut ne lanificii quidem cu-

II.
Postquam
matresfa-
miliæ ea
defugiunt.

ram suscipere dignentur, sed domi confectas vestes fastidio habeant, perversaque cupidine pretiosiores alias a viris pelliciant, quæ grandi pecunia & totis pene censibus redimuntur, nihil mirum est, easdem ruris & instrumentorum agrestium cura gravari. - Quam ob causam cum in totum non solum exoleverit, sed etiam occiderit vetus ille matrum familiarum mos Sabinarum atque Romanarum, necessaria irrepsit villicæ cura, quæ tueretur officia matronæ. *Colum. l. l. URB.* Cur ista mihi? *PHILOM.*

Ne tamen ignores, quo sit Romana (Germana) loco res.

Horat. L. I. Ep. 12.

III.
De villicæ
etate &
forma.

URB. Officia volebam futuræ villicæ & mores, non morsus in uxorem. *EURAS.* Liberabo fidem. Villica igitur juvenis esse debet, id est, non nimium puella propter easdem causas, quas de ætate villici retulimus: integræ quoque valetudinis, nec fœdi habitus, nec rursus pulcherrimi; nam illibatum robur & vigiliis & aliis sufficiet laboribus. Fœditas fastidiosum, nimia species desidiosum faciet ejus contubernalem (maritum). Itaque curandum est, ut nec vagum villicum & aversum contubernio suo (matrimonio) habeamus: nec rursus intra tecta desidem. *Colum. L. XII. c. 1. PHILOM.* Talis mulier merx rarissima: sit enim nec mala, nec optima: nec juvenula, nec anus tremula: nec fœda, nec nitida. Malæ enim supellex est clamor sine modo. *Plant. in Pœnul. V. 3.* mores vero pessimi elecebræ argentariæ & quæ sanguinem sorbent

IV.
Mulieres
exteræ
non fre-
quenter.

hominum. *Id. in Bacch. III. 1. EURAS.* Hinc Cato c. 143. monuit: facito, ne nimium luxuriosa fiet. Vicinas aliasque mulieres quam minimum utatur: neve domum, neve ad se recipiat. *Cat. l. l.* A nullo enim genere, laudatus Cato in senatu dixisse fertur, non æque summum periculum esse, si cœtus & concilia, & secretas consultationes esse sinamus: majores nostri, inquebat, nullam, ne privatam quidem, rem agere fœminas sine auctoritate voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum: nos jam etiam Rempublicam capeßere eas patimur, & foro quoque & con-

& concionibus, & comitiis immisceri. Date frēnos impotenti naturæ & indomito animali, & sperate ipsas modum licentiæ facturas, nisi hoc faciatis. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt? . . . omnium rerum libertatem, imo licentiam desiderant. Quid enim si hoc expugnaverint, non tentabunt? recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. *Liv. L. XXXIV. c. 2.* Præterea considerandum erit, an a vino, ab escis, a superstitionibus, a somno, a viris remotissima sit, & ut cura eam subeat, quid meminisse, quid in posterum prospicere debeat, ut fere eum modum fervet, quem villico præcepimus; quoniam pleraque similia esse debent in viro, atque fœmina, & tam malum vitare, quam præmium recte factorum sperare. *Colum. l. l.* Vides, quod pro matronali officio eandem, quam supra in villico, requirat scientiam, prudentiam, & morum probitatem. *PHILOM.* Nulla turpior turpitudine, quam mulier multibiba, aut merobiba; qualis illa fuit, quæ dixit:

Flos veteris vini meis naribus obiectus est.

Ejus amos cupidam me huc per tenebras prolicit.

Ubi, ubi est, prope me'st. Evax! habeo. Salve! anime mi:

Liberi lepos! ut veteris vetusti cupida sum!

Nam omnium unguentorum odos præ tuo illo nautea est.

Tu mihi stacte: tu cinnamomum: tu rosa:

Tu crocinum es: tu casia es: tu bdellium; nam ubi

Tu profusus, ibi ego me sepultam pervolim.

Plaut. in Curcul. I. 2.

EURAS. Certe vini usus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. *Val. Max. L. II. c. 1.* institutumque, ut cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. Bibere autem solitas ferunt loream, passum, murinam, & quæ id genus epotant, potu

V.
Sobria sit.

VI.
Domi se
continens
curet ne-
gotia.

potu dulcia. *A. Gell. L. X. c. 23.* Affertque exempla *Plinius L. XIV. S. 14.* quod alia, quæ vinum bibisset, dote multata, alia inedia mori coacta, alia a marito interfecta fuerit. Ultra debet villica elaborare, ut quam minimam operam villicus intra tectum impendat, qui multo labore levabitur, si uxor domi strenue & naviter partes suas obeat, ut virili in muliebri officio haud opus sit solitudine & circumspeditione, cui & primo mane cum familia prodeundum est, & crepusculo peractis operibus fatigato redeundum. Nec tamen instituendo villicam domesticarum rerum villico remittimus curam, sed tantummodo laborem ejus, adjutrice data levamus. Cæterum munia, quæ domi capeffenda non in totum muliebri officio relinquenda sunt, sed ita deleganda ei, ut identidem oculis villici custodiantur. Sic enim erit diligentior villica, si meminerit ibi esse, cui ratio frequenter reddenda sit. *Colum. L. XII. c. 1.* Hinc *Cato c. 143.* ad cœnam ne quo eat, neve ambulator sit. *URB.* Testudinem oportet esse talem mulierem: ac multo magis virum, qui

Quasi claudus futor domi sedet totos dies.

Plaut. in Aulul. I. 1.

EURAS. Villicam profecto talem esse oportet; propterea *Phidias* uxoribus domi manendum esse indicaturus *Heleorum Venerem* finxit calcantem testudinem. *Plutarch. in præcept. conjug.* Hæc igitur persuasissimum habere debet aut in totum, aut certe plurimum domi se morari oportere: tum quibus aliquid in agro faciendum erit servis, eos foras emittere: quibus autem in villa aliquid agendum videbitur, eos intra parietes continere atque animadvertere, ne diuturna cessatione frustrentur opera. *Colum. l. l.* *URB.* Bene *Philomusus* domiportam dixit, si in agro colendo non habet, quod agat. *EURAS.* Vellut villicus appellatur a villa, quod in eam fructus convehat: ita villica, quoniam ejus officii est, diligenter inspicere, quæ domui inferuntur, ne delibata & corrupta sint, & ita explorata atque inviolata recipere: tum se-
parare,

parare, quæ consumenda sunt, & quæ superflui possunt, custodire, ne sumptus annuus menstruus fiat. *Colum. l. l. URB.* Si tanta prudentia & rerum agendarum dexteritas in villico, haud opus, ut uxor eadem solertia polleat. *PHILOM.* Insipide:

- - - sapiens crepidas sibi nunquam

Nec soleas fecit: futor tamen est sapiens.

Horat. L. I. S. 3.

Præstet vir omni rerum agendarum dexteritate: domi tamen semper inveniet negotia, quæ muliebrem requirant industriam. *EURAS.* Post hæc meminisse debet, quæ inferantur, ut idoneis & salubribus locis recondita sine noxa permaneant. Nihil enim magis curandum est, quam præparare, ubi quidque reponatur, ut cum opus sit, promatur. *Colum. l. l. c. 2.* Nec tamen velim eam ita domi defixam esse, ut eidem nefas sit prodire in publicum, aut ab officio ejus alienum, fines oculis perlustrare, & omnes partes agri revisere, atque æstimare, num quid absentia sua de disciplina & custodia remiserit: num aliqua vitis, num arbor, num fruges absint: tum etiam pecus & familiam recensere, fundique instrumentum, & supellectilem: quæ cuncta si per plures annos facere instituerit, bene moratam disciplinam, cum senectus advenerit, obtinebit; nec erit ulla ejus ætas annis ita confecta, ut spernatur a servis. *Colum. L. I. c. 8.* Et velut villico prima ægrorum cura incumbit, ita villicæ cibum, aliaque subministrare. Si quis ex familia cœperit adversa valetudine affici, videndum erit, ut is quam commodissime ministretur; nam ex ejusmodi cura nascitur benevolentia, nec minus obsequium: quin etiam fidelius, quam prius servire student, qui convaluerint, cum est ægris adhibita diligentia. *Colum. L. XII. c. 1.* Caveat autem villica præ cæteris, ut munda fiet: villam conversam mundamque habeat. *Cat. c. 143.* velut enim fœmina munditiis apparandis apta, ita ejus sorditudine nihil sordidius; & raro invenies, quæ in omnibus munditer se habeat. *PHILOM.*

- - - nam

VII.
Domestica.

- - - nam ita'ſt ingenium muliebre :

Bene cum lauta'ſt, terſa, ornata, ſicta'ſt, infecta'ſt tamen ;

Nimioque ſibi mulier - - reperit odium ocuus

Sua immunditia, quam in perpetuum, ut placeat munditia ſua.

Plant. in Stich. V. 5.

VIII.
Supelleſti-
tem & apo-
thecam.

EURAS. Totius igitur domus & ſupelleſtilis curam, diſtributio-
nem, adminiſtrationemque ſuſcipiat. *URB.* Quis ille ſupelleſtilis
apparatus? *EURAS.* Ut nil de inſtrumentis ruſticis repetam, quo
non lanificia indigent? ipſe dein mundus muliebris ad dies feſtos
& ornatus virilis in tanta familia multam requirit operam, lineæ
laneæque veſtes & lectiſternia: Nec minorem textorum, netricum,
fullonum, ſartorum, lanificum, ſutorum, lotricumque cura: poſt
hæc vaſa & ornamenta culinæ, panis conficiendus ciſuſque quo-
tidianus muliebre miniſterium exigunt, velut & pro penore af-
ſervando apotheca, carnaria, granaria, farinaria, lactaria & ca-
ſearia. Ex his non nulla ad quotidianum familiæ uſum pro-
menda ſunt, quædam ad menſtrum & annuum condenda, ubi
ſemper condum, quam promum eſſe præſtat. Atque hæc ſingula
ſingulis locis non ſolum annumerata ſed & exſcripta habeat,
ut ſciat, quid, quando & cui dederit, vel receperit, ac ſuo loco
reponat. Nec tamen una ejus cura eſſe debet, ut clauſa cuſto-
diat, quæ teſtis illata receperit, ſed ſubinde recognoſcat atque
conſideret, ne aut ſupellex veſtiſve condita ſitu dilabatur, aut
fruges aliaque utenſilia negligentia deſidiave ſua corrumpantur.
Pluviis vero diebus, vel cum frigoribus aut pruinis mulier ſub dio
ruſticum opus obire non poterit, ut ad lanificium reducatur,
præparatæ ſint & peſcitæ lanæ, quo facilius juſta lanificio per-
ſequi atque exigere poſſit. Nihil enim nocebit, ſi ſibi atque & aliis
in honore ſervilis veſtis domi confecta fuerit, quo minus pa-
triſfamilias rationes onerentur. *Colum. L. XII. c. 3.* *URB.* Iterum

IX.
De aliis
ejus officiis
ſeruat.

ſedentem columbam jubet eſſe villicam. *EURAS.* Uno loco quam
minime oportebit eam conſiſtere: neque enim ſedentaria ejus opera
eſt:

est : sed modo ad telam debet accedere , ac , si quid melius sciat , docere : si minus , addiscere ab eo , qui plus intelligat , modo eos , qui cibum familiæ conficiunt , invisere . *Id. l. l.* Nam juxta Catonis monitum c. 143. cibum villico & familiæ curet uti coctum habeat : gallinas multas & ova uti habeat . Pira arida , mala struthæ - - farinam bonam & far subtile sciat facere . Valetudinaria quoque vel si vacent ab imbecillis identidem aperire & immunditiis liberare , ut cum res exegerit , bene ordinata & ornata & salubria languentibus præbeantur : promis quoque & cellariis aliquid appendentibus aut metientibus intervenire : nec minus interesse pastoribus in stabulis fructum cogentibus , aut fœtus ovium aliarumve pecudum subrumantibus : tonsuris vellerum quoque interesse & lanas etiam diligenter percipere , & vellera ad numerum pecoris recensere : tum insistere atriensibus , ut supellectilem exponant & ferramenta deterfa nitidentur , atque rubigine liberentur , cæteraque , si refectionem desiderant , fabris concinnanda tradantur . Postremo his rebus omnibus constitutis nihil hanc arbitror distributionem profuturam , nisi - - villicus sæpius & aliquando tamen dominus aut matrona consideraverit , animadverteritque , ut ordinatio instituta conservetur . *Colum. l. l.* Atque hæc a villica domi forisque administranda generatim dicta sint : si enim singula recensere velim , omnes fere nostri sermones ad villici villicæque officium redigerentur . Cæterum si animum bene advertisti , Urbane , non eris nescius , me duriora quædam loca attulisse , quæ moribus nostris , postquam exolevit misera fervorum conditio , ex quibus turba ministrorum villæ assumebatur , non bene conveniunt , quæ proin tua mitigabit ac nostris temporibus accommodabit prudentia . Hoc si bene imbibisti , haud miraberis , sterilem prope esse ex antiquorum præceptis de reliquo famulorum grege eorumque cibo & mercede materiam ; omnes enim fere aut eandem servitutem serviebant , aut , si operarii essent , diversam nostris moribus mercedem , aut certam fructuum

X.
Ratio famulorum
hodie alia,
quam apud
Romanos.

XI.
An præ-
stet singu-
lis operibus
præficere
singulos
ministros.

partem capiebant pro ratione operæ, & artis: aut etiam soli natura, ac conditione. Sic si politor in agro Casinate demessuisset tantum fruges, accipiebat partem octavam: at si etiam impendisset trituræ & ventilationis laborem, & purgatum frumentum modio divideretur, ferebat partem quintam. *Cat. c. 136.* Præterea sicut in urbana, ita in rustica familia singulis fere officiis singuli præficiebantur servi propriis suis nominibus ab officio gaudentes, unde olim alius vocabatur sator, alius occator, alius sarritor, alius rastrarius, alius runcator, alius messor, triturator, ventilator, fœnifex, armentarius, jumentarius, equiso, asinarius, mulio, bubulcus, subulcus, opilio, caprarius, porculator, aviarius, fartor, gallinarius, deliacus, & qui sunt plures, fere semper alius: quæ pleraque opera hodie fere ab iisdem, servato solum quodam gradus & mercedis ordine, pertractanda sunt. Adversatur quidem huic instituto Columella *L. I. c. 9.* scribens: sed & illud censeo, ne confundantur opera familiæ, sic ut omnes omnia exequantur; nam id minime conducit agricolæ: seu quia nemo suum proprium aliquod esse opus credit: seu quia cum enixus est, non suo sed communi officio proficit, ideoque labori multum se subtrahit: nec tamen viritim malefactum deprehenditur, quod fit a multis. *Colum. l. l.* Sed hujus mali periculum, sublatis latifundiis & servorum conditione, postquam liberorum hominum in opere rustico bene expertorum selectus haberi potest, non sine magno compendio jam prævenit nostra industria, ut adeo nec ratio, nec operæ pretium exigat singulos singulis præficere officiis. Nec etiam accurate potest cum Catone, Varrone & Columella pro modo fundi, aut modiis sementis certus definiri operariorum numerus; nam ut bene advertit Palladius *L. I. T. 6.* operarum ratio unum modum tenere non potest in tanta diversitate terrarum: & ideo soli & provinciæ consuetudo facile ostendit, qui numerus unamquamque rem faciat. Illud vero certissimum est Columellæ præceptum, magi-
stros

stros operibus oportere præponere sedulos ac frugalissimos; eamque rem utramque plus quam corporis staturam roburque conferre huic negotio: quoniam id ministerium custodiæ diligentis & artis officium est. *Colum. l. l.* Putat tamen in quibusdam operibus singularem corporis & animi habitum contribuendum esse: ac in aratore proceritatem, in vineatore latitudinem, in pastore sedulitatem requiri. Bubulco, inquit, quamvis necessaria, non tamen satis est indoles mentis, nisi eum vastitas vocis & habitus metuendum pecudibus efficit. Sed temperet vires clementia, quoniam terribilior debet esse, quam sævior, ut & obsequantur ejus imperiis, & diutius perennent boves non confecti vexatione simul operum verberumque - - nunc admonuisse satis est, nihil in his, in illis plurimum referre vires & proceritatem; nam longissimum quemque aratorem faciemus, - - - quod in re rustica nullo minus opere fatigatur prolixior, quia in arando stivæ pene rectus innititur. Mediastinus qualiscunque status potest esse, dummodo perpetiundo labori sit idoneus. Vineæ non sic altos quemadmodum latos & lacertosos viros exigunt; nam his habitus fossuris & putationibus cæterisque earum culturis magis aptus. De pastoribus singularia quædam monita Varro *L. II. c. 10.* conscripsit: ad majores enim pecudes ætate superiores, ad minores vero etiam pueros admittit, aitque firmiores esse, qui in collibus versantur, iis, qui in fundo quotidie ad villam redeunt. Itaque in saltibus licet videre juventutem & eam fere armatam, inquit, cum in fundis non modo pueri, sed etiam puellæ pascant. Qui pascunt, eos cogere oportet, in pastione diem totum esse, pascere communiter: contra pernoctare ad suum quemque gregem. Esse omnes sub uno magistro pecoris: eum esse majorem natu potius, quam alios & peritiorem, quam reliquos, quod iis, qui ætate & scientia præstant, animo æquiore reliqui parent. Ita tamen oportet ætate præstare, ut ne propter senectutem minus sustinere possit labores. Neque enim senes, neque pueri collium

XII.
De corporis & animi habitu quorundam.

difficultatem, ac montium arduitatem atque asperitatem facile ferunt: quod patiendum illis, qui greges sequuntur, præsertim armenticios ac caprinos, quibus rupes ac silvæ ad pabulandum cordi. Formæ hominum legendæ, ut sint firmæ ac veloces, mobiles, expeditis membris: qui non solum pecus sequi possint, sed etiam a bestiis ac prædonibus defendere: qui onera extollere in jumenta possint, qui excurrere, qui jaculari. Non omnis aptatio ad pecuariam. *Varr. l. l.* Quod verissimum esse arbitror, etiam in hac nostra provincia, cum pro soli conditione diversoque pecoris cultu hi aptius in alpibus pascere, hi in planitie & regione campestri: illi naviter domi parare pabulum: isti melius saginare norint. *URB.* Ægre inducor, ut credam, eum proventum ex pecoribus reddi, qui sumptibus in pecudem ejusque pabulum & pastores impendendis respondeat. *EURAS.* Neque id ut credas, te inducere est animus; non enim major pecoris numerus assumitur, quod lactis & saginæ par sit impensis proven- tus: sed quod in montanis & frigidis locis agri multo lætamine indigeant, & in summis alpibus nullus alius nisi ex pecore fructus. *URB.* Verane ista? *PHILOM.* Verissima; nam ut quidam, nescio jam quis, Poetarum canit:

XIII.
Cur tam
magnus
assumatur
pecoris nu-
merus.

Servit agro pecus, & pecori dat molle vicissim
Gramen ager: neque rura vigent armentaque, densi
Sive greges campis, gregibus seu pascua desint.
URB. Et semper, & ubique necessarius est hujus lætaminis usus?
PHILOM. Si lætas segetes habere velis,
Continuo has leges æternaque fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem.

Virg. L. I. Georg.
EURAS. Præterea magistrum providere oportet, ut omnia sequan-
tur instrumenta, quæ pecori & pastoribus opus sunt, maxime
ad victum hominum, & ad medicinam pecudum - - quæ ad va-
lenu-

letudinem pertinent hominum ac pecoris, ut sine medico curar possint, magistrum scriptum habere oportet; is enim sine litteris idoneus non est, quod rationes dominicas pecuarias conficere nequidquam recte potest. *Varr. l. l.* De cibariis si quid ex veterum monumentis afferam, vereor, non solum jejunum & insipidum, verum & usui parum utilem sermonem fore; cum servilis illa antiquorum mensa parum jucunde saperet famulis nostris rusticis, nec magis quam Xenocratis caseolus, quem tradunt foribus pellectum non nisi cibos jam corruptos absumpsisse: tum etiam quod vocabula eorum nostris ferculis non conveniant. Quem enim cibum panem, pultem, globosque appellamus, non es nescius, remque tenere te arbitraris: sed minime illam, quam veteres his vocabulis tribuebant. Sic enim panis rusticus dicebatur (ut nil dicam de atro, fordido, aut canino servorum pane) cujus superiori crustæ candidi papaveris semen affuso ovo inhærens inspargebatur: inferior vero mellis githque cereali sapore condiebatur. *Plin. L. XIX. S. 53.* coquebatur autem vase testaceo. Pultem Punicam sic coquendam docet Cato c. 85. libram alicæ in aquam indito: facito, ut bene madeat: id infundito in alveum purum; eo casei recentis P. III. mellis P. S. ovum unum. Omnia una permisceto bene: ita insipito in aulam novam. Idem Cato c. 79. artem coquendi globos, certe non ad Apicii leges, hac ratione tradit: globos sic facito: caseum cum alica ad eundem modum misceto: inde quantos voles facere, facito: in ahenum caldum ungue indito: singulos autem binos coquito, versatoque crebro duabus rudibus: coctos eximito: eos melle unguito: papaver infriato: ita ponito. An pruriunt tibi dentes ad has Catonis lautitias? Prætereo autem ejusdem conficiendi libum, placentam, spiram, scriblitam aliarumque jam antiquata gulæ deliciarum scitamenta. *URB.* Caninum prandium! *PHILOM.*

- - - - - pascite

Parasitos, obsonate pollucibiliter.

Plant. Mostell. I. 1.

XIV.

In re cibaria & vestitaria parum hodie servire veterum præcepta.

EURAS. Artes, leges, scientiæ ac pleraque omnia progressu temporis mutationem subiere quamdam, sed maximam res cibariæ: & facilius animus alios mores, quam gula alium gustum recipit, ut adeo actum agamus, si ex Romanis præceptis tum in re culinaria, tum vestiaria quiddam ad nostrum usum mutuari velimus. Quis enim sese induet tunicis illis pelliceis, sagis, centonibus, centiculis, manicis, cucullis & galeris? in his igitur mos patriæ omni veterum philosophia potior sit. Cætera, quæ supersunt, & ad philosophiam magis faciunt, cum jam frigida instet hiems, domi expediemus, agrestia tractaturi, dum licebit ad rus redire.

Die 29. Januarii 1769.

ADMITTITUR.

Joannes Maria Draconus R. R.

31. Jan. 1769.

IMPRIMATUR.

CAROLUS COMES DE FIRMIAN.

INDEX.

DIALOGUS I.	<i>De Eruditione Vitæ Rusticæ.</i>	pag. 1
DIALOGUS II.	<i>De Dignitate Vitæ Rusticæ.</i>	12
DIALOGUS III.	<i>De Quæstu & Emolumentis in Re Rustica.</i>	26
DIALOGUS IV.	<i>De Jucunditate Vitæ Rusticæ.</i>	37
DIALOGUS V.	<i>Valetudini magis Consuli Ruri, quam in Urbe.</i>	45
DIALOGUS VI.	<i>De Cognitione Fundi.</i>	71
DIALOGUS VII.	<i>De varia Fundi, bonæ malæve Terræ natura.</i>	84
DIALOGUS VIII.	<i>De Cœli salubritate.</i>	95
DIALOGUS IX.	<i>De Aqua.</i>	104
DIALOGUS X.	<i>De iis, quæ extra Fundum sunt.</i>	118
DIALOGUS XI.	<i>De Materia Ædificiorum.</i>	127
DIALOGUS XII.	<i>De quarumdam Arborum usu & Emolumentis.</i>	136
DIALOGUS XIII.	<i>De Lapidibus, Lateribus, Calce & Arena.</i>	151
DIALOGUS XIV.	<i>De Partibus rei ædificatoriæ.</i>	161
DIALOGUS XV.	<i>De Villa Urbana.</i>	175
DIALOGUS XVI.	<i>De Tabulario.</i>	186
DIALOGUS XVII.	<i>De Villa Rustica.</i>	204
DIALOGUS XVIII.	<i>De Granario.</i>	211
DIALOGUS XIX.	<i>De Supellectili Rustica.</i>	219
DIALOGUS XX.	<i>De Stabulis & Sterquilinio.</i>	228
DIALOGUS XXI.	<i>De Limitibus.</i>	237
DIALOGUS XXII.	<i>De Sepibus.</i>	248
DIALOGUS XXIII.	<i>De Villico.</i>	256
DIALOGUS XXIV.	<i>De reliquis Villæ Ministris.</i>	274

INDEX

1	De Traditione Vitis Rustice.	DIALOGUS I.
12	De Oligotata Vitis Rustice.	DIALOGUS II.
26	De Oligotata & Emolumentis in Re Rustica.	DIALOGUS III.
37	De Inveniente Vitis Rustice.	DIALOGUS IV.
42	Vatentinus magis Consulit Rusti, quam in Ur-	DIALOGUS V.
71	De Cognitione Fundi.	DIALOGUS VI.
84	De vicia Fundi, bone maleve Tere na-	DIALOGUS VII.
92	De Culi salubritate.	DIALOGUS VIII.
104	De Apia.	DIALOGUS IX.
118	De in ppe extra Fundum fuit.	DIALOGUS X.
127	De Malva & distoribus.	DIALOGUS XI.
136	De pmentibus Arborum nra & Enolamen-	DIALOGUS XII.
151	De I apidibus, Latribus, Calce & Arva.	DIALOGUS XIII.
161	De Partibus rei rusticarum.	DIALOGUS XIV.
177	De Villa Urbana.	DIALOGUS XV.
186	De Tabulario.	DIALOGUS XVI.
204	De Villa Rustica.	DIALOGUS XVII.
211	De Granario.	DIALOGUS XVIII.
219	De Suppellectili Rustica.	DIALOGUS XIX.
228	De Stabulo & Stupendibus.	DIALOGUS XX.
237	De Limbibus.	DIALOGUS XXI.
248	De Sepibus.	DIALOGUS XXII.
256	De Villis.	DIALOGUS XXIII.
274	De reliquis Villa Ministris.	DIALOGUS XXIV.

Kemter, Adrian

Veterum disciplina in re rustica

Mediolanum 1770

4 Oecon. 203 b

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10228907-9